

LUND UNIVERSITY

Ung och skuldt yngd

Överskultsättningens sammanhang och konsekvenser

Eriksson, Erik; Davidsson, Tobias

2025

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Eriksson, E., & Davidsson, T. (2025). *Ung och skuldt yngd: Överskultsättningens sammanhang och konsekvenser*. Lunds universitet, Socialhögskolan.

Total number of authors:

2

Creative Commons License:

Ospecificerad

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Ung och skuldtynd

Överskuldsättningens sammanhang och konsekvenser

ERIK ERIKSSON & TOBIAS DAVIDSSON
SOCIALHÖGSKOLAN | LUNDS UNIVERSITET

Ung och skuldtyngd

Ung och skuldt yngd

Överskultsättningens sammanhang och konsekvenser

Erik Eriksson, Lunds universitet, och
Tobias Davidsson, Göteborgs universitet

LUNDS
UNIVERSITET

Finansiär:

Forte – forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd (dnr: 2020–00850)

Publicerad av:

Lunds universitet

Socialhögskolan

Box 117, 221 00 Lund

Telefon: 046-222 00 00 (växel)

www.soch.lu.se

ISBN 978-91-7267-509-4 (print)

ISBN 978-91-7267-510-0 (electronic)

Tryckt i Sverige av Media-Tryck, Lunds universitet,
Lund, 2025

Media-Tryck is a Nordic Swan Ecolabel
certified provider of printed material.
Read more about our environmental
work at www.mediatryck.lu.se

MADE IN SWEDEN

Innehållsförteckning

Förord	7
Sammanfattning.....	9
1. Introduktion	13
Framåtskridande och förutfattade meningar.....	14
Vad är överskuldsättning?	18
Lägesbild: Skuldsättningsproblem i Sverige.....	21
2. Projektet Skuldyngd	25
Syfte och frågeställningar	25
Kunskapssyn.....	26
Metod	27
Spridning av resultat.....	39
3. Skuldsamhället	43
Från konsumtionssamhälle till kreditsamhälle.....	43
Vardagslivets finansialisering.....	46
Skuldsamhällets aktörer	50
Skuldsamhällets produkter och verktyg.....	55
Unga och överskuldsättning: Tidigare forskning.....	60
Överskuldsättning som en social fråga	63
4. Ingångar till överskuldsättning.....	65
(O)kunskap som ingång	68
Missbruk och beroende som ingång.....	71
Kriminalitet som ingång.....	75
Konsumtion som ingång.....	78

Den gemensamma ingången: Sociala problem	83
5. Överskultsättningens sociala konsekvenser.....	85
Krediter, konsumtion och fattigdom.....	85
Ung och överskultsatt på bostadsmarknaden.....	92
Ung och överskultsatt på arbetsmarknaden	95
Sociala sammanhang och sociala relationer	101
Skultsättningens svallvågor.....	119
Risk för återfall i missbruk och kriminalitet	122
Sammanfattande analyser och sammansatta utsattheter.....	125
6. Att (upp)leva överskultsättning	135
Emotioner och upplevelser.....	135
Hur överskultsättning formar individen	149
Handlingsstrategier.....	153
7. Överskultsättning som process: Förbättring, försämring och förändring	167
Skultsättningens faser.....	167
Förändring över tid: Betydelsen av klass och andra kategorier	172
8. Vägar framåt: Stödstrukturer, reglering och socialt arbete	193
Erfarenheter av stöd i det egna sociala nätverket.....	193
Erfarenheter av offentliga kontakter	203
För ett socialt arbete med överskultsatta personer.....	221
Referenser	241

Förord

Det är inte utan vemod som vi lägger sista handen vid denna rapport. Texten sammanfattar fem års arbete, i ett forskningsprojekt som varit något av det mest meningsfulla och viktiga vi har gjort som forskare i socialt arbete. Om vi hade fått välja själva skulle vi ha fortsatt att följa studiens deltagare och utforska överskultsättningens processer under flera år till. Men någon gång måste man sätta punkt och vi gör det med en övertygelse om att vi har många angelägna resultat att förmedla. Vi hoppas att du som läsare också ska tycka det, och vi hoppas att texten ska stimulera till tankar, diskussioner och kanske till och med nya grepp i den angelägna och svåra fråga som överskultsättning bland unga vuxna utgör.

Vi vill framföra ett innerligt tack till de 18 unga personer som ställde upp och delade med sig av erfarenheterna om sina skultsättningsproblem. Ni är detta projekts huvudpersoner och vi är djupt tacksamma över att ni så generöst ville prata med oss om era inte sällan jobbiga upplevelser. Vi hoppas att vi har gjort er rättvisa och att era berättelser i förlängningen kan bidra till att andra inte ska hamna i samma problem.

Erik och Tobias

Malmö och Göteborg, november 2025

Sammanfattning

Denna sammanfattning – som kortfattat redogör för projektets viktigaste resultat – följer rapportens kapitmässiga disposition. Rapporten är skriven så att varje kapitel ska kunna läsas fristående, för den som är intresserad av en specifik sakfråga. Samtidigt är texten givetvis uppbyggd som en helhet, där de analyser, resultat och slutsatser som görs i respektive kapitel bygger vidare på resonemang som vecklats ut i tidigare. Den som vill tillägna sig en mer djupgående förståelse för skuldsättningsproblem bland unga vuxna rekommenderas därför att läsa rapporten från början till slut.

I kapitel 1 – *Introduktion* – redogörs för bakgrund, definitioner och statistik för överskuldsättning i allmänhet och för unga vuxna i synnerhet. I kapitlet beskrivs också författarnas förantaganden när studien inleddes och den allmänna samhällseliga och historiska kontext inom vilket projektet utfördes.

Kapitel 2 – *Projektet Skuldyngd* – fokuserar metodmässiga frågor, exempelvis hur studiens unga vuxna respondenter rekryterades, vilka syften och frågor som projektet tog sig an, hur materialet samlades och hur det har analyserats. I kapitlet introduceras läsaren också för projektets deltagare genom en kortare biografisk genomgång.

Kapitel 3 har titeln *Skuldsamhället* och där tecknas bilden av det samhälle inom vilket överskuldsättning uppträder. Kapitlet redogör för såväl teoretiska nyckelbegrepp om det samtida kredit- och konsumtionssamhället som viktiga juridiska och administrativa termer relaterade till kreditmarknaden och skuldsättning. I kapitlet argumenteras det för att överskuldsättning måste förstås som en social fråga.

I kapitel 4 – *Ingångar till överskuldsättning* – stiftas närmare bekantskap med studiens deltagare genom att fokusera på orsakerna till att de hamnade i skuldsättningsproblem, exempelvis missbruk, fattigdom och kriminalitet. En huvudpoäng i kapitlet är att överskuldsättning härrör ur sociala problem och att ingången på individnivå är komplex och innehåller flera överlappande dimensioner.

I kapitel 5 – *Överskuld sättningens sociala konsekvenser* – förs argumentationen om överskuld sättning som ett socialt problem vidare. Detta kapitel är rapportens mest omfattande och koncentrerar uppmärksamheten mot hur skuld sättningsproblem påverkar och begränsar de unga vuxna på konkreta och avgörande sätt, vilket sammantaget skapar svårigheter för dem att ta steget vidare in i vuxenlivet. Här påvisas hur överskuld sättning skapar betydande hinder på konsumtions-, bostads- och arbetsmarknaden. I det sociala livet försvåras samtidigt möjligheten att umgås med vänner, och i nära relationer uppstår ofta olika former av spänningar. Kapitlet belyser också hur skuld sättningsproblem påverkar personer i den skuld sattes omgivning, liksom riskerar att leda till att den skuld sätte återfall i kriminalitet och missbruk. I kapitlets sammanfattande analys framställs bland annat hur bakgrund i termer av klass, kön, etnicitet och funktionshinder har stor betydelse för hur överskuld sättningens konsekvenser tar sig uttryck.

I kapitel 6 – *Att (upp)leva överskuld sättning* – riktas fokus mot hur de unga vuxna upplevde att leva med ekonomiska skulder och hur överskuld sättningen formade deras identitet. Här analyseras emotionella och psykosociala aspekter av att leva som överskuld satt, exempelvis de känslor av skam, hopplöshet, ångest, stress, oro och tankar på suicid som många deltagare vittnade om. I kapitlet uppmärksammas även strategier som de unga vuxna utvecklade för att navigera och orientera sig i den begränsade tillvaro som överskuld sättning innebär.

Kapitel 7 – *Överskuld sättning som process* – behandlar överskuld- sättningens dynamiska karaktär. Här analyseras hur överskuld sättnings-processen skapar tidsmässiga rytmer som påverkar de unga vuxna, där de i skuld sättningens olika faser upplever sig som i mer eller mindre otakt med hur livet ”borde” vara. Här anläggs också ett processperspektiv på hur situationen utvecklades för projektets deltagare under de två år som studien pågick. Kapitlet behandlar hur såväl den ekonomiska situationen som måendet förändrades över tid och vilka vändpunkter som tycks bidra till att ens livssituation förbättras – exempelvis att man kommit till rätta med den ursprungsproblematik som orsakat att man hamnat i skuld sättningsproblem. Ett centralt resultat som diskuteras är att individer från socioekonomiskt svag bakgrund sällan förbättrade sin skuld sättningssituation genom studien, medan de som kom från en mer gynnsam socioekonomisk bakgrund i högre utsträckning hade lyckats förbättra sin situation.

Kapitel 8 – *Vägar framåt: Stödstrukturer, reglering och socialt arbete* – avslutar rapporten. Kapitlet tar utgångspunkt i deltagarnas berättelser om vilket stöd som de uppfattat som meningsfullt i relation till skuld sättningen, men – och än

tydligare – vilka former av stöd som de *inte* fick, men var i behov av. Kapitlet avslutas med ett antal förslag på åtgärder som författarna ser som angelägna på överskultsättningsområdet, såväl på policynivå som på en mer praktisk professionell nivå. En huvudpoäng är att det krävs insatser som kan bemöta den komplexitet som överskultsättning som socialt problem utgör.

1. Introduktion

Sedan den 1 januari 2021 har vi bedrivit ett forskningsprojekt om en aktuell och pressande samhällsfråga: överskuldsättning hos unga vuxna.¹ Förenklat innebär överskuldsättning att en individ har så höga ekonomiska skulder att det får negativa konsekvenser för dennes vardagsliv och privatekonomi (se t.ex. Kronofogden 2025a, sid. 2–3). I ett sådant läge uppstår en obalans mellan inkomster och utgifter vilket medför att individen inte längre klara av sina återbetalningar och månatliga utgifter, vilket i sin tur får till följd att individen blir föremål först för indrivning av inkassobolag och i nästa led för Kronofogdens genomgripande åtgärder. Unga vuxna, som nyligen fått eget ansvar för sin försörjning och samtidigt är i färd med att flytta hemifrån och etablera sig på arbetsmarknaden, löper större risk än genomsnittet att få problem med skulder (Lehtinen & Leskinen 2005; Oksanen m.fl. 2016).² Skuldsättningsproblem tenderar dessutom att bli långvariga (Jacobsson 2003), varför det är angeläget att vara vaksam på överskuldsättning bland unga.

Genom forskningsprojektet följde vi under två år ett antal unga vuxna som var överskuldsatta, i syfte att få deras bild av hur de upplevde sin situation. Centrala frågor som vi gick in i studien med var varför skuldsättningsproblemen har uppstått liksom hur dessa påverkar ungas vardag, deras sociala relationer och inträde i vuxenlivet. Vi har även undersökt vilka typer av stöd som de unga vuxna har fått från samhället och andra aktörer och vilket stöd som de skulle behöva, men kanske inte har fått. Rapportens avslutande kapitel handlar om förebyggande insatser för att undvika att överskuldsättning uppstår, liksom vilket stöd som individer vilka redan befinner sig i överskuldsättning är i behov av.

¹ Skuldtyngd – Unga vuxna och skuldens dimensioner, finansierat av FORTE (dnr: 2020–00850).

² Överskuldsättning och skuldsättningsproblem används som synonyma begrepp i den här texten.

Framåtskridande och förutfattade meningar

Det är svårt att tänka sig nu, men när vi skrev vår ansökan om finansiering till projektet under hösten 2019 fanns ingen uppfattning om något som hette Covid. Ingen föreställde sig den pandemi som snart skulle lamslå det globala samhället under flera år. När vi väl blev beviljade medel hade emellertid Covid 19-pandemin spridits över världen. Vi började fundera över vilka konsekvenser som pandemins restriktioner skulle få för vår forskning och om studien ens skulle gå att genomföra (jfr. Fine & Abramson 2020). Den sociala distanseringen kom att påverka rekryteringen av deltagare på ett tydligt sätt och studien blev också mer fokuserad på intervjuer än vad vi ursprungligen hade planerat (se kapitel 2 och Eriksson & Davidsson 2024a). En viktigare fråga var dock hur pandemin skulle påverka de unga vuxna som vi faktiskt lyckades rekrytera. Relativt tidigt stod det klart att individer i marginaliserade positioner och med svag anknytning till arbetsmarknaden – däribland unga – var extra sårbara för pandemins sociala konsekvenser (Olofsson 2023). En farhåga var därför att deltagarna i studien, som redan befann sig i ekonomiskt och socialt utsatta positioner, skulle uppleva en ytterligare försvårad livssituation på grund av pandemin (och att det skulle prägla forskningens resultat). Det visade sig dock vara ett till stora delar felaktigt antagande. Även om Covid givetvis var oroande menade många av våra respondenter att pandemin inte förändrade deras vardag nämnvärt. Om något kunde de uppleva en lättnad till följd av den sociala distanseringen. 25-åriga Emelie, som hade höga skulder till följd av ett kärleksbedrägeri, sade så här:

Det jobbiga tycker jag nu, det är ju med kompisar. Det var fördelen med Corona, att man inte kunde göra något, inte resa. Nu kommer alla och bara: "Ska vi åka utomlands?", "ska vi göra det?" Jag bara: "Nej, jag får stanna hemma". /.../ Förra året var väldigt skönt. För då var det ju att man inte kunde göra så mycket. Och nu detta år, när [restriktionerna] släppt, då har man insett... Kompisarna vill göra något varenda helg, och det är ju det att man inte vill tappa kontakten, för att man inte är med på aktiviteterna.

En stor påfrestning som unga vuxna upplever av att vara överskuldsatta är att de i allmänhet inte har möjlighet att leva som andra. Skulderna gör det i princip omöjligt för dem att delta på ett normalt sätt i det sociala livet, då det är tätt sammanvävt med kostnader. De har inte råd att gå på bio eller på krogen, de har inte råd att betala medlemsavgifter i idrottsföreningar eller att följa med kompisar

på resor. Deras pengar går istället till avbetalning. Att inte ha möjlighet att delta i sociala aktiviteter ger i sin tur upphov till stress och negativa känslor. Redan innan pandemin var många av studiens deltagare därför relativt isolerade. När alla andra också blev begränsade av pandemins ”sociala distansering” innebar det att våra respondenter plötsligt var mer i fas med resten av samhället. Under en period behövde de inte känna lika stor stress eller bedrövelse över att gå miste om saker, eftersom ingen annan heller gjorde särskilt mycket.

Två andra förutfattade meningar som vi bar med oss in i projektet var att överskuldsättningsproblem bland unga vuxna dels skulle handla om ekonomisk okunskap, dels ha sitt upphov i ogenomtänkt överkonsumtion. I dessa avseenden var vi allt för präglade av stereotyper och mediala bilder, för även dessa föreställningar kom i hög utsträckning på skam. Visst fanns det enstaka personer bland våra deltagare som inte hade förstått vad låneerbjudanden eller lockelser om köp på avbetalning skulle innebära i termer av räntekostnader. På det stora hela visade det sig emellertid att de unga vuxna som vi mötte mycket väl visste att lånen som de hade tagit varit ofördelaktiga och riskfyllda. Ändå kände de sig manade att ta dem. På liknande sätt hade ett fåtal av våra respondenter en problematik som kan liknas vid shoppingberoende, men mycket oftare hade skulderna helt andra orsaker än överdriven och onödigt konsumtion. Skuldproblemen var kopplade till olika typer av social utsatthet, till exempel destruktivt drogbruk, spelmissbruk, psykisk ohälsa, bedrägeri, kriminalitet, våldsutsatthet och inte minst – när det kommer till konsumtion – fattigdom. Så här berättade exempelvis Felicia – som hade vuxit upp i en familj där pappan hade begått självmord och mamman levat med ett missbruk – om hur hennes skuldproblem uppkom:

Jag flyttade till [stad] och skulle köpa möbler. Min familj bodde ju inte där, vi hade väldigt dålig kontakt. /.../ Direkt efter gymnasiet, och ska klara mig själv. Det blev extremt mycket utgifter. /.../ Och det var väl där, med dubbla hyror och flyttfirma som: ”Jag får inte ihop den här månaden, jag vet inte vad jag ska göra”. Det blev att: ”Jaha, Klarna finns”. Och sen har det bara gått utför. /.../ Sen blev det en situation där jag inte hade nån inkomst, måste ha mat. Då hittade jag nåt ännu värre: SMS-lånen.

I de fall där våra deltagares överskuldsättning är kopplad till konsumtion har det – som i Felicias fall – snarast handlat om att betala för direkta nödvändigheter som hyra, mat och kläder. Ett centralt resultat från studien är därför att överskuldsättning hos unga handlar om mycket annat än dålig kunskap om ekonomi och ogenomtänkt lyxkonsumtion (jfr. Hohnen m.fl. 2019; Davis &

Cartwright 2021). Genom rapporten kommer vi att lägga stort fokus på att reda ut varför överskuldsättning uppstår bland unga vuxna, liksom att påvisa hur överskuldsättning både kan härstamma ur och ge upphov till andra sociala problem. På det hela taget menar vi att överskuldsättning måste förstås som något bredare än en privatekonomisk fråga. Det måste förstås och hanteras som en *social fråga*.

Rörelse och stillastående

Till årsskiftet 2025–26 avslutas forskningsprojektet och mycket har hänt i världen under de fem år som har gått sedan projektet startade 2021. Covidpandemin präglade samhället under projektets första år, men känns nu nästan bortglömd. Under våren 2022 invaderade Ryssland grannlandet Ukraina i en konflikt som fortfarande pågår. År 2023 slog ChatGPT igenom och olika AI-verktyg har gått från att vara något som hör hemma i framtiden till att används rutinmässigt i vardagen. Sverige frånsade sig sin historiska neutralitet och blev under våren 2024 medlemsstat i Nato. Samma höst blev Donald Trump åter vald till president i USA och internationella brottsmålsdomstolen utfärdade en arresteringsorder mot Israels premiärminister för brott mot mänskligheten i Gaza. Hemma i Sverige upplevde vi under hösten 2022 en kraftig inflation med ökade boendekostnader och matpriser som fortfarande är kännbar (Finansinspektionen 2025), något som påverkade deltagarna i vår studie på ett klart mer påtagligt sätt än pandemin. I Sverige har också frågan om överskuldsättning – från att ha varit relativt undanskymd när vi inledde studien – beretts allt större medialt och politiskt utrymme. En offentlig utredning för att motverka överskuldsättning har färdigställts (SOU 2023:38) och följts av bland annat en proposition om sänkta ränte- och kostnadstak på krediter (Prop. 2024/25:17) vilken trädde i kraft 1 mars år 2025. Därutöver har ytterligare en utredning om långvarig överskuldsättning sjuösatts (Dir. 2025:37), vilken fokuserar så kallade “evighetsgäldenärer” (personer som haft skulder hos Kronofogden i minst 20 år och bedöms ha små möjligheter att någonsin betala tillbaka). Den mediala uppmärksamhet som överskuldsättning har rönt under senare år kan exemplifieras bara genom alla de tillfällen som vi själva har figurerat i media för att prata om projektet (t.ex. SvD Näringsliv 2022; Dagens ETC 2022; Arbetet 2023; Sveriges Radio 2022, 2024a, 2024b, 2025; Socialpolitik 2025). Att överskuldsättning har fått ökad uppmärksamhet i offentligheten är givetvis positivt, men samtidigt beror det sannolikt på att

problemen förvärrats – vilket inte är positivt. Sedan år 2013 har det totala beloppet för privatpersoners skulder fastställt hos Kronofogden nästan fördubblats, till en sammanlagd summa på svindlande 138 miljarder kronor (Kronofogden 2025b) och i internationell jämförelse är Sverige ett av de länder med allra högst privat skuldsättning (Lindgren 2022).

Allt det som har hänt i Sverige och i världen under de år som forskningsprojektet har pågått – där det kan kännas som att saker sker i så snabb takt att det knappt går att hänga med – står i bjärt kontrast till hur deltagarna i vår studie upplevt sin vardag. Ett centralt resultat av studien visar att överskuldsättning kraftigt påverkar unga vuxnas möjligheter att röra sig framåt mot vad de själva uppfattar som vuxenlivet. Medan världen förändras, och vänners liv utvecklas runt omkring dem, upplevde flertalet av våra respondenter snarare att deras liv stod stilla. Wilma, som beskrev en svår uppväxt präglad av mobbing, våld och övergrepp i hemmet, ådrog sig sina första skulder när hon i ett försök att bli accepterad av skolkamraterna köpte skönhetsartiklar på avbetalning online. Hennes beskrivning av livssituationen som överskuldsatt ung vuxen är talande för vår studie:

Framför allt känns det som att livet repeterar sig hela tiden. Jag lever varje dag som samma dag. Hela tiden. Livet sätts på paus. En av mina kompisar har två söner. Och ett hus. Och hon är lika gammal som jag. Vad har jag åstadkommit i livet än så länge? Har blivit skuldsatt över öronen och kan inte göra ett piss. Det är ju en väldigt stor... en sorg, besvikelse, avundsjuka.

Eftersom överskuldsättning framkallar kraftfulla begränsningar i det sociala livet, liksom på bostadsmarknaden, konsumtionsmarknaden och arbetsmarknaden, upplevs livet ofta som påtagligt låst. När de jämförde sig med jämnåriga vänner upplevde de unga vuxna som vi har intervjuat ofta sina liv som statiska och utan framåtrörelse, som om det ”riktiga livet” och vägen mot vuxenlivet inte kunde påbörjas förrän deras skuldproblem var avklarade. Problemet är att många hade åtskilliga år av återbetalning kvar – i vissa fall 10 år eller mer – innan de skulle bli fria från Kronofogden och betalningsanmärkningar, vilket gav upphov till starka känslor av hopplöshet. I rapporten kommer vi att titta närmare på detta fenomen, men även redogöra för flera andra konsekvenser som överskuldsättning får i unga vuxnas vardag.

Vad är överskuldsättning?

Skuldsättningsproblem är erkända i den svenska offentligheten, vilket introduktionen av termen överskuldsättning i den svenska politiska diskursen vittnar om. Att det handlar om ett oönskat fenomen återspeglas i de statliga offentliga utredningar (SOU 2013:78, SOU 2023:38) och myndighetsrapporter (se t.ex. Finansinspektionen 2021a, 2021b; Kronofogden 2008a, 2008b, 2025a; Konsumentverket 2021; Riksrevisionen 2015) som producerats under 2000-talet. Trots den ökade diskussionen om överskuldsättning – eller kanske just därför – saknas en vedertagen definition av termen, såväl inom forskningen som i policysammanhang. Det är därför inte konstigt att utredningen *Överskuldsättning i kreditsamhället?* (SOU 2013:78) ägnar flera sidor åt just innebörden av begreppet överskuldsättning.

I Sverige har det bland annat diskuterats om begreppet överskuldssatt ska reserveras för personer som är ”insolventa” i den bemärkelse som anges i Skuldsaneringslagen – det vill säga att bedömas som oförmögna att någonsin själva kunna ta sig ur sina skuldproblem (och därmed bli berättigad till skuldsanering). Därför har begrepp som ”skuldsättningsproblem” eller ”allvarliga skuldsättningsproblem” ibland använts som alternativ för att beteckna en situation där någon hamnar i svårigheter till följd av skuldsättning (men kanske inte skulle bedömas som insolvent i lagens bemärkelse). Begreppet överskuldsättning har dock blivit vedertaget i vidare bemärkelse och även vi använder det, men med en bredare definition än den strikt juridiska. Genom denna rapport kommer vi att använda överskuldsättning och skuldsättningsproblem som synonyma begrepp.

År 2008 föreslog Europeiska Kommissionen en definition som menar att ett hushåll är överskuldssatt om “hushållets existerande och förestående resurser är otillräckliga för att tillgodose dess ekonomiska åtaganden utan att sänka dess levnadsstandard” (Eurofound 2020, sid. 3, vår översättning). Med ekonomiska åtaganden avses exempelvis bostadslån, konsumtionskrediter, räkningar, hyra, men även skulder till privatpersoner. I linje med Europeiska kommissionens definition är det teoretiskt möjligt att definiera överskuldsättning utifrån en ekonomisk beräkning. Förenklat skulle man då utgå från en individs sammanlagda månatliga intäkter och subtrahera de månatliga utgifter som är kopplade till återbetalning av lån och krediter. Om beräkningen slutar på minus skulle man kunna säga att individen är överskuldssatt, eftersom utgifterna för lån

och krediter överstiger inkomsterna. Skulle man också räkna in ett belopp för levnadskostnader motsvarande skälig levnadsnivå skulle än fler komma att kategoriseras som överskuldssatta. Sådana definitioner är dock svåra att operationalisera eftersom beräkningarna kräver fullständig insyn i individens ekonomi och dessutom blir komplexa då man skulle behöva ta hänsyn till andra möjligheter som individen har att sköta sina återbetalningar (exempelvis genom besparingar, kapital och andra tillgångar, eller genom stöd från partners eller andra delar av det sociala nätverket).

Subjektiva definitioner och vår definition

Inom forskningen används ofta olika varianter av det som kallas en *subjektiv definition* av överskuldsättning, vilket innebär en utgångspunkt i om individer själva upplever att deras skuldsättning påverkar deras vardagsliv och återbetalningsförmåga på ett varaktigt och negativt sätt (se Betti m.fl. 2007). Subjektiva definitioner har fördelen att de kan komma närmare individens faktiska livssituation. Detta – samt att problemen ska upplevas som varaktiga över tid – passar vårt projekts syfte väl, eftersom vi intresserat oss just för unga vuxnas egna upplevelser av överskuldsättning, liksom hur dessa gestaltar sig över tid.

I forskningsprojektet utgick vi från en kombination av ”objektiva” och ”subjektiva” kriterier för att närma oss begreppet (och fenomenet) överskuldssättning. Det objektiva kriteriet innebar att alla deltagare i studien vid studiens start skulle ha skulder registrerade för indrivning hos Kronofogden. Fastställda ärenden hos Kronofogden ger en indikation på att en individ kan ha skuldsättningsproblem, inte minst eftersom obetalda fordringar i regel inledningsvis går till inkassobolag och först efter att inte ha blivit betalade där går vidare till Kronofogden. Att ha skulder hos Kronofogden innebär dock inte per definition att en person har några djupare skuldsättningsproblem. En skuld hos Kronofogden kan exempelvis vara fråga om rent slarv, högst tillfälliga ekonomiska problem eller en tvist om en skuld som individen bestrider. Därför blir det subjektiva kriteriet fortfarande viktigt. I samband med rekryteringen efterfrågade vi därför individer som själva upplevde att deras skulder hade en varaktig negativ påverkan på deras vardag och återbetalningsmöjligheter. Denna definition, med en kombination av objektiva och subjektiva kriterier, har varit funktionell för projektet men är samtidigt inte heltäckande. Exempelvis finns det med all säkerhet många unga vuxna som har problem med skulder och återbetalning, men som

(ännu) inte har fått något ärende registrerat hos Kronofogden. Vår studie indikerar att inkassobolag – sannolikt eftersom de räknar med att kunna tjäna mer på det – tycks avvakta allt längre innan de skickar fordringar vidare till Kronofogden. Bland våra respondenter finns det dem som hade skulder på över 500 000 kronor innan någon av dessa fordringar registrerades hos Kronofogden, och de hade då givetvis skuldsättningsproblem redan långt innan de blev aktualiserade hos myndigheten.

Det är viktigt att poängtera att vår definition av överskuldsättning inte utgår från någon fastslagen beloppsgräns. Många personer i det svenska samhället har miljonbelopp i exempelvis bostadslån utan att det innebär skuldsättningsproblem. På motsvarande sätt kan relativt små skulder utgöra ett stort och varaktigt problem för den som har låg eller ingen inkomst. Så var det för 20-åriga Martin, som kom till Sverige som ensamkommande flykting år 2016. Första tiden i Sverige var mycket svår eftersom Martin varken kunde svenska eller engelska, och inte hade några pengar över huvud taget. Innan han fick stöd från kommunen levde han under en period som hemlös. Martin beskrev hur han i samband med att han fyllde 18 år översköldades av erbjudanden om lån och att köpa produkter på kredit, via SMS liksom annonser på Facebook och sociala medier. Merparten av hans skulder hade sin grund i inköp på avbetalning som han sedan inte kunde betala fakturorna på. Martin beskrev själv varorna han köpte som livsnödvändiga, bland annat en jacka och några par byxor, liksom en ny mobiltelefon med abonnemang. När vi träffade Martin läste han in sista året på gymnasiet och utöver att kommunen hjälpte honom med ett boende hade han en månadsinkomst genom studiebidrag och socialtjänststillägg på sammanlagt 3 200 kronor, vilket skulle täcka alla övriga kostnader. Även om hans skuldbelopp från början var relativt låga (uppskattningsvis 20–25 000 kronor) hade de ökat över åren på grund av avgifter och räntor och eftersom han inte hade haft någon möjlighet att betala av. Därmed inte sagt att skuldernas storlek är oviktiga. Om Martin hade haft 300 000 kronor i skulder istället för 25 000 kronor hade hans problem givetvis varit ännu större, både eftersom skuldbeloppet ökar fortare på grund av förräntning ju högre det ursprungliga beloppet är och eftersom skuldbeloppets storlek naturligtvis är avgörande för hur lång tid det tar att bli skuldfri.

Avslutningsvis bör ett ytterligare begrepp redas ut. Inom nationalekonomin pratar man ofta om belåningsgrad, vilket är ett mått på hushållens belåning i förhållande till dess disponibla inkomst (se Lindgren 2022). Hög belåning på samhällsnivå kan anses vara negativt eftersom det ger en indikation på att invånarna konsumerar mer än vad de egentligen har täckning för, exempelvis som

följd av en dysfunktionell bostadsmarknad där priserna trissas upp på ett sätt som gör att köpare måste låna mer och mer för att ha råd med en bostad. Hög belåningsgrad gör att både den nationella ekonomin och personers privatekonomi blir sårbar och känslig för konjunktursvängningar, men är alltså inte det samma som överskudsättning. Däremot kan man säga att en generellt hög belåningsgrad ökar risken för att överskudsättning ska uppstå.

Lägesbild: Skuldsättningsproblem i Sverige

Givet de definitionssvårigheter som vi har beskrivit är det vanskligt att göra en exakt uppskattning av hur många personer i Sverige som är överskudsatta. Vi vet däremot med säkerhet att belåningsgraden – i internationell jämförelse – är exceptionellt hög i Sverige (Lindgren 2022). Dessutom finns det siffror på hur stora summor som den svenska befolkningen har i obetalda skulder som registrerats för indrivning. Indrivning bedrivs i Sverige dels av privata inkassobolag, dels av Kronofogden. Obetalda vårdavgifter, bötesbelopp, skatteskulder och andra skulder till det offentliga går i regel direkt till Kronofogden för indrivning, medan lån till banker och konsumentkreditinstitut liksom köp på avbetalning vanligtvis först går till privata inkassoföretag, för att senare – om de privata aktörerna inte lyckas driva in skulderna – registreras hos Kronofogden. Branchorganisationen Svensk Inkasso (2022) uppskattade år 2022 att den totala kapitalskulden till inkassobolagens uppdragsgivare uppgick till drygt 108 miljarder kronor. I sammanhanget är det viktigt att notera att ”kapitalskulden” enbart innebär det ursprungliga belopp som lånet/krediten avsåg, ej inräknat framtida räntekostnader och avgifter. Det sammanlagda skuldbeloppet registrerat hos Kronofogden vid årsslutet 2024 var ännu större, 138 miljarder kronor (Kronofogden 2025b). Mest anmärkningsvärt när det gäller skuldbeloppet hos Kronofogden är att det har ökat kraftigt på kort tid, med hela 36 % mellan 2023 och 2025, och under det senaste decenniet har summan av svenskarnas skulder hos Kronofogden nästan fördubblats. Sammanlagt hade drygt 437 000 personer obetalda skulder registrerade hos Kronofogden år 2025 och antalet har ökat med över 43 000 personer under de senaste två åren, vilket utgör den största ökningen sedan 1990-talet (Kronofogden 2025b). Det är framförallt skulder till konsumentkreditinstitut och så kallade ”nischbanker” som erbjuder

konsumtionslån som ökar, medan skulder till det offentliga bara sett en mindre ökning (Kronofogden 2024a, 2025c).

Att antalet personer med obetalda skulder liksom, framförallt, skuldsummorna har ökat kraftigt ger en tydlig indikation på att både antalet personer med skuldsättningsproblem växer och att deras problem blir allvarigare. Överskuldsättning är emellertid inte bara ett ekonomiskt problem, även dess folkhälsoeffekter är väl kartlagda. Överskuldsättning ökar risken för ohälsa (Turunen & Hiilamo 2014), såväl mentalt som fysiskt (Ahlström & Edström 2014; Leandro & Botelho 2022), och att ha obetalda skulder hos Kronofogden ökar risken för suicid med upp till två och en halv gånger jämfört med befolkningsgenomsnittet (Rojas 2022; se även Levinsson m.fl. 2023). Också på samhällsnivå är överskuldsättningens konsekvenser kännbara genom att den ekonomiska tillväxten minskar samtidigt som den ekonomiska ojämlikheten i samhället ökar (Hiilamo 2021). Till detta kan adderas höga kostnader för produktionsbortfall och sjukvård (Ahlström 2015).

Skuldsättningsproblem bland unga vuxna

Även bland unga vuxna har överskuldsättningen ökat under det senaste decenniet, både vad gäller skulder till stat och kommun som till privata fordringsägare. Antalet personer i åldern 18–25 år med betalningsanmärkningar från privat sektor har ökat med 22 % under senaste åren, vilket främst beror på obetalda fakturaköp, blancolån och mobilräkningar (Creditsafe 2023). Enligt Kronofogdens statistik för år 2024 hade 31 369 personer mellan 18 och 25 år fastställda skulder hos Kronofogden. Antalet unga vuxna med skulder hos Kronofogden har ökat igen sedan 2022 efter att ha minskat stadigt i ett decennium dessförinnan. Dock har de ungas skuldsummor under samma period ökat dramatiskt – från 1,1 miljarder till 1,9 miljarder sedan 2010 – vilket alltså betyder att de personer i åldersgruppen som har skulder är skyldiga allt högre belopp. Mellan 2010 och 2024 ökade den sammanlagda skulden bland unga vuxna från 1,13 miljarder kronor till 1,94 miljarder kronor, det vill säga med 810 miljoner kronor. Unga män är klart överrepresenterade och står för 73 % av unga vuxnas totala skuld hos Kronofogden. Unga kvinnors skuldbelopp ökar dock mer och snabbare än männens (Kronofogden 2024b). Siffror för helåret 2025 är ännu inte tillgängliga, men preliminärt kan skönjas ett positivt trendbrott, där antalet unga med skulder hos Kronofogden sannolikt går tillbaka något (SVT 2025a).

Ungdomsarbetslöshet och generellt svag integration på arbetsmarknaden, liksom höga konsumtionskrav och en aggressiv kreditmarknad, gör unga vuxna sårbara för överskuldsättning (Leandro & Botelho 2022, sid. 539), särskilt om deras bakgrund präglas av ekonomisk knapphet (West 2006; Oksanen m.fl. 2016; Hohnen m.fl. 2019). Unga vuxnas liv innebär också en omställningstid, där man flyttar hemifrån, börjar lönearbeta eller studera på högskola, vilket också ökar risken att bli skuldsatt (Lehtinen & Leskinen 2005; Lee & Mortimer 2009; McNeill 2014; Oksanen m.fl. 2016). Sett både till antalet personer och till skuldsummornas storlek är dock unga vuxna inte den grupp med störst problem. Både antalet personer registrerade hos Kronofogden och skuldsummorna är mycket högre (och högst) för individer i åldern 35 till 44 år, följt av personer mellan 55 och 64 år (Kronofogden 2025d). Överskuldsättning är alltså inte ett samhällsproblem som är exklusivt för unga personer utan en fråga som måste hanteras även på ett mer generellt plan. Unga personer har helt enkelt inte hunnit bli överskuldssatta i samma utsträckning som äldre personer, och inte heller hunnit dra på sig lika stora skuldsummor. Det betyder dock inte att unga vuxna inte är särskilt viktiga att uppmärksamma. Överskuldssättning tenderar nämligen att bli en långvarig problematik (Jacobsson 2003) och om problemen debuterar tidigt riskerar de personer som är unga idag att om tio år fortfarande ingå i Kronofogdens statistik, men i äldre ålderskategorier. Att unga befinner sig i en formativ del av livet och ännu inte har etablerat en vuxen identitet och sin position i samhället är ytterligare ett starkt argument för att uppmärksamma överskuldssättning specifikt bland unga, eftersom skulderna riskerar att hämma deras inträde på exempelvis bostads- och arbetsmarknaden. Statistiken från Kronofogden rör dessutom bara individer med förfallna skulder som har fastställts hos Kronofogden. Att unga är jämförelsevis få här (i förhållande till andra åldersgrupper) beror sannolikt till viss del på att deras skulder ännu inte har hunnit fastställas hos Kronofogden. Statistik från inkassobranschen visar nämligen samtidigt att ökningen av nya ärenden är som *störst* i åldersgruppen 18–24 år (Creditsafe 2023), vilket ger en tydlig indikation på att fler unga vuxna har problem med skulder än vad som fångas upp i Kronofogdens statistik.

2. Projektet Skuldyngd

Syfte och frågeställningar

Syftet med projektet Skuldyngd har varit att undersöka sociala aspekter av överskuldsättning för individer mellan 18 och 25 år i en historisk tidsperiod präglad av finansialisering (se kapitel 3). Genom att följa de unga vuxna över en längre period har projektet velat kasta ljus över hur överskuldsättning påverkar deras process av vuxenblivande. Vår utgångspunkt var att en skuldsatt individ befinner sig i skärningspunkten av ett flertal sociala processer verksamma på olika samhälleliga nivåer, och vi ville särskilt undersöka hur fem dimensioner av skuld påverkade de unga vuxnas vardagsliv. Den *ekonomiska* skulden förenade givetvis samtliga individer, men därutöver har vissa även dömts som skyldiga i *juridisk* mening. I projektet har även *känslan* av skuld och omgivningens *skuldbeläggande* undersökts. Avslutningsvis – och som ett slags fond för hela studien – har även *samhällets skuld* (till att överskuldsättning uppstår) utforskats. Frågeställningar som var vägledande för oss när vi påbörjade projektet var:

- Hur framstår och framställs överskuldsättning som ett socialt problem i vårt samtida samhälle? Vilka är de dominerande förklaringarna till unga vuxnas överskuldsättning, och vilka typer av åtgärder framställs som centrala?
- Hur beskriver de unga vuxna sin väg in i överskuldsättning och hur framställer de sin nuvarande situation?
- Förändras de unga vuxnas situation över tid och hur skiljer sig beskrivningarna mellan olika individer? Hur beskrivs, framträder och förändras de unga vuxna relationer till närstående och samhället?
- Hur relaterar olika dimensioner av skuld till varandra och hur kan man teoretiskt begreppsliggöra det nät av skuld som överskuldsatta unga vuxna inbegrips i?

Ovanstående var alltså vårt syfte och våra frågor när projektet påbörjades. Som i alla forskningsprojekt uppstod dock nya frågor under projektets gång, delvis på grund av de rika berättelser som de unga delgav oss. Till exempel har ett större fokus än tänkt hamnat på frågor om (brist på) stödstrukturer och vilken roll som socialt arbete skulle kunna ha för att hantera överskuldssättning. Vi blev också gradvis mer och mer intresserade av kreditmarknaden och hur denna opererar idag, och särskilt hur unga vuxna relaterar till denna marknad.

Kunskapssyn

Den syn på kunskap som har präglat projektet rör sig i gränslandet mellan idealism och realism. Den "idealistiska" utgångspunkten innebär grundsynen att det som uppfattas som sant och självklart i ett samhälle är präglat av mellanmännsliga tolkningsprocesser – så kallade sociala konstruktioner – där vi gemensamt och kontinuerligt "konstruerar" vår förståelse av verkligheten. Detta sker genom oupphörlig mellanmännslig interaktion där meningsinnebörder förhandlas och etableras. Exempelvis kan den här rapporten i sig ses som ett bidrag till att konstruera överskuldssättning som ett socialt problem – det vill säga att vi genom texten argumenterar för och försöker övertyga läsaren om att överskuldssättning måste tolkas och förstås just som ett socialt problem. Men att uppfattningen om vad som *är* ett socialt problem (eller vilket annat fenomen som helst) etableras genom sådana processer av social konstruktion innebär inte att upplevda svårigheter eller samhällsförhållanden inte existerar oberoende av dessa konstruktioner. Barn led till exempel av att bli slagna även innan barnaga förbjöds i Sverige 1979, men *synen* på att slå barn förändrades – från att ha förståtts som en uppfostransteknik till att förstås som ett våldsbrott (jfr Hacking 1999). Det är vår gemensamma förståelse för olika fenomen och förhållanden som konstrueras, samtidigt som fenomenen i sig (exempelvis handen som slår barnet) mycket väl kan "existera" oavsett hur detta tolkas. Här leds vi in till den "realistiska" aspekten av vår utgångspunkt och vi ansluter oss till Berger och Luckmanns (1998, sid. 153) grundtes att en konstruktionistisk ansats inte utesluter en realistisk ontologi. Förståelser av verkligheten formas av sociala konstruktionsprocesser, men sådana verklighetsuppfattningar – såsom exempelvis det våra informanter berättar och resultat från tidigare forskning – korresponderar samtidigt mot en materiell och existerande verklighet.

Metod

När vi skrev vår ursprungliga projektplan var utgångspunkten att vi skulle följa 14 överskuldssatta unga vuxna – bosatta i tre olika regioner – under en tvåårsperiod. Vår ambition var att rekrytera en heterogen deltagargrupp vad beträffar kön, etnicitet och socioekonomisk bakgrund och eftersom vi var intresserade av juridisk skuld ville vi dessutom rekrytera minst tre respondenter vars överskuldssättning helt eller delvis härrörde från exempelvis böter eller skadestånd. Utöver tre intervjuer med varje deltagare under loppet av två år ville vi även följa ett antal deltagare genom observationer, i syfte att få insikter i deras vardag och hur deras relationer med till exempel myndigheter utspelade sig i praktiken.

Rekrytering och urval

Rekryteringen av deltagare till projektet blev mer utmanande än vad vi hade kunnat föreställa oss eftersom Covidpandemin och den sociala distanseringen innebar att vi fick ompröva vår rekryteringsstrategi både en och två gånger. Vår första plan var att röra oss ute i miljöer och verksamheter där unga vuxna med skuldssättningsproblem skulle kunna tänkas befinna sig. På sådana ställen (t.ex. budget- och skuldrådgivningsmottagningar, ungdomsgårdar, folkhögskolor, universitet etc.) planerade vi både att vara på plats och att annonsera om studien via anslag. Eftersom vi ville att deltagare självmant skulle kontakta oss ansåg vi det vara viktigt att information om studien på detta sätt spreds brett och öppet. Genom att vara närvarande och sprida information på platser där unga vuxna samlas hoppades vi kunna träffa människor och bygga upp en relation så att de så småningom skulle vilja delta i studien. Pandemin innebar dock att nästintill alla sådana fysiska platser bommade igen och att stora delar av det sociala livet flyttades till nätet. Vår första impuls var således att försöka göra samma manöver, och bedriva rekryteringskampanj på Internet. Vi registrerade Instagram- och Facebook-konton i projektets namn, vi lade upp anslag och postade på Internetforum och vi skickade otaliga mail till nyckelpersoner inom verksamheter för unga vuxna där vi bifogade en PDF med information om studien, vilken vi bad dem att sprida. Vi inväntade därefter kontakt från personer som var intresserade av att delta, men dagar och veckor passerade utan en enda intresseanmälan.

Eftersom överskuldsättning är en känslig fråga var vi förberedda på att rekryteringen skulle kunna bli komplicerad, varför vi som tur var hade avsatt gott om tid till detta i inledningen av projektet. Trots det började vi bli oroliga, och efter nästan sex månaders fruktlösa försök fick vi börja tänka i alternativa banor. I slutändan återstod bara en möjlighet som vi från början helst velat undvika: att med brev kontakta personer som vi visste var skuldsatta. Efter bifall från Etikprövningsmyndigheten (dnr. 2020-05917) initierade vi kontakt med en forskningssamordnare på Kronofogdemyndigheten för att få tillgång till register över unga vuxna personer med skulder fastställda hos myndigheten. Vår fråga granskades och godkändes av Kronofogden, varefter vi fick tillgång till kontaktuppgifter (namn, adress och telefonnummer) till personer i åldrarna 18–25 år (födda åren 1996–2003) som hade aktiva skulder hos Kronofogden och var bosatta i de tre regioner där vi genomförde studien. Kontaktuppgifterna fick endast användas för att å detta forskningsprojekts vägnar göra ett (1) utskick per individ om förfrågan att delta i studien, samt för att skicka ut en (1) påminnelse till samma individ. Slutligen förband vi oss till att radera alla uppgifter vi fått tillgång till senast den 31 maj år 2022, med undantag för uppgifter som rörde de personer som accepterat att delta i studien. Vi hanterade uppgifterna från Kronofogden med absolut sekretess och lät aldrig någon annan hantera filerna eller utskicken.

Ett skäl till att vi var tveksamma till att kontakta potentiella deltagare per brev var att vi ville undvika att peka ut enskilda personer som överskuldsatta genom att kontakta dem direkt. Eftersom skuldsättningsproblem är ett känsligt ämne var vi oroliga för att mottagarna skulle uppfatta vårt tillvägagångssätt som påträngande. Vi kände naturligtvis också till att brev – särskilt skickade från en "formell" aktör – sällan signalerar något trevligt för vår målgrupp, där samtliga har erfarenhet av brev med ovälkomna inkassokrav och många även haft andra stressande myndighetskontakter. Vi uppfattade också brev som den mest opersonliga formen av kontakt, varför vi ägnade mycket tid åt textens formuleringar och utformning. Vi ville att brevet skulle vara lättillgängligt men samtidigt tydligt. Vi ville dessutom förmedla medkänsla och respekt och undvika stigmatisering. I brevet – som rymdes på en A4-sida – försökte vi få med all viktig information om projektet, täcka in både den objektiva och subjektiva definitionen av överskuldsättning (se kapitel 1) och samtidigt skapa en personlig kontakt. Dessutom var vi öppna om hur vi hade erhållit kontaktuppgifterna och försäkrade mottagarna om anonymitet. Alla som svarade på vårt brev planerade vi att kontakta på telefon. Brevet var alltså tänkt som ett sätt att etablera en första kontakt, medan

telefonsamtalet skulle kunna ge oss möjlighet att befästa en viss relation. Endast en person klagade och bad oss att omedelbart radera kontaktuppgifterna, vilket vi naturligtvis gjorde.

Brev visade sig trots allt vara ett möjligt sätt att etablera kontakt, även om vi inte kan påstå att det var särskilt effektivt. Våra presumtiva deltagare verkade fortfarande vara svåra att nå, men inte omöjliga. Vi ägnade ett halvår åt att skicka ut brev, cirka 300 åt gången. Sammantaget skickade vi ut nästan 2 000 brev. Mycket få mottagare svarade (cirka 25), och även om de svarade positivt på vårt första telefonsamtal var det ännu färre som faktiskt stannade kvar för att delta i studien. I slutet av år 2021 hade vi lyckats rekrytera 18 deltagare, vilket var fler än de 14 vi ursprungligen hade hoppats på.

Det är naturligtvis omöjligt att veta hur det hade gått om vi hade fått möjlighet att rekrytera deltagare på det sätt som var tänkt från början, men så här i backspegeln kan vi ändå säga att det blev bra som det blev och att vi fick tillgång till ett mycket rikt empiriskt material. Erfarenheterna av rekryteringsprocessen ledde också till en del metodologiska fynd (se Eriksson & Davidsson 2024a). Vår initiala motvilja mot att kontakta personer via brev var sannolikt överdriven. Troligtvis nådde vi till och med på det sättet personer som vi aldrig hade kommit i kontakt med om vi hade rekryterat "på fältet", bland annat för att ett flertal av deltagarna (skulle det visa sig) rörde sig ytterst lite i den typen av offentliga miljöer där vi hade tänkt befinna oss. Några av våra deltagare uttryckte till och med tacksamhet över att ha blivit kontaktade via brev och sade att de aldrig skulle ha tagit kontakt med oss personligen, även om de hade träffat oss. En respondent beskrev exempelvis hur han hade blivit jätteglad när han kom hem och fann ett brev med universitets-logotyp på hallmattan. Han berättade att det var en värld han knappt kände till, men att det skapade nyfikenhet hos honom.

Deltagarna

Vi hade som sagt ambitionen att rekrytera en heterogen deltagargrupp vad gäller kön, etnicitet och socioekonomisk bakgrund. Givet svårigheterna att rekrytera deltagare insåg vi dock snabbt att vi inte kunde välja och vraka, och bestämde oss för att alla som anmälde intresse och matchade våra mest grundläggande urvalskriterier (mellan 18 och 25 år och med skulder fastställda hos Kronofogden samt upplevda svårigheter) fick delta i studien. Dock visade sig slumpen från sin goda sida och urvalet av deltagare blev faktiskt heterogent och förhållandevis

representativt. Sex av deltagarna är kvinnor och tolv är män; fjorton är födda i Sverige och fyra i ett annat land. Spridningen är dessutom stor vad beträffar socioekonomisk bakgrund och orsaker till skuldsättning.

Deltagarna är projektets själva hjärta och lungor och vi vill redan här presentera de 18 unga vuxna som har ställt upp och delat med sig av sig sina erfarenheter. Det är deras berättelser som står möjliggjort och står i centrum för forskningen, och i rapportens resultatredovisning kommer dessa att framträda genom citat. Vi har strävat efter att "frisera" så lite som möjligt i citaten i syfte att komma nära deltagarnas sätt att uttrycka sig. Det ska dock sägas att vi ibland behövt redigera språket för läsbarhetens skull, men aldrig på ett sätt som förändrar innehållet. Vi har också – för att koncentrera utdragen – klippt och kortat vissa citat, och på ett par ställen även sammanfogat delar som sades vid olika tidpunkter under en intervju. Detta har gjorts av framställningsmässiga skäl och utan att förändra eller manipulera budskapet i deltagarnas berättelser. När vi har klippt eller sammanfogat delar i ett citat markeras detta med /.../. Ett fåtal citat återkommer på mer än ett ställe i rapporten, men då i relation till olika analytiska poänger. Naturligtvis är både deltagarnas namn och andra uppgifter som skulle kunna äventyra deras anonymitet utbytta genom hela rapporten. Nedan ges en kort introduktion till varje deltagare enligt deras pseudonymiserade namn i bokstavsordning.

Abdul deltog i en intervju och var vid det tillfället 25 år gammal. Abdul hade kommit till Sverige som ensamkommande som 15-åring från ett krigshärjat land. Under sin tid i Sverige hade Abdul aldrig haft ett jobb och han försörjdes via ekonomiskt bistånd. Abdul levde ensam i en lägenhet som betalades av socialtjänsten och hans tillvaro var uppenbart marginaliserad. Abduls skulder uppkom dels via räkningar som han inte haft råd att betala, dels från att han hade lånat pengar från konsumentkreditinstitut för att skicka till sin familj i hemlandet. Abduls skulder uppgick till över 20 000 kronor vid intervjutillfället, men de ökade stadigt då han inte hade någon möjlighet att betala tillbaka. Abdul avböjde att delta vid det andra respektive tredje intervjutillfället.

Ahmet var 25 år gammal vid det första intervjutillfället och deltog i alla tre intervjuer. Han var född i Sverige och uppvuxen i ett "utsatt område" i en storstadsregion. Ahmet hade en intellektuell funktionsnedsättning och bodde under studien i en egen lägenhet med insatser från LSS och försörjdes via aktivitet ersättning. Han hade aldrig haft ett arbete och hans uppväxt präglades av fattigdom och misshandel. Ahmets skuldsättning inleddes som 18-åring då hans dåvarande partner tvingade honom att köpa varor på avbetalning och ta

snabblån, bland annat för att finansiera partners narkotikamissbruk. Ahmet hade skulder på över 100 000 kronor hos Kronofogden vid det första tillfället, och dessutom ett flertal skulder hos inkassobolag. Skulderna ökade dramatiskt mellan varje intervjutillfälle då han inte hade någon möjlighet att betala av mer än den lilla summa som Kronofogden varje månad mätte ut från hans aktivitetssättning.

Aisha var 20 år gammal när studien startade och hon deltog vid det första och tredje intervjutillfället. Aisha kom till Sverige som flykting från ett afrikanskt land tillsammans med sina yngre syskon 2016, när hon var 15 år. Under de första åren bodde de själva i Sverige, innan även mamman kom till Sverige 2019. Pappan var död och familjens enda inkomst var socialbidrag. Vid studiens start läste Aisha på gymnasiet. Hon blev skuldsatt genom att hennes tidigare pojkvän i hemlighet tog reda på hennes bank-ID och köpte varor och tog lån i hennes namn utan hennes vetskap. Bedrägeriet polisanmälades, men förundersökningen lades ner. Aishas hade betalat av delar av sin skuld när studien startade, och hade vid det första intervjutillfället 20 000 kronor kvar att betala till Kronofogden. Den totala skulden hade varit ”mycket högre”, men hon vet inte exakt hur hög eftersom många fakturor betalats löpande utan att gå till Kronofogden. Vid den sista intervjun hade Aisha betalat av de sista skulderna och hon uppskattade att det hade tagit sammanlagt drygt tre år att betala av skulderna. Hon jobbade vid det sista tillfället heltid i en vikariepool som barnskötare och var mycket nöjd med att ha en varaktig inkomst. Däremot hade hennes mamma blivit utvisad från Sverige, så Aisha och syskonen levde återigen själva.

Amanda deltog i en intervju. Hon var 24 år gammal vid intervjutillfället och bodde då i en lägenhet med sin partner och två barn. Amanda växte upp i en ekonomiskt välbeställd familj och skuldsattes via ”köp nu, betala senare”-tjänster, konsumtionslån och en misslyckad bostadsaffär. Amanda var vid intervjutillfället föräldraledig från sitt arbete. Vid intervjutillfället hade Amanda nästan 100 000 kronor i obetalda skulder hos Kronofogden, ett flertal inkassoskulder samt en skuld till partners mamma på nästan 300 000 kronor. Amanda gick inte att nå till den andra eller tredje intervjun.

David var 25 år vid det första intervjutillfället och deltog i alla intervjuer. Han kom från övre medelklassbakgrund, med en far som var egenföretagare. Han beskrev konflikter med föräldrarna som bottnade i åsiktsskillnader, och strax efter att han fyllt 18 år flyttade David hemifrån. Davids skuldsättningsproblem hade sitt ursprung i spel på online-casino och han hade lånat stora summor för att satsa. Han hade genomgått behandling för spelmissbruk, men tagit ett par återfall när han hade mått psykiskt dåligt. David jobbade på ett lager under hela studiens gång

och menade att han inte hade råd att börja på universitetet. Han bodde i sin flickvans hyreslägenhet, och hon hade även hand om Davids ekonomi för att han inte skulle återfalla i spelande. David hade vid studiens start drygt 400 000 kronor i skulder hos Kronofogden. Under studiens gång löste hans mor ut dessa skulder. David betalade av till sin mor utifrån en liknande avbetalningsplan som hos Kronofogden, och räknade vid sista intervjun med att ha mellan två och tre år kvar innan han blev skuldfri.

Emelie var 25 år vid det första intervjutillfället och deltog i alla tre intervjuer. Hon beskrev sig själv som en socialt aktiv och självständig person från en vanlig medelklassbakgrund, med nära relation till sin syster och föräldrar. Hon jobbade under hela studiens gång heltid som undersköterska. Emelies skulder var resultat av ett romansbedrägeri där hon hade blivit svindlad av en man som hon hade träffat på nätet och som lurade henne att ta stora lånebelopp. Mannen var tidigare dömd för liknande bedrägerier, men Emelies ärende lades ner efter dryga två år. För att inte erkänna skulderna som legitima uppmanades hon av polisen att inte betala av, vilket gjorde att skuldbeloppet ökade med cirka 200 000 kronor under polisutredningens gång, till sammanlagt närmare en miljon kronor. Via löneutmätning betalade Emelie av runt 12 000 kronor i månaden, men på grund av de höga beloppen och räntorna ökade ändå hennes totala skuldbelopp. Vid den tredje intervjun var hennes skuld cirka 1,3 miljoner kronor. Hon hade då ansökt om skuldsanering vid tre tillfällen utan att få det beviljat.

Emil deltog i alla tre intervjuer och bodde under hela tiden ensam i en lägenhet. Han hade ett arbete och tjänade förhållandevis bra. Emil växte upp med en ensamstående mor under ekonomiskt knappa förhållanden och hade under sin uppväxt lidit av psykisk ohälsa. Han var vid den första intervjun 21 år gammal och hans initiala skuldsomma när studien började var under 10 000 kronor. Emil blev skuldsatt i samband med en allvarlig fysisk sjukdom, vilken gjorde att han hamnade i en djup depression. I detta tillstånd missade Emil att betala räkningar och flera av skulderna hamnade till slut hos Kronofogden. Emil hade inga konsumtionsskulder och inte heller skulder till följd av böter eller skadestånd. Emil lyckades bli skuldfri under studiens gång och gjorde sin sista avbetalning i samband med den tredje intervjun.

Felicia var 25 år gammal vid det första intervjutillfället och hon deltog i alla tre intervjuer. Hon bodde ensam under hela tiden. Vid det första intervjutillfället studerade Felicia och arbetade parallellt. Hon pausade studierna under projektets lopp, men fortsatte att arbeta. Hon var dock sjukskriven vid det sista intervjutillfället. Även om Felicia kom från en uppväxtfamilj där inkomsterna till

en början var goda var hennes uppväxt präglad av missbruk, psykisk ohälsa, suicid i familjen och ekonomiskt våld från familjemedlemmars håll. I Felicias familj fanns flera medlemmar som hade eller hade haft skulder fastställda hos Kronofogden. Felicia hade en diagnosticerad neuropsykiatrisk funktionsnedsättning och hon skuldsattes via både obetalda "köp nu, betala senare"-fakturer och snabbblån, vilka hon hade svårt att återbetala till följd av sjukskrivningar och arbetslöshet. Vid projektets start hade Felicia skulder på 1, 2 miljoner kronor hos Kronofogden och dessa ökade dramatiskt under studiens lopp. Som enda deltagare beviljades Felicia skuldsanering på sin fjärde ansökan, strax efter det tredje intervjutillfället.

Filip deltog i alla tre intervjuer och var vid det första intervjutillfället 22 år gammal. Han kom från en mindre stad där han hade vuxit upp med sin ensamstående mamma. Ekonomin i familjen hade varit knapp och relationen till pappan problematisk och sporadisk. Filip hade ett utpräglat missbruk bakom sig, vilket han hade genomgått behandling för. Han hade även varit inblandad i kriminalitet där både droger och vapen hanterats. Hans huvudsakliga skuld var kopplad till att han dömts för penningtvättbrott, men mindre skuldsummor kom från förfallna fakturer. Sammanlagt uppskattade han skuldbeloppet till 270 000 kronor vid studiens start. Han hade då flyttat till en annan stad, bodde i sin flickväs lägenhet och studerade på Komvux. Under studiens gång tog han ett återfall i missbruk, men hade till den sista intervjun åter kommit på fötter – mycket tack vare sambon. Vid den sista intervjun hade Filip sysselsättning genom en praktikplats, och hans skulder hade då ökat till omkring 350 000 kronor.

Matin deltog bara i den första intervjun och var sedan inte anträffbar. Han var 20 år vid intervjun och hade kommit till Sverige år 2016 som flykting från krig. Vid ankomsten till Sverige hade han svårt att få den hjälp som han behövde och han levde ett tag som hemlös. Han bodde vid intervjutillfället på ett boende som socialtjänsten hade ordnat och läste vid intervjutillfället i gymnasiebehörighet på Komvux. Huvudsakligen bestod Matins skulder av förfallna räkningar för kläder och en mobiltelefon som han hade köpt på avbetalning. Han upplevde sig som lurad, eftersom han inte hade förstått att totalkostnaden för köpen skulle bli högre än vad som hade annonserats i reklamen. Matin hade även skulder från mindre bötesbelopp för skadegörelse och sanktioneringsavgifter för att ha åkt kollektivtrafik utan biljett. Han uppskattade summan av sina skulder till 35 000 kronor, varav 16 000 kronor hos Kronofogden. Skuldbeloppen var alltså inte uppseendeväckande, men utöver att Matin fick sin boendekostnad täckt var hans enda inkomst studiebidrag om 3 200 kronor. Detta behövde han till mat och

andra nödvändiga artiklar, varför han inte kunde avbetala och skuldbeloppen ökade genom förräntning.

Max deltog i alla tre intervjuer. Han var samboende med en flickvän vid de två första intervjutillfällena och arbetade inom ett lågbetalt yrke. Max – som vid det första intervjutillfället var 23 år gammal – skuldsattes både via konsumtionsskulder (såväl obetalda “köp nu, betala senare”-fakturor och snabbblån) och bötesbelopp. Max kom från ekonomiskt ordnade hemförhållanden och skuldsatte sig under en period när han missbrukade alkohol och narkotika. Han blev arbetslös och kunde inte betala tillbaka sina fordringar och var under en period även hemlös. Vid det första intervjutillfället hade Max 35 000 kronor i skuldbelopp. Som mest hade Max haft skulder på cirka 70 000 kronor fastställda hos Kronofogden, till ett flertal olika fordringsägare. Max blev skuldfri gentemot sina fordringsägare mellan det första och andra intervjutillfället, delvis med hjälp av sina föräldrar. Vid den tredje intervjun berättade Max att han hade velat testa om han hade blivit kreditvärdig och hade lyckats köpa en pizza via Klarna (trots betalningsanmärkning).

Moa deltog i två intervjuer och var 22 år gammal när den första intervjun genomfördes. Moa bodde tillsammans med sin partner och två barn. Moa var arbetslös och försörjdes för tillfället av sin partner och genom föräldrapenning. Moa växte upp under ekonomiskt knappa förhållanden med en ensamstående mamma. Hon är diagnostiserad med ADHD och under uppväxten utsattes hon för sexuella övergrepp och var under perioder institutionsplacerad. Hennes skulder härrörde i första hand från konsumtion via “köp nu, betala senare”-tjänster som hon hade nyttjat i syfte att få vardagen att gå ihop. Moas skulder hos Kronofogden uppgick vid det första intervjutillfället till 60 000 kronor. På grund av sin mycket låga inkomst hade Moa små möjligheter att betala tillbaka, men så fort hon kunde satte hon över mindre summor. Moa gick inte att nå till den tredje intervjun.

Oscar deltog i alla tre intervjuer och var 21 år gammal när projektet startades. Oscar bodde tillsammans med sina föräldrar och arbetade under de två år som vi träffade honom. Oscar kom från ekonomiskt ordnade förhållanden i vad som han själv upplevde vara en trygg miljö. I de sena tonåren hamnade Oscar dock i ett svårt missbruk, vilket han finansierade med lånade pengar. I stunder skuldsattes Oscar även via spel. Vid det första intervjutillfället hade Oscar över 100 000 kronor i skulder till ett flertal olika fordringsägare. Mellan den första och andra intervjun blev Oscar skuldfri i så måtto att hans föräldrar betalade av skulderna till fordringsägarna. Oscar betalade därefter av sin skuld till föräldrarna.

Reza deltog i en intervju och var vid det tillfället 23 år gammal. Reza bodde (ofrivilligt) i en liten lägenhet tillsammans med två andra personer och hade kommit till Sverige som ensamkommande flykting år 2015. Reza var vid intervjutillfället anställd i ett lågbetalt yrke, men arbetade så mycket övertid som det var möjligt i syfte att kunna betala av på sina skulder. Han betalade nästan 10 000 kronor i månaden. Reza hade skulder registrerade hos Kronofogden, men betalade framför allt tillbaka till inkassobolag som hade återtagit skulder från Kronofogden. Majoriteten av Rezas skulder uppstod när han tog snabblån för att skicka pengar till sin familj i hemlandet. Reza avböjde att delta vid det andra och tredje intervjutillfället.

Robin deltog i två intervjuer och var 22 år när den första intervjun gjordes. Robin hade ingen inkomst och hade precis fått avslag på en ansökan om ekonomiskt bistånd på grund av inkommande swishbetalningar. Robins uppväxt var komplicerad med två missbrukande föräldrar och institutionsvistelser. Han bodde vid det första intervjutillfället hos sin pappa, men höll där och då på att få en lägenhet via socialtjänsten. Vid den andra intervjun bodde Robin hos en flickvän. Hans skulder härrörde företrädesvis från ett tungt kriminellt liv och Robin hade även ett svårt opioidmissbruk. Bedrägeridomar gjorde att Robin hamnade hos Kronofogden och skuldsumman vid det första tillfället låg på cirka 300 000 kronor. Inga avbetalningar hade gjorts till det andra intervjutillfället och Robin gick inte att nå till den tredje intervjun.

Sebastian deltog i alla tre intervjuer och var 25 år vid det första tillfället. Han kom från medelklassbakgrund och beskrev relationen till familjen som god. Upprinnelsen till Sebastians skulder handlade om att finansiera ett drogbruk som debuterade redan i tidiga tonåren. Vissa skulder hade även uppkommit i kombination med online-casino. Han menade dock att dåligt psykiskt mående var grundorsaken, och att drogerna och spelandet var en form av självmedicinering. Innan studien hade Sebastian genomgått missbruksbehandling och ansåg sig vara fri både från sitt missbruk och sin psykiska ohälsa. Han levde sparsamt i en liten nedgången lägenhet och jobbade på ett relativt välbetalt och kvalificerat jobb. Både genom löneutmätning och ytterligare tilläggsbetalningar återbetalade han till Kronofogden, och han hade vid studiens start 460 000 kronor kvar att betala. Vid det sista intervjutillfället hade Sebastian lyckats betala av alla sina skulder.

Tim deltog i alla tre intervjuer. Vid studiens start var han 24 år och bodde i en hyresrätt på en mindre ort. Han hade vuxit upp med en mor, lillebror och en styvpappa i en småstad. Inget saknades barndomshemmet, men familjen var enligt

Tim ”typiska arbetare”. Den biologiska pappan hade han enbart sporadisk kontakt med. Under studiens gång varvade Tim kortare anställningar med arbetslöshet. Vid den sista intervjun hade han blivit tvungen att flytta hem till sin mor eftersom han inte hade kunnat betala hyran. Under gymnasiet började Tim ”umgås i fel kretsar”, med äldre killar som begick brott i en större stad. Snart efter att han hade fyllt 18 år började Tim hänga i storstaden och göra ”affärer” med dessa personer, vilka gick ut på att Tim agerade ”målvakt” för varor som köptes på avbetalning och sedan såldes vidare på andrahandsmarknaden. Tim blev ”blåst” och stod sedan själv med alla kostnader. Han hade även skulder för snabbblån som gått till att finansiera narkotika. Redan vid den första intervjun hade Tim sedan länge brutit kontakt med de personer som han hade haft samröre med när han skuldsattes. Tims ursprungsskuld var på cirka 200 000 kronor, men under en period av arbete betalade han tillbaka så att 150 000 kronor kvarstod. Vid den sista intervjun hade Tims skulder åter ökat till omkring 200 000 kronor och hyresskulder hade då lagts till de tidigare skulderna.

Wilma deltog i alla tre intervjuer. Hon var 23 år gammal vid det första intervjutillfället och bodde tillsammans med sin partner. Wilma var arbetslös under hela projektperioden. Hon hade ingen inkomst vid det första intervjutillfället då hon hade hamnat mellan stolarna mellan Försäkringskassan och socialtjänsten. Wilma hade en diagnosticerad neuropsykiatrisk funktionsnedsättning och hon hade mobbats svårt under sin uppväxt. Hennes skulder härrörde från vad Wilma själv kallade ett shoppingberoende och hon började redan på sin 18-årsdag handla varor på avbetalning på nätet, mycket i syfte att bli accepterad. Konsumtionslån följde när skulderna från ”köp nu, betala senare”-inköpen skulle betalas tillbaka. Vid det första intervjutillfället hade Wilma över 100 000 kronor i skulder hos Kronofogden vilka ständigt växte. Hon var dessutom skyldig sin mamma 150 000 kronor och en expojvän 75 000 kronor. Hon betalade under studiens gång inte av några skulder på grund av för låg inkomst.

Insamling och bearbetning av data

Projektet har använt sig av en utpräglad kvalitativ forskningsmetod. Till skillnad från kvantitativa metoder, som fokuserar på mätbara data, syftar kvalitativa metoder till att tolka och förstå människors upplevelser, tankar och beteenden. Vår empiri har främst samlats in via etnografiska intervjuer, vilket möjliggör en

djupgående och kontextuell förståelse av komplexa sociala fenomen – exempelvis skuldsättning hos unga vuxna.

Den ursprungliga planen var att intervjua samtliga deltagare tre gånger, med ett års mellanrum, samt även följa med ett antal deltagare i deras vardag. Covidpandemin påverkade dock även hur insamlingen av data gick till. Vår plan att observera ett antal deltagare i olika miljöer föll bort och istället fick vi nöja oss med upprepade intervjuer (med uppföljningar på telefon mellan intervjutillfällena). Även om vi inte lyckades observera våra deltagare i en mer offentlig sfär bedömer vi att vi ändå kom våra deltagare nära. Deltagarna fick själva välja var vi skulle träffas för intervjuerna, men vid det andra och tredje intervjutillfället föreslog vi att intervjun kunde genomföras i deras hem med motiveringen att vi ville få en bild av deras hemmiljö och vardagsliv. De flesta ville detta och merparten av intervjuerna genomfördes i deltagarnas hem. Somliga föredrog dock att träffas på våra respektive arbetsplatser eller på en offentlig plats, och i enstaka fall utfördes någon intervju på telefon eller videosamtal. Samtliga deltagare fullföljde inte hela studien, även om majoriteten (12 stycken) gjorde det. Orsakerna till att vissa föll bort är svåra att uttala sig om, men det var samtidigt något som vi hade räknat med. Två år i en ung vuxens liv är en lång tid och saker och ting händer, sannolikt särskilt för personer som är överskuldsatta. Sammanlagt genomfördes 43 intervjuer med de unga vuxna, vilka varade mellan 1,5 och 3 timmar vardera.

Till det första intervjutillfället hade vi konstruerat en relativt öppen intervjuguide som vi använde som vägledning. Mellan varje intervjutillfälle vidareutvecklades intervjuguiden genom att teman som framkommit i den tidigare intervjuomgången integrerades i guiden. En fördel med forskningsdesignen var alltså att vi hade möjlighet att återkoppla tentativa analyser och resultat till våra respondenter för att få deras perspektiv på dessa, och därigenom fördjupa diskussionen ytterligare kring teman vilka framträtt som centrala. Till intervju två och tre individualiserades dessutom alla intervjuguider, i syfte att följa upp specifika personliga teman från varje respondents tidigare intervjutillfälle(n). Vissa frågor återkom vid samtliga intervjutillfällen, till exempel frågor om inkomst/utgifter, boendesituation och sociala relationer. Generellt sett fokuserade det första intervjutillfället mycket på orsakerna till skuldsättning, men också en mer allmän biografisk bakgrund och om hur skulderna påverkade dem i deras vardag. Vid det andra intervjutillfället frågade vi mer om upplevda stödinsatser och vid det tredje tillfället kretsade en hel del av intervjun kring hur saker och ting hade förändrats från det första intervjutillfället till det sista. För att

få så ett så djupt och rikt empiriskt material som möjligt, med fokus på de ungas berättelser och upplevelser, strävade vi efter att intervjuerna skulle ha en "etnografisk" karaktär. Detta innebar att merparten av frågorna som vi ställde formulerades i termer av exempelvis "Berätta om" eller "Beskriv hur". Fördjupande följdfrågor som inte fanns nedtecknade i intervjuguiden blev även centrala för att uppmuntra respondenterna att ge så fylliga beskrivningar som möjligt.

Våra resultat kan – eller bör – inte generaliseras statistiskt. Istället bidrar vår studie med fördjupade insikter om överskuldssättningens orsaker, processer och konsekvenser vilka kan ligga till grund för policyutveckling och riktade insatser. Denna typ av kunskap är särskilt viktig när det gäller att utforma åtgärder som är anpassade till individers verkliga livssituationer. Vi har i våra analyser haft stor hjälp av två referensgrupper som har följt projektet från start. Den ena referensgruppen bestod av nordiska forskare på skuldområdet och dessa var hjälpsamma i frågor som rörde forskningsdesign och teoretiska utgångspunkter, men gav också feedback på utkast till vetenskapliga texter. Den andra referensgruppen utgjordes av representanter med nyckelroller i myndigheter, professioner och civilsamhälle som arbetar med skuldfrågor på olika sätt (t.ex. Kronofogden, Finansinspektionen, Konsumentverket och Yrkesföreningen för budget- och skuldrådgivare i kommunal tjänst). Denna referensgrupp var i ett första skede omistlig för att hjälpa oss att orientera oss i ett komplext och snårigt fält. Under projektets gång har denna referensgrupp även varit hjälpsam i att peka ut och analysera aktuella trender i skuldfrågan ur ett policyperspektiv, men även bidragit med feedback på utkast till texter.

Vad beträffar specifika analysmetoder och teoretiska utgångspunkter har dessa skilt sig åt mellan olika analyser som vi har genomfört. Gemensamt för samtligt analysarbete är dock att alla intervjuer har transkriberats i sin helhet och att båda forskarna har arbetat parallellt med hela det empiriska materialet. Vi har använt oss av programvaran Nvivo för att genomföra kodning och tematisering, där vi även löpande har stämt av och delat koder med varandra, för att på så sätt jobba inom samma analytiska ramverk. För mer ingående inblickar i hur vi har analyserat empirin hänvisar vi till de vetenskapliga texter som vi har publicerats genom projektets gång.

Fokusgrupper med budget- och skuldrådgivare

Intervjuerna med unga vuxna utgör forskningsprojektets primära och centrala empiriska material, och det är deras berättelser som genom rapporten analyseras och står i fokus. I början av projektet samlade vi emellertid in ytterligare en typ av empiriskt material, nämligen från professionella som kommer i kontakt med unga vuxna personer med skuldsättningsproblem. Detta material innefattar tre fokusgruppsintervjuer med budget- och skuldrådgivare verksamma i samma regioner som de unga vuxna bodde. I en av fokusgrupperna deltog även fyra personer som arbetade på Kronofogden; två skuldsaneringshandläggare, en kronoinspektör och en från kundservice. Fokusgrupperna syftade dels till att hjälpa oss att orientera oss på fältet i början av projektet, dels till att få professionella perspektiv på unga vuxnas problematik med överskuldsättning. Intervjuerna var öppett hållna och utgick från tre övergripande teman som diskuterades i grupperna: (1) hur/om överskuldsättning bland unga vuxna uppfattades som ett problem; (2) hur denna problematik tenderade att gestalta sig, samt (3) hur de konkret arbetade för att hantera problem som rör unga vuxnas överskuldsättning. Det empiriska materialet från fokusgruppsintervjuerna behandlas och framställs inte genom någon systematiserad analys i rapporten. Ett fåtal citat från fokusgrupperna återfinns dock i rapportens avslutande kapitel – som fokuserar på offentliga stödinsatser – och fyller där ett illustrerande syfte.

Spridning av resultat

I denna rapport sammanfattas forskningsprojektets huvudsakliga empiriska resultat, men under projekttiden har forskningsresultat regelbundet kommunicerats i olika former. I skrivande stund har projektet genererat fem vetenskapliga publikationer:

- Ett kapitel med titeln *Field, Formalisation, and Alienation. Entering the Field and Building Rapport During Social Distancing* (Eriksson & Davidsson 2024a) som publicerades i en forskningsantologi om levda erfarenheter av Covid19. I kapitlet ger vi ett metodologiskt bidrag genom att redogöra för – och analyserar – hur kvalitativa, etnografiskt orienterade forskningsprojekt kan startas upp och rekrytera respondenter ”på distans”.

- En vetenskaplig artikel på svenska som heter *Fattigdomsfällan. Överskuldsättning som socialt problem* (Eriksson & Davidsson 2024b). I denna artikel argumenterar vi för varför och hur överskuldsättning i allmänhet – och för unga vuxna i synnerhet – måste förstås som ett socialt problem.
- Ett kapitel med titeln *Begränsad. Om hur skuldsättningsproblem bidrar till social exkludering bland unga vuxna* (Davidsson & Eriksson 2025a), publicerad i en forskningsantologi om social exkludering. I kapitlet går vi på djupet med hur överskuldsättning skapar social exkludering och begränsning inom olika livsområden.
- En vetenskaplig artikel på engelska med namnet *Rhythms of debt. Lived temporalities of over-indebted young adults in Sweden* (Davidsson & Eriksson 2025b). Denna text fokuserar hur vardagen i olika faser av en överskuldssatt ung vuxens liv kännetecknas av tydliga särdrag som har att göra med de dominerande maktförhållanden som de unga vuxna är utsatta för.
- En vetenskaplig artikel på engelska med titeln *Stuck in a neither/nor. The impact of over-indebtedness on young people's entry into adulthood* (Eriksson & Davidsson 2025). Artikeln tar grepp om hur överskuldssättning i unga år påverkar vuxenblivandet och visar hur överskuldssatta unga fastnar i ett slags ingenmansland där de vare sig kan leva som unga eller vuxna.

Utöver dessa vetenskapliga publikationer har vi skrivit en mer populärvetenskapligt orienterad artikel med titeln *Psychosocial consequences of being young and overindebted in Sweden* (Davidsson & Eriksson 2024) som fokuserar emotionella och psykosociala konsekvenser av att vara ung och överskuldssatt. Vi bidrog också med ett PM till den statliga offentliga utredningen *Ett förstärkt konsumentskydd mot riskfylld kreditgivning och överskuldssättning* (SOU 2023:38). I denna text sammanfattade vi projektets (då preliminära) resultat. Projektet har även rönt medial uppmärksamhet och vi har försökt ta varje tillfälle i akt att ställa upp och intervjuas för att sprida våra resultat. Vi har dock konsekvent avböjt förfrågningar om deltagande i sammanhang arrangerade av kommersiella aktörer inom kreditbranschen.

Förutom att sprida forskningsresultat i text har vi också haft förmånen att bjudas in och presentera våra resultat vid ett flertal olika konferenser riktade till professionella. År 2022 presenterade vi preliminära resultat på MUCF-dagarna

och år 2023 deltog vi på Skolportens konferens för lärare som undervisar i hem- och konsumentkunskap. År 2024 deltog vi på en konferens om vräkningsförebyggande arbete arrangerad av SKR och Sveriges Allmännyttan samt presenterade våra resultat på BUS-dagarna, den årliga konferensen för budget- och skuldrådgivare. Det året deltog vi även i Konsumentverkets webinarium och år 2025 deltog vi på Socionomdagarna. Slutligen avslutades projektet med en spridningskonferens i december år 2025 där vi även bjöd in andra nordiska forskare på skuldfältet.

3. Skuldsamhället³

I det här kapitlet ger vi en översiktlig beskrivning av den samhällskontext som våra respondenter befinner sig i. Vi beskriver det som brukar kallas för kreditsamhället och förklarar vad ”vardagslivets finansialisering” innebär. Denna kontext är nödvändig för att förstå varför överskuldsättningen i samhället ökar, liksom varför det över huvud taget är möjligt för unga vuxna att bli överskuldssatta. I avslutningen av kapitlet kommer vi att presentera tidigare forskning om hur skuldsättningsproblem påverkar unga vuxna.

Från konsumtionssamhälle till kreditsamhälle

Vi är sedan länge vana att uppfatta åtminstone västvärlden som ett transnationellt konsumtionssamhälle där människor i allt större utsträckning baserar sin identitet på vad de konsumerar (Bauman 1998). Dawn Burton (2008) har dock påvisat att konsumtionssamhället även kan karaktäriseras som ett kreditsamhälle – eller med Adkins (2017) ord: ett skuldsamhälle. Detta beror på att lån och krediter har blivit en utbredd och integrerad del av vår konsumtion, där olika former av skuldsättning är helt nödvändig för att upprätthålla den levnadsstandard som idag är normaliserad (Andersson m.fl. 2014; McNeill 2014; Adkins 2017).

I en samhällsstruktur där lån och krediter har normaliserats som en bärande del av ekonomin – och där skuldsättningen dessutom hela tiden stiger (Lindgren 2022; Kronofogden 2025a) – är det inte svårt att tänka sig att även skuldsättningsproblemen kommer att öka. Krumer-Nevo med kollegor (2016) beskriver två centrala förhållanden som gör att risken för överskuldssättning i ett samhälle blir omfattande. Det handlar om samhällen där det (1) genomförs åtstramningar i välfärdssystemet så att socialförsäkringar och bistånd blir mindre

³ Detta kapitel bygger delvis på omarbetningar av text som ursprungligen publicerades i artikeln *Fattigdomsfällan* (Eriksson & Davidsson 2024b).

generösa, samtidigt som (2) kreditmarknaden är eller blir avreglerad och lättillgänglig. I Sverige har det ekonomiska biståndet blivit allt mer svårtillgängligt under de senaste trettio åren, samtidigt som nivåerna på ersättningen har stagnerat i förhållande till inflation och genomsnittslöner (Bergmark 2014; Bergmark & Stranz 2023). Kraven för att få tillgång till exempelvis sjukförsäkring och A-kassa har också skärpts, medan andra delar av välfärden (så som sjukvård och äldreomsorg) i högre grad har avgiftsbelagts. Inkomstklyftan mellan fattiga och rika är den största i modern tid och nedskärningarna i välfärdssystemet gör att vissa forskare ifrågasätter om det svenska systemet fortfarande kan beskrivas som en universell välfärdsmodell (Bengtsson & Jacobsson 2018).

Parallellt med denna utveckling avreglerades den svenska kreditmarknaden fullt ut på 1990-talet, vilket har lett till att antalet kreditgivare och tillgängliga ”kreditprodukter” – inklusive så kallade konsumtionskrediter och ”köp nu, betala senare”-tjänster – har ökat markant (Henrikson 2016; Kronofogden 2025c). Grupper med relativt sett svag ekonomi som tidigare inte kvalificerade sig för lån och kredit hos de traditionella bankerna har fått tillgång till kreditmarknaden, vilket har beskrivits i positiva termer som ”inkludering” (se Burton 2008). Samtidigt medför en sådan inkludering uppenbara risker (ibid; Poppe m.fl. 2016) eftersom ekonomiskt utsatta grupper regelmässigt får sämre lånevillkor med högre räntor (Burton 2008, sid. 59; Andersson m.fl. 2014). Vissa kreditinstitut har till och med som affärsmodell att marknadsföra och bevilja krediter specifikt till individer som har svårt att få andra lån (Henrikson 2017; Deville 2021). Dessa företag har insett att individer som riskerar att *inte* kunna betala sina lån eller krediter potentiellt kan generera störst lönsamhet i form av ränteintäkter och dröjsmålsavgifter (jfr. Burton 2008, sid. 57), inte minst eftersom Kronofogden i slutändan har omfattande verktyg till sitt förfogande för att se till att fordringarna återbetalas. Detta förhållande – att det kan vara lönsamt för ett kreditinstitut att låna ut till individer som riskerar att inte kunna betala tillbaka – ger en tydlig indikation på att kreditmarknaden är dysfunktionell. På en kreditmarknad är det risken för kreditgivaren att förlora de utlånade pengarna som avgör om en kredit beviljas, men här har fördelningen av risk hamnat i obalans. Risken är liten för kreditgivaren även om individen sannolikt kommer att få svårt att betala tillbaka, samtidigt som risken för den som lånar att hamna i skuldsättningsproblem blir oproportionerligt hög (jfr. Lehtinen & Leskinen 2005; Henrikson 2017).

För unga vuxna, som generellt sett har låga inkomster och svag förankring på arbetsmarknaden, kan kreditsamhället erbjuda snabba och lättillgängliga lösningar på ekonomiska svårigheter – framförallt när välfärdssystemet blivit allt

mer otillgängligt (jfr. Pettersson 2022). Detta lyser igenom tydligt i vår undersökning. Kreditmarknaden har funnits ständigt närvarande, som en ofta påträngande möjlighet. När vi har frågat våra respondenter om de sökt ekonomiskt bistånd eller någon annat typ av stöd via välfärdssystemet var det däremot flera som svarade att de inte ens hade reflekterat över detta alternativ. Detta tycks bero både på okunskap om sociala rättigheter och vilka möjligheter till ekonomiskt stöd som finns inom välfärden, men också på att en ansökan om ekonomiskt bistånd upplevs som mer stigmatiserat än att ta ett snabblån. En stor anledning har också med tillgängligheten att göra. Utan undantag beskrev våra respondenter hur lätt och snabbt det var att få tillgång till konsumtionslån (jfr. Lehtinen & Leskinen 2005). Sebastians upplevelse av att ta snabblån påminner om många andras:

Det var fantastiskt enkelt. För många av de lån jag tog behövde jag inte ens prata med någon, utan jag gjorde en ansökan på nätet. Det tog tio minuter, och sedan en timme senare hade jag pengarna på kontot. Till och med lån på 40 000 kunde jag göra så, vilket är helt absurt när man tänker tillbaka. /.../ Jag tycker ändå att jag har ett ansvar. Jag visste vad jag gav mig in på, det stod i klartext liksom. Men det jag inte gillar är att man har gjort det så otroligt enkelt. Det är för enkelt att liksom bara gå in och få 5 000 så här: *knäpper med fingrarna*

Kreditmarknadens snabbhet och enkelhet står i bjärt kontrast till välfärdssystemets tröghet och otillgänglighet. Flera respondenter har försökt att söka ekonomiskt bistånd, men fått avslag eller gett upp eftersom ansökningsprocessen upplevts som krånglig, exempelvis Tim. De två första intervjuerna genomfördes hemma hos Tim, i hans lilla enrummare i ett slitet hyreshus på en mindre landsbygdsort, men till den tredje intervjun hade han blivit tvungen att flytta hem till sin mamma eftersom han inte hade kunnat betala hyran. Så här lät det när vi frågade om han hade varit i kontakt med socialtjänsten för att söka ekonomiskt bistånd:

Tim: Jag har gått till dem här i [småstad], hade ett möte med dem. Men sedan, deras ansökningssida... Den fungerar inte alltså. Jag vet inte om det är för att jag är på telefonen, men det bara krånglar. Så jag pallade inte. Men jag har försökt...

Erik: Nej, jag fattar. Och jag kommer ihåg, då senast [intervju 2], hade du ansökt om A-kassa /.../ Fick du ut några pengar från A-kassan?

Tim: Nej, alltså med tanke på att jag aldrig har varit inskriven i A-kassan innan, det var ju min vän som tipsade mig om det, för jag hade ingen koll. Det är också

en sådan grej man fått lära sig nu. /.../ Men det blev ju bara att man fick en faktura för att de ville att jag skulle betala ”så här och så här mycket” [i medlemsavgift].

Erik: Just det, så du har aldrig fått ut någonting därifrån heller?

Tim: Nej.

Tim hade ingen kunskap om hur A-kassan fungerade, men när han väl fick hjälp med att bli medlem blev A-kassan ytterligare en utgift istället för en inkomst. Eftersom Tim bara hade haft kortare anställningar varvat med arbetssökande var han dessutom sannolikt inte kvalificerad för ersättning från A-kassan, något som gällde för flera av våra respondenter. På liknande sätt har sjukförsäkringen upplevts som svårtillgänglig. Flera respondenter hade blivit nekade ersättning trots att de hade haft läkarintyg som styrkte nedsatt arbetsförmåga. Så här berättade exempelvis David, som under ungdomsåren elitsatsade på fotboll men blev tvungen att sluta på grund av upprepade knäskador. Under projektets gång jobbade han heltid på ett lager, men knäet orsakade fortfarande problem:

Det har aldrig varit problem förut när jag har varit sjukskriven efter operationer, men senast jag blev sjukskriven för knät så nekade Försäkringskassan. Och överklagan är hos rätten nu, men det kan ta över ett år innan det tas upp... /.../ Om min läkare som har hållit på med mitt knä sedan jag var liten har gjort en bedömning, och mitt knä är svullet som en ballong. Jag har ett läkarutlåtande om sjukskrivning. Hur kan vårat samhälle funka så att Försäkringskassan kan ha sina egna läkare, som aldrig ens har undersökt mig, som bedömer att jag inte ska vara sjukskriven?

Genom våra respondents berättelser framträder alltså precis den bild som Krumer-Nevo med kollegor (2016) förutspår. Samtidigt som välfärdssystemet har varit svårtillgängligt har kreditmarknaden (eller privata lån) funnits där som ett lättillgängligt alternativ, vilket i stor utsträckning har bidragit till våra respondents överskuldsättning.

Vardagslivets finansialisering

Tätt knutet till kreditsamhället är det fenomen som brukar kallas ”vardagslivets finansialisering”, vilket enligt Andersson med kollegor (2014, sid. 8f) innebär att:

...människors vardagliga praktiker och meningssammanhang blir allt tätare sammanvävt med den finansiella ekonomins logiker, instrument och institutioner. Det handlar om hur makroprocesser som ekonomisk globalisering, teknologisk innovation, välfärdsstatens omvandling och konsumtionskulturens förändring både möjliggör och lockar fram vissa förhållningssätt hos individer och hushåll.

Ett exempel på vardagslivets finansialisering är att vi alla genom den förändring av pensionssystemet som genomfördes under andra halvan av 1990-talet numera är mer eller mindre ofrivilliga investerare på finansmarknaden. Men vardagslivets finansialisering formar också vårt sätt att tänka och tala i linje med ekonomiska logiker, som exempelvis hur vi numera talar om ungas förberedelser inför vuxenlivet som *investeringar* i framtiden (Farrugia m.fl. 2022; Crusefalk 2023). Finansiella produkter – så som avbetalningslösningar, kreditkort, fondsparanden, försäkringar och en rad olika former av lån – tar sig också in i och allt närmare vardagslivet, till stor del med hjälp av digitala instrument (Andersson m.fl. 2014). Vi går inte längre till banken för att betala våra räkningar – vi gör det på kvällen, liggande under täcket i sängen. Vi kan hantera investeringarna i våra ISK-konton över kaffet vid matbordet efter söndagsmiddagen, och ute på en promenad i skogen kan vi få reklam om att det pågår rea på vår favoritaffär. Sittande på en sten kan vi sedan direkt ansöka om ett lån för att finansiera inköpen eller köpa produkterna på avbetalning. Från att ha varit en relativt sett marginell företeelse har dessutom ”köp nu, betala senare”-lösningar (med Klarna som dominerande exempel) exploderat inom den svenska handeln – både i fysiska butiker och vid köp på internet (Aalders 2023). Detta innebär att en allt större andel av små vardagsinköp genomförs på olika former av kredit, vilka riskerar att samlas till större skulder och senare betalningssvårigheter (Kronofogden 2025c).

Det är viktigt att påpeka att vardagslivets finansialisering inte enbart har med lån och krediter att göra, utan att det handlar om en bredare samhällsutveckling där olika typer av finansiella logiker tränger in i vardagen. Kreditinstrument och kreditprodukter är dock en helt integrerad del av denna utveckling och för att förstå unga vuxnas skuldsättningsproblem är det centralt att förstå att de lever i en finansialiserad vardag.

Digitaliserad kreditgivning och marknadsföring

Som Andersson med kollegor (2014) noterar är modern teknologi en central förutsättning för vardagslivets utökade finansialisering, och digitaliseringen har

gjort lån och krediter än mer lättillgängliga. Den snabba utvecklingen av småkrediter genom ”köp nu, betala senare”-lösningar hade inte varit möjlig utan dagens teknologi, där många av köpen dessutom sker digitalt online. Att våra respondenter har kunnat ta lån direkt hemifrån – eller från toaletten på jobbet, på väg till träningen eller på natten när de har varit ute på krogen – är på samma sätt direkt avhängigt mobiltelefonerna. Det är också avhängigt det faktum att det inte längre krävs något personligt möte eller ens kontakt med en banktjänsteperson för att beviljas ett lån. Tvärtom – en central del av idén med ”snabblån” är att det ska gå fort och smidigt, varför ansökningsprocessen ofta sker utan några personliga kontakter. Så här berättade Felicia:

Du har aldrig kontakt med någon person på riktigt. /.../ Det är bara reklam hela tiden: ”Ansök om alla lån samtidigt, helt kostnadsfritt”. En internetsida där du testar alla långivare på samma gång och du behöver inte prata med någon, de skickar in allt digitalt.

Digitala verktyg i kombination med ”innovativa” ansöknings- och kreditbedömningsmetoder har gjort det lättare för allt fler att – oavsett återbetalningsförmåga – beviljas snabba lån utan att göra något annat än att fylla i ett formulär på nätet, därefter kan pengarna finnas på kontot inom enstaka timmar (Deville 2021). Enligt konsumentkreditlagen (12§) måste den som lånar ut pengar genomföra en kreditprövning av individens betalförmåga för att säkerställa möjligheten till återbetalning. I syfte att locka till sig individer med svag återbetalningsförmåga framstår det dock tydligt att vissa marknadsaktörer är mycket fritänkande kring vad kreditprövning innebär. Exempelvis finns konsumentkreditinstitut som marknadsför just ”lån utan kreditupplysning”, genom att använda ”alternativa kreditbedömningsmetoder” (myloan24.com), snarare än den konventionella som går genom Upplysningscentralen (UC). Som framkommer i vår studie kan sådana ”alternativa kreditprövningsmetoder” exempelvis innebära att låntagaren får instruktioner av kreditgivaren om hur de ska fylla i formuläret för att få lånet beviljat, att kreditgivaren – för att lånet ska beviljas – använder uppskattningar av framtida inkomst eller att kreditgivaren överhuvudtaget inte kontrollerar om de uppgifter som fylls i vid ansökan är korrekta. Så lyckades exempelvis Max ta flera lån. När han var som djupast inne i sitt missbruk förlorade han även jobbet. Det gjorde givetvis att behovet av pengar blev ännu större, varför han fortsatte att söka om snabblån trots att han inte längre hade någon inkomst:

Tobias: Okej, men fyllde du i lite uppgifter där då...

Max: Ja exakt, namn och personnummer. Hur mycket du vill låna, hur fort du vill betala tillbaka. Men grejen var ju sen: Vad man jobbar med, vad har du för anställningsform, vem är din arbetsgivare? Man måste ju fylla i allt sånt också. Så jag fyllde i det gamla. Alltså, jag var ju inte kvar på jobbet då, men jag hade ju kontraktet kvar fortfarande, mitt gamla. Så jag lämnade [arbetsgivarens]... Allting. Nummer, namn.

Tobias: Okej, du fyllde i det även om du hade slutat?

Max: Yes. Och efter 20 minuter fick jag ju ett samtal, en tjej som pratade lite med mig, sådär. Jag minns inte exakt, vad hon sa, men hon frågade lite om jobbet, så jag berättade ju, som om jag jobbade kvar. Och sen efter 2–3 timmar fick jag pengarna. Och nästa gång kunde jag ju låna igen från samma liksom, utan att dom ringde upp.

Max upplevde ett desperat behov av pengar och testade därför att fylla i sin tidigare arbetsgivares uppgifter i ansökan. I det här fallet ringde det aktuella konsumentkreditinstitutet faktiskt upp honom för ett samtal, men de kan inte ha stämt av uppgifterna som han lämnade med arbetsgivaren eller någon annan aktör, eftersom de ändå beviljade honom flera lån.

Digitaliseringen har också revolutionerat marknadsföringen av krediter, inklusive konsumtionslån och så kallade samlingslån. Trots laga krav på måttfullhet är denna marknadsföring utbredd och tämligen aggressiv, och den allt mer algoritmiskt sofistikerade och personliga marknadsföringen av krediter – ofta specifikt riktad till unga vuxna och/eller redan skuldsatta – ökar sårbarheten för överskuldsättning (Pellandini-Simányi 2023; Fyrberg Yngfalk & Yngfalk 2023, sid. 17ff). Forskare från Australien har visat hur kreditföretag utformar hemsidor och appar för ”köp nu, betala senare”-tjänster på ett sätt som gör att de ska efterlikna spel och sociala media, för att på så sätt locka unga konsument (Cook m.fl. 2023; Threadgold m.fl. 2025). Att använda krediter omformuleras härigenom från något allvarligt och potentiellt riskfyllt, till någonting spännande, roligt och lustfyllt (Cook m.fl. 2023). Även kändisar och influencers har rekryterats för att marknadsföra krediter till unga personer via sociala media (Konsumentverket 2021). Många av våra respondenter beskrev hur de dagligen utsattes för riktad reklam för konsumtionsvaror och spel på casino, men också i stor utsträckning för krediter. Så här berättade Wilma:

Jag får ju reklam på SMS, dagligen. Senast i förrgår, nån som skriver: ”Hej Wilma! Skapa dig lite extra utrymme i budgeten”. /.../ Alltså, jag tänker ju mycket på det här med reklam på radio, där dom pratar om lån, även reklam på TV. Jag kan bli väldigt provocerad och arg över att det ens får visas såna saker.

Våra respondenter uppfattade reklamen som omfattande både i konventionella medier som radio och TV, men också tydligt individualiserad. I exemplet som Wilma beskrev använde exempelvis kreditföretaget hennes namn i ett riktat SMS-utskick. ”Det var som om de visste vilken dag jag fyllde 18” kommenterade Martin alla de erbjudande som han började få i princip samma dag som han blev myndig. Givet omfattande insamling av digital kunddata kombinerat med en allt mer algoritmiskt styrd marknadsföring av krediter (Fourcade & Healy 2017; Deville 2021; Fyrberg Yngfalk & Yngfalk 2023) visste ”de” högst sannolikt det. Och precis som många andra kände Moa igen att influencers marknadsförde krediter: ”På TikTok brukar jag få upp att det sitter någon där som är mellan 20 och 30 år och pratar om lån och ‘ta detta’, eller ‘gör detta’”. Marknadsföring är inte heller något som upphör efter att individen har blivit överskuldssatt (och i själva verket inte kan ta fler lån på grund av sina betalningsanmärkningar). ”Mängder”, svarade David på frågan om han fortfarande fick reklam om lån, ”jag får väl fyra, fem SMS om dagen”. För att understryka samma poäng visade Wilma under slutet av den andra intervjun upp sin telefon dit ett flertal erbjudanden om lån hade inkommit via SMS bara under den tid som intervjun pågått. När vi ställde en liknande fråga till Sebastian var han tydligt frustrerad:

Jag tycker att det är jävligt svinigt faktiskt. Jag hade ett gäng fordringsägare som jag betalade av, och sekunden det sista var betalat så började jag få SMS och mail från dem: ”Hej vi saknar dig som kund”. Jag har kämpat med att betala tillbaka, ja du vet, det var så jävla frustrerande. Det var nästan förnedrande tyckte jag.

Skuldsamhällets aktörer

En skuldrelation inbegriper alltid minst två aktörer: den skuldsatte (gäldenären) respektive fordringsägaren (borgenären). När skuldsättning omvandlas till överskuldssättning tenderar dock antalet inblandade aktörer att vidgas. Här redogör vi för de centrala aktörer som agerar kring en skuldsättningsfråga.

Banker och konsumentkreditinstitut

Fordringsägarna i en skuldrelation är de aktörer som "äger" skulden, det vill säga de som den skuldsatte individen vid ett givet tillfälle är skyldig pengar. Vid överskuldsättning handlar det i regel om aktörer i plural, då det vanligaste är att flera fordringsägare kräver den överskuldsatte på pengar. På kreditmarknaden är banker och konsumentkreditinstitut de vanligaste fordringsägarna. De traditionella bankerna är en form av kreditinstitut som tidigare särskildes genom sitt banktillstånd, vilket beviljas av Finansinspektionen och bland annat ställer krav på att företaget har viss soliditet och eget kapital. Till skillnad från konsumentkreditinstitut har banker krav på sig att vara anslutna till samhällets generella betalsystem, liksom att medge både inlåning och utlåning. På grund av sitt inlåningskapital och krav på säkerhet utfärdar banker generellt sett större lån än konsumentkreditinstitut, exempelvis för finansiering av bostäder och företagsinvesteringar. Konsumentkreditinstituten är nyare aktörer på kreditmarknaden, vilka i regel är inriktade på mindre lånebelopp och mer kortsiktiga lån som regleras av konsumentkreditlagen (2010:1846). Tidigare var konsumentkreditinstitut undantagna kravet på banktillstånd, men sedan 1 juli år 2025 krävs banktillstånd av samtliga aktörer som erbjuder lån och krediter vilket innebär att även dessa nu är underställda samma lagstiftning som bankerna (Lag 2004:297 om bank- och finansieringsrörelse) – och man talar nu ibland om dessa aktörer som "nischbanker".⁴ Genom denna nya reglering hoppas man minska antalet oseriösa aktörer på konsumentkreditmarknaden. Konsumentkreditbranschen innehåller en mängd olika företag med delvis olika inriktning, men gemensamt för dessa är att de är nischade mot att erbjuda kortsiktiga konsumtionslån, olika typer av kreditlösningar, betalning på avbetalning liksom samlingslån. Generellt sett kräver konsumentkreditinstitut ingen säkerhet för sina lån och krediter och har därmed också (ur lånetagarens perspektiv) sämre avtalsvillkor vad gäller räntor och avgifter. Den 1 mars år 2025 infördes förändringar i konsumentkreditlagen som innebär att den högsta ränta som en kreditgivare får ta ut på ett lån sänktes till 20 procentenheter över referensräntan – tidigare var detta "räntetak" referensräntan plus 40 procentenheter. Samtidigt infördes också ett maxbelopp som innebär att låntagaren aldrig behöver betala

⁴ Sådan (kredit)verksamhet som inte bedrivs regelmässigt eller endast utgör en obetydlig del av företagets rörelse omfattas inte av kravet på tillstånd. Företag som inom handeln erbjuder anstånd med betalning omfattas inte av tillståndsplikt (prop. 2024/25:138 s. 37–38).

tillbaka mer än sammanlagt det dubbla lånebeloppet. Exempelvis kan den som har lånat 10 000 kronor nu som mest behöva betala tillbaka 20 000 kronor (inklusive avgifter). Tidigare fanns inget sådant maxbelopp, vilket innebar att en hur liten skuld som helst kunde bli hur stor som helst om den inte amorterades.⁵ Samtidigt som de ursprungliga kreditgivarna inte alltid längre är en aktiv part för individer som är överskuldssatta (eftersom skulderna vid det laget kan ha sålts vidare till andra aktörer på kreditmarknaden som då blir fordringsägare) är de likväl nyckelaktörer vad gäller att initiera och etablera de relationer till kreditmarknaden som senare leder till överskuldssättning.

Inkasso

Inkassobolag är en annan central aktör på kreditmarknaden. Dessa företag kommer in i bilden i ett senare skede, nämligen när en person inte har lyckats genomföra sin betalning i tid. Inkassobolagens kärnverksamhet handlar om att driva in förfallna skulder, vilket de gör antingen på uppdrag från den ursprungliga fordringsägaren eller genom att köpa skulden i sin helhet av den ursprungliga fordringsägaren. I det senare fallet övergår fordringen till inkassoföretaget, som då alltså blir fordringsägare. Inkassobranchen innefattar också spekulation i och handel med skulder, där inkassobolagen i sin tur köper och säljer fordringar sinsemellan, antingen i sin helhet eller uppstyckade i delar. Detta förfarande, där fordringar köps och säljs på marknaden och den ursprungliga kreditgivaren inte ens längre behöver vara med i bilden, innebär att skuldsättningen ofta blir svåröverblickbar för den överskuldssatte personen.

Kronofogden

Kronofogdemyndigheten är en tredje central aktör i kreditsamhället. Kronofogden involveras i regel när fordringsägaren (ofta ett inkassobolag) inte har lyckats driva in sina skulder och ansöker om betalningsföreläggande för att få sin fordran fastställd. Kronofogden kan ses som den slutgiltiga, statliga, garanten för att skulder blir återbetalade. För denna uppgift förfogar Kronofogden över en uppsättning medel, till exempel utmätning av den skuldsattes lön och tillgångar

⁵ Ett undantag var "högkostnadskrediterna", d.v.s. krediter med en effektiv ränta på referensräntan plus 30 procentenheter eller mer, som redan tidigare var belagda med maxbelopp. Begreppet högkostnadskrediter finns inte kvar sedan 1 mars 2025.

och myndigheten har även möjlighet att begära polishandräckning för att utföra sitt uppdrag. Parallellt har Kronofogden i uppgift att stötta hårt skuldsatta till en ordnad ekonomi, genom exempelvis råd och handläggning av skuldsaneringsärenden. Som statlig myndighet sticker Kronofogden ut vid internationella jämförelser, eftersom myndigheten inte bara driver in skulder till det offentliga (skatteskulder, obetalda vårdavgifter, böter etc.). Även privatpersoner och företag kan använda Kronofogden för att få sina skulder reglerade – vilket är ovanligt i andra länder (Niemi-Kiesiläinen & Henrikson 2006). Att Kronofogden – med sina långtgående möjligheter att driva in skulder – tar det slutgiltiga ansvaret för att skulder återbetalas gör att risken att låna ut pengar till individer med svag återbetalningsförmåga blir relativt liten för konsumentkreditinstitut (jfr. Henrikson 2017). Till skillnad från när en skuld går till inkassobolag innebär ett krav fastställt hos Kronofogden att individen får en betalningsanmärkning.

Kreditupplysningsföretag

När Kronofogden har fastställt att en skuldsatt person är betalningsskyldig får den skuldsatte en betalningsanmärkning, vilken hanteras av en fjärde aktör: *kreditupplysningsföretagen*. En betalningsanmärkning är en uppgift i kreditupplysningsföretagens register om att en individs betalningsförmåga är opålitlig, vilket på ett betydande sätt försvårar möjligheten att beviljas lån, krediter och avbetalningslösningar. UC är det ledande kreditupplysningsföretaget i Sverige och kreditgivare använder ofta UC när de kontrollerar blivande låntagares kreditvärdighet. En sådan kreditupplysning innehåller förutom uppgifter om betalningsanmärkningar i regel även uppgifter om vilka lån och krediter som individen redan har, vilken inkomst individen har och eventuella fastighetsinnehav. Det bör dock noteras att Sverige inte har något formellt skuldregister – en fråga som i flera omgångar varit på den politiska agendan, men hittills aldrig har instiftats. Det innebär att uppgifterna om nuvarande lån och krediter i kreditupplysningen inte behöver vara fullständiga.

Den skuldsatte

Till skillnad från fordringsägarna förblir i regel den (över)skuldsatte en och samma individ, och det är denna aktör – gäldenären – som är återbetalningsskyldig. En

individ som har ingått ett låneavtal har alltid en skyldighet och ett ansvar att följa detta avtal och att återbetala sina skulder. Traditionellt har skuldsättning och överskuldsättning också uppfattats just som en privatekonomisk fråga som ligger på individens ansvar att lösa, och att inte kunna betala vad man är skyldig är behäftat med socialt stigma (Jacobsson 2003; Frade 2012; Steadman 2017). Detta ansvariggörande av individen reproduceras inte minst genom politiska, mediala och professionella diskurser kring skuldsättning och dess moraliska dimensioner (Lazzarato 2012; Türken 2015; Schwarz 2022). Tidigare studier, liksom vår egen, visar också att skuldsatta i regel lägger stor del av ansvaret för sina skuldsättningsproblem på sig själva – och man försöker hantera problemen själv (Steadman 2017; Sparkes 2020; Davis & Cartwright 2021; Roche 2024). Inte minst tar sig detta uttryck genom den skam och självstigmatisering som skuldsatta personer ger uttryck för (Steadman 2017). Men i avancerade kapitalistiska konsumtionssamhällen där kreditmarknaden avreglerats och välfärden blivit mer begränsad och svårtillgänglig finns samtidigt starka samhällskrafter som driver individer mot skuldsättning, varför frågan inte längre kan förstås som ett strikt individuellt problem. Även om individens ansvar aldrig upphör, så bör marknadsaktörers och statens ansvar diskuteras i minst lika stor omfattning. Som Threadgold med kollegor (2025, sid. 54) uttrycker det, om unga vuxnas eget ansvar:

Uppmaningar [till unga] att agera ”ansvarsfullt” och fatta ”rationella beslut” förlorar sin mening när i princip alla unga vuxna har någon form av skulder och där miljardindustrier tävlar om att hitta på nya sätt att attrahera unga, kartlägga deras konsumtionsvanor och uppmuntra dem till utökad konsumtion. (vår översättning)

Vissa marknadsaktörer ägnar sig åt direkt moraliskt förkastliga praktiker som tidigare i historien skulle ha kategoriserats som ocker (Le Goff 1990; Burton 2008) – där det är tydligt att varken god kreditgivningssed eller måttfullhet i marknadsföring efterlevs i praktiken. I slutändan är det staten som har ansvaret att tillse att lagar och regler efterföljs, men där Kronofogden är synnerligen effektiv vad gäller att utkräva individens ansvar att återbetala framstår Finansinspektionen som mycket sämre rustad att tygla och ansvariggöra de marknadsaktörer som inte håller sig inom spelreglerna.

Övriga aktörer

Ovan har vi presenterat de mest centrala aktörerna i skuldsamhället och i en överskuldssättningssituation. Självfallet finns det många fler aktörer som är mer eller mindre involverade. Finansinspektionen har redan nämnts, vilket är den statliga myndighet som har till uppgift att utöva tillsyn över kreditmarknadens aktörer. Vad gäller fordringsägare har vi lyft fram banker och konsumentkreditinstitut eftersom det är dessa aktörer som aktivt jobbar med att låna ut pengar och ge krediter, men skulder kan uppstå även till andra aktörer. Obetald hyra eller obetalda räkningar, vårdavgifter och bötes- och skadeståndsbelopp är exempel på skulder som innebär att det offentliga eller andra företag än kreditinstitut blir fordringsägare. Kring den skuldsatte individen finns dessutom arbetsgivare, familjemedlemmar, vänner och eventuella partners och barn som i olika grad påverkar och påverkas av situationen (ibland genom lån mellan privatpersoner). Dessutom finns aktörer inom välfärdssystemet, exempelvis socialtjänsten, Försäkringskassan och den kommunala budget- och skuldrådgivningen (BUS) som också påverkar processerna. Vad gäller aktörer som erbjuder stödinsatser förekommer även kommersiella aktörer som mot betalning erbjuder liknande stöttning som den kommunala budget- och skuldrådgivningen och då framförallt hjälp med att skriva ansökningar om skuldsanering. Dessa aktörer marknadsför sig som snabbare och mer professionella än kommunens stöd, och erbjuder även att ta över kontakten med Kronofogden i samband med ansökan (något som kommunen i regel inte gör). Med tanke på hur ovanligt det är att unga personer beviljas skuldsanering (Kronofogden 2018) är det knappast förvånande att ingen av våra respondenter beviljades skuldsanering trots att de hade köpt den här typen av tjänster. Snarast blev det bara ytterligare en utgift utan att det förbättrade deras skuldsättningssituation (se mer om detta i kapitel 8).

Skuldsamhällets produkter och verktyg

En uppsjö av begrepp och terminologier florerar i skuldsamhället, och det är inte alltid lätt att veta exakt vad dessa innebär. Många begrepp har redan använts tidigare i texten, men här ger vi korta förklaringar till de vanligaste begreppen kopplade till olika "kreditprodukter" liksom de administrativa "verktyg" som myndigheter och andra aktörer använder för att hantera skuldsättning.

Kreditprodukter

Krediter innebär allt det som enligt konsumentkreditlagen (2 §) innefattas av ett kreditavtal, vilket är: ”ett avtal om lån, kontokredit, betalningsanstånd eller liknande”. Ett typexempel på **betalningsanstånd** är en faktura där en produkt eller tjänst betalas i efterhand, och en **kontokredit** innebär – till skillnad från ett lån – att individen har ett löfte från ett kreditinstitut att använda kreditinstitutets tillgångar för att genomföra köp upp till en viss summa, exempelvis med hjälp av ett kreditkort. Individen har alltså aldrig själv pengarna som likvid på sitt konto, men har ändå möjlighet att handla upp till kreditgränsen.

Konsumtionslån är en typ av lån som primärt avser kortare löptider och lägre lånebelopp än bostadslån eller andra mer långsiktiga lån och som i regel beviljas utan säkerhet. Konsumtionslån marknadsförs vanligen av konsumentkreditinstitut och avtalsvillkoren kan variera, men regelmässigt är ansökningsförfarandena förenklade, handläggningstiderna snabbare och räntesatserna och avgifterna högre än för konventionella banklån. En bärande idé med ett konsumtionslån är just att avbetalningstiden ska vara kort, och om avbetalningstiden förlängs ökar kostnaden. Lånesummorna kan röra sig från ett par tusenlappar upp till 500 000 kronor eller mer. Den som tar ett konsumtionslån får lånesumman insatt på sitt konto, och individen ges därmed direkt tillgång till pengarna. Andra termer som är vanligt förekommande för att benämna konsumtionslån är **snabblån**, **SMS-lån**, **privatlån** och **blancolån**. Termen blancolån hänvisar till att denna typ av lån i regel inte ges mot någon annan säkerhet än löftet att återbeta (till skillnad från bostadslån eller andra lån där det finns en tillgång som säkerhet för lånet). Innan mars år 2025 förekom även termen **högkostnadskredit** inom den svenska lagstiftningen, vilken avsåg konsumtionslån som hade en effektiv ränta på 30 procentenheter över referensräntan eller mer. Sedan det nya räntetaket lades på 20 procentenheter över referensräntan togs termen högkostnadskredit bort ur lagen, men förekommer dock fortfarande ibland i vardagligt tal.

Delbetalning och köp på **avbetalning** är två begrepp som avser samma företeelse. Detta är en särskild form av kredit som avser ett specifikt inköp – ett kreditköp – där betalningen inte behöver vara kontant i samband med köptillfället. Istället delas betalningen upp över en längre tidsperiod, där en mindre del av köpesumman betalas periodvis (vanligen månadsvis) utifrån en avbetalningsplan. Traditionellt erbjöds delbetalning för köp av produkter som är så pass dyra att det kunde vara svårt att betala dem vid ett enskilt tillfälle,

exempelvis cyklar, glasögon, mobiltelefoner, datorer och andra teknikföremål. Idag kan dock även klart mindre belopp delbetalas. Även här kan avtalen variera, och olika typer av uppläggnings- eller handläggningsavgifter förekommer ofta, men jämfört med konsumtionslån har dessa produkter i grunden en lägre (eller noll) ränta så länge som avbetalningsplanen följs. Om dröjsmål uppstår kan däremot högre räntor tillämpas.

”Köp nu, betala senare” (på engelska *buy now, pay later*: BNPL) är en nyare form av kreditlösning som slagit igenom i samband med internet-handels utbredning. ”Köp nu, betala senare” innebär att en vara inte betalas direkt, utan vid slutet av månaden eller 30 dagar efter köpet. Ursprungligen var idén bakom detta att möjliggöra för individen att få hem varan från ett distansköp innan betalningen skedde. I dag har företelsen dock spridit sig till att i allt större utsträckning kunna användas även för köp i fysiska butiker, och till skillnad från köp på avbetalning används ”köp nu, betala senare” i regel för mindre köpesummor. När personer använder en och samma tjänst för sina ”köp nu, betala senare”-köp ackumuleras alla de mindre köpen till en faktura i slutet av månaden. Forskningen har också visat att småköp med ”köp nu, betala senare” kan fungera som inkörsport till skuldsättningsproblem, eftersom dessa småköp var för sig inte uppfattas som problematiska (Gilbert & Scott 2023). Sverige är ett av de länder i världen där ”köp nu, betala senare” är mest utbrett (Aalders 2023) och är också hemland för ett av de företag som är världsledande på denna marknad, nämligen Klarna.

Samlingslån är en produkt som erbjuder att samla många andra mindre lån, krediter och avbetalningar i ett enda större, enhetligt privatlån. Fördelen med detta marknadsförs ofta som att det blir lättare att överblicka sina lån, eftersom individen då bara får en enda faktura från en och samma aktör. Ofta marknadsförs samlingslånen i positiva termer som **omstartslån** eller **nystartslån** och med motiveringen att individens sammanlagda månadskostnads ska sänkas, bland annat genom en enhetlig och lägre ränta än vissa av de andra enskilda krediterna. Däremot är det långt ifrån omöjligt att den totala kostnaden för lånen ändå blir högre, då samlingslånet kommer att löpa på längre tid än de enskilda krediterna.

Administrativa verktyg

Räntor och avgifter är centrala för alla typer av lån och krediter, och är den kostnad utöver lånebeloppet som gäldenären betalar tillbaka, vilket gör det möjligt

för kreditinstitut att tjäna pengar på sin verksamhet. Räntan på olika typer av kreditprodukter kan variera kraftigt. Konsumtionslån har i regel en avtalad räntesats, och det är denna (nominella) ränta som sedan 2025 kan vara maximalt 20 procentenheter över referensräntan. **Referensräntan** är just en generell referens för vilken ränta som anses vara rimlig i samhället vid en viss tidpunkt, och den fastslås av Riksbanken två gånger om året. Om referensräntan exempelvis skulle vara 4 % får en konsumtionskredit alltså ha en ränta på maximalt 24 %. Utöver den avtalade räntan på en kredit blir den som inte betalar av eller amorterar enligt avbetalningsplan i regel skyldig att betala en extra **dröjsmålsränta**, vilket fördyrar lånet ytterligare. Utöver räntan är i regel även andra kostnader förknippade med att teckna konsumtionskrediter, exempelvis uppläggningsavgifter, månadsavgifter, kortavgifter och/eller aviavgifter. När dessa olika avgifter räknas samman med den aktuella nominella räntan kallas detta för kreditens **effektiva ränta** – det vill säga kreditens faktiska totalkostnad.

Betalningsanmärkning är en uppgift hos kreditupplysningsföretagen och kan uppkomma av en rad anledningar. Det vanligaste – och mest relevanta för denna rapport – är att en individ har fått en skuld fastställd hos Kronofogden, det vill säga ett beslut om **betalningsföreläggande**. En betalningsanmärkning registreras alltså inte så fort en skuld förfaller och går till ett inkassobolag, utan först när Kronofogden fattar ett beslut i ärendet och fastställer fordringen. Betalningsanmärkningen finns kvar även om skulden betalas av direkt via Kronofogden, och för privatpersoner kvarstår en betalningsanmärkning i tre år efter det att skulden har betalats av.

Kreditupplysning är den information som en kreditgivare eller annan marknadsaktör beställer från ett kreditupplysningsföretag för att få en uppfattning om en individs ekonomi och betalformåga. Utöver uppgifter om betalningsanmärkningar innehåller en kreditupplysning vanligen uppgifter om inkomst, eventuella fastighetsinnehav och vilka lån och krediter som individen redan har. Kreditupplysningen ger en indikation om individens **kreditvärdighet**, och exempelvis UC tillhandahåller utöver kreditupplysningar också en uppskattning av individers kreditvärdighet på en skala mellan 0 och 999 – ett så kallat UC-score – där ett högre värde innebär en högre kreditvärdighet. Låg kreditvärdighet ger däremot regelmässigt sämre avtalsvillkor på krediter, exempelvis högre ränta.

Utmätning är en åtgärd som Kronofogden kan använda för att driva in en skuld när en kreditgivare har ansökt om betalningsföreläggande och skulden har fastställts hos Kronofogden. När Kronofogden vidtar åtgärder för att driva in en

fastställd skuld kallas detta för **verkställighet**. Utmätning är ett tvångsmedel, på det sätt att den skuldsatte inte behöver ge sitt samtycke för att Kronofogden ska kunna genomföra en utmätning. **Egendomsutmätning** innebär att individens tillgångar – exempelvis fastigheter, kontanter och pengar på bankkonto, aktieinnehav, bilar eller andra värdefulla ägodelar – tas i beslag och avyttras för att återbetala skulden. Kronofogden får däremot inte utmäta egendom som kan bedömas som direkt livsnödvändig, exempelvis basalt möblemang och inventarier i ett hushåll (så kallad **beneficieegendom**). **Löneutmätning** innebär att hela individens lön förutom ”förbehållsbeloppet” (boendekostnad plus ett normalbelopp) varje månad dras direkt från arbetsgivaren till Kronofogden för att betala fordringar. Normalbeloppet kallas i folkmun för existensminimum och var för år 2025 bestämt till 6 186 kronor för en ensamstående vuxen, vilket ska täcka alla omkostnader utöver hyra (exempelvis telefoni, transporter, hushållsel, bredband, försäkringar, vårdavgifter, mat, kläder och hygienartiklar).⁶ Utöver lön kan Kronofogden även mäta ut andra typer av inkomster som exempelvis pension, A-kassa, sjukpenning, föräldrapenning, aktivitetsersättning, bostadsbidrag och skatteåterbäring.

Skuldsanering är en process som kan beviljas individer med mycket stora problem att återbetala sina skulder. Individen ansöker själv om skuldsanering och det är Kronofogden som handlägger och fattar beslut om skuldsanering. En skuldsanering innebär att den skuldsatte under en fastställd period (vanligen fem år) ska göra allt i sin förmåga att betala av sina skulder enligt en betalningsplan. Om individen har följt sina åtaganden skrivs resterande skuldbelopp av efter det att tidsperioden gått ut och individen blir då skuldfri. Vid en prövning om skuldsanering kontrolleras enligt skuldsaneringslagen (2016:675) kravet på ”kvalificerad insolvens” (7 §) – det vill säga om individen är så pass överskuldssatt att återbetalning inom överskådlig tid inte går att förutse. Dessutom görs en ”skälighetsbedömning” (9 §), som i sig prövar tre olika rekvisit: (1) omständigheterna vid skuldernas tillkomst, (2) de ansträngningar som gäldenären har gjort för att fullgöra sina förpliktelser samt (3) det sätt på vilket gäldenären har medverkat under handläggningen av ärendet om skuldsanering. Möjligheten att beviljas skuldsanering ökar kraftigt med stigande ålder, vilket innebär att det är relativt vanligt att personer över 65 år beviljas skuldsanering, medan det å andra

⁶ Tillägg till normalbeloppet får – utöver hyra – göras för exempelvis kostnader för uppvärmning av bostad, arbetsresor, mediciner och läkarbesök.

sidan är mycket ovanligt att unga vuxna beviljas skuldsanering (Kronofogden 2018). År 2024 beviljades exempelvis enligt Kronofogdens statistik 15 % av skuldsaneringsansökningarna för personer mellan 18 och 30 år och för vår målgrupp – 18 till 25 år – var beviljandegraden ännu lägre. För personer över 65 år beviljades däremot 40 % av ansökningarna. Detta beror primärt på att unga personer (som har hela arbetslivet framför sig) kan bedömas ha större möjlighet att betala av skulderna själva, samtidigt som de inte har haft lika lång tid på sig att själv försöka lösa sina skulder. Dessutom bedöms ofta unga vuxna inte ha haft skulder tillräckligt länge för att uppfylla kravet på kvalificerad insolvens.

Unga och överskuldsättning: Tidigare forskning

I många länder där universitetsutbildning inte är gratis – och där studielån inte heller erbjuds av staten, utan av privata aktörer – utgör studieskulder en av de främsta anledningarna till att unga hamnar i skuldsättningsproblem (Caffentzis 2016; Evans & Donnelly 2018). I Sverige beror unga vuxnas skuldsättning snarare på höga konsumtionskrav i kombination med relativt låga inkomster, osäkra positioner på arbetsmarknaden liksom begränsningar i tillgången till det sociala skyddsnätet (Kronofogden 2008b; jfr. Oksanen 2016). Maurizio Lazzarato (2012; 2015) framhåller skuldsättning som den främsta formen för styrning i det moderna samhället. Bundenheten till (kredit)marknaden och individens löfte om ofta livslånga återbetalningar skapar enligt Lazzarato skötsamma och arbetsamma människor som inordnar sig i marknadssamhällets logiker (se även t.ex. Jeong 2016; Adkins 2017; Mäkelä m.fl. 2022). McNeill (2014) framhåller att denna styrning blir särskilt påtaglig för unga personer, som har fötts in i kreditsamhället. På samma tema skriver den italienske filosofen Franco Berardi (2015, sid. 142, 144–145):

Skuldsättning är de bojor som kommer förslava generationen av *millenials*. /.../ Det handlar om en ny form av social utpressning som tvingar människor att acceptera vilken typ av anställning som helst, oavsett hur prekär, dåligt avlönad, skadlig eller förödmjukande den är. Att unga människor binds med skuldsättningsens bojor är det som gör att de kommer acceptera att bli exploaterade... (vår översättning)

Om överskuldsättning generellt finns svensk forskning om bland annat ”evighetsgäldenärer”, skuldsaneringsprocesser och kommunal budget- och skuldrådgivning (t.ex. Dellgran 2000; Jacobsson 2003; Sandvall 2011; Liedgren m.fl. 2023; Callegari 2023) liksom kring kreditmarknaden och skuldsättningens juridiska aspekter (t.ex. Henrikson 2016; 2017). Svensk forskning om överskuldsättning specifikt bland unga vuxna har däremot uppmärksamats som begränsad (Carlsson m.fl. 2015). En av få svenska studier kring unga vuxna och skuldsättningsproblem är genomförd av Larsson m.fl. (2016) där både enkäter och intervjuer använts. Cirka 20 % av de tillfrågade unga vuxna i enkäten sade sig ha upplevt återkommande skuldproblem, vilket skulle motsvara omkring 200 000 unga vuxna i Sverige som helhet. Studien kommer även fram till att unga i högre utsträckning använder digitala verktyg när de belånar sig och att de har låg benägenhet att söka hjälp av kommunens budget- och skuldrådgivning.

Från internationella studier finns mer omfattande forskning om skuldsättningsproblem bland unga vuxna. Davis och Cartwright (2021) har intervjuat unga med skuldproblem i Storbritannien, och visar att de befinner sig i en låst position där sociala aktiviteter och livsplaner pausas och skjuts upp till en framtid när skulderna (förhoppningsvis) är avbetalade. Threadgold m.fl. (2024) visar på ett liknande sätt hur överskuldssatta unga vuxna upplever att skulderna hindrar dem från att röra sig framåt mot vuxenlivet. Att vara oberoende och ta eget ansvar för sitt liv är i dagens samhälle en tydlig markör för att vara vuxen (Arnett 1997), men Threadgold m.fl. (2024) visar att överskuldssatta unga fortsätter att vara beroende av föräldrar och andra i sitt sociala nätverk för att upprätthålla sitt vardagsliv. I Finland har Mäkelä m.fl. (2022) studerat offentliga insatser för skuldssatta unga vuxna och menar att välfärdsstaten formar dessa unga till ansvariga och sårbara subjekt som får lära sig att anpassa sig till sin svåra ekonomiska situation. Vidare framhåller Mäkelä med kollegor (Ibid.), likt Threadgold m.fl. (2024), att skuldsättning gör unga fortsatt bundna till sina föräldrar, liksom att skuldsättningsproblem skapar svårigheter att påbörja universitetsstudier och att avancera på arbetsmarknaden.

Gilbert och Scott (2023) har påvisat ett samband mellan användande av ”köp nu, betala senare”-tjänster och skuldsättningsproblem bland unga vuxna. Både Cook m.fl. (2023) och Threadgold m.fl. (2025) påvisar hur kreditgivare utformar sidor och appar för lån och ”köp nu, betala senare”-tjänster på ett sätt som efterliknar mobilspelet och sociala medier, för att därigenom locka just unga användare. Härigenom marknadsförs lån som någonting roligt, spännande och ofarligt för unga vuxna. Samtidigt finns det en förväntan på unga vuxna i

finansialiserade samhällen att hantera ekonomi och krediter på ett ansvarsfullt, strategiskt och entreprenöriellt sätt (Farrugia m.fl. 2022). Coffey m.fl. (2024) har studerat hur överskudsättning påverkar ungas välmående och visar att för unga vuxna som inte lyckas leva upp till normen om det ansvarsfulla ekonomiska subjektet väntar ett liv präglad av isolering, skam, stress och hopplöshet.

Samtidigt som ekonomiskt ansvarstagande brukar tolkas som att ”agera vuxet” signalerar även (utökad) konsumtion vuxenhet (Farrugia m.fl. 2022). Förväntningar på konsumtion kan därmed vara en anledning till att unga hamnar i skuldsättning från första början (Lehtinen & Leskinen 2005; McNeill 2014; Leandro & Botelho 2022). Samtidigt visar flera studier att överskudsättning bland unga inte bara kan förstås som en fråga om överdriven och oansvarig ”lyxkonsumtion” (Kirwan m.fl. 2021). Unga som kommer från en bakgrund av ekonomisk knapphet löper ökad risk att hamna i skuldsättningsproblem (West 2006; Oksanen m.fl. 2016; Hohnen m.fl. 2019) och konsumtionsrelaterade skulder bland unga handlar ofta om nödvändiga inköp som mat och hyra, snarare än om överflödiga, onödiga konsumtionsvaror (Davis & Cartwright 2021).

I Danmark har Pernille Hohnen m.fl. (2019) påvisat hur vissa typer av belåning (som uppfattas som moraliskt acceptabel) blivit normaliserad bland unga vuxna, på ett sätt som gör att dessa lån och krediter inte längre uppfattas som skulder. I det finansialiserade kreditsamhället har det har alltså skett en diskursiv förskjutning i den kulturella förståelsen av lån och krediter som skapar risk för skuldsättningsproblem (se även Hohnen 2020). I sin doktorsavhandling har Lars Crusefalk (2023) studerat hur unga vuxna i Sverige resonerar kring pengar och skulder, och visar på liknande sätt att unga vuxna resonerar i termer av moraliskt ”bra” och ”dåliga” skulder, liksom att uppfattningar om ”investeringar” i sig själv och sin framtid är centrala i ungas resonemang kring lån och krediter. En vanlig lösning som föreslås när det gäller att avhjälpa problem med skuldsättning bland unga handlar om utökad utbildning och finansiell kunskap bland unga vuxna (Hanna m.fl. 2015; Pettersson 2022). Bland andra Hohnen m.fl. (2019) har ifrågasatt sådana lösningar, och menar att fokus istället bör ligga på kritisk medvetenhet kring normaliseringen av krediter och att reglera kreditmarknaden. I Sverige har Jane Pettersson (2022) studerat finansiell utbildning, och visar bland annat att deltagarna har svårt att relatera till de ”ideala konsumenter” som framställs i utbildningarna eftersom de inte stämmer överens med hur deras egna liv och förutsättningar ser ut. Flera internationella studier visar dessutom att personer med högre grad av finansiell kunskap – paradoxalt nog – har *mer* skulder än de med lägre grad av finansiell kunskap (Robb & Sharpe 2009; Hoeve 2014).

Överskuldsättning som en social fråga

Sammantaget gör genomgången i detta kapitel gällande att skuldsättning och skuldsättningsproblem inte enbart kan förstås som en privatekonomisk fråga, utan snarare är tätt sammankopplade med samhället som vi lever i. Åtminstone länderna i det globala norr har över tid utvecklat system där lån och krediter blir allt mer bärande delar av ekonomin (Poppe m.fl. 2016; Belfrage & Kallifatides 2018). Nationella (och internationella) ekonomiska system skulle inte längre fungera i sin nuvarande form om individer och hushåll inte lånade pengar för att upprätthålla sin konsumtion. Detta gör både stater och individer beroende av kreditmarknaden (Andersson m.fl. 2014) och ökar risken för ekonomiska ”bubblor” liksom sårbarheten vid ekonomiska konjunkturer (Tuft 2004; Poppe m.fl. 2016).

Kombinationen av en allt mer begränsad välfärd och en avreglerad kreditmarknad skapar ett farligt utrymme där personer som redan lever på marginalen riskerar att falla än djupare ner i fattigdom när de försöker lösa sina ekonomiska svårigheter genom att vända sig till ofördelaktiga lån. Lazzarato (2015, sid. 66) beskriver situationen som att:

...tillgången till sociala rättigheter (rätten till utbildning, sjukvård, pension etc.) har ersatts med tillgången till lån och rätten att ingå skuldsättningsrelationer. (vår översättning)

Även om överskuldsättning kan drabba alla oavsett socioekonomisk bakgrund, så visar tidigare forskning att det är personer som redan är fattiga eller på gränsen till fattigdom som löper störst risk (Krumer-Nevo m.fl. 2016; Poppe m.fl. 2016; Leandro & Botelho 2022). När upprinnelsen till överskuldsättning är relaterad till varukonsumtion handlar det då inte heller i första hand om ”lyxkonsumtion”, utan oftare om att täcka kostnader för basala behov så som hyra, mat, kläder och hygienartiklar (Davis & Cartwright 2021; Kirwan m.fl. 2021). Sammantaget är det alltså inte möjligt att förklara orsaken till överskuldsättningen i samhället med att individer skulle vara ekonomiskt oaktsamma, okunniga eller slösaktiga. Överskuldsättning *blir* ett samhällsproblem i den specifika kontext som vi lever i, där kreditsamhällets förutsättningar i kombination med ökade ekonomiska klyftor och finansialiseringen av vardagslivet skapar en mycket ”gynnsam” möjlighetsstruktur både för skuldsättning i allmänhet och för överskuldsättning.

Trots lagliga krav på kreditprövning vid låneansökningar och regler om måttfullhet i marknadsföring tycks staten ha svårt att tygla marknaden på ett sätt som gör att överskuldssättning undviks. Den svenska regleringen är påtagligt liberal och jämfört med våra nordiska grannländer har Sverige framhållits som en ”gyllene marknad” för kreditbolag. Som ett exempel på detta kan sägas att det räntetak som reglerar hur hög ränta en aktör får ta ut på ett lån i Finland ligger på 15 procentenheter över referensräntan. I Sverige låg taket fram till sommaren år 2025 på 40 procentenheter över referensräntan, och nu fortfarande på 20 procentenheter. Hur samhället väljer att organisera och reglera kreditmarknaden påverkar om överskuldssättning uppstår, och i vilken omfattning. Överskuldssättning måste således ses som en social fråga.

4. Ingångar till överskuldsättning

I det föregående kapitlet om skuldsamhället argumenterar vi för att överskuldsättning måste placeras in i sin samhälleliga kontext om vi vill förstå varför fenomenet exempelvis ökar i omfattning. Vi drar slutsatsen att överskuldsättning är och måste betraktas som en social fråga. I detta kapitel ska vi ta argumentation ett steg längre och påbörja den analys som visar att skuldsättningsproblem utgör ett socialt problem. Här kommer vi att få träffa studiens deltagare närmare i samband med att vi skissar upp de bakomliggande orsakerna till att just de hamnade i skuldsättningsproblem. Vi vill dock uppmana läsaren att ha kapitel 3 i åtanke genom läsningen av de enskilda individernas ingångar. För även om det går att utläsa orsaker på individnivå utspelar sig likväl dessa inom ett skuldsamhälle som begränsar vissa – och möjliggör andra – handlingsmönster.

Vägen in i överskuldsättning förklaras ofta med individuella psykologiska och beteendemässiga faktorer, exempelvis svag impulskontroll (Gutiérrez-Nieto m.fl. 2017; Carlsson Hauff m.fl. 2019; Leandro & Botelho 2022). Det gäller inte minst unga vuxna. Ett sådant perspektiv frammanar bilder av överskuldsättning som en konsekvens av dåliga ekonomiska val och överkonsumtion av onödiga (lyx)produkter (Türken m.fl. 2015; Davis & Cartwright 2021). Den typen av förklaringsmodeller har sannolikt viss bäring, inte minst med tanke på konsumtionssamhällets starka inverkan på individer handlingar (Bauman 1998). En annan vanligt förekommande förklaring, även den mer utbredd när det handlar om unga vuxna, är att skuldsättningsproblem beror på bristande förståelse och kunskap (Hanna m.fl. 2015; Carlander & Carlsson Hauff 2019; Pettersson 2022). Utifrån en sådan förklaringsmodell är det okunskap om kreditmarknaden vad beträffar exempelvis räntor och löptider som gör att personer fattar ödesdiga val. I den typen av resonemang lyfts särskilt den bristande undervisningen i privatekonomi i grundskolan fram som en grundproblematik (se exempelvis SVT 2025b). I forskningssammanhang – men i ökad grad även inom policyområdet – omtalas detta i termer av "finansiell läskunnighet" (*financial literacy*), vilket kort

sagt handlar om kunskaper och färdigheter för att förstå och hantera sina pengar och ekonomiska resurser effektivt (se exempelvis Samuelsson m.fl. 2023). Finansiellt läskunniga personer antas med andra ord kunna göra informerade beslut om budgetering, sparande, investeringar och skuldsättning.

Gemensamt för denna typ av förklaringsmodeller är att de *individualiserar* fenomen, vilket alltså innebär att felet eller bristen som är tänkt att åtgärdas förläggs till individen. De leder också lätt till moralisering; om bara unga vuxna hade bättre impuls kontroll och en mer gedigen kunskap om kreditmarknaden skulle de inte längre få problem med överskuldsättning. Därutöver finns det en risk att sådana förklaringar inte tar hänsyn till att bakomliggande problem kan påverka möjligheten att agera eftertänksamt eller att samma problem i många fall överskuggar eventuell finansiell läskunnighet. Uttryckt annorlunda: om en person med en fullt utvecklad impuls kontroll och rigorös kunskap om hur man räknar ut en effektiv ränta befinner sig i en ekonomiskt desperat situation – samtidigt som krediter finns lättillgängliga för att åtminstone tillfälligt lösa situationen – är det inte säkert att hen skulle välja bort oseriösa kreditgivare med dåliga villkor.

I den introduktion av deltagarna som återfinns i kapitel 2 framgår att vägarna in i skuld för de 18 deltagarna var varierad. För enstaka personer var obetänkt överkonsumtion och/eller okunskap en delförklaring till överskuldsättningen, men för flertalet hade skuldsättningen helt andra orsaker. Somliga var inne i ett missbruk och finansierade detta med lånade pengar, andra svindlades eller manipulerades in i skuld. Ytterligare ett antal personer skuldsattes främst via böter eller skadestånd.

En grov indelning av de huvudsakliga anledningar som intervjupersonerna angav till sin överskuldsättning ger två idealtypiska kategorier (tabell 1). I den större kategorin uppgavs överskuldsättningen ha sin upprinnelse i (andra) sociala problem vilka primärt inte var relaterade till (konventionell) konsumtion. I den mindre kategorin relaterade respondenterna sin överskuldsättning mer renodlat till konsumtion, och då oftast förknippat med beskrivningar av ekonomisk knapphet. Detta är skälet till att vi i en artikel (Eriksson & Davidsson 2024b) har kallat överskuldsättning för en fattigdomsfälla (snarare än en lyxfälla).

Tabell 1. Huvudsaklig anledning till överskuldsättning

Anledning till skuld	Fingerat namn	Egenrapporterad anledning till skulder
Andra sociala problem	Emil	Sjukdom, psykisk ohälsa
	Ahmet	Psykisk ohälsa, ekonomiskt våld
	Sebastian	Psykisk ohälsa, missbruk, spel
	Max	Missbruk
	Oscar	Missbruk
	Filip	Missbruk, kriminalitet
	Robin	Missbruk, kriminalitet
	Tim	Missbruk, kriminalitet
	David	Spelberoende
	Aisha	Utsatt för bedrägeri/ekonomiskt våld
	Emelie	Utsatt för bedrägeri/ekonomiskt våld
Konsumtion	Wilma	Konsumtion
	Amanda	Konsumtion
	Reza	Konsumtion/ekonomisk knapphet
	Matin	Konsumtion/ekonomisk knapphet
	Felicia	Konsumtion/ekonomisk knapphet
	Moa	Konsumtion/ekonomisk knapphet
	Abdul	Konsumtion/ekonomisk knapphet

I vår analys av vägarna in i överskuldsättning har vi strävat efter att undersöka den komplexitet av bakgrundsfaktorer som påverkade situationen. Genom detta tillvägagångssätt visar det sig att det är otillräckligt att hävda att okunskap eller bristande impuls kontroll skulle förklara skuldsättningen, även för de deltagare som skuldsattes via mer konventionell konsumtion. Mer därtill, även i de fall där okunskap eller överkonsumtion varit bidragande förklaringar till skuldsättningsproblematiken menar vi att det är viktigt att ta steget vidare i syfte att förstå varför dessa problem uppstår just här och nu.

I nedanstående genomgång har vi valt att kategorisera följande olika typer av ingångar till skuldsättning: (o)kunskap; missbruk och beroende; kriminalitet respektive konsumtion. Det ska dock påpekas att denna kategorisering inte avspeglar verkligheten på ett direkt sätt, utan måste tolkas som förenklade

idealtyper. I själva verket fanns i de flesta fall överlappningar mellan dessa ingångar, och det finns också bakgrundsfaktorer som i princip återkommer hos alla, inte minst olika varianter och grader av psykisk ohälsa. Även på individnivå går det med andra ord inte att urskilja en enskild orsak, vilket understryker vikten av att förstå överskuldsättning som ett socialt sammansatt problem.

(O)kunskap som ingång

Som redan har nämnts är en förhållandevis vanligt förekommande föreställning att (särskilt unga vuxnas) överskuldsättning beror på okunskap. Vi frågade därför samtliga deltagare om deras kunskap om kreditmarknaden innan de skuldsattes och om de trodde att mer kunskap hade hindrat dem från att skuldsätta sig. De flesta deltagare medgav att de förvisso gärna hade haft mer kunskap från början, men bara någon enstaka respondent menade att det hade förhindrat skuldsättningen. Oscars berättelse är illustrerande för den begränsade effekt som kunskap om riskerna med ofördelaktiga lån kan ha när man befinner sig i en svår situation. Oscar, som hade svåra missbruksproblem i de sena tonåren, kunde minnas att han i skolan fått information om snabblån:

Jag minns tydligt... Det var kanske andra året på gymnasiet. Vi gjorde ett studiebesök på banken. /.../ Jag minns tydligt att den här tjejen som står och föreläser berättar för oss: "Ta aldrig snabblån. Gör inte det". Det är typ det enda hon säger. Det är så konstigt för jag minns inget annat hon pratade om. Men *det* har satt sig. Hon sade: "Ta aldrig snabblån. Om ni ens funderar på det – prata med nån. Gör nåt annat. Vad ni än gör, ta inte snabblån". Det satte sig.

När Oscars ekonomiska situation vid 18 års ålder gradvis förvärrades började han fundera på att ta ett snabblån, men till en början höll minnet av studiebesöket honom tillbaka:

Jag har sån respekt för jag kommer ihåg det som hon på banken pratade om. Och jag kommer hem en gång och vill ta det här lånet men avbryter mig själv. För jag vet att: "Nej, du skulle inte. Hon sade det, gör det inte. Det löser sig". Jag hade väldigt respekt för det. Jag minns att jag var livrädd för det här med UC och sånt. Alltså, kreditupplysningar och sånt. För det vet jag att jag läste mig till. Jag kunde ju förstå att... Nä, håll dig undan bara.

Det dröjde dock inte mer än ett par veckor innan Oscar ändå ansökte om – och snabbt beviljades – sitt första snabblån:

Oscar: Och i samma veva så jobbade jag ju ute i skolan och där har jag den här tydliga bilden hur jag är på jobbet och sitter i skiten, liksom. Inte har cash, jag har inga pengar. /.../ Så jag... Helt plötsligt tar jag ett lån. 10 000. Så fort gick det: *knäpper med fingrarna*

Tobias: Kommer du ihåg om du där och då kollade upp med räntor liknande?

Oscar: Nej, jag sket fullständigt i det. Då hade det gått så långt. Jag blundade för allt och tänkte bara... Eller, jag såg allt det här med procent, räntor. Förstod ju till viss del: "Okej, det här är inte bra". Men tänkte att: "Jag löser det". /.../ Så jag gör detta via telefonen i skolan [dvs på jobbet]. Jag minns det så tydligt. Och får pengarna direkt. Och jag upplevde det typ som ett rus. Jag upplevde det som att: "Jävlar vad nice". Jag kan göra vad jag vill för de här pengarna, tänkte jag. Och de är mina nu. Fanns ingen tanke på att de pengarna skulle betalas tillbaka.

Tobias: Kändes det som att du hade hittat ett sätt att lura systemet?

Oscar: Ja. Fast jag lurade mig själv. Totalt. Och... Jag fortsatte lura mig själv.

Oscars berättelse understryker att kunskap inte är tillräckligt för att undvika riskfyllda krediter, särskilt inte om man befinner sig i ett missbruk. Den vittnar också om att skriftliga upplysningar i såväl marknadsföring av krediter som i samband med att lån tas sannolikt har en begränsad effekt om drivkraften att erhålla snabba pengar är alltför stark.⁷

Det finns dock exempel där en större kunskap eventuellt hade lett till andra resultat. Skrapar man på ytan kan vi nämligen urskilja en kategori av deltagare där okunskapen var mer påtaglig, nämligen de som var relativt nyanlända till Sverige när de fyllde 18 år och blev aktörer på kreditmarknaden. Reza kom till Sverige som ensamkommande flykting som 15-åring och beskrev hur han som 18-åring tog sitt första snabblån för att skicka pengar till sin familj i hemlandet:

⁷ Sedan 2019 finns det i Sverige krav på en upplysning med informationstext för krediter med höga kostnader. Sedan den 1 mars 2025 ställs krav på att alla som marknadsför kreditavtal tydligt måste ange att ett lån kostar pengar och om man inte kan betala tillbaka i tid riskerar man en betalningsanmärkning, vilket i sin tur kan leda till svårigheter att hyra en bostad, teckna abonnemang eller få nya lån.

Reza: Min mamma blev sjuk, hon är sjuk fortfarande. Hon var sjuk och jag var tvungen att ta SMS-lån. Så jag tog ett SMS-lån, 20 000 kronor första gången. Jag tänkte: "Det räcker för sjukhuset". Jag skickade det och sen behövde de igen, kanske 15 000 kronor till. Och sen lånade jag 20 000 kronor igen och jag skickade 15 000 kronor. Och jag hade 5 000 kronor kvar.

Tobias: Och du hade hört om SMS-lån från en kompis? Hur pratade han om det?

Reza: Ja, han köpte en bil och vi var nyfikna på hur han kunde köpa den. "Var jobbar du?" och sånt. Och då berättade han att han tagit SMS-lån och om hela det systemet, att han ska betala så mycket varje månad.

Tobias: Vad förstod du om ränta och liknande?

Reza: Nej, han hade inte berättat att det finns ränta och sånt. Ingenting.

Tobias: Hur hittade du företaget?

Reza: Jag googlade. "Snabbt SMS-lån".

Liknande historier berättade Abdul och Martin som också hade kommit till Sverige som ensamkommande. Utifrån ovanstående är det rimligt att fråga sig om inte det mest centrala i förhållande till utökad kunskap vore mer riktade kunskapsinsatser till specifika grupper, som inte tagit del av den undervisning som redan ges inom ramen för grund- och gymnasieskolan. Kunskapsbehovet kring krediter och skuldsättning ska inte heller nödvändigtvis likställas med kunskap i termer av finansiell läskunnighet. Diskursen om finansiell läskunnighet förutsätter dels att personer *ska* agera på kreditmarknaden (vilket faktiskt inte är självklart), dels att de ska göra det som rationella aktörer som alltid fattar informerade beslut. Vi motsätter oss inte att denna typ av kunskap är viktig i ett konsumtions- och kreditsamhälle, men vi vill påtala vikten av att hos unga personer fostra ett mer generellt kritiskt förhållningsätt till marknadsföring av varor i allmänhet och till krediter i synnerhet (jfr. Hohnen m.fl. 2019). Martin skuldsattes genom köp av varor på avbetalning vilka han därefter inte kunnat betala fakturorna på. Till viss del var det ett resultat av okunskap, då varorna med avgifter blev dyrare än han hade förstått. Men när Martin själv pratade om vilken kunskap han önskade att han hade haft som 18-åring var det inte "finansiell läskunnighet" som han efterlyste:

Vi behöver ge ungdomar mer information om att inte lita på olika annonser och erbjudanden från olika företag. Jag tycker det borde finnas mer sån information för unga. För det är många som inte har den här erfarenheten. När man är ung,

och de säger: "Den nyaste iPhone för 300 kronor". De tänker inte på villkoren och allt det här! De bara: "Åh, jag vill ha den!" Jag tycker vi behöver ge mer information till unga, så att dom inte hamnar i skulder. För det påverkar jättemycket. Alltså psykiskt, det påverkar jättemycket.

I inledningen av detta kapitel nämnde vi att en vanligt förekommande "lösning" på problemet med ungas skuldsättning är förslag om mer undervisning om privatekonomi inom ramen för hem- och konsumentkunskapen i grundskolan. Mer omfattande renodlade kunskaper om privatekonomi är naturligtvis positivt, men det som Martin efterlyste pekar enligt vår mening mot att andra typer av kunskaper är viktiga i förhållande till skuldsättning. Det finns nämligen åtminstone två problem med att hänskjuta kunskapsfrågan till hem- och konsumentkunskapen. Dels är det ett ämne som elever inte ges inom ramen för gymnasieskolan, det vill säga när de befinner sig i den ålder där de själva kan träda in som aktörer på kreditmarknaden. Dels riskerar hem- och konsumentkunskap att begränsa frågan om skuldsättning till en privat och ekonomisk fråga när den istället bör betraktas som en social och samhällsfråga. Den typ av information och kunskap som Martin önskade att han hade haft tillgång till menar vi har potential att snarare inordnas i samhällskunskapen, som dessutom är ett gymnasiegemensamt ämne. Det finns också skäl att i skolan ta itu med den uppenbara kunskapsbristen kring de sociala rättigheter som man har i förhållande till välfärdssystemet, vilket lyftes fram i kapitel 3.

Missbruk och beroende som ingång

Det är inte ovanligt att missbruksproblematik var en delförklaring till skuldsättning bland våra respondenter, och i flera fall den absolut mest betydande förklaringen. När Oscar började ta lån var det till viss del för att finansiera ett arbetsrelaterat drömprojekt tillsammans med en vän – men det gick inte som de hade tänkt sig. Parallellt började Oscar och vännen missbruka tungt, något som betalades med lånade pengar:

Den sommaren är det ju knark på daglig basis. Och sömnrutinerna fuckas ju upp, så jag blir ju ett lik. Får allvarliga sömnproblem, ligger uppe hela nätterna. Alltså, det går flera dygn. För under sommaren fick man ju det här hoppet [med projektet]. Då kände man: "Nu släpper det". Men det kommer aldrig liksom. Det

gjorde inte det. Och här är ju alla lån... jag upprätthöll mig själv och en annan vuxen människa. Och då snackar vi kanske att det var 2 000 ibland. Här och där. 1 000 kronor. Och det gick till droger. Eller betala av kriter. Alltså, droger som inte var betalda.

Även Max skuldsatte sig när han var inne i ett tungt missbruk: "Det var allt möjligt typ. Kokain, cannabis... Tramadol". En stor del av de lånade pengarna finansierade narkotika, men han lånade även pengar för övrig konsumtion. Max tog medvetet hellre SMS-lån än handlade droger på krita: "Det där är ju en helt annan fara. Hellre ett SMS-lån än att vara skyldig den här galningen". Ytterligare en aspekt av missbruket som påverkade Max under den period som han skuldsattes var att konskevenstänk blev kraftigt nedsatt:

Först kom jag in på det här med SMS-lån när jag jobbade på ett [lågbetalt yrke] och min kollega sa en fredag: "Ska vi gå ut efter jobbet?" Så sa jag: "Jag inga pengar kvar". Då visade hon mig det här, vad heter det, Credway tror jag det första var. Man skickade ett SMS, så fick man pengar. Det tog typ tio minuter så hade jag pengar på kontot. Man bara: "Fan vad nice". Och då hade jag ju jobb, så jag tänkte att jag kunde betala. Och det gjorde jag ju, betalade hela tiden i början. Men så kunde det ibland vara så att man visste att man ville gå ut sen, visste att man ville ha några öl och säkert en påse kokain, då tog man... 2 000 istället för 1 000. För varje gång jag lånade, la jag mindre tanke på det, typ. Det var beroendeframkallande på något sätt... Man bara skickade ett SMS så kommer pengar. Och sen blev det så mycket att man... Ja, typ hela lönen gick åt att betala mina skulder, och så hade jag inga pengar alls. Det blev ju liksom en ond spiral som bara blev värre och värre, och sen blev jag ju av med jobbet till slut. Och jag fortsatte ändå ta SMS-lån, fast jag visste att jag inte kunde betala tillbaka dem... Så ja.

Citatet visar hur ett lånebeteende som Max inledningsvis hade kontroll över med tiden blev okontrollerbart, allt eftersom hans missbruk blev tyngre och hans livssituation förvärrades. I det sammanhanget är det också intressant hur Max inte bara pratade om drogerna som han använde, utan även om själva lålandet som någonting "beroendeframkallande" eftersom det fanns en "nice" upplevelse kopplad till att "man bara skickade ett SMS så kom pengarna".

Vid sidan av missbruk av narkotika har vi i projektet intervjuat två deltagare – David och Sebastian – vars överskuldsetting helt eller delvis uppstod till följd av spelberoende. Sebastian, som var deprimerad och dessutom inne i ett djupt narkotikamissbruk, berättade om hur han blev överskuldsett:

Jag jobbade på ett ganska stort bolag i [stor stad]. Då, när det liksom blev för mycket, så slutade det med att jag bara sket i allt. Jag satt hemma och bara knarkade och spelade online-casino. Jag tog jättemycket lån och höll på. Nånstans kände jag att jag kommer dö av det här. Alltså jag fattade det nånstans, intellektuellt. Och jag hade ingen vilja att göra nåt åt det. Utan det var så här det skulle sluta. Så jag tog ju alla lån utan nån form av konsekvenstänk. Jag gick på ganska mycket uppåtgrejer och var vaken fyra, fem dar, och då... Jag tänkte ju inte klart. Jag knarkade för en 40 000 i månaden och spelade för enorma summor.

Även David led av psykisk ohälsa och utvecklade ett spelberoende som 20-åring. Under en period när han mårde särskilt dåligt skuldsatte han sig kraftigt via online-spel: "Jag maxade mig själv, då hade jag en skuld på 268 000 tror jag. Och min mor fick ju veta, jag hade väldigt dåligt psykiskt mående då". Den gången täckte Davids mamma skulderna och under ett års tid arbetade David hårt och betalade tillbaka nästan hela skulden till sin mamma. Under denna tid spärade sig David från spelsajter, men i ett svagt ögonblick började han spela igen tillsammans med en vän, denna gång på kompisens konto för att runda spärren. De hade en överenskommelse om att vännen skulle kontrollera att David inte spelade bort för mycket. David och hans vän lyckas vinna en stor summa och han bestämde sig återigen för att sluta:

Jag var nöjd. Spelade inte på fyra veckor och trodde verkligen att det var färdigt där. Jag skulle betala av mamma lite extra varje månad så att hon inte skulle märka att jag hade spelat. Och lägga undan resten till insats på hus eller lägenhet. Så jag hade världens plan där.

Vid denna tidpunkt inträffade emellertid ett antal svåra händelser i Davids privatliv, vilka fick hans liv att "krascha". David hade självmordstankar och började spela okontrollerat: "Jag sket i vad som hände. Jag ville bara förstöra mitt liv. Så jag spelade, tömde kontor". I denna situation av ångest, tankar på självmord och ett tömt konto började David ansöka om lån: "Väldigt farligt, lätt. En ungdom, en 18-åring kan liksom skuldsätta sig på några miljoner, hur lätt som helst". Vi har redan berört snabbheten i kreditmarknaden tidigare i kapitel 3, och vi kommer att återkomma till frågan mer fördjupat i kapitel 7. Davids beskrivning av hur han inom en kort tidsperiod skuldsatte sig är dock den kanske allra tydligaste illustrationen av med vilken hänsynslös fart och enkelhet en överskuldsättning kan uppstå:

Inom en veckas tid lyckades jag ta 16 lån. Belånade upp mig på dryga en halv miljon, bara sådär Största lånet var 150 000, Nordea. Och lägsta var på kanske 2 000, på nåt SMS. När alla till slut sa nej, då beställde jag hem Klarnakortet. Det funkar ju som ett kreditkort, och det är gratis att beställa det. Fan vad bra, det är ju ett nummer på det kortet. Det kan jag använda för att betala, så då kunde jag spela på Klarna upp till 28 000. Tills dom spärrade mig där också. Och sen hade vi ju det här underbara företaget Zimpler, som lät en spela på faktura.

Beroende av både droger och spel kan alltså utgöra en snabb ingång till allvarliga skuldsättningsproblem. Det behöver dock inte alltid vara ett eget missbruk som leder till överskuldsättning.

Ahmets skuldsättning var relaterad till narkotikamissbruk även om han själv, enligt egen utsägo, aldrig har provat droger. Som 17-åring inledde han en relation med en 12 år äldre man. Samma dag som Ahmet fyllde 18 år uppmuntrade mannen honom att ta SMS-lån för att "spendera nätter tillsammans och ta in på vandrarhem och hotell". Ahmet var motvillig, men mannen insisterade och Ahmet tog sitt första lån på 3 000 kronor. Detta lyckades han betala tillbaka, men mannen fortsatte att begära att Ahmet skulle ansöka om fler och fler lån:

Det kändes fel och konstigt. Jag ville egentligen inte och jag påpekade det. Men han var: "Jo, kom igen". Han var väldigt duktig på att manipulera.

Med tiden började Ahmet få allt svårare att betala tillbaka, och eftersom han då bodde hemma med sin mamma började han vakta postlådan för att gömma undan de inkassokrav som trillade in. Parallellt blev mannen alltmer kontrollerande. De pengar som Ahmet lånade swishade han ofta till mannen och efter ett tag insåg Ahmet att de används till att köpa droger:

Det var mest heroin men det var även mycket tabletter. Såna Xanor och... När vi skulle fira nyår ville han vara uppåt, då var det liksom kokain som gällde.

Ahmet fann inte kraft att avsluta relationen och flyttade till en egen lägenhet. I samband med det blev lånen större och Ahmet slutade helt att öppna återbetalningskraven som kom med posten. Mannen fick även Ahmet att köpa varor på avbetalning:

Fanskapet ville ha... Jag tror det var från Guldfynd, en dyr kedja eller vad det var. För många, många tusen och de hade Klarna. Och sen gick han till Pantbanken med det.

Gradvis blev relationen dessutom allt mer våldsam och mannen misshandlade regelbundet Ahmet innan han en dag bara försvann och lämnade en mycket psykiskt stukad Ahmet kvar med hundratusentals kronor i skulder.

Det kan avslutningsvis tilläggas att två deltagare kategoriserade sig själva som "shoppingberoende", vilket inom psykologin och samhällsvetenskapen är ett erkänt problem sprunget ur ett samhälle där konsumtion är centralt för såväl identitetsskapande som smärtlindring i bristfälliga livstillstånd (Bauman 1998; Burton 2008, sid. 39ff; se även kapitel 3). Däremot råder det inom vetenskapen alltjämt fortfarande debatt om huruvida tvångsmässigt köpande kan betraktas som ett beroende i kliniska termer, varför vi kommer att återvända mer till denna fråga under det avsnitt som behandlar konsumtion.

Kriminalitet som ingång

Tidigare forskning visar att skuldsättningsproblem och kriminalitet är tätt sammanknutna, både genom att kriminalitet ökar risken för att vara skuldsatt och för att skuldsättning skapar risk för att återfalla eller debutera i kriminalitet (Aaltonen m.fl. 2016; van Beek m.fl. 2020). När vi påbörjade projektet var vi intresserade av att följa personer som skuldsatts till följd av rättsliga påföljder, exempelvis böter eller skadestånd. Vårt antagande var att kombinationen att vara skyldig i en juridisk/rättslig bemärkelse och att – till följd av detta – även ha ekonomiska skulder kunde resultera i en än mer pressande tillvaro. Denna fråga återkommer vi till i kapitel 5, om konsekvenser av överskuldsättning. Här ska vi istället stanna till vid hur det kan gå till när kriminalitet blir en ingång till överskuldsättning.

De tre deltagare vars skuldsättning företrädesvis härrörde ur ett kriminellt liv – Filip, Robin och Tim – ägnade sig alla (bland annat) åt ekonomisk brottslighet. Viktigt att inskräpa är också att de alla samtidigt hade svåra missbruksproblem. En ytterligare randanmärkning som kan vara viktig att uppmärksamma i tider då ungdomskriminalitet i allt högre utsträckning kopplas samman med migration (Ekström m.fl. 2025) är att ingen av de unga i vår studie som har invandrarbakgrund har haft någon koppling till grövre kriminalitet (utöver som brottsoffer). De tre personer i studien vars skulder är tydligt relaterade till egen kriminalitet var alla etniska svenskar.

Filip bedömde att "90 % av mina skulder kommer från brott, att jag inte har betalat skadestånd och sådana grejer". Långa delar av Filips uppväxt hade tillbringats på SIS-institutioner och han var redan som mycket ung tungt narkotikaberoende, enligt egen utsago handlade det om "fentanyl, heroin och hela kittet". Efter en överdos skrevs Filip frivilligt in på ett behandlingshem, men under behandlingen dömdes han för penningtvätt och den frivilliga behandlingen omvandlades till kontraktsvård på samma behandlingshem under tvångsmässiga former. Redan innan Filip dömdes för penningtvätt hade han skulder fastställda hos Kronofogden på vad han själv uppskattade till cirka 50 000 kronor. Dessa härrörde från "nån dator jag tappade avbetalningen på när jag var inne i det här missbruket, några böter för narkotikabrott som jag inte har betalat och 800 [kronor] till Brottsofferfonden". Utöver dessa skulder hade Filip även ett antal aktiva inkassoärenden. Det var dock domen i målet om penningtvätt, där Filip agerade målvakt i swishbedrägerier, som låg till grund för den stora majoriteten av skulderna. Filip dömdes till att betala tillbaka 150 000 kronor till en bank som hade ersatt samma summa till den bankkund som hade blivit utsatt för bedrägeriet.

Robin – som "hållit på med lite småbrott och småbusigheter sedan jag var jätteung" – hade en turbulent uppväxt. Båda Robins föräldrar missbrukade narkotika, varför Robin placerades i ett familjehem som 12-åring. Därefter följde olika typer av institutionsplaceringar och som tonåring blev Robin involverad i ett gäng som ägnade sig åt tung kriminalitet, särskilt handel med narkotika. Under denna period försåg Robin även sina föräldrar med droger. Som 19-åring blev Robin skjuten i en gänguppiggörelse och miste nästan livet, vilket i sin tur gjorde att han hamnade i ett missbruk: "Efter min skjutning fick jag väldigt mycket morfin och det var det jag blev beroende av. Jag fick ju väldigt stora doser". Robin hamnade hos Kronofogden efter att i sin kriminella bana ha ägnat sig åt häleri och bedrägerier, t.ex. agerat "bilmålvakt". Robins största skuld kom från att han – med hjälp av en person som arbetade på en bilfirma – "tog ut en bil från en bilverkstad i mitt namn och sålde den svart". Robin utvecklade hur operationen gick till:

Min tanke var ju att jag skulle hamna hos Kronofogden. Jag sket ju i det. Man har en på insidan, eller vad man säger. Han tar en procent på det. Och så går man till bilhandlaren, sen skriver han över det så att jag kan få ta just det här lånet.

I samma veva ägnade sig Robin åt ett liknande upplägg med mobiltelefoner och dessutom utförde han ett bedrägeri mot CSN: "I den härvan med lån och sånt där

var jag väldigt nere i missbruket. Jag mådde så pass dåligt. Jag var längst nere så jag brydde mig faktiskt inte om någonting.”

Till skillnad från Robins svåra uppväxt sade sig Tim ha haft “en bra uppväxt, ingenting att klaga på där alls”. På gymnasiet började Tim “hänga med de tuffa” och hamnade på “fel spår”. Det var särskilt en äldre kille som Tim kom nära och som introducerade honom till brottslighet när Tim precis hade fyllt 18 år:

Det började med SMS-lån och såna grejer.... Jag ville spela tuff och [vännen] kände lite farligare, tyngre människor. Så jag började göra affärer med dem. Jag skulle bränna mitt namn. Jag gick in på elektronikbutiker och... Ja, man tar grejer i sitt namn, man blir målvakt, och sen sålde de grejerna mycket billigare på svarta marknaden.

Tim beskrev två egentliga motiv till att han började ägna sig åt kriminalitet: “Jag kan tjäna pengar och jag får samtidigt umgås med dom tuffa”. Dock visade det sig inte vara någon lönsam affär: “Det var inte mycket pengar jag fick ut av det kan jag säga dig. Jag tror jag fick ut sammanlagt typ 3 000 kronor”. I gengäld hade Tim skulder på omkring 150 000 kronor vid det första intervjutillfället. De brottsliga aktiviteterna pågick enligt Tim bara under några veckors tid: “Det var intensivt och jag var inte, hur ska man säga, nykter. Jag tog mycket narkotika på den tiden. Så man hade inte huvudet klart alls heller”. Till skillnad från Robin – som var mycket väl medveten om att han skulle bli skuldsatt hos Kronofogden – menade Tim att han inte hade förstått riskerna med att agera målvakt.

Utsatthet för kriminalitet

Hittills har vi fokuserat de deltagare vars skulder kan härröras till brott som de själva hade begått. Det finns dock två deltagare – utöver Ahmet som vi redan har mött ovan – som skuldsattes via brottsliga aktiviteter, men i dessa fall aktiviteter som begicks *mot* dem, nämligen Emelie och Aisha.

Emelie blev skuldsatt via ett romansbedrägeri. Hon träffade en man på dejtingappen Tinder som utgav sig för att vara entreprenör. Efter att ha utbytt telefonnummer pratade de dagligen med varandra under en veckas tid med intensiva samtal. Vid något av dessa tillfällen berättade mannen att han hade problem med utbetalningen av sin lön och därmed inleddes en härva där Emelie först förde över 35 000 kronor från sitt sparkonto till mannen, med löfte om att hon skulle få tillbaka pengarna, plus “en tackpeng”, några dagar senare. Mannen

återförde dock inte pengarna, vilket han förklarade med att banken hade spärrat hans konto efter att han tappat bort sin bankdosa. Detta markerade starten för den mer avancerade delen av bedrägeriet vilken inleddes genom att mannen skickade QR-koder som Emelie signerade i tron att hon genom dessa skulle få tillbaka de pengar som hon hade lånat ut. Två månader senare hade Emelie – utan att ha förstått det själv – beviljats 22 lån på sammanlagt 720 000 kronor. Pengarna gick direkt till mannen, som hon aldrig hade träffat. Emelie polisanmälde händelsen och mannen som hade lurat henne dömdes för liknande bedrägerier, men Emelies anmälan lades ned utan åtal eftersom utredningen inte skulle göra någon skillnad för mannens påföljd. Emelie förväntades därför betala tillbaka skulderna själv och Kronofogden mätte varje månad ut 12 000 kronor från Emelies löneinkomst.

Även Aisha hamnade i överskuldsättning efter att ha blivit svindlad, i hennes fall av en tidigare partner:

Allting började när min syster fyllt 18. Min pojkvän hjälpte henne att fixa BankID och Swish. Efter några månader märkte vi att det kom massa olika fakturor på hennes namn. Och det var min pojkvän som gjorde allting det här.

Efter att det hade uppdagats att Aishas syster svindlats kollade Aisha sina egna utgifter och upptäckte att pojkvännen även hade utsatt henne för bedrägeri: “Han hade allting, mina uppgifter. Personnummer, BankID, bankkort och allting. Han har fått det från mig. Jag litade på honom”. Aisha polisanmälde pojkvännen och lyckades även bestrida ett antal fakturor, men många gick – via inkasso – till Kronofogden. Vid det första intervjutillfället hade Aisha 20 000 kronor kvar att betala till Kronofogden och därutöver hade hon flera skulder till inkassobolag. På en fråga hur höga skulderna var totalt innan hon började återbetala kunde Aisha inte svara exakt, men sade att “det var väldigt mycket mer än idag”. Under den tid som vi träffade Aisha för studien hände ingenting med hennes polisanmälan.

Konsumtion som ingång

Enligt vår något grovhuggna uppdelning kan man säga att sju av de 18 respondenternas skuldsättningsproblem var primärt kopplade till konventionell konsumtion. Variationen var dock stor gällande både *vad* de hade konsumerat för de krediter som lett till överskuldsättning, och *varför* de skuldsatte sig i samband

med denna konsumtion. Detta är i själva verket två centrala frågor som man måste veta svaret på om man vill förstå drivkrafterna bakom konsumtionsrelaterad överskuldssättning.

Även den ekonomiska situationen före överskuldssättningen varierade inom denna kategori. Amanda beskrev sin uppväxt som välfungerande och var den enda av deltagarna som uppgav att hon hade haft en initialt mycket god ekonomisk situation. Efter gymnasiet flyttade Amanda tillsammans med sin pojkvän hemifrån, till en våning i stadens innerstad som hennes föräldrar betalade, och Amanda behövde inte lära sig ta hand om sin ekonomiska situation:

Det tog liksom många år innan mina föräldrar ställde krav på att vi skulle betala själva. De sade liksom: "Vi betalar hyran i sex månader". Och då hade ju pappa ställt sig på ett bredband, hemförsäkring och el. Alltså, jag hade ju ingen aning.

Parallellt med att föräldrarna stod för de basala utgifterna levde Amanda och hennes pojkvän (som båda arbetade) över sina tillgångar – ofta via "köp nu, betala senare"-tjänster – utan att förstå allvaret:

Vi hade jättesvårt att få pengarna att räcka i början. Vi kunde inte handla ordentligt, kortet nekades hela tiden. Mycket fakturor och nåt Klarnakonto som startade allting. /.../ Man handlade på antingen Qliro eller Klarna. Så allt jag handlade på Nelly och sånt hamnade där, på en samlingsfaktura. Och även onlinepizza hade typ Klarna. Och så byggdes berget på.

Vid ett senare skede spårade kreditkarusellen ur i samband med Amanda och hennes pojkvän tog varsitt blacolån:

Jag hade bra lön och då hade jag också tagit körkort, skaffat bil och allt funkade. Men vi tog varsitt Bynk-lån på typ 80 000 var. Det fanns en app som hette Bynk. Och så: "Bynka nu", sade de. Och till och med han som var med i Lyxfällan gjorde reklam för det på TV kommer jag ihåg. Men det var jättehög ränta och jag kommer inte ihåg vad de pengarna gick till. De måste ha gått till typ soffa och grejer.

Förutom Amanda var Wilma den enda övriga av deltagarna vars överskuldssättning uteslutande hade uppstått genom konsumtion av varor och tjänster som skulle kunna betraktas som överflödiga. Inte heller Wilmas familj hade ekonomiska problem, däremot beskrev hon en uppväxt som var starkt präglad av våld i hemmet. Hon berättade också om allvarlig mobbning genom hela skoltiden, delvis på grund av sitt utseende. Wilma hade inga vänner, vilket gjorde att hon

”köpte vänskap” i skolan: “Om jag gav dem nånting eller köpte nånting till dem så kanske de var min vän den dan”. Även om Wilmas föräldrar hade förhållandevis goda inkomster bråkade de mycket om pengar. Wilmas mamma anklagade exempelvis pappan – som ofta handlade på kredit – för att vara slösaktig. Wilma hade själv en teori att hon hade tagit efter sin fars beteende, men att även erfarenheterna av att “köpa vänskap” hade präglat hennes förhållningssätt till pengar. Wilmas första konsumtionsskulder uppkom redan innan hon flyttade hemifrån:

Jag ville så gärna ha en hobby, så jag började beställa smyckesgrejer för att tillverka saker. Jag var inne på nätet, och såg ju det här ”köp nu och betala i april”. /.../ Jag hade väldigt mycket ångest och intresserade mig för det här med skönhet, kläder... Ville förändra mitt utseende för att kanske bli mer accepterad i samhället. Alltså, mycket såna grejer. Det var mitt sätt att ... Ja, döva smärtan i livet.

Utöver att köpa produkter till sig själv i hopp om att bli accepterad fortsatte mönstret att köpa saker till andra i syfte att få vänner, men nu med lånade pengar:

Tänk att inte behöva betala men ändå kunna ge bort. Så jag köpte ju födelsedagspresenter och julklappar. Allt sånt köpte jag på faktura, betala sen, eller typ månadsfaktura. Och det höll jag på med i många, många år.

Både Wilmas och Amandas skulder kan hänvisas till osunda konsumtionsvanor och de använde också själva termer som ”shoppingberoende”. Inom både psykologin och samhällsvetenskapen är detta ett erkänt fenomen som kan kopplas till det faktum att både identitetsskapande och psykologisk smärtlindring allt mer kretsar kring konsumtion i det moderna samhället (Bauman 1998; Burton 2008). Amandas överskuldssättning berodde snarast på att hon aldrig hade behövt lära sig att hantera pengar samtidigt som både hon och hennes pojkvän hade vuxit upp i en omgivning där en hög grad av konsumtion var en normaliserad identitetsmarkör. Även Wilmas konsumtion kan kopplas till försök att aktivt forma sin identitet, men var i högre grad även kopplad till smärtlindring i en förtvivlad livssituation. Amanda och Wilma var alltså de två respondenter som uppvisade de tydligaste exemplen på vad som skulle kunna tolkas som ”onödig” konsumtion. Samtidigt bör inte heller deras livsupplevelser bli föremål för moraliserande. Även de lever inbäddade i det konsumtions- och kreditsamhälle som både har frammanat deras konsumtionsmönster och möjliggjort deras överskuldssättning. Deras berättelser återspeglar en önskan att passa in i

samhällsnormen, och både Amanda och Wilma var – liksom övriga deltagare – förbluffade över att de hade blivit beviljade så många och stora krediter utan täckning. Detta beror i slutändan på hur kreditmarknaden (inte) regleras och hur regler om måttfullhet och god kreditgivningssed (inte) efterföljs av kreditgivarna (Konsumentverket 2020, 2021).

Felicias och Moas skulder hade också sin upprinnelse i konsumtion, men jämfört med Amanda och Wilma beskrev de en högre grad av ekonomisk knapphet i samband med att de blev överskuldsatta. Felicias pappa begick självmord när hon var nio år och därefter växte hon upp med sin missbrukande mamma. Kontakter med socialtjänsten var återkommande och under gymnasiet fick hon hjälp av kommunen att flytta till eget boende. Trots en turbulent uppväxt som lett till trauma och långvariga psykiatriska kontakter hade Felicia goda gymnasiebetyg. När hon fyllde 18 år flyttade hon till annan ort för att studera, och det var i samband med det som de ekonomiska problemen inleddes:

Jag flyttade till [stad] och skulle köpa möbler. Min familj bodde ju inte där, vi hade väldigt dålig kontakt. /.../ Direkt efter gymnasiet, och ska klara mig själv. Det blev extremt mycket utgifter. /.../ Och det var väl där, med dubbla hyror och flyttfirma som: ”Jag får inte ihop den här månaden, jag vet inte vad jag ska göra”. Det blev att: ”Jaha, Klarna finns”. Och sen har det bara gått utför. Det fanns ju en väldigt bra funktion, alltså ”bra” säger jag sarkastiskt. En funktion i Klarna där man bara betalade av det minsta [beloppet] så det aldrig blir nåt slut [på krediten]. /.../ Och sen blev det en situation där jag inte hade nån inkomst, måste ha mat. Då hittade jag nåt ännu värre: SMS-lånen.

Felicia menade att hon var för ung och illa rustad när hon tvingades hantera en egen ekonomi, och tidigare forskning har också visat att en riskfaktor för överskuldssättning är just att lämna föräldrahemmet i tidig ålder (Oksanen m.fl. 2016). Felicia började betala mindre köp på avbetalning för att klara vardagen, och över tid ackumulerades dessa till större belopp vilket gjorde att hon tillslut kände sig tvungen att ta sitt första snabblån för att täcka kostnaderna. En ond spiral där åter nya lån, med ytterligare sämre villkor, togs för att betala gamla skulder. Felicias berättelse illustrerar ett mönster som återkommer i flera av intervjuerna, nämligen att ”introduktionen” till kreditmarknaden skedde genom ”köp nu, betala senare”-tjänster med Klarna som det vanligast förekommande exemplet. Felicia beskrev hur konsumtion genom denna typ av tjänster var totalt normaliserat:

För de gör reklam för det hela tiden. Och det är extremt enkelt och det är ju det som Klarna jobbar med: Det är ”smooth”. Ja, det är det och det är ju det som är felet. Det ska inte vara så enkelt.

Likt Felicia flyttade även Moa hemifrån innan hon hade fyllt 18 år, detta efter en uppväxt präglad av bristfälliga uppväxtförhållanden hos den ensamstående modern, sexuella övergrepp och LVU-placering. Efter att först ha bytt gymnasielinje hoppade hon av efter sammanlagt tre års gymnasiestudier. Därefter varvade Moa timvikariat med arbetslöshet och hennes liv hade ända sedan barndomen präglats av ekonomisk knapphet. De första skulderna uppkom i samband med etablerandet av ett eget boende:

Moa: Innan jag fyllde 18 fick jag tag i en lägenhet. Och på grund av [övergreppen] som jag blev LVU:ad för, så fick jag ett skadestånd som jag fick ut när jag var 18. Så jag kunde ju köpa möbler och allt, och betala tre månaders hyra i förväg. Så jag fick ju den lägenheten och flyttade in när jag var 18. /.../ Skadeståndet var på 64 000.

Tobias: Hade du nån annan inkomst under den här tiden?

Moa: Ingen. /.../

Tobias: Så vad händer sen då?

Moa: Jag gick ju i skolan, så jag hade ju inget jobb. Och när månaderna gick så krympte ju summan. Den krympte väldigt fort. Man ska ju klara sig med mat och allt sånt. Och sen hyra på det. /.../ Det var ju elen, hemförsäkring. Allt sånt. Så det var ju alla småräkningar också. /.../ Sen var det när jag var 19, närmare 20 som det blev problem, när pengarna hade minskat.

Moas första skuld till Kronofogden uppkom till följd av en tvist om flyttstädning efter att hon hade blivit vräkt från lägenheten som hon hyrde. Senare handlade Moas kreditkonsumtion huvudsakligen om att få vardagen med en liten dotter att gå ihop. Vissa skulder var dock kopplade till köp som Moa i efterhand beskrev som onödiga, framförallt klädesplagg: “Ofta var det sånt man hade sett nån annan ha, nåt fint”.

De tre övriga deltagare vars skuldsättningsproblem företrädesvis härrörde ur konsumtion – Reza, Matin och Abdul – har vi redan berört i avsnittet om (o)kunskap. De anlände samtliga som ensamma till Sverige som minderåriga flyktingar och hade sedan dess levt i ett utpräglat utanförskap. I kapitel 1 redogör vi dessutom mer detaljerat för hur Matin hamnade i skuldsättningsproblem när

han som 18-åring köpte en mobiltelefon med abonnemang samt kläder på avbetalning. Rezas och Abduls berättelser liknade Matins. Även deras skulder var kopplade till köp eller lån som hade upplevts som livsnödvändiga i den situation som de befunnit sig. De hade båda dessutom skickat (ibland lånade) pengar till sina familjer som levde under mycket svåra livsförhållanden i ursprungslandet, något som ytterligare bidragit till Rezas och Abduls överskuldsättning.

Den gemensamma ingången: Sociala problem

Den individuella ingången till överskuldsättningen är naturligtvis en viktig fråga reda ut i varje enskilt fall, särskilt om ett mål med sociala insatser för överskuldssatta personer inte bara är att individen ska bli skuldfri utan även arbeta långsiktigt för att personer ska undvika att hamna i samma problematik i framtiden (se mer utförligt om detta i kapitel 8). Dock är bakgrunden på individnivå ofta komplex och innehåller flera överlappande dimensioner. Även om en viss problematik kan vara dominerande, går det sällan att identifiera *en* enskild utlösande faktor. Som i Moas fall här ovan: De bristfälliga uppväxtförhållandena och övergreppen som hade tvingat henne att flytta hemifrån tidigt spelade självklart roll. Det gjorde även det faktum att hon hade varit arbetslös och saknat inkomst, vilket i sin tur delvis kan kopplas till att hon inte hade slutfört gymnasiet och till hennes neuropsykiatriska diagnos. På liknande sätt ser vi hur alla de tre personer vars skulder huvudsakligen kunde kopplas till brottslighet hade vuxit upp under knappa eller direkt skadliga hemförhållanden. I samtliga dessa tre personers fall kan även narkotikabruk läggas till anledningarna som bidragit till att de blev överskuldssatta, och arbetslöshet till att skuldsättningsproblemen som upprätt-hållits sedan de hade lämnat kriminaliteten bakom sig.

I kapitel 3 konstaterade vi att skuldsättningsproblem bör uppfattas som en social fråga. Det räcker emellertid inte. En central poäng som vi vill förmedla – och som vi kommer att återkomma till i olika former – är att studiens resultat pekar tydligt mot att överskuldssättning måste förstås som ett *socialt problem*. I detta kapitel har vi visat att skuldsättningsproblem tenderar att ha sin upprinnelse i (andra) sociala problem som inte är relaterade till konsumtion i konventionell bemärkelse. I de fall där överskuldssättningen faktiskt härrörde ur konsumtion var den också många gånger förknippad med ekonomisk knapphet – det vill säga fattigdom. Det är av detta skäl som vi hävdar att överskuldssättning förefaller vara

en fattigdomsfälla, snarare än en lyxfälla. I det följande kapitlet lägger vi ytterligare en pusselbit till varför skuldsättningsproblem måste förstås och hanteras som ett socialt problem, nämligen de sociala konsekvenser som överskuldsättning leder till.

5. Överskuldsättningens sociala konsekvenser

Nu är det dags att närma sig frågan om hur unga vuxna påverkas av att leva med skuldsättningsproblem och även här framträder centrala argument för att överskuldsättning måste förstås som ett socialt problem. Det här är rapportens längsta kapitel, där vi kommer placera individen i sitt sammanhang genom att studera de sociala konsekvenserna av överskuldsättningen. Med *sociala* konsekvenser menar vi sådant som har med individens relation till sin omgivning att göra, både i termer av individens nära, mellanmänskliga relationer och i termer av individens relation till och position i samhället. Vi analyserar med andra ord både hur överskuldsättningen påverkar de ungas sociala relationer och hur det påverkar deras möjligheter att agera i samhället. Som vi kommer att se får överskuldsättningen omfattande konsekvenser på en rad livsområden.

Krediter, konsumtion och fattigdom

Ett första område där överskuldsättning får långtgående konsekvenser rör kredit- och konsumtionsmarknaden. När lån och krediter beviljas görs det utifrån en bedömning av individer som antingen värdiga eller ovärdiga ekonomiska subjekt. Baserat på en uppskattning av en persons kreditvärdighet gör kreditinstituten en bedömning av huruvida individen ska beviljas en kredit, och betalningsanmärkningar medför i regel att det blir omöjligt för en individ att ta nya lån eller handla på kredit. Från ett perspektiv kan överskuldsatta individer (om de har skuldsatts genom lån och krediter) ses som i hög grad ”inkluderade” på kreditmarknaden eftersom de har djupgående relationer med kreditföretag (jfr. Burton 2008). Samtidigt skapar en sådan (dysfunktionell) ”inkludering” i nästa led en närmast absolut exkludering från att fortsätta agera på samma marknad.

Att den som är överskuldssatt hindras från att ta lån och krediter har som syfte både att "skydda" marknadsaktörer från att förlora pengar och att skydda individen från att ytterligare förvärra sina skuldsättningsproblem. På det sättet har alltså utestängningen från kreditmarknaden en logisk giltighet. Men eftersom köp på kredit har normaliserats inom allt större delar av handeln skapar denna utestängning samtidigt avsevärda svårigheter för den som är överskuldssatt.

Försvårad nödvändig konsumtion

Samtidigt som utestängningen från kreditmarknaden innebär att individen inte längre kan beviljas snabblån eller köp av dyrare konsumtionsvaror på kredit, påverkas också möjligheten att tillgodose vardagliga och basala behov, så som att teckna mobilabonnemang, genomföra inköp på nätet eller handla livsmedel på kredit vid månads slutet om pengarna inte räcker till. Allt fler nödvändiga produkter betalas idag också på avbetalning snarare än kontant, men en betalningsanmärkning försvårar sådana nödvändiga inköp. 24-åriga Wilma behövde exempelvis byta ut sina glasögon:

Tobias: Du oroade dig för ett år sen om du skulle kunna teckna ett glasögon-abonnemang?

Wilma: Och det har ju inte gått, så antagligen kan det vara därför jag har ont i huvudet, på grund av glasögonen. Så det är fortfarande någonting som jag är väldigt orolig för, hur jag ska kunna få nya glasögon? Min syn brukar ju ändras mellan en och två gånger om året, så att... Ja, det är ganska tufft med det. Om man inte har på abonnemang kan det bli uppemot 10 000 för ett par. Och ju sämre syn man har, desto dyrare blir det.

Att skaffa nya glasögon blir en svårighet för den som är överskuldssatt, och liknande svårigheter kan exempelvis handla om att ersätta en trasig mobiltelefon eller dator – andra produkter som kan ses som nödvändiga och som regelmässigt betalas på avbetalning. Att betala sådana varor kontant upplevs som en för stor utgift även för många som inte har skuldsättningsproblem, men för Wilma och andra personer som är överskuldssatta är kontant betalning helt uteslutet. Detta beror på att många lever under utmätning från Kronofogden, vilket innebär att individens tidigare eventuella besparingar liksom alla månatliga inkomster (lön eller annan ersättning) som överstiger ett "normalbelopp" dras från den skuldsatte för att betala fordringar, så att denne varje månad enbart har 6 186 kronor att röra

sig med. Detta "existensminimum" ska täcka kostnader för exempelvis mat, kläder, hygienprodukter, elektricitet, telefoni, transporter och försäkringar. Möjligen skulle även en person under utmätning kunna ha råd att betala exempelvis glasögon eller en dator på avbetalning, men det är alltså inte möjligt på grund av utestängningen från kreditmarknaden. Filip, som bodde i utkanten av en större stad och hade sin sysselsättning på andra sidan staden dit det var krångligt att ta sig med buss, sade så här:

Det är svårt för mig att ta mig fram. Så jag tänkte: "Vi köper en elsparkcykel." Och det är ju ändå ett par tusen du får lägga ut om du ska ha en som håller. Men då hittade jag en som du kan ta på avbetalning, 250 kronor i månaden. /.../ Men jag kan inte göra det, för jag får inte ta på avbetalning.

Filip menade att han skulle ha kunnat klara av att betala 250 kronor i månaden för ett transportmedel – en kostnad som dessutom skulle vara billigare än vad Filip behövde betala för ett månadskort på lokaltrafiken. Det fanns alltså en tydlig ekonomisk rationalitet bakom idén att köpa en elsparkcykel, men här kan vi se att överskuldsättning också kan försvåra ekonomiskt rationella beslut.

Försvårat ekonomiskt ansvarstagande

Överskuldsättning tolkas ofta stereotypiskt som en fråga om oansvarigt ekonomiskt agerande (se t.ex. Türken m.fl. 2015; Pettersson 2022), exempelvis som ett uttryck för att människor lever slösaktigt istället för att spara. Men överskuldsättning kan alltså, ironiskt nog, innebära att den skuldsatte hindras från att agera ekonomiskt ansvarsfullt. Vi såg det i exemplet ovan, där Filip inte hade möjlighet att välja ett billigare färdmedel. Ett annat exempel är Reza som skuldsattes via snabbblån, vilka togs i syfte att försörja familjen i hans hemland. Innan Reza hamnade hos Kronofogden hade han tecknat ett relativt dyrt mobilabonnemang. "Jag skulle ju vilja säga upp mobilabonnemanget och skaffa ett billigare", sade han, "men det kan jag inte". Just att vara fast med ofördelaktiga abonnemang som hade tecknats innan överskuldsättningen var ett problem som flera deltagare nämnde. Eftersom avtalen hade ingåtts tidigare fick de ha kvar dessa abonnemang, de hade ingen möjlighet att teckna nya abonnemang med bättre villkor. En liknande problematik gäller hyreskontrakt på bostäder, där den som är överskuldssatt på motsvarande vis har begränsade möjligheter att söka sig till ett billigare boende än sitt nuvarande för att förbättra sin ekonomiska situation.

En annan aspekt av ekonomiskt ansvarstagande som försvåras av överskuldsättning handlar om att planera sin ekonomi långsiktigt. Sparande för att ha en buffert för oförutsedda händelser eller för framtida investeringar som exempelvis bostadsköp omöjliggörs effektivt av Kronofogdens utmätning. Moa – som för att klara uppehållet skuldsatt sig via obetalda fakturaköp – sade:

[Jag längtar] tills dagen jag kan sluta betala Kronofogden och börja lägga undan dom pengarna till familjen. Eller på barnens sparkonto. Nu har jag ingen möjlighet till det.

Kopplat till sparande utestängs överskuldsatta också från spekulation i fonder eller aktier – vilket sedan 1990-talet, genom interventioner från stat och marknad, etablerats som den primära formen av privat ”sparande” (Ohlsson 2016; Pettersson 2022). Felicia beskrev hur det till och med hade blivit svårt att delta i diskussioner om sparande:

Nu älskar ju folk att diskutera fonder och sparande. Och där sitter en annan och liksom: ”Mm, det skulle ju vara jätteintressant.” Och där får man åla sig undan. Man kan inte vara med i dom här diskussionerna för... Jag kommer aldrig ha den möjligheten.

Genom Felicias berättelse framträder inte bara hur ekonomiskt ansvarstagande försvåras, utan även hur överskuldsättningen påverkade hennes relation till sin sociala omgivning, där det plötsligt blev laddat och svårt att delta i vissa typer av vardagliga diskussioner. Exempelen ovan tydliggör dessutom avgörande skillnader mellan fattigdom i allmänhet och överskuldsättning. I en situation av fattigdom har individen möjlighet att exempelvis byta till ett billigare telefonabonnemang eller boende för att förbättra sin ekonomiska situation, något som ter sig svårare för personer med betalningsanmärkningar.

En specifik typ av fattigdom

Överskuldsättning påverkar givetvis all typ av privatkonsumtion, där möjligheten till både konsumtion och ägande blir starkt begränsad. Max, som när han blev arbetslös och utan inkomst föll in i både överskuldsättning och hemlöshet, beskrev situationen så här: ”Jag kan inte äga nånting egentligen. Inget stort.” När en person söker ekonomiskt bistånd undersöks först om individen har några tillgångar som kan avyttras för att klara sitt uppehälle, och på liknande sätt

undersöker Kronofogdens vid en utmätning om individen har några värdefulla tillgångar som kan säljas för att betala tillbaka skulderna. Detta innebär i praktiken att den som är överskuldssatt inte kan äga några värdefulla ägodelar. Möjligheten till ägande påverkas även genom att löneutmätning upprättar mycket snäva gränser för individens ekonomiska resurser och därmed begränsar individens möjlighet att köpa nya ägodelar. Nästan alla våra respondenter beskrev hur de mer eller mindre självantagit förändrat sina konsumtionsmönster till följd av överskuldssättningen. Dessa begränsningar i konsumtion påverkar i sin tur personens identitet, sociala relationer och ibland även hälsa. Så här berättade exempelvis Aisha, som blivit svindlad av sin tidigare partner, om hur hennes konsumtion förändrades när hon fick skulder hos Kronofogden:

Jag kunde inte köpa kläder. Jag slutade gå på gym, för att kunna betala. Och jag brukade gå till simhallen och till stan och fika varje helg. Och jag slutade med allting.

Bland övriga respondenter fanns liknande berättelser om hur de hade blivit tvungna att anpassa sitt liv till mycket begränsade ekonomiska resurser. Just att gå på gym eller delta i andra idrottsaktiviteter var något som många beskrev att de blivit tvungna att sluta med, vilket sannolikt påverkade deras fysiska hälsa. I utdraget från Aisha ser vi även att hon hade slutat åka till stan och fika på helgerna – något som inverkar på hennes sociala relationer.

Till följd av Rysslands anfallskrig mot Ukraina ökade inflationen kraftigt i Sverige medan studien pågick. Detta innebar allmänna kostnadsökningar för exempelvis mat och boende, vilket blev mycket märkbart för våra respondenter. Likt många andra deltagare hade Sebastian redan innan prisökningarna gjort ansträngningar att spara in på matkostnader, och han berättade om den nya situationen:

Helt plötsligt var ett smörpaket 40 spänn dyrare. Så smör finns ju typ aldrig i det här hemmet. *skrattar* Jag äter inget bröd heller, det är ju också svindyrt. Grädde köper jag om det finns på extrapris, annars blir det inte så mycket grädde. Jag har gått över till att laga mycket thairätter nu, det är billigt. Nu gjorde jag någon sån stekt ris med kyckling, det blev billigt med dagens mått, låg på 22 spänn portionen.

Vi intervjuade Sebastians i hans lilla enrumslägenhet i ett nergånget hyreshus. Möblemanget bestod av en soffa som han hade fått till skänks av en tidigare partner, en säng som han hade fått med sig från föräldrahemmet och ett skrivbord

där skivan sågats av för att få plats i det lilla utrymmet. Efter intervjun visade han köket – där det på den bruna plastmattan bara stod en ensam pinnstol – och kylskåpet. Kylen var märkbart tom på produkter, men där fanns två förpackningar utgången vispgräddde och en stor gryta med lock som innehöll veckans matlådor till jobbet.

David, som bodde med sin flickvän som hade ett kvalificerat och välbetalt arbete, berättade att de inte hade ändrat vilken mat de handlade, men att de ändå märkte av de ökade priserna:

Maten är... Vi har råd att handla och äta det vi vill fortfarande, det är bara att det påverkar oss, att vi inte har lika mycket pengar /.../ Vi hade ju kunnat haft bättre ekonomi, om vi inte hade betalat överpris för maten. Och sen påverkar det ju dem som har mindre ännu tuffare liksom. En som är chef och tjänar 150 000 i månaden, de märker inte om osten kostar 20 spänn mer.

På det hela taget skapar överskuldsättning, med dess utestängning från kreditmarknaden och utmätning av lön och tillgång, en situation som präglas av ekonomisk knapphet. Vi vet redan att personer med begränsad ekonomi löper större riska att hamna i överskuldsättning (West 2006; Oksanen m.fl. 2016; Hohnen m.fl. 2019; Leandro & Botelho 2022). Men oavsett om du var fattig innan skuldsättningen eller inte, så kommer du per definition att bli fattig när du blir överskuldssatt. I vår artikel *Fattigdomsfällan* (Eriksson & Davidsson 2024, sid. 352–354) visar vi – med utgångspunkt i olika teoretiska definitioner av fattigdom – att överskuldsättning kan ses som en specifik form av fattigdom. Förenklat menar vi att det framför allt är tre förhållanden som särskiljer en situation av överskuldsättning från annan fattigdom. För *det första* saknar den överskuldssatte inte bara inkomster och tillgångar, privatekonomin ligger istället på ett omfattande minus. För *det andra* kommer en överskuldssatt persons ekonomiska situation att stadigt försämrats om inkomst saknas – så fort återbetalningar uteblir gör räntor och förseningsavgifter nämligen att skuldbeloppet växer, ofta i snabb takt. För *det tredje*, och kanske mest utmärkande särdraget för överskuldsättning, är att denna form av fattigdom ”permanentas” över lång tid. Det ska visserligen inte underskattas att även personer med lågbetalda och osäkra anställningar kan leva i ekonomisk knapphet (Alfonsson 2022; Broström & Jansson, 2023), men en arbetslös person som erhåller socialbidrag kommer i regel att få en bättre ekonomi när denne hittar en förvärvsinkomst. För en överskuldssatt person i motsvarande situation kommer vardagsekonomin inte att förändras alls, utöver att

avbetalningen påbörjas. Socialbidrag utmäts inte eftersom det ligger på ungefär samma nivå som det som man får behålla vid en löneutmätning, men så fort personen börjar lönearbeta träder löneutmätningen i kraft vilket betyder att individen kommer att fortsätta leva på existensminimum ända tills alla skulder är avbetalade. I själva verket kan den som har löneutmätning och får leva på ett "normalbelopp" ha *mindre* pengar att röra sig med än den som erhåller ekonomiskt bistånd – detta eftersom det vid uträkning av ekonomiskt bistånd enligt riksnormen kan läggas till ytterligare fem utgiftsposter för exempelvis hemförsäkring och hushållsel, medan de 6 186 kronor som individen får behålla vid löneutmätning ska täcka *alla* sådana livsomkostnader. Eftersom de höga räntesatserna gör att avbetalningen går långsamt för många av våra respondenter, trots att de arbetar och betalar hela sin lön (förutom förbehållsbeloppet) till Kronofogden, betyder det att denna situation av ekonomisk knapphet kommer att vara beständig över lång tid. Så här berättade David om prognosen för hans avbetalning genom löneutmätning, innan hans mamma till slut löste ut hans skulder från Kronofogden:

Med de räntorna jag hade så skulle det ta 15 eller 18 år [att betala av], för det var extrema räntor. Men de nekade mig [skuldsanering], så då betalade jag, när jag amorterade sen, på utmätning, då tog de 8 000 i månaden, och 6 000 av det var ränta. 2 000 amortering. Det tar emot, det tar lång tid.

Den beräknade avbetalningstiden för våra respondenter varierade från ett eller två par år i bästa fall, till 15 år eller mer. Att vara överskuldssatt innebär alltså att leva i en form av permanentad fattigdom även om man förvärvsarbetar.

Utestängning från kreditmarknaden och begränsningar av konsumtion och ägande kan ses som de mest direkta och konkreta konsekvenser som överskuldssättning för med sig. Dessa ekonomiska begränsningar är problematiska i sin egen rätt och gör det i regel svårt för unga vuxna att leva ett liv som motsvarar deras egna förväntningar. Men de ekonomiska begränsningarna skapar dessutom ett flertal indirekta konsekvenser genom att även påverka de ungas sociala umgänge, sociala relationer och möjlighet att agera i samhället.

Ung och överskuldssatt på bostadsmarknaden

En utpräglad konsekvens som överskuldssättning för med sig är att ens möjligheter på bostadsmarknaden blir kraftigt försämrade – och då är bostadsmarknaden redan otillgänglig för unga vuxna i allmänhet (Grander 2023), med höga köpesummor och brist på billiga, mindre hyresrätter. Att köpa en bostad hade varit svårt för många i undersökningen även om de inte hade haft skuldssättningsproblem, men i och med överskuldssättningen blir det omöjligt både att spara till eller låna för att köpa en lägenhet. Detta var något som många av de unga vuxna lyfte fram som ett problem när de tänkte på framtiden. 25-åriga Felicias uttalande är talande för hur många upplevde situationen:

Jag kommer aldrig kunna köpa en lägenhet, inte på de närmsta... Ja, om jag skulle få skuldsanering kommer det vara minst fem år. Och det är ju ett stort *om. /.../* Så det blir väl ganska... Alltså, behöver jag köpa en lägenhet? Nej, det behöver jag kanske inte. Men det är ju trist att inte ha den tryggheten, att ha något att falla tillbaka på. Jag har inte det sparkapitalet om nåt skulle ske.

För unga personer kommer överskuldssättning idag alltså att skapa konsekvenser även i framtiden eftersom de, när de väl har lyckats bli skuldfria, hamnat på efterkälken i "bostadskarriären" och kommer att bli tvungna att börja på ruta ett vid en högre ålder. Dessa problem kan till stor del hänvisas till att bostadsmarknaden är dysfunktionell (se t.ex. Sahlin 2013; Carlsson Stylianides m.fl. 2021) och kräver orimlig långsiktighet och engagemang – ibland långt innan man blivit myndig – genom att föräldrar ställer en i bostadsköer eller startar bosparanden i ens namn. Men konsekvenserna av detta faller likväl på de enskilda individerna.

Svårighet att etablera ett eget boende

I nuet blir hyresmarknaden det enda alternativ som återstår för unga vuxna som är överskuldssatta, men även här upplever de stora svårigheter. De flesta hyresvärdar godtar inte hyresgäster som har betalningsanmärkningar, varför det blir svårt att hitta ett förstahandskontrakt. Detta gäller ofta även de kommunala bostadsbolagen i det som åtminstone tidigare kallades för *allmännyttan*. Sebastian gav uttryck för hur många upplevde sina försök att hitta en bostad:

Det var ju en jävla kamp att få tag i en lägenhet. /.../ Jag satt och mejlade varenda privat hyresvärd i hela stan och var på säkert 30–40 visningar. Och ofta när man kom in så: ”Ja, så länge du inte har Kronofogden så är det lugnt.” Och då får man säga: ”Nä, men jag har det.” Och i nio fall av tio så blev det ju ett nej.

Sebastian lyckades dock hitta en lägenhet, i ett nedgången hus precis vid ett industriområde. Han berättade vidare om de trasiga elementen som inte hade lagats på över ett halvår:

Hyresvärdan bryr sig inte jättemycket. /.../ Det tog ju några månader för dem innan... Först sa dom ju bara: ”Vi ska fixa det, vi ska fixa det, vi ska fixa det, vi ska...”. Sen när jag satte mig helt på tvären, då fick jag bara betala hälften av hyran en månad. Sedan efter det så betalar jag åttiofem procent. Så de drog av femton procent.

Beggars can't be choosers, som det engelska uttrycket säger, och ett av få alternativ för ett förstahandskontrakt blir att vända sig till hyresvärdar med sämre standard och bristfälligt underhåll av bostäderna – ofta samma typ av lägenheter där andra som har ekonomiska eller sociala problem bor. Sebastian fortsatte att berätta:

Det är ett ”sant hus”, man märker det. Det är kanske inte dom allra mest städade människorna som bor. Men det är ju det man får ta liksom. /.../ Det är inget som jag märker av dagligen men ibland kommer man in i trappen och det luktar gräs liksom, sådana grejer, att det allmänt är lite stök. Vi hade razzia här i huset för en månad sen. Jag bara låg på soffan och vaknade av att de slog in en dörr: ”Polisen!”

Att en stor del av hyresmarknaden är oåtkomlig för den som är överskuldssatt innebar i praktiken att många av våra respondenter inte hade något eget boende över huvud taget. Flera hade erfarenheter av att flytta runt bland vänner, eller till och med leva på gatan i perioder. Vanligare var dock att de hade löst sina boendearrangemang genom andrahandslösningar eller att mera varaktigt bo tillsammans med andra. 23-åriga Reza bodde exempelvis inneboende hos en annan person som hade flytt till Sverige från samma land som han:

Jag vill bo ensam egentligen. Men nu, med den här situationen är det viktigare att spara pengar. Jag måste hålla koll på varenda krona.

Att bo kollektivt eller tillsammans med vänner är alltså en möjlighet, och de respondenter som hade en partner bodde ofta i parternas lägenhet utan att själv

stå på kontraktet. Ibland stod de inte ens skrivna på adressen, av rädsla att partnerns ägodelar skulle bli utmäta.

Otillfredsställande boendearrangemang

Överskuldssatta unga personer måste således ofta nöja sig med en boendesituation som de inte är helt nöjda med. För somliga, som hade möjlighet att bo tillsammans med en partner, kunde bostaden förvisso vara bekväm och av bättre standard, men likväl fanns aspekter av oro kring boendesituationen. Så här berättade exempelvis Filip, som var 22 år och som aldrig hade sökt en egen lägenhet:

Kan jag ens få en egen lägenhet? Jag har inte ens testat. Först var det stödboendet [via socialtjänsten] och sen kollektivet, och sen in till flickvännen. Så jag har ju inte behövt ta det här med egen lägenhet. Men jag vet inte hur det skulle gå. Om man ska skriva på ett kontrakt, kollar dom upp om du har betalningsanmärkningar? Jag vet inte. Det är sånt man oroar sig för.

I citatet framträder hur beroende Filip blivit av andra för att upprätthålla sitt boende – först av socialtjänsten, sedan av vännerna i kollektivet, och slutligen av sin flickvän – och att detta i sig skapade oro. Att vara beroende av andra för att upprätthålla sin boendesituation skapar inte bara oro i förhållande till otryggheten att man inte själv står på kontraktet, det gör också att man inte själv kan bestämma över sin boendesituation. Tim bodde i en egen liten lägenhet under de första två intervjuerna, men hade till den tredje intervjun blivit tvungen att flytta tillbaka hem till sin mamma:

Jag har inte bott hemma sedan jag var 18, så nej, det är lite nytt fortfarande. Jag och lillebrorsan delar rum, så jag har ju begränsad plats, ingen ensamtid över huvud taget. Men det fungerar. Än så länge i alla fall, sedan får man se.

Tim var tacksam över möjligheten att flytta tillbaka ”hem”, men samtidigt delvis otillfredsställd med att inte kunna fortsätta bo själv. Men även bland de deltagare som faktiskt hade egna lägenheter fanns ofta ett missnöje, då med utgångspunkt i att de kände sig ”fast”. De som hade ett eget boende hade i regel bott där sedan innan de blev skuldsatta, och i och med skuldsättningen blev möjligheterna att byta boende begränsade. Så här berättade 25-åriga Emelie – vars skulder berodde på ett romansbedrägeri – om sin lägenhet:

Jag vill inte hem, jag vill ut härifrån. Jag vill inte vara här, för jag har inga bra minnen i lägenheten liksom. Men jag måste ju ha den för att, jag kan ju inte äga nåt. Det är svårt att flytta när man har betalningsanmärkningar.

Emelie var vid intervjun märkbart påverkad av det ekonomiska våld som hon hade blivit utsatt för och en stor del av händelseförloppet ägde rum i hennes lägenhet som hon förknippade med denna negativa händelse. Hon hade velat flytta för att kunna gå vidare, men upplevde inte det som en möjlighet. David beskrev en liknande fastlåsning. Han berättade under den första intervjun om sitt boende i en förort till en större stad:

Jag har ju fått inkasso för hyresärendet, och har varit nära på att bli vräkt på grund av missade hyror, och det är inte populärt på bostadsmarknaden. Jag har aldrig trivts i [ytterområde]. Jag har alltid bott i en lägenhet jag inte trivs i. Jag har haft ångest i fem år, och efter allt som har hänt med gamla vänner och sånt så vill man ju lämna [området] och ta ett nytt steg, men det har jag inte kunnat göra.

David hade aktivt försökt bryta med en destruktiv bakgrund, något som hade försvärats av att möjligheten att flytta varit begränsad. I just Davids fall blev möjligheten att flytta in hos flickvännen (vilket han gjorde senare under projektet) vägen bort från det gamla området.

Sammantaget ser vi att överskuldsättning skapar stora svårigheter i relation till bostadsmarknaden. Det var svårt för respondenterna att hitta ett boende över huvud taget, och när de väl gjorde det var boendearrangemangen ofta delvis otillfredsställande. Det är därtill utmanande att självständigt upprätthålla ett eget boende, varför överskuldssatta unga personer riskerar att bli beroende av andra för att lösa sin boendesituation. Som vi kommer att diskutera djupare senare i kapitlet skapar detta ofta en ovälkommen känsla av att inte kunna klara sig själv.

Ung och överskuldssatt på arbetsmarknaden

Ett annat viktigt livsområde där överskuldssättning får konsekvenser handlar om sysselsättning, arbete och arbetsmarknad. De unga vuxna som vi har intervjuat var i regel mycket upptagna vid frågan om arbete, eftersom löneinkomst i princip var det enda sätt som de uppfattade att de kunde lösa sina skuldsättningsproblem på.

Inordning i arbetslinjen

Att inte ha ett jobb eller en inkomst blev en källa till stor stress för våra respondenter, men de flesta av dem hade någon form av anställning och de jobbade i regel så mycket som de kunde. Samtidigt är arbetsmarknaden begränsad för unga, och erbjuder ofta icke kvalificerade, tidsbegränsade och lågbetalda anställningar (Kronofogden 2008b; MUCF 2022), inte minst för personer med invandrarbakgrund (Broström & Jansson 2023). Reza hade lånat pengar för att kunna stötta sin familj i hemlandet och var mycket stressad över att hitta tillräckligt med jobb för att kunna betala av skulderna. Så här berättade han om sin situation på arbetsmarknaden:

Först fick jag jobb på en restaurang, det var en månads jobb. Och sen började jag på en budfirma, det var via bemanning. Men jag fick problem med arbetsgivaren, för jag jobbade extra varje månad utan att de betalade ut de pengarna. Det var svårt, och jag jobbade inte så länge där. Efter sex månader fick jag jobb på ett lager. Det är på timanställning och där jag jobbar nu. Ibland finns jobb, och ibland finns inte. /.../ Men alltså, jag vill jobba mer. Två jobb kanske. Kanske jobba helger också, jag letar. På Facebook, på Blocket. Nån kanske vill städa sin lägenhet. Jag kan gå och städa för 1 000 kronor, det är mycket pengar för mig.

När man hör Rezas berättelse är det svårt att inte dra sig till minnes Berardis (2015) resonemang om att skuldsättning är det som får unga vuxna att acceptera vilka arbeten, löner och arbetsförhållanden som helst (se kapitel 1). Vi frågade även om Rezas fritid, men förutom att träna gjorde han i princip ingenting annat än att jobba:

Tobias: Men inte att du kollar på fotboll eller liknande? TV-spel?

Reza: Jag har ingen TV ens. *skratt* Jag kommer hem, bara duscha och laga mat snabbt i 10 minuter. Sen sover jag, vaknar, tar jacka och sen jobb igen. Det är varje dag.

Precis som Reza ville många av våra respondenter arbeta så mycket som möjligt för att i sin tur kunna betala av så fort som möjligt – som om livet inte kunde börja på riktigt innan skulderna var avbetalade. Flera berättade att de inte sjukanmälde sig om de var sjuka och många arbetade övertid och/eller jobbade in semester. Så här berättade Sebastian:

Nu jobbade jag 87 timmar övertid i december. Så hade jag absolut inte jobbat om jag [inte hade skulderna]... Men om jag ska vara ledig i fyra veckor: Med vilka pengar? Det kostar ju att vara ledig. Vad som helst man ska dra ut på, om man ska åka och bada så köper man glass, man köper käk... Så det har blivit att jag jobbat mycket istället, också för att det kostar så mycket att inte jobba.

Sebastian valde alltså att jobba så mycket som möjligt av den uppenbara anledningen att det gav ökad inkomst, men även för att utgifterna ökade när han var ledig. Således blev det en dubbel ”vinst” att inte ta semester. Flera av våra respondenter resonerade på liknande sätt och i praktiken handlar det om att de bytte fritid mot att arbeta, eftersom de upplevde att de ändå inte kunde göra något på sin fritid. Sebastian berättade exempelvis om långa semesterveckor där han bara hade suttit hemma utan möjlighet att följa med vännerna på resor eller aktiviteter, och då menade han att han lika gärna kunde jobba. Samtidigt kunde långa arbetspass och begränsad tid till återhämtning skapa andra problem. Felicia berättade om när hon som 23-åring hade det som stressigast med att försöka betala av konsumtionslån för att de inte skulle gå till Kronofogden:

Under dom värsta perioderna var det två liter kaffe, fem Nocco och två koffeintabletter på det. Det tog jag för att ta mig runt och för att orka med att arbeta /.../ Jag var i princip bara ledig fredag och måndag kväll. Helgerna jobbade jag nio till fem och jag har gjort det i fyra och ett halvt år. Batterierna har väl tagit slut för länge sen förmodligen. Men jag var ju tvungen. För om jag inte jobbade hade jag inte råd.

Vid det sista intervjutillfället var Felicia sjukskriven för mag- och ryggbesvär, somatiska åkommor som skulle kunna kopplas både till förslitning och stress. Respondenternas starka (och ofta närmast överdrivna) inordning i arbetslinjen visar att de hade internaliserat ansvaret för sina skuldsättningsproblem, och försökte ta detta ansvar just genom att arbeta och betala tillbaka.

Hinder mot arbete

Generellt sett utgör överskuldsättning inte ett hinder mot att arbeta. Tvärtom tycks – som vi har sett provs på – skuldsättningsproblem snarast orientera unga vuxna mot arbetsmarknaden. I vissa avseenden skapas dock begränsningar på arbetsmarknader och det blir allt vanligare att arbetsgivare regelmässigt gör bakgrundskontroller och efterfrågar registeruppgifter av personer som söker

anställning (Backman 2012; Ahmed & Lång 2017). Här kan situationen för de som inte bara har betalningsanmärkningar, utan även finns med i belastningsregistret vara extra svår. Filip visste exempelvis att arbetsgivare inte får kontrollera belastningsregistret, men att de ändå ofta ber de sökande att ”frivilligt” ta med dessa utdrag till anställningsintervjun. Filip tog aldrig med sig utdrag, men funderade på om det i sig minskade hans chanser anställning jämfört med de som kunde visa svart på vitt att de inte hade något belastningsregister:

Jag har sökt fler än 50 jobb, och jag har fått 10 intervjuer ungefär. Men jag får inga jobb. Jag har tyckt att varje intervju går jättebra, och det känns som att: ”Detta får jag! Hundra procent!” Och grejen är att jag inte vet om... Vid typ hälften av gångerna har jag bara sagt att jag inte har nånting i belastningsregistret, fast jag har det. Men jag har ändå inte blivit kallad vidare. Och hälften av gångerna har jag sagt att jag har lite i belastningsregistret, och... Ja, jag får inga jobb. Dom säger: ”Det är jättebra att du berättade det.” Men frågan är: Är det verkligen jättebra att jag berättar det?

Att det är svårt att få ”en andra chans” på arbetsmarknaden efter tidigare brottslighet är redan tydligt belagt i tidigare forskning (Ahmed & Lång 2017; Selbin m.fl. 2018) och ett kriminellt förflutet kan alltså försvåra möjligheterna att komma till rätta med sina skuldsättningsproblem eftersom det minskar möjligheterna att hitta en anställning. För Filip blev detta också en ständig osäkerhet i arbetssökandet, han *visste inte* om anledningen till att han inte fick jobben berodde på belastningsregistret och han *visste inte* om det var bättre att vara ärlig eller inte.

Det finns även exempel på jobb där det räcker med att ha skulder och betalningsanmärkningar för att inte bli erbjuden – eller förlora – en tjänst. Detta gäller primärt yrken där du hanterar stora summor pengar eller jobbar med så kallade skyddsobjekt, där skulder ses som en belastning för att du skulle kunna bli lockad att försöka pengar respektive sälja skyddsvärd information. Sebastian var exempelvis tvungen att tacka nej till arbeten på skyddsobjekt, och Felicia blev av med sitt arbete på ett försäkringsbolag på grund av skulder som hon hade ådragit sig under sin tid som anställd:

Felicia: I augusti fick jag mail från jobbet där det stod att: ”Nu har det gått tre år sedan vi gjorde IDD”. Man måste intyga att man inte har skulder över 100 000 kronor. Så jag kontaktade HR och förklarade. Och de bara: ”Men nu har du kontaktat oss så tidigt och det är bra att du är öppen”. /.../ Men sedan i oktober

blev det möte, jag satt i ett enskilt rum med HR och min teamledare. Och HR säger: "Vi har kommit till ett beslut att du inte kommer kunna arbeta kvar i den rollen du har idag". /.../ När jag kom in på tisdagen sade de: "Det finns ingen omplacering". /.../ Till sist kom vi fram till att jag får arbetsfritt i tre månader med full lön. /.../ Så jag skrev under pappren, och min sista dag var den onsdagen. Sen jobbade jag inte mer. Jag fick inte säga hej då eller nånting, jag bröt ihop och satt och störtgrinade.

Tobias: Och hur länge hade du jobbat där?

Felicia: Fyra och ett halvt år. Och jag var en av de mest omtyckta på kontoret. Förlåt, nu börjar jag gråta... Det blir ju liksom... Svårt. För jag har inte gjort nåt fel. Jag var ju en av de mest omtyckta på kontoret.

Inläsningseffekter, studier och framtida karriär

Även om det finns exempel på tillfällen där överskulsättningen utgör ett direkt hinder mot att arbeta, är det snarare andra typer av svårigheter som tycks uppstå i förhållande till arbetsmarknaden. Just eftersom jobb och inkomst blir så viktigt uttryckte flera av våra respondenter att de var tveksamma till att göra något som skulle kunna riskera att deras ställning på arbetsmarknaden försämrades. Emelie jobbade som undersköterska på ett vårdboende, och berättade så här om sin arbetssituation:

Emelie: Jag känner mig ändå fast. För två år sen blev det lite jobbigt på jobbet, så då ville jag byta jobb. Men det är svårt, om man ska få ungefär samma lön. /.../ Och sen, det här med att plugga eller hitta något som man *vill* jobba inom...

Erik: Det blir lättare då att bara ha kvar det här jobbet?

Emelie: Ja! Det är så det känns. Då har jag en stadig lön och klarar mig. /.../ Och mina föräldrar säger: "Du måste hålla i. Du får inte göra något nu så att du blir av med jobbet."

Att byta jobb för att potentiellt få bättre arbetsförhållande eller högre lön upplevdes som ett risktagande som man inte var villig att utsätta sig för. David – som hade vantrivts på sitt lagerjobb under en längre period – var inne på samma linje:

Jag har ju tänkt att byta, men det. Ja, det är inte riktigt läge nu, för jag vill ju inte byta ner mig, man vill ju bara byta upp till något bättre. /.../ Och nu när jag fått fast anställning, då är det inte läge att gå in på någonting nytt på en sexmånaders provanställning.

Även de som vantrivdes med sina arbeten valde alltså att vara kvar i den lilla arbetstrygghet som de hade, något som för unga personer ofta innebär att stannar kvar i lågbetalda och okvalificerade anställningar. Överskultsättning riskerar alltså att skapa en form av inlåsningsseffekt på arbetsmarknaden som motverkar karriärsutveckling – en effekt som förstärks av att unga med skulder tenderar att välja bort universitetsstudier. Redan i utdraget från Emelie ovan skymtar frågan om att studera vidare, där hon indikerade att det inte kunde bli aktuellt så länge som skulderna kvarstod. Flera andra uttryckte sig i liknande termer, även om de hade *velat* studera såg de inte det som en möjlighet på grund av sina skulder. Så här sade Filip, 23 år:

Jag vill ju jättegärna plugga vidare, det är min dröm om man säger så. Men just nu så känner jag bara att jag måste få in en stabil inkomst så att jag kan börja styra upp mitt liv.

25-årige David utvecklade ett liknande resonemang:

Min tanke är att jag vill plugga till nånting, och det kan jag ju heller inte göra. /.../ Jag skulle lätt kunna vara redo att plugga två-tre år nu. Om jag hade kunnat, för att plugga till ingenjör kanske eller nåt sånt som jag har intresse för. Men det skulle ju vara två eller tre år [extra] där [innan skulderna är betalade].

Studielån via CSN är ett av få lån som beviljas trots betalningsanmärkningar, så länge individen inte har skulder till just CSN. Den huvudsakliga anledningen till att universitetsstudier inte upplevdes som ett alternativ var inte heller att det skulle innebära ett ytterligare stort lån (även om det också avskräckte vissa respondenter). Den bärande logik som avhåller från studier är att ett uppehåll i arbetslivet skulle innebära lika många år av uteblivna återbetalningar, vilket både skulle skjuta fram den dag som man blir skuldfri och dessutom – på grund av de höga räntorna – göra att skuldbeloppen steg markant under studietiden. Den enda av våra respondenter som läste på universitet var Felicia. Hon hann genomföra en halv kandidatutbildning innan hon kände sig tvungen att börja jobba heltid (på det

försäkringsbolag som hon senare blev uppsagd ifrån) för att betala av på sina skulder.

På det hela taget visar våra resultat att överskultsättning för unga vuxna riskerar att skapa inlåsnings effekter på arbetsmarknaden, både genom att de blir försiktiga med att byta jobb och att de väljer bort universitetsstudier som potentiellt skulle kunna leda till en mer stabil förankring på arbetsmarknaden, med högre lön och bättre karriärmöjligheter. Just att avstå universitetsstudier är en konsekvens av överskultsättning som på ett mycket konkret sätt kan påverka unga personers hela framtid, eftersom det kommer riskera att omöjliggöra alla de livs- och karriärsbanor som en utbildning kunde ha öppnat upp.

Sociala sammanhang och sociala relationer

Hittills i kapitlet har vi i fokuserat på hur överskultsättning påverkar unga vuxnas möjligheter att etablera sig i samhället i termer av konsumtion, boende och arbete. Nu ska vi istället vända blicken mot de ungas sociala relationer och hur de påverkades av skultsättningsproblem. Att leva med överskultsättning innebär i regel att leva under stor stress och press, och i en sådan livssituation kan fritidsaktiviteter vara extra viktiga för att utgöra ett slags utlopp och ett positivt avbrott. Reza beskrev att det enda han gjorde om dagarna, förutom att arbeta, var att träna:

Tobias: Men du hinner gå till gymmet ibland?

Reza: Inte ibland. Varje dag, efter jobbet. Bara vila en dag i veckan.

Tobias: Okej, så det är ett intresse?

Reza: Det är ett intresse. Jag har också läst mycket om träning och ... Alltså, jag känner att jag mår bra i gymmet. Jag lyssnar på musik och jag tänker helt annat när jag är i gymmet. Inte på svåra tider och livet.

Att gå till gymmet blev ett andningshål för Reza, en plats där han inte behövde tänka på alla svårigheter för en stund. Ett generellt problem är dock – som vi ska se – att överskultsatta personer i regel blir begränsade i sina möjligheter att utöva fritidsaktiviteter.

Fritidsaktiviteter, träning och nöjen

Som redan har lyfts fram skapar överskultsättning en situation som präglas av fattigdom. De som saknar löneinkomst försörjs via de bidrag eller sociala försäkringar som välfärdssystemet erbjuder samtidigt som de ser sina skulder växa, och de som arbetar lever på en inkomst som motsvarar existensminimum samtidigt som övrig lön går till att betala av skulderna via Kronofogden. Detta faktum fick långtgående konsekvenser för de unga vuxnas sociala liv, då de helt enkelt inte hade råd att delta i olika aktiviteter. Många av våra respondenter ägnade sig innan de blev överskultsatta åt olika typer av fritidsaktiviteter, vilka de inte kunde fortsätta med eftersom de inte hade råd att betala medlemsavgifter eller kostnader förknippade med aktiviteterna. Ett typexempel är att många innan sin överskultsättning tränade på gym, vilket de flesta hade behövt sluta med. Många försökte att upprätthålla en träningsrutin ändå, men det kunde vara svårt utan den organiserade formen. Så här lät det när vi pratade med *Matin*, som bodde på ett boende för ensamkommande:

Matin: Det här boendet jag bor i, dom erbjuder träning en gång i veckan, och det är ingenting. Man vill träna varje dag liksom. En gång i veckan, det gör inte så stor skillnad.

Erik: Nej, precis. Du kanske kan gå på såna här utegym som finns, men det kanske inte är samma sak?

Matin: Nej, och nu det är vinter! Det regnar och... ska man gå dit, fan det går inte.

När det gäller idrott och träning får överskultsättningen inte bara som konsekvens att man går miste om att utöva en fritidsaktivitet som man tycker är rolig, det kommer sannolikt också att påverka individens hälsa negativt. Det var emellertid inte bara fysisk aktivitet och träning som respondenterna blev tvungna att begränsa. Även nöjen och andra aktiviteter hade nästan alla fått dra ner på, exempelvis *Matin*:

Erik: Vad skulle det kunna vara för saker som du tvingas välja bort [på grund av skulderna]?

Matin: Det är typ allt! Jag hade velat börja med boxning, men jag kan inte det på grund av att jag har dålig ekonomi. Jag hade velat ha ett gymkort där jag kan träna varje dag. Jag hade velat ta körkort, men jag kan inte det på grund av ekonomin.

Den som inte har råd att bekosta olika typer av fritidsaktiviteter – oavsett om det handlar om fysiska aktiviteter eller nöjen – går också miste om de sociala sammanhang som aktiviteterna innebär. Detta var den kanske mest kännbara konsekvens som de unga vuxna lyfte fram – framförallt de som hade haft ett aktivt liv innan sin skuldsättning. Så här berättade Felicia:

Det är inte lätt, folk bara: ”Ska vi ses och ta en öl?” Men jag har inga pengar liksom. Om man tänker socialt så det är väldigt svårt, även att umgås med vänner. Det är svårt att få nya vänner, träffa nya personer, för vad ska man göra som inte kostar pengar. /.../ Om jag har 100 kronor att klara mig på resten av månaden, då tänker jag inte spendera det på en kaffe för 50 spänn. Då blir det istället att man inte gör nånting.

Sebastian beskrev möjligheten till sociala aktiviteter på följande vis:

Många av mina kollegor käkar ju utelunch och jag skulle ibland vilja kunna gå med och äta en lunch ute liksom. Men jag står ju alltid där med min matlåda. Och såhär, vardagliga grejer, min polare frågade om jag ville med ut och köra paintball. Jättekul, men jag kan tyvärr inte liksom /.../ Det är ganska mycket man får välja bort. Bio går jag bara på om... Jamen, om jag råkar få en biocheck typ.

Det var dock inte bara den inskränkta ekonomin som begränsade deltagandet i olika engagemang på fritiden. David var innan sin överskuldsättning aktiv i flera olika ideella verksamheter som anordnade aktiviteter för ungdomar. Vår första intervju ägde rum under Covid-pandemin, så dessa verksamheter var nedstängda. Men restriktionerna hade börjat lätta:

Jag hoppas ju på att det kommer igång igen nu, för man lär känna de unga, och det är väldigt kul att föreläsa. Så jag ska fortsätta vara med där, för jag har gjort det i många år och jag har fått mycket positivt från det. Du får ett stort kontaktnät och du kan påverka väldigt många unga.

David lyfte i citatet fram hur givande som han tyckte att det ideella engagemanget var, och även vikten av de sociala relationer som det skapade. Men vid nästa intervju, när ett år hade gått, var David märkbart mer dämpad. För att kunna betala av sina skulder arbetade han obekväma arbetstider på ett jobb där han vantrivdes. Och när vi frågade om de ideella engagemangen berättade han så här:

David: Föreningarna är ju aktiva igen nu men... Jag har inte ens hör av mig... Jag skäms ju lite över det. Jag har aldrig tidigare varit en sån som hör av mig och säger: "Nej, men jag kommer inte idag". Men jag... Jag har inte orkat. Så jag har bara låtit allt rinna ut i sanden liksom.

Erik: Kopplar du det också till din ekonomiska situation?

David: Hade ekonomin varit bättre så hade du vågat ta ett annat jobb. Och kanske kunnat ändra arbetstiderna så att det passar. Och jobbar man med något man trivs med, då har man mer energi hemma också. Går du till ett jobb där du får skit... Sen kommer du hem och orkar ingenting, för du kör slut på dig själv.

Själva den pressade situation som överskuldsättningen skapar tycks alltså kunna medföra att vissa avslutar eller drar sig undan engagemang på fritiden, vilket i sin tur begränsar deras sociala relationer. Som vi kommer se exempel på under senare rubriker kan även det sociala stigma som skuldsättning är behäftat med göra att sociala situationer aktivt undviks.

Sammanfattningsvis skapar överskuldsättning utpräglade begränsningar i möjligheten att delta i olika fritidsaktiviteter, och respondenterna beskrev att de tillbringade mycket tid hemma ensamma. Flera försökte dock hålla kvar i någon aktivitet. Reza, som berättade om sin träning ovan, försakade annat för att kunna fortsätta lägga pengar på sitt gymmedlemskap. Sebastian, som upplevde att han behövde tacka nej till mycket, fortsatte ändå med sitt största fritidsintresse, att spela padel. Det lyckades han med genom att han kunde få ersättning för banhyra som friskvårdsbidrag från sin arbetsplats, och låna racket från sina medspelare när hans eget gick sönder. På olika sätt försökte respondenterna alltså hitta sätt att sysselsätta sig på fritiden och upprätthålla åtminstone någon aktivitet. Ett alternativ var att hitta aktiviteter som inte kostade pengar. Att spela dator- och tv-spel var ett intresse som flera respondenter delade, och detta var något som de kunde upprätthålla med vissa modifikationer – i regel att de fick spela äldre spel som de redan hade betalat för och som de spelade ensamma. Däremot blev det svårare att delta i nyare online-spel där man spelar tillsammans med andra som ett sätt att umgås, eftersom sådana spel i regel betalas med ett månadsabonnemang. Vikten av just underhållning i hemmet (i stil med TV och datorspel) för överskuldsatta personer har även lyfts i den internationella forskningen. Ryan Davey (2025) visar i sin etnografiska undersökning av skuldsatta personers vardagsliv i Storbritannien att det var en sak som prioriterades ekonomiskt då det var billigare än att gå ut på exempelvis bio, fotbollsmatcher, konserter, restauranger eller pubar.

Relationen till vänner: Ensamhet och isolering

Jämfört med det senare vuxenlivet kan tiden som ung vuxen ofta präglas av mer omfattande och intensivare socialt umgänge (Arnett 2004), och många av deltagare beskrev att de tidigare hade haft stora sociala nätverk av vänner. Nästan alla typer av sociala aktiviteter kostar dock någonting, oavsett om det handlar om större semesterresor med kompisgänget eller att bara gå på bio eller ta en kaffe. Wilma berättade om hur utgifter var en integrerad del av det sociala umgänget:

När jag hade mitt tjejgäng, då var det ju verkligen så. För att... hux-flux så var det att vi skulle till [restaurang] i [ortsnamn], som är en dyr, typ lyxkrog. Och det var ju ingenting som jag hade råd med egentligen. Men jag ville ju samtidigt inte säga nej och vara en tråkig kompis. Så då blev det ju att man lånade.

För att över huvud taget kunna vara med och inte vara "en tråkig kompis" krävs ofta att man har råd med vissa utgifter. Och som vi redan sett prov på under den förra rubriken beskrev de unga svårigheter med att upprätthålla vänskapsrelationer på det sätt som de hade önskat, just på grund av sin begränsade ekonomi. En sådan svårighet handlade om att inte ha råd att åka och besöka vänner. Det behöver inte vara så långt bort, men så fort det krävs att man åker tåg eller bil blir det svårt, vilket Felicia vittnade om:

Jag har en kompis som bor i [näraliggande ort], jag kan ju inte åka och hälsa på henne för det kostar pengar att åka buss. Och jag har ju en systerdotter. Jag vill ju gärna vara med under uppväxten, för jag vill inte vara den där mostern som bor tre timmar bort men aldrig kommer. Men ja... När det var som värst kunde jag inte åka dit för jag hade inte råd att köpa tågbiljetter.

När det blev svårt att träffas fysiskt beskrev flera hur de upprätthöll vänskapsrelationer digitalt, men även i förhållande till den möjligheten skapade överskuldssättningen osäkerhet. Sebastian, som för ett par år sedan flyttade till en ny stad för att få jobb, uttryckte det så här:

Erik: När du säger oro, är det oro för att få pengarna att gå ihop?

Sebastian: Ja, för dom här grejerna som inte ingår [i existensminimum], som till exempel internetuppkoppling. Alltså, har jag inte det då har jag ingenting. Om jag inte ens kan sätta mig på kvällen och kanske kolla nyheterna eller kolla en serie. Vafan, då har jag ju *ingenting*. Eller hade jag inte kunnat sätta mig och spela med mina vänner. Då hade det fan varit mörkt. Att inte få något av det här sociala

liksom. För många av mina vänner, alla som bor i [annan stad], dom pratar jag ju med online. Och kan jag inte ens prata med dom. Då har jag ju ingenting. Då sitter jag hemma själv i en tom lägenhet.

Relationer till vänner påverkas alltså i hög grad av att den som är överskuldsatt inte har möjlighet att delta i aktiviteter som kostar pengar – och även tillgång till internet kostar pengar. David och hans flickvän försökte upprätthålla relationerna med vänner genom att hitta alternativa sociala aktiviteter. Ibland bjöd de hem kompisar för att spela brädspel som alternativ till att träffas ute på krogen:

Man kan ha kul och spela sällskapsspel som inte kostar någonting, men du kan inte göra det fyra veckor i rad. Folk vill gå ut och ta en öl, de vill gå och bowla eller ta en roadtrip. /.../ Det är inte det att vännerna tar avstånd, det blir mer som att de glider iväg. Det blir längre tid mellan man ses, och då tappar man den nära relationen. När de frågar om man ska följa med... Jag får säga att jag har planer, eller att jag ska ut och jobba. Man får hitta på någonting liksom, man måste ljuga, och sen slutar det med att man sitter hemma och spelar dator, eller bara sitter.

Många beskrev, på liknande sätt som David, hur deras relationer tunnades ut över tid när de inte hade möjlighet att delta i sociala aktiviteter. Vissa som tidigare hade haft större umgängeskretsar, som Wilma och Emelie, beskrev hur de med tiden bara hade några enstaka av sina närmaste vänner kvar. Vänskapsrelationer kan dock påverkas av överskuldssättning även på andra sätt. Flera av de deltagare som hade haft ett skadligt drogbruk eller kriminalitet i sitt förflutna – där vännerna ibland varit en direkt bidragande orsak till att de hade blivit överskuldssatta – hade själva tagit avstånd från sina umgängeskretsar för att kunna gå vidare mot ett mer skötsamt liv. Men bara för att de själva hade avbrutit relationerna betydde det inte att dessa vänner inte längre betydde något eller inte var saknade, något som Filip gav uttryck för:

Filip: Min bästa barndomsvän... Vi har vuxit upp tillsammans och han blev ihjälskjuten, nu är det ungefär ett år sedan. Det måste ha hänt lite efter att vi slutade träffas.

Tobias: Usch, det låter ju jättejobbigt.

Filip: Det var jävligt tufft. För att då hade jag ju ignorerat honom, när han hade skrivit till mig i ett par månader liksom. Han hade ju skrivit saker till mig: "Tjena", liksom, "jag fattar att du inte vill ha kontakt just nu men hör av dig när du känner

att du har landat” eller såhär. Men ja, han gick bort där, och jag gick ju inte ens på begravningen...

Tobias: För att du inte vill komma i kontakt med andra som skulle vara där då, eller?

Filip: Ja, precis. Och alltså vi var, det var. Vi var bästa kompisar liksom. Så det har tagit väldigt... Det var väldigt, väldigt jobbigt, och är fortfarande.

Vänskapsrelationer kan således försämrats eller försvinna både genom att de tonar bort eller som ett resultat av aktiva val. Oavsett vilket blir konsekvensen den samma, nämligen att den skuldsatte blir ensamman och upplever sig sakna nära vänskapsrelationer.

Ett tredje sätt som överskuldsettingen kan påverka vänskapsrelationer på är att det skapas konflikter. Emelie hade varit öppen med sina vänner om att hon hade blivit svindlad på stora belopp, ändå skapades konflikter efter en födelsedagsfest där Emelie – trots sin dåliga ekonomi – lagt ut pengar för både mat och present:

I början var det tråkigt, att tio års vänskap kunde försvinna. /.../ Det blev ju som ett bråk. Jag fixade det mesta, och sen swishade dom inte mig. /.../ Det var dagen efter födelsedagen, vi hade rester som vi skulle äta tillsammans. Och då sa dom också: ”Emelie, du får ta bilen hit”, jag bara, ”men jag har inte råd!”. För då låg jag kanske redan ute med tusen spänn. Så då blev alla tjuriga, sen sågs vi en gång till efter det, och sen hördes vi inte mer.⁸

I efterhand tyckte Emelie att det nästan var skönt att hon hade sluppit från denna vänskapskrets, som hon insåg inte bestod av så goda vänner som hon hade trott. Istället hade hon tagit upp kontakten med en barndomskompis som hon nu hade en mycket nära relation med. Samtidigt kunde hon sakna att ha fler sociala relationer och hon trodde att hon fortfarande skulle ha varit vän med de andra kompisarna om det inte hade varit för hennes skuldsättningssituation.

Vissa intervjupersoner beskrev att de hade haft mindre umgängen även innan skuldsättningens inledde. Detta gällde inte minst för de deltagare som hade kommit till Sverige som flyktingar, framförallt Abdul och Reza:

⁸ Emelie hade en bil sedan innan hon blev skuldsatt som Kronofogden inte mätte ut eftersom hon behövde den i sitt jobb. Däremot hade hon sällan råd att tanka och använda bilen för annat än jobbresor.

Tobias: Hur ser det ut med vänner, relationer?

Reza: Vänner... *tystnad*. Inga vänner heller.

Tobias: Inte några vänner?

Reza: Inte en enda vän.

Vissa av de unga vuxna levde alltså mer eller mindre isolerat redan innan deras överskuldssättning, även om några av dem hade en partner. Men för de som hade haft ett mer omfattande socialt liv tidigare skapade skuldssättningen tydliga konsekvenser i termer av ensamhet och isolering. Ofta inträffade detta som en följd av att de inte hade råd att delta i sociala aktiviteter, men det kunde även handla om att de själv drog sig undan från sociala sammanhang. Vi har redan sett hur David avslutade sina ideella engagemang och kände att han behövde ljuga för sina vänner när han inte hade råd att umgås – sannolikt som en följd av det stigma som omgärdar överskuldssättning. Sebastian, som lyckades bli skuldfri till den sista intervjun, upplevde den självvalda isoleringen som lättare att sätta ord på i efterhand:

Det känns lite som att man har vågat komma ur sitt skal när man blev skuldfri. Man vågar ta upp saker igen, som man inte gjorde. Jag hade ju kunnat sitta och snacka skit med kompisarna ändå egentligen, det kostar ju ingenting. Men jag gjorde inte det. Man kan bli ganska sluten tror jag, när man har det tufft ekonomiskt. Det är väl någon skamkänsla som gör att man inte vågar riktigt, för den här tanken kommer: "Nu kanske de vill gå ut här" eller "nu kommer den där frågan". Man vill helst inte behöva säga nej. Det är lättare att inte svara alls än att säga nej.

Innan vi avslutar diskussionen om vänner ska det tilläggas att även om den generella tendensen i vårt empiriska material visar att överskuldssättning kan försvaga vänskapsrelationer och göra personer ensamma och mer isolerade, så finns det även exempel på tillfällen där vänskapsband har stärkts efter överskuldssättningen. Vi kommer att diskutera detta vidare i kapitel 8.

Relationen till familjen: Ett ovälkommet beroende

Nu ska vi titta på hur relationen till ens familj påverkas av överskuldssättningen, och då framförallt relationen till föräldrar. Syskonrelationer har vi också frågat om, men på ett generellt plan tycktes detta vara den nära sociala relation som

påverkades minst av överskultsättningen – åtminstone utifrån de unga vuxnas eget perspektiv. Somliga kände sig dömda och i något fall hade det uppstått konflikter om pengar, men i regel tycktes relationen till syskon förbli ungefär den samma som den var innan överskultsättningen. Om de hade haft en mer distanserad relation tidigare fortsatte den att vara sådan, och hade de haft en nära och förtrolig relation sedan tidigare förändrade inte överskultsättningen det. Snarare kunde syskonen i de fallen uppfattas som känslomässigt stöttande och någon som de kunde prata om sina problem med.

När det gäller föräldrar hade flera av våra respondenter redan sedan barndomen problematiska relationer till den ena eller båda föräldrarna, exempelvis Felicia, Robin och Moa. I de fall där det hade förekommit vanvård, missbruk eller övergrepp i familjen under uppväxten kunde föräldrarna också ses som en indirekt orsak till överskultsättningen eftersom barnen hade tvingats lämna föräldrahemmet i för tidig ålder och med små ekonomiska resurser vilket hade bidragit till att de senare blev skultsatta (se kapitel 4). Just att lämna föräldrahemmet tidigt har visat sig öka risken för skultsättningsproblem (Oksanen m.fl. 2016). En del av våra respondenter hade alltså sedan långt tidigare bara begränsade eller inga relationer till sina föräldrar, och vissas föräldrar var döda.⁹ Den följande framställningen om hur relationen till föräldrar påverkas av överskultsättningen gäller således primärt för de deltagare som fortfarande hade en relation till sina föräldrar när studien genomfördes.

Till skillnad från vänskapsrelationer framstår föräldrarelationer som mer konstanta även genom överskultsättningen, vilket knappast är konstigt eftersom föräldra-barn-relationen är en mycket särskild social relation. I den utsträckning som relationen varit funktionell sedan innan upplevdes föräldrarna i stor utsträckning som ett stöd i överskultsättningen, både ekonomiskt och emotionellt (se kapitel 8). Det betyder dock inte att relationerna inte påverkas. Vissa beskrev hur relationen till föräldrar hade fördjupats, kanske framförallt på grund av möjligheten att skapa nya förtroenden och förtroligheter. I andra fall hade överskultsättningen givit upphov till konflikter. Filip, som upplevde sin mor som ett starkt stöd, kunde ändå se att hans skultsättningsproblem hade skapat vissa spänningar i relationen:

⁹ När det gäller obefintliga eller svaga relationer till föräldrar är det noterbart att det bland studiens deltagare var mycket vanligare med frånvarande fäder än frånvarande mödrar.

Tobias: Har relationen påverkats på något sätt av skuldsituationen?

Filip: Jo, det har den nog. Det är ju klart att det har ju påverkat min familjs uppfattning om mig och min förmåga att hantera pengar. Men det är inte som att min mamma inte vill låna ut ett par hundra till mig. Men hon har ju blivit väldigt frustrerad när hon har sett brev från inkasso och Kronofogden, liksom: "Vad är det du håller på med?". Och så har vi börjat bråka liksom.

Att man börjar bråka behöver inte nödvändigtvis betyda att relationen sätts på spel. Flera av respondenterna beskrev snarare föräldrarnas starka reaktioner, när de hade fått kännedom om skuldproblemen, som en behövlig väckarklocka. Men samtidigt som stödet från familjen många gånger beskrevs som direkt nödvändigt, och ofta välkommet, fanns likväl en dubbelhet i känslorna. På samma gång som en ny närhet i relationen kan uppstå skapar denna närhet också en bundenhet, och just att vara beroende av föräldrarnas stöd är inte alltid behäftat med positiva känslor. David erfor denna dubbelhet mycket tydligt, eftersom han sedan långt tillbaka hade haft en spänd relation med sina föräldrar. Han höll inte med om deras grundläggande värderingar och ända sedan han blev myndig gjorde han därför sitt bästa för att bli självständig, något som försvårades påtagligt i samband med skuldsättningsproblemen. För att förbättra sina utsikter att bli skuldfri behövde han ta hjälp av sin mor, som löste ut hans skulder från de tidigare fordringsägarna. Modern var också mycket noga med att David skulle betala tillbaka till henne genom månatliga avbetalningar som motsvarade de summor som han tidigare betalade via Kronofogdens löneutmätning. Den klara fördelen var att han åtminstone slapp de avgifter och höga räntor som skulderna tidigare var behäftade med, samtidigt kom hjälpen med ett annat pris:

Nu är jag ju ekonomiskt bunden till henne, på grund av att hon har stått för lånen, så att jag är tvingad att ha en relation till henne som jag inte vill ha. /.../ Det är jättesnällt att hon gjort det, men det finns ju en baksida, att hon får kontroll över mig igen, som jag har försökt att bli av med. Det hjälper mig, men samtidigt öppnar det upp väldigt stora grejer, som tar väldigt hårt psykiskt på mig.

I Davids fall blev de negativa känslorna kring bundenheten till föräldrarna tydligt artikulerade, eftersom han aktivt försökte skapa ett avstånd. Oftare framträdde dock dubbelheten i känslorna på mer subtila sätt. Emelie var exempelvis mycket tacksam över föräldrarnas stöd, men uttryckte samtidigt både dåligt samvete och frustration över att inte kunna klara sig själv:

Man är ju 25 och ska vara vuxen, men man lever lite på sina föräldrar. Det kom en räkning från Telia [från bedrägeriet] på 20 000 häromdagen. Jag har inte de pengarna och kan inte ta det på löneutmätningen. Då sa mamma, bara: "Men vi betalar". Men jag vill inte behöva ta pengar från dem. De ska ju snart gå i pension, jag påverkar ju deras liv med, för att dom måste hjälpa mig.

Flera respondenter uttryckte på liknande sätt tvertydiga känslor över att behöva förlita sig på sina föräldrar för att klara sig genom den svåra situation som överskuldsättningen hade skapat. Och det är just upplevelsen av att inte lyckas vara självständig, utan istället vara beroende av sina föräldrar, som tycks vara kärnan i de negativa känslor som skapas.

Relationen till partners: Spänningar och tacksamhetsskuld

Relationen till partners i en kärleksrelation tycks utifrån vår studie vara den sociala relation som påverkas mest och på flest olika plan av en individs överskuldsättning. I en kärleksrelation kommer de två parternas liv ofrånkomligen att vävas samman, och om man bor tillsammans kommer även ekonomin och tillhörigheterna att i större utsträckning bli gemensamma. Över huvud taget var relationen till partnern den mest närvarande relationen i de unga vuxnas vardag, och det är därför inte heller konstigt att det var i förhållande till denna som de också upplevde störst påverkan. I vissa fall hade partners genom utövande av ekonomiskt våld varit den direkta orsaken till skuldsättningen (se kapitel 4), men här ska vi snarare analysera hur överskuldsättning i allmänhet påverkar relationen till partners.

Ungefär hälften av våra respondenter levde i en parrelation när studien inleddes. En av dessa relationer tog slut under studiens gång, medan två (andra) respondenter vid det sista intervju tillfället hade inlett en ny relation. Utmärkande för de av våra respondenter som inte hade någon partner var dock i allmänhet att de var försiktiga med att inleda sådana relationer. Sebastian upplevde exempelvis en seriös relation som en omöjlighet:

Jag skulle vilja vara i ett förhållande, men det är svårt. /.../ Jag kan inte vara den person jag skulle vilja i en relation, göra massa roliga saker, kunna ge presenter. Det blir inte så mycket kärlek. Tyvärr så dör det lite av det. Alltså det kräver ju pengar för att underhålla ett förhållande. /.../ Det funkar ju inte att be någon bjuda en, när man går på första dejten. /.../ Så det är väl den största grejen egentligen, som jag känner att jag måste välja bort.

För Sebastian var kärlek tätt sammankopplat med utgifter, han ville kunna visa sina känslor genom att ge saker och bidra i relationen. Just att inte ha råd att dejta lyfte flera deltagare fram som ett hinder mot att inleda en relation. Men även skammen som är förknippad med att vara skuldsatt utgjorde ett hinder, och flera beskrev att de undvek att försöka träffa någon eftersom de inte trodde att någon skulle kunna bli intresserad av en person med skulder. Felicia hade till synes internaliserat en sådan negativ självbild, och beskrev hur hon själv hade tänkt om hon hade fått veta att den som hon dejtade hade höga skulder:

För mig är det ju varningsklockor om nån säger: ”Jag har 1.2 miljoner i skulder hos Kronofogden”. Det är liksom inte: ”Åh, så trevligt! Vi fortsätter!”. Eller: ”Vad stark du är som tar dig igenom detta”. Utan för mig är det varningsklockor, jag hade gått åt andra hållet. Jag hade dragit därifrån, för det är nånting som inte stämmer då.

Tim uttryckte liknande tankar, men på ett än mer direkt sätt:

När man träffar tjejer... Det är ju pinsamt att säga, ja men jag är skuldsatt, man lever som en... luffare. Så jag har hållit mig borta från dejting faktiskt, just av den anledningen.

En konsekvens av överskuldsättning kan alltså bli att man aktivt undviker att närma sig potentiella partners och kärleksrelationer. Men även för de deltagare som redan levde i en parrelation påverkade överskuldsättningen relationen – både materiellt och emotionellt.

Rent materiellt så innebär överskuldsättning – som Sebastian redan var inne på ovan – att det blir svårare att bidra ekonomiskt till relationen, liksom svårt att visa sin affektion genom gåvor. Här är Robins direkta svar talande:

Tobias: Det måste vara mycket som du måste välja bort?

Robin: Ja, att köpa julklappar. Det tänkte jag på just nu.

Det blir svårare att fira födelsedagar och högtider på det sätt som man skulle vilja i relationen, och som överskuldsatt blir det svårt att visa sin kärlek genom att ”investera” i sin relation. Flera respondenter uttryckte att livet i relationen blev fattigare på ett mer generellt sett, eftersom det blev svårt att unna sig saker eller göra roliga saker tillsammans. David berättade närmare om den här upplevelsen:

Vi får ju dra ner på saker vi vill göra. Vi väljer bort att gå på restaurang. Vi väljer bort att handla dyr mat. Vi väljer bort att göra aktiviteter. Vi skulle egentligen iväg på spahotell, men den ekonomin fanns ju inte. /.../ Och vi kan inte spara, nu när jag lever på hennes lön. Så det påverkar ju allting. Vi kan ju inte bygga, förrän jag är skuldfri, kan inte bygga ett sparkonto på den nivån vi borde kunna göra. Om jag inte hade spelat casino över huvud taget, då hade vi haft en färdig kontantinsats till ett hus nu.

Här uttrycker David två olika aspekter av hur en relation påverkas när den ena parten är överskuldssatt. För det första så handlar det om att det blir svårare att leva ett roligt liv och sätta guldkant på tillvaron tillsammans. De tvingas välja bort att gå på restaurang, åka på resor eller hitta på aktiviteter tillsammans. För det andra, som utdraget också visar, blir det även svårt att investera i och bygga en gemensam framtid, exempelvis genom ett gemensamt sparande för att förverkliga framtidsplaner.

Vi vet inte med bestämdhet hur våra intervjupersoners partners upplevde situationen, men sannolikt utgjorde det faktum att den gemensamma ekonomin blev begränsad en betungande erfarenhet. Över huvud taget fick i regel partnern dra det stora ekonomiska lasset i hushållet (se vidare i kapitel 8), vilket framstår som påfrestande för både partnern och relationen. Även för den överskuldssatta utgjorde detta en tydlig påfrestning, då de upplevde att de låg till last och blev en börda i relationen. Exempelvis Robin, som vid det andra intervjutillfället hade blivit uppsagd från den lägenhet som socialtjänsten ordnat åt honom och istället hade flyttat in hos sin äldre flickvän. Vid intervjutillfället bodde de i en tvårummare tillsammans med hennes två barn:

Jag gillar [stadsdelen], det är riktigt fridfullt här. Men ibland kan jag känna: "Är jag i vägen?" För det är inte riktigt mitt, jag har bara träffat henne under ett år. Alla behöver ju sitt eget utrymme, och just nu bor vi i en lägenhet där... De har varsitt rum, pojkarna. Och sen bor vi i vardagsrummet.

Flera respondenter upplevde på ett liknande sätt att de blev en börda i relationen eftersom partnern betalade merparten av hyran, matkostnaderna, bensinen etc., och många beskrev det i termer av att de "lever på sin partner". Nära kopplat till den gnagande känslan av att ligga till last finns känslan av tacksamhetsskuld. Många uttryckte en stor tacksamhet gentemot sin partner, ibland på ett så starkt sätt att det framstod som att de inte skulle klara sig över huvud taget om det inte

vore för den andra. Även det kan sannolikt bli en börda för partnern att bära. Filip var en av de deltagare som gav uttryck för stark tacksamhet gentemot sin partner:

Jag är ju väldigt glad och tacksam över att jag har hittat en så fin tjej som jag faktiskt har, som kan finnas där och stötta mig och jag kan vara öppen och ärlig med henne om allting. Och inte behöva känna mig dömd eller förlöjligad eller nåt, och att hon faktiskt förstår det här liksom, och vill hjälpa mig.

Sammanlänkat med tacksamheten och känslan av att ligga till last fanns också oron för att partnern till slut skulle tröttna och lämna en, beskriven av Wilma på följande sätt:

Jag lever ju på [pojkvännen]. Och så vill jag inte ha det. Jag är ju så rädd att han kommer lämna mig på grund av detta, och det säger jag väldigt ofta till honom också. Och han säger: "Jag lovar". Men det sa mitt ex också.

Flera respondenter beskrev en liknande oro över att bli lämnade, men för Wilma var denna oro sannolikt starkare eftersom hon redan hade varit med om att en partner lämnat henne – just på grund av hennes skuldsättning. I den relationen hade Wilma hållit sina skuldsättningsproblem hemliga och även blivit skyldig pojkvännen relativt stora summor, bland annat för hyresbetalningar. När han till slut ställde henne mot väggen och fick kännedom om hennes skulder – och exakt hur dålig Wilmas ekonomi faktiskt var – tog det inte lång tid innan han avslutade relationen:

Vi skulle resa till Paris. Allting var redan betalt och klart. /.../ Han kom och hämtade mig med bilen hos min kompis, och han var jättekall mot mig, och så sa han: "Vi måste avboka Paris. Vi har inte råd". Och sen gjorde han slut med mig, där och då i bilen. Och det var ju på grund av ekonomin.

Draget till sin spets är alltså en möjlig konsekvens av överskuldsättningen att kärleksrelationer tar slut. Detta knyter an till en sista fråga som upptog respondenterna, vilken också har med den gemensamma framtiden i relationen att göra – nämligen att bilda familj och skaffa barn. Nästan samtliga deltagare (undantaget de två som redan hade barn) uttryckte stark tveksamhet kring att skaffa barn innan skuldsättningsproblematiken var lösta. Emil hade vid tillfället för den sista intervjun precis lyckats betala sina sista skulder hos Kronofogden,

men hade fortfarande tre år kvar innan betalningsanmärkningarna skulle försvinna:

Tobias: Hur tror du att ditt liv hade sett annorlunda ut om du inte hade hamnat i den här situationen?

Emil: Jag tror att livet hade varit lite längre in i ... Jag står ju still i att ta mig vidare i vuxenlivet. Jag skulle aldrig någonsin skaffa barn nu. Liksom, jag tänker inte liksom ha de här betalningsanmärkningarna, och så barn på det... Det är svårt, mycket som har stannat.

Frågan om att bilda familj är stor och viktig i en relation, även bland våra unga respondenter. Det handlar om att kunna drömma och planera sin framtid tillsammans. Men istället för att framtida familjebildning och barn blir något lustfyllt att fantisera om tillsammans, gör överskuldsättningen att frågan snarare blir laddad och olustig. Wilma var en av få respondenter som tänkte att det kanske skulle kunna fungera att ha barn trots skulderna, men istället var partnern osäker: "Han tycker inte att det är schysst att sätta ett barn till världen när jag är i den situationen jag är i. Ja, varje dag är en sorg". Eftersom frågan om framtida barn är så pass central i etablerandet av en långvarig kärleksrelation bidrog även det till oron för att ens partner kanske skulle lämna, här exemplifierat av David:

Att jag har skulder idag, det drabba ju henne [partnern] också. Vi kommer inte... För jag vill ju också ha barn, men hon vill ha barn rätt snart, eftersom hon är äldre än mig. Men vi har sagt det, inga barn förrän jag är skuldfri. För det är liksom... man vet vad barn kostar, och jag vill ge mina barn en bra uppväxt. Så det är ju en stressfaktor.

Sammantaget ser vi att överskuldsättningen på ett tydligt och komplext sätt inverkar på den skuldsattes relation till en partner, såväl materiellt som emotionellt. Det skapas spänningar i relationen till följd av den svåra ekonomiska situation som även partnern – mer eller mindre ofrivilligt – blir indragen i. Det blir svårt att upprätthålla ett jämlikt förhållande, eftersom den ena parten hela tiden upplever tacksamhetsskuld och befinner sig i en beroendeställning till den som inte är skuldsatt, vilket sannolikt är tärande för båda parter.

Hemlighållandets dilemma

En specifik aspekt av överskuldssättning som påverkar relationerna till både vänner, familj och partners rör huruvida skuldsättningsproblematiken hålls hemlig eller inte. Detta var något av en vattendelare bland de personer som vi intervjuade. Omkring hälften sade att de hade varit öppna med alla i sin närhet om sina skulder (även om det ofta fanns enstaka personer som de inte hade berättat för, exempelvis mer ytligt bekanta eller arbetskamrater). Den andra hälften av respondenterna hade valt att hemlighålla sin överskuldssättning och bara berättat för någon enstaka person, eller inte för någon alls.

Att berätta om sin skuldsättningsproblematik i nära sociala relationer är en förutsättning för att kunna få både ekonomiskt och emotionellt stöd, ändå valde många att inte berätta om sina skuldproblem. Att de inte ville berätta om skulderna ger en tydlig indikation om att respondenterna själva uppfattade skuldsättningsproblem som behäftat med skam och stigma. Emil, som blev skuldsatt genom obetalda hyror och räkningar i samband med att han gick in i en djup depression, hade bara pratat med sin mamma – som upptäckte ett brev från Kronofogden – om skulderna. Däremot hade varken hans vänner, syskon eller flickvän någon kännedom om situationen:

Tobias: Är du orolig över att bilden av dig skulle ändras om du berättade?

Emil: Ja, så är det ju. Absolut. /.../ För många dömer ju en för fort. Att man skulle vara oansvarig. Att man inte är ansvarsfull. Jag vet inte... en skojare liksom.

Just risken att bli stämplad framträdde i fleras förklaringar till varför de hade valt att hålla sina skulder hemliga; de vill skydda sig mot att deras nära och kära skulle se på dem på ett nytt och sämre sätt. Det blir tydligt att respondenterna upplevde att det finns ett starkt stigma kring skuldsättning i samhället (jfr. Jacobsson 2003; Steadman 2017), vilket riskerar att drabba en trots att man kanske egentligen inte alls passar in i den stereotypa bilden.

Ett hemlighållande innebär också en negativ påverkan på en relation, genom att den ena parten inte kan vara öppen och ärlig inför den andre om en betydelsefull fråga i sitt liv. Istället skapas distans och press i relationerna, trots att bara den ena parten är medveten om skälet. Bara det minst sagt digra arbetet att lyckas hålla skulderna hemliga inverkar alltså destruktivt:

Moa: I min tidigare relation så har jag dolt det. Man har skämts så mycket. Så man vill inte att det ska komma ut, inte ens till den man lever med. För det kan ju förstöra väldigt mycket.

Tobias: Men hur döljer man det?

Moa: Man gömmer kuverten, tar breven innan han gör det. Liksom, verkligen försöka att den andre inte ser det över huvud taget. /.../ När inkasso ringde och han frågade vem det var, sade jag att: "Det var bara en kompis" eller "det var bara en felringning". Man kommer med undanflykter och ursäkter hela tiden. Då har det ju blivit att det sätter spår i förhållandet också. För då är man ju inte ärlig. Så det har ju förstört mycket.

I Moas resonemang framträder ett tydligt moment 22. Hon ville inte berätta för att hon var orolig att det skulle påverka relationen negativt, men samtidigt påverkades relationen negativt för att hon inte berättade. Hemlighållande riskerar dessutom att bli en anledning till att skulderna förvärras, eftersom det försvårar möjligheten att förbättra situationen. Som vi ska se i kapitel 7 och 8 är det ofta först när någon närstående får kännedom om den unges skuldproblematik som situationen kan börja stabiliseras. På samma sätt som Moa hade även Wilma i tidigare relationer valt att hålla sina skulder hemliga. I sin nuvarande relation valde hon däremot att berätta, och beskrev vilken skillnad det hade gjort:

Jag blev så chockad. Jag förväntade ju mig en helt annan reaktion. Att han skulle bli arg. Att han liksom: "Varför har du inte sagt nånting". Men han var helt tvärtom. Kolugn, och stöttande. Så det var väldigt skönt, det var verkligen en sten som lättade.

Många deltagare beskrev liknande positiva upplevelser från när de hade vågat berätta och sade att de hade blivit bemötta med mer stöd och förståelse än vad de hade förväntat sig. Dock inte alltid. Moa valde exempelvis att berätta för den stödfamilj som hon hade tillbringat tid hos som barn:

Moa: När jag växte upp var jag hos en kontaktfamilj. /.../ Och de har jag ju berättat för, för vi har fortfarande kontakt. Men de har ju alltid haft det här stadiga ekonomiska livet. Så de har väldigt lätt att kolla lite snett på någon som hamnar hos Kronofogden.

Tobias: Kände du det när du berättade?

Moa: Ja. Det är liksom som en synd för dem, att hamna hos Kronofogden. Så det var jobbigt. För det blev som att man blev dömd eller stämplad på nåt sätt ... Som om man är mindre kapabel till grejer, och liksom mindre värd.

Det verkar sålunda finnas visst fog för rädslan att berätta om sina skulder, och därmed är det också fullt förståeligt att vissa drog sig för att berätta eller var selektiva med *vilka* som de valde att berätta för. Det kan med andra ord vara rationellt att inför vissa eller i särskilda sammanhang hålla skuldsituationen hemlig. Bland de deltagare som hade vuxit upp med våld och andra missförhållanden i hemmet fanns exempelvis en ovilja att berätta för föräldrarna, eftersom de visste att det kunde skapa vrede och kanske aggression. Dessa sociala relationer kan man i och för sig inte tala om i termer av vare sig *nära* eller *kära*.

En specifik kategori av deltagare i studien, där samtliga hade valt att hålla skuldsättningsproblemen hemliga för sina familjer, var de som hade kommit som ensamkommande flyktingar till Sverige och hade sina respektive familjer kvar i krigsdrabbade hemländer (eller som flyktingar i andra länder): Matin, Reza och Abdul. Ingen av dem hade berättat för sina föräldrar om skuldsättningen och alla angav samma anledning: De ville inte oro dem. Det faktum att föräldrarna själva levde under mycket pressade omständigheter gjorde det än viktigare att upprätthålla bilden – lögnen – av att det gick bra för deras barn som hade flytt fruktansvärda förhållanden och bosatt sig i Sverige. Matin beskrev hur mycket han saknade sin familj och sin treåriga lillebror som han bara hade träffat digitalt när han hade lyckats genomföra videosamtal med familjen i Iran – dit de hade flytt från Afghanistan. När Matin förklarade varför han inte hade berättat för dem sade han:

Dom har redan ekonomiska problem. Så jag kan inte säga det till dem, för jag vill inte oro dem. Min mamma, hon älskar mig jättemycket, så om jag säger till henne att jag har skulder, hon kommer bli jätteorolig. Hon kommer må jättedåligt. Så jag vill inte göra det. Jag försöker, jag försöker hjälpa dem så gott jag kan.

Precis som Reza och Abdul hade Matin sedan han kom till Sverige levt ett mycket utsatt liv med få sociala kontakter och mycket små eller inga ekonomiska resurser. Om några, skulle sannolikt just dessa unga vuxna – som utöver sin skuldsättningsproblematik även hade upplevt krig och flykt – vara i behov av stöttande föräldrelationer för att orka med sin situation. Men inte nog med att de inte kunde träffa sina föräldrar, de tog dessutom på sig ansvaret för att hålla sina föräldrars hopp och humör uppe. Av omsorg om föräldrarna lade de alltså

ytterligare en börda på sina egna axlar. Den här typen av processer framstår som än mer tragiska när man drar sig till minnes att både Reza och Abdul skuldsatte sig just för att hjälpa sina familjer med pengar.

Skuldsättningens svallvågor

Som vi har sett påverkar överskuldsättningen ofta de ekonomiska relationerna mellan de unga vuxna och deras föräldrar och partners (och ibland även vänner). I det här stycket ska vi titta lite närmare på de potentiella risker som detta skulle kunna medföra i termer av att skuldsättningsproblem fortplantar sig till andra individer.

Föräldrar

Många av våra respondenter beskrev att deras föräldrar stöttade dem ekonomisk för att de skulle klara av livet som överskuldsatta. Det kunde handla om att täcka vissa löpande räkningar och/eller stå för mindre, vardagliga inköp som mat och bensin när pengarna för månaden hade tagit slut. Stödet kunde också vara mer genomgripande, genom att föräldrarna via en större ekonomisk ansträngning hjälpte de unga att lösa sina skulder. Vissa föräldrar kunde eller ville av princip inte lösa ut sina barns skulder, men bland de som gjorde det blev en konsekvens att den unges överskuldsättning påverkade även föräldrarnas ekonomi. Det kunde innebära att föräldrarna i sin tur behövde anpassa sina liv efter nya ekonomiska förhållanden, med en risk att dras in i en egen skuldsättning. Vi har bara de unga vuxnas perspektiv att utgå från, men det fanns inga fall i vår studie där det framstår som att föräldrarna själva hamnade i ekonomiska trångmål på grund av sina barns överskuldsättning. De föräldrar som faktiskt löste ut sina barns skulder tycktes i regel ha det så pass gott ställt att detta åtagande inte äventyrade deras ekonomi på något radikalt sätt. Det finns dock indikationer mot vissa risker, och då handlar det i regel om föräldrar som själva hade det ekonomiskt knapert men som ändå ville ställa upp och stötta sina barn – kanske på gränsen till vad deras ekonomi klarade av. Här kan vi alltså se tydliga spår av hur klass och socioekonomi spelar roll för vilka konsekvenser som överskuldsättningen får. Tims mamma, som jobbade inom ett låglöneyrke, hade exempelvis gått i borgen för det hyresavtal som Tim hade haft innan han blev vräkt och flyttat tillbaka hem till mamman:

Tim: Jag är skyldig min hyresvärd 41 000 också nu, för jag hade svårt att betala under hela hösten, vintern. /.../ Men min hyresvärd har ju varit schysst och inte skuldsatt mamma, utan han har skuldsatt mig, och det är jag jättetacksam för.

Erik: För det var något du var orolig för, kommer jag ihåg.

Tim: Jo, det var en sten i magen. Men jag har haft en dialog med honom och vi kom fram till det att: "Nej, jag sätter bara dig i skiten, för det är du som har gjort det själv", typ så.

Om hyresvärderna i det här fallet hade varit nitiska och krävt återbetalning från borgensmannen är det mycket möjligt att Tims mamma inte hade kunnat klara denna utgift och i sin tur blivit skuldsatt. En liknande risk kan skönjas i relationen mellan Filip och hans mamma, som även hon hade haft ett lånelöneyrke och dessutom levt som ensamstående med sina två barn under Filips uppväxt. Under studiens gång tog Filip ett återfall i missbruk i samband med att en barndomsvän blev mördad, och hans ekonomiska situation försämrades under de år som vi träffades. Vid den tredje och sista intervjun var Filip åter ren och jobbade på en praktikplats, men han var stressad över att ekonomin inte gick ihop för honom och sambon. Han såg samlingslån som en potentiell lösning, för att på så sätt åtminstone slippa betalningsanmärkningen från Kronofogden. Problemet var att varken han själv eller sambon kunde stå på ett samlingslån:

Filip: Jag är fortfarande inne på det här med ett omstartslån, för jag kan ta det tillsammans med min mamma fortfarande. /.../ Jag pratade med mamma, och hon har sagt ja, det är inga problem liksom. Hon har aldrig haft några skulder eller så, det ska inte vara några konstigheter. Men det jobbet hon är på nu, hon har bara varit där i typ två, tre månader.

Tobias: Just det, men hon är ändå med på den här idén med omstartslån, eller?

Filip: Ja, det är hon. Men då var det. Alltså hon sa: "Ja, absolut, men jag har ingen fast anställning" liksom. Det är en provanställning. Så jag är lite osäker på om hon kan vara med på det, men vi får väl se.

Vid den andra intervjun hade Filips mamma blivit uppsagd från sitt dåvarande jobb, men trots att hon närmade sig pension hade hon lyckats hitta en ny anställning. Med tanke på den osäkra positionen på arbetsmarknaden och att en pension – med än lägre inkomster – stundade var Filip osäker på om hon ens kunde gå in och lösa ut hans skulder hos Kronofogden med ett samlingslån. Men om hon skulle kunna och göra det, kan vi – utifrån vad Filip har berättat om

hennes ekonomiska situation – skönja en tydlig risk att det skulle skapa ekonomiska svårigheter för henne själv. Personer som lever i ekonomisk knapphet löper större risk att hamna i skuldsättningsproblem (Poppe m.fl. 2016; Leandro & Botelho 2022), och här ser vi tydliga indikationer på att föräldrar med lägre socioekonomisk status löper större risk att dras in i en egen skuldsättningsproblematik genom sin goda vilja att stötta sina barn när de har det svårt ekonomiskt. Att beakta klassaspekter är alltså viktigt för att förstå utsatthet i kredit- och skuldsamhället.

Partners

Partners var i vissa fall anledningen till att våra respondenter hade blivit skuldsatta, och i enstaka fall var en partner (eller expartner) en av de fordringsägare som de var skyldiga pengar. Vi har redan tidigare i kapitlet kunnat se hur partners påverkades ekonomiskt av att leva tillsammans med en person som var överskuldsatt. Som partner i en kärleksrelation kan det vara ännu svårare (än i en föräldra-barn-relation) att sätta gränser och freda sig från att påverkas av överskuldsättningens konsekvenser – just eftersom man lever *tillsammans* i ett *gemensamt* hushåll och med en *gemensam* ekonomi. Att stötta den skuldsatte partnern blir i dessa fall i större utsträckning sammanblandat med att upprätthålla sitt eget liv. Partners, eller åtminstone sambos, kommer således närmast ovillkorligen att påverkas ekonomiskt av att leva tillsammans med en person som är överskuldsatt (se vidare i kapitel 8). Hur mycket detta påverkar en kommer dock att vara individuellt, i förhållande till både ens förväntningar på relationen och till vilken inkomst man själv har. Att även partners ekonomiska kommer att bli mera ansträngd än den annars hade varit är däremot sannolikt, och i värsta fall kan även partnern hamna i en skuldsättningssituation.

Filip beskrev under den första intervjun sin flickvän som en mycket välordnad och skötsam person med ett välbetalt jobb, och han bodde även i hennes lägenhet. Vid det andra intervjutillfället hade paret flyttat till en lite större och dyrare lägenhet – en tvåa – som Filip betraktade mer som deras gemensamma, även om det alltså bara var sambon som stod på kontraktet. Vid detta tillfälle hade flickvännen varit sjukskriven på grund av utbrändhet och Filip var arbetslös och hade dessutom haft ett återfall i missbruk:

Filip: När vi flyttade, i samma veva blev hon sjukskriven. Så under vintern har vi haft det väldigt tufft ekonomiskt. För jag har ju haft noll inkomst, så hon har ju fått stå för både lägenhet och mitt uppehälle liksom. /.../ Så det har varit väldigt tufft, både för mig, men ännu tuffare för min sambo /.../

Tobias: Men har ni ändå kunnat betala era utgifter och ha råd liksom?

Filip: Nej. Det har varit väldigt tight, och hon har ju aldrig haft betalningsanmärkningar eller något sådant innan, men nu har hon ju fått ett par grejer som har gått till inkasso. /.../ Hon har ju också en del skulder nu, kanske uppemot 100 000 i skulder. Men inte hos Kronofogden /.../

Tobias: Okej, och är det liksom hyra och... eller vad har de pengarna gått till?

Filip: Ja bland annat hyra, någon elräkning. Vi fick en elräkning på 3 000 /.../

Tobias: Så nu har hennes kreditvärdighet också försämrats?

Filip: Ja precis, på grund av mig liksom. Ja så det, det är inte bara jag som drabbas av det här.

Filip utgjorde det enda explicita exemplet i vår studie på att en partner själv drogs in i egen skuldsättningsproblematik, men sådana risker antyddes även i andra fall – just utifrån det faktum att man i samborelationer till så stor del delar hushåll och ekonomi.

Risk för återfall i missbruk och kriminalitet

I studien har vi sett att psykisk ohälsa, missbruk och kriminalitet är tre bakomliggande orsaker som kan leda in i överskuldsättning. Har man inte haft sådana problem sedan tidigare vet vi också från tidigare forskning att överskuldsättning riskerar att leda till psykisk ohälsa och missbruk (Turunen & Hiilamo 2014; Ahlström & Edström 2014), liksom även kriminalitet (van Beek 2020). Sådana tendenser kan även vi se tydligt i vårt material, framförallt för psykisk ohälsa där i princip alla som vi har intervjuat berättat om att skuldsättningen påverkat den psykiska hälsan negativt. Detta kommer vi att gå in på närmare i nästa kapitel. En fråga som vi dock vill uppmärksamma redan här är den risk för *återfall* som överskuldsättningen tycks skapa, och här ska vi diskutera återfall i missbruk och kriminalitet.

Flera av våra respondenter hade ett missbruk bakom sig, vilket mer eller mindre direkt orsakat att de hade hamnat i överskuldsättning. David tog ett par mindre återfall i sitt spelmissbruk under studiens gång, men eftersom han hade upprättat en rad olika arrangemang för sitt liv och sin ekonomi – bland annat i överenskommelser med sin mamma och flickvän – spelade han inte bort några större summor och han kunde sedan åter avhålla sig från att spela. David kopplade inte återfallen direkt till skuldsättningen, utan snarare till den pressade livssituationen i sin helhet:

Jag hade ett större återfall, när min farbror gick bort, han var ju min närmaste i familjen liksom. /.../ Men annars... Det har varit när det blivit stora utgifter som vi inte har råd med, och så har jag blivit stressad... Bilen behöver bli lagad, eller vad det nu än är, oförutsedda utgifter. Jag blir ju mer påverkad av pengar och ekonomi än vad jag vill erkänna riktigt, och det är det som har fått återfallen att komma då. Jag spelat istället för att bara försöka lösa det, tyvärr.

Eftersom skulderna var en starkt bidragande orsak till Davids begränsade ekonomi kan överskuldsättningen ändå sägas ha spelat in i Davids återfall. Det samma gäller Filips återfall i drogbruk under studiens gång. Han hänvisade detta primärt till att han mådde dåligt över att en barndomskompis hade blivit mördad, men även han menade att den tuffa livssituationen som helhet spelade in – och även i hans fall var oron och stressen över skuldsättningen en del av denna. Det är inte ovanligt att missbruk handlar om självmedicinering och försök till ångestdämpning i bristfälliga livssituationer, och återfall i missbruk riskerar generellt att ske i ekonomiskt, psykiskt eller socialt pressade livssituationer (Grella m.fl. 2008; Johnson m.fl. 2013; von Greiff & Skogens 2016). Eftersom överskuldsättning skapar en livssituation som i regel upplevs som mycket påfrestande och hopplös, är det alltså inte konstigt att risken för återfall ökar för personer som är överskuldssatta. Detta är centralt att beakta från samhällets sida, både inom missbruksvården och i insatser för att stötta överskuldssatta.

Tre av våra respondenter – Tim, Filip och Robin – hade innan studien varit involverade i mer allvarlig brottslighet. Tim var i kontakt med kriminella kretsar under en relativt begränsad tidsperiod innan och just kring att han fyllde 18 år, men hade på ett mer tydligt sätt lagt detta liv bakom sig. När studien startade var han 25 år och hade inte på många år haft något samröre med sitt tidigare kriminella umgänge. Han hade flyttat till en annan ort, haft flera jobb och skapat ett nytt umgänge. För både Filip och Robin låg det kriminella livet däremot

närmare i tiden, även om de båda hade gjort ansträngningar för att ta sig ur det. De förde mycket likartade resonemang om vilken stor omställning det hade varit att gå från att – som kriminell – ha mycket pengar, till att leva lagligt och fattigt. Så här berättade Robin:

Robin: Innan har jag kunnat köpa det jag vill köpa och göra det jag velat göra. Nu kan man ju inte göra det. Nu kan man inte ens köpa julklappar. Inte ens snus ibland. Och det är då jag får de här tankarna om att börja [begå brott] igen. Och de kommer varje dag ska du veta.

Tobias: Är det speciella tillfällen där du känner lockelsen att fixa snabba pengar?

Robin: Alltså det lockar mig inte *så* mycket längre. Det är bara just nu när jag har noll kronor. För jag hatar att vara fattig. Jag är inte van att vara det. Så lockelsen kommer ju upp alltså, hela tiden. Men jag tänker också samtidigt: ”Jag vill inte”.

För den som har vant sig att leva med mycket kontanter kan själva den ekonomiska knappheten i att ”börja om” utgöra en svårighet, och här medför överskudsättningen ett ytterligare betungande dimension eftersom den innebär att individen kommer få leva på existensminimum under många år innan skulderna är avbetalade. Detta var något som Filip kunde berätta om:

Då blir det liksom: ”Hur länge ska jag hålla på med detta?” Och hur länge orkar man hålla på med avbetalningarna innan man tänker: ”Men fan, jag kanske bara ska sälja lite” för det är så snabba pengar. Jag skulle ju ljuga om jag sa att jag inte har tänkt tanken, även om jag känner att det inte är värt det. Just nu känner jag det, men det kan ju ändra sig.

Filips och Robins vägar ut ur skuldsättningsproblemen var längre än många andras, eftersom de samtidigt hade ett drogbruk att försöka få bukt med och de stod båda dessutom långt från arbetsmarknaden. Att de lekte med tanken på hur lätt det skulle vara att få fram snabba pengar är alltså inte konstigt, och här finns en uppenbar risk för återfall i kriminalitet som måste tas på allvar i skärningspunkten mellan ungdomskriminalitet och överskudsättning (jfr. Aaltonen m.fl. 2016; van Beek 2020). Insatser som avser att hjälpa unga att bryta kriminella banor kommer också att behöva innebära insatser för att stötta och motivera dem att orka fortsätta leva med och hantera en eventuell skuldsättningsproblematik.

Sammanfattande analyser och sammansatta utsattheter

Just vilka sociala konsekvenser som överskultsättning får för unga vuxna har varit ett huvudfokus i den här studien, och därför har även detta kapitel fått ta mycket utrymme i rapporten. Framställningen hittills har primärt varit empirisk, men på kapitlets sista sidor ska vi nu sammanfatta frågan om överskultsättningens konsekvenser med ett par aningen mer teoretiska analyser.

Överskultsättning och social exkludering

Social exkludering kan förenklat förstås som en process där specifika grupper eller individer blir begränsade i sina möjligheter till full delaktighet i olika aspekter av samhällslivet – inte av fri vilja, utan som konsekvens av strukturella ojämlikheter. Livsområden som arbete, politik, kultur, konsumtion och social samvaro lyfts ofta fram som områden där socialt exkluderade grupper inte har samma möjligheter som andra att delta på lika villkor (Young 1999). Just brist på livsmöjligheter, liksom bristande social integration och dåliga boendeförhållanden, brukar ofta ses som tecken på social exkludering. Mer sentida teoretisering understryker också att social exkludering inte ska förstås som ett statiskt tillstånd utan som en pågående process där olika samhällsaktörer aktivt bidrar till att upprätthålla eller motverka exkludering (Davidsson & Petersson 2018). Redan tidigare forskning visar att skultsättningsproblem för med sig utanförskap och social exkludering (Jacobsson 2003), och mycket av det som vi har visat genom kapitel 5 kan tolkas just i termer av att unga vuxna blir socialt exkluderade på grund av sin överskultsättning. De blir begränsade på konsumtions- och bostadsmarknaden, i sina möjligheter att delta i sociala aktiviteter och sociala relationer, liksom även delvis i förhållande till vissa framtidsutsikter vad gäller arbete, karriär och familjebildning. I bokkapitlet *Begränsad* (Davidsson & Eriksson 2024) liksom den vetenskapliga artikeln *Stuck in a neither/nor* (Eriksson & Davidsson 2025) gör vi mer utvidgade analyser kring hur dessa processer av social exkludering upprätthålls för överskultsatta unga vuxna.

Sammansatta utsattheter: Kön, klass, etnicitet och funktionshinder

Processer av social exkludering kommer att bli kännbara på ett eller annat sätt för alla unga vuxna som hamnar i överskultsättning. Samtidigt kommer individuella

livsomständigheter att påverka hur exkluderingen tar sig uttryck och hur omfattande den blir, och det finns många andra förhållanden än överskultsättning som kan medföra utsatthet eller utanförskap. Exempelvis innebär att leva eller ha levt i missbruk och/eller kriminalitet (Lloyd 2012), att komma till Sverige som migrant (Herz & Johansson 2012) eller att ha vuxit upp i ekonomisk knapphet (Hjort 2004; Angelin 2009) sina egna utmaningar vad gäller livsmöjligheter. För vissa av våra respondenter satte överskultsättningen alltså igång nya och dessförinnan obekanta exkluderingsprocesser, medan det för andra snarare innebar att redan pågående exkluderingsprocesser förstärktes. Ett intersektionellt perspektiv innebär att analysera hur olika kategoriseringar och strukturer av ojämlikhet samverkar för att påverka en individs eller grupps livsvillkor (Mattsson 2021), och för att förstå överskultsättningens exkluderingsprocesser på ett mer djupgående sätt är det nödvändigt att förstå hur dessa samverkar med kategorier som exempelvis klass, kön, etnicitet och funktionsvariation. Detta har inte varit huvudfokus i vår studie, men några illustrationer är nödvändiga.

Även om vårt underlag är litet kan vi se hur utsatthet för bedrägeri och svindel är något som bara kvinnliga deltagare har varit utsatta för, samtidigt som enbart manliga deltagare har haft ett kriminellt förflutet, vilket kan ge viktiga indikationer för att förstå hur överskultsättning tar sig olika uttryck bland unga kvinnor och unga män. På samma sätt var det bara unga kvinnor i studien som pratar om "shoppingberoende" som ingång till skultsättning, medan det enbart var för manliga intervjupersoner som någon form av missbruk hade varit en bärande anledning till överskultsättningen. Självklart finns det män som upplever shoppingproblematik och kvinnor som blir skultsatta på grund av missbruk, men på ett generellt plan finns ändå indikationer i studien om att överskultsättningens karaktär kan variera beroende av *kön*, vilket är en fråga som gärna skulle följas upp i vidare forskning.

Även överskultsättningens exkluderingsprocesser samvarierar med andra kategorier. Vi har redan sett exempel på hur Filip och Robin, som båda hade ett *kriminellt förflutet*, upplevde exkluderingsmekanismer på arbetsmarknaden som inte bara hade med deras skultsättning att göra. Ahmet, som lider av en intellektuell *funktionsnedsättning*, hade aldrig haft ett arbete, och med tanke på funktionshinderades utestängning från arbetsmarknaden (Lindqvist 2022, sid. 118ff; Myndigheten för delaktighet 2024) kommer han ha mindre möjlighet än andra att få ett jobb även i framtiden. Detta i sin tur kommer att påverka både hans ekonomi och möjligheter att bli skultfri, vilket gäller även andra personer i

studien – som Felicia och Wilma – som också lider av olika permanenta funktionsnedsättningar. För de deltagare som hade flytt till Sverige finns utöver skuldsättningen andra stora hinder mot integration och arbetsmarknadsetablering, vilket bland annat har med diskriminering (Bursell 2014; Arai m.fl. 2015; Arai m.fl. 2016) och främlingsfientlighet (Tigervall 2018) att göra. Att vara ensamkommande migrant förstärker också de exkluderingsprocesser som överskuldsättningen skapar, vilket innebär att *etnicitet* får betydelse. Så här berättade Matin:

Alltså, du har säkert intervjuat svenska killar. Jag kan tänka mig att dom har en annorlunda situation. Jag tror dom får mer hjälp, från typ mamma och pappa. Men för mig. Den enda hjälp jag får är från socialtjänsten. /.../ Om jag hade mina föräldrar här, dom hade inte låtit mig köpa den där telefonen, då hade jag inte hamnat i den här situationen alls. /.../ Dom hade kunnat ge mig råd att: "Vi hjälper dig, vi lägger också lite pengar, så du kan köpa detta, men köp inte det på delbetalning". Men jag var helt ensam, och hade ingen kunskap alls.

Precis som Matin förutspår ser vi tydligt i studien att många unga vuxna får stöd från sina föräldrar för att hantera och mildra negativa konsekvenser av sin överskuldsättning. Det betyder inte att de har det lätt eller inte upplever processer av exkludering, men att som ensamkommande inte ha någon familj eller socialt nätverk i sin närhet över huvud taget kommer att innebära att konsekvenserna av överskuldsättningen blir mer kännbara än vad de annars hade kunnat vara. Som vi har sett tidigare i kapitlet tvingas de dessutom leva med bördan att inte kunna vara ärliga med sina föräldrar om hur livet i Sverige ter sig. En ytterligare potentiellt försvårande omständighet för migranter är den offentliga utredning (SOU 2025:33) som föreslår att uppehållstillstånd ska kunna nekas eller återkallas på grund av "bristande vandel", där "omfattande skuldsättning" lyfts fram som exempel på en "relativt tungt vägande vandelsbrist" (sid. 316) som kan leda till att uppehållstillstånd nekas eller återkallas. Vid tiden för studiens datainsamling hade denna fråga ännu inte aktualiserats i lika allvarlig grad, varför exempelvis Reza – som hade tillfälligt uppehållstillstånd i Sverige och oroade sig för att inte få stanna – ändå tänkte att hans skuldsättningsproblem inte skulle påverka hans uppehållsstatus:

Reza: Jag har ansökt [om uppehållstillstånd] igen. Så jag har jobbat jättemycket, jag har lärt mig språket, jag har betalat mycket skatt. Alltså, jag vet att jag har hamnat hos Kronofogden också. Jag har gjort massa onödigt, till exempel köpt

mobil och så lite SMS-lån. För att jag är tvungen att skicka pengar. Jag var arbetslös. Jag fick ingen hjälp av Arbetsförmedlingen. Det var etableringsersättning, jag fick bara två-tre månader. Och sen fick jag ingenting.

Tobias: Är det någonting du är orolig för? Att dina skulder ska påverka din upphållsstatus.

Reza: Jag vet inte. Kanske. Men när man ska söka medborgarskap tror jag att det påverkar.

Tobias: Har du hört det?

Reza: Ja. Men de säger att det är okej när man inte har polisproblem. Jag har inte polisproblem.

För unga migranter – till skillnad från unga vuxna som är födda i Sverige och som befinner sig i samma situation – innebär alltså skuldsättningsproblem även ett hot om att tvingas lämna det land som de bor i, vilket är en mycket extrem konsekvens.

Även klass är en kategori som samverkar med överskuldsättning på ett utpräglat sätt, vilket vi både ser i vår egen studie och från tidigare forskning. Klassbakgrund har dels en påverkan på sannolikheten att hamna i skuldsättningsproblem (Krumer-Nevo m.fl. 2016; Poppe m.fl. 2016; Leandro & Botelho 2022), men också – och kanske framförallt – på ens möjligheter att hantera överskuldsättningen och dess negativa konsekvenser. Vi kommer att titta närmare på frågan om klass i kapitel 7, men frågan är värd några rader även här. Klass spelar roll på fler sätt än i termer av ekonomiska tillgångar, även om ekonomiska resurser i nätverket är en central aspekt. Skillnader i klassbakgrund ger liknande effekter som de som Martin beskriver ovan, nämligen i termer av hur mycket ekonomiskt stöd som den unge har möjlighet att få från sitt nätverk. För att illustrera detta kan vi jämföra två av våra respondenter – Oscar och Tim. De hade båda ett tidigare drogbruk som en bärande orsak till att de hade hamnat i överskuldsättning och de hade vid studiens start likartade skuldsummor hos Kronofogden, mellan 100 och 150 000 kronor. Oscar kom däremot från en typisk medelklassmiljö, med uppväxtförhållanden vilka han beskrev som trygga och ekonomiskt välordnade, medan Tim beskrev sina föräldrar som ”typisk arbetare”. Mamman jobbade i ett låglöneyrke och pappan lämnade familjen tidigt under Tims uppväxt. Oscar hade bott i föräldrahemmet under hela sin period av skuldsättning, och arbetat i ett eget designföretag. Han berättade så här:

Tobias: Hur påverkar skulderna dig, behöver du välja bort saker?

Oscar: På nåt vis har det funnits lite pengar, som jag har lyckats hålla uppe tack vare extrajobbet. Så jag har kunnat ha lite ströpengar på fickan och göra grejer. Kunnat gå på bio och jag kunde köpa en julklapp till min flickvän. /.../ Egentligen borde jag ju absolut inte lägga pengar på såna saker nu, men skulderna är ju så stora att de pengarna inte gör något i sammanhanget. De är en decimal. Jag kan inte lösa något med de pengarna. Och mamma och pappa håller väl med liksom.

Även Oscar levde under ekonomisk press på grund av skulderna, och beskrev på andra ställen i intervjun hur han hade behövt vända på pengarna och hitta strategier för att hans flickvän inte skulle förstå att han inte hade så mycket pengar som han gav sken av. Framförallt innan hans föräldrar fick kännedom om skuldsättningen hade han haft svårigheter. Oscar var belagd med löneutmätning, men eftersom han inte kunde ta ut så mycket lön ur sitt nystartade företag drogs det i praktiken inte några större summor till Kronofogden. När väl föräldrarna fick kännedom om hans skuldproblem stöttade de honom först ekonomiskt i vardagen och därefter genom att lösa ut hans skulder från Kronofogden. Nu var Oscar istället skyldig föräldrarna pengarna. De var emellertid inte lika hårda med återbetalningen som Kronofogden hade varit, Oscar kunde istället betala av större summor när han hade möjlighet. Kontrasten gentemot Tim är stor. Hans mor kunde ”hjälpa honom med några hundralappar om det krisar”, men skulderna hos Kronofogden fick han hantera på egen hand. Tim hade jobbat periodvis, men i stunder varit arbetslös. Han hade betalat av cirka 50 000 kronor via löneutmätning, men i perioderna av arbetslöshet växte skulderna åter på grund av uteblivna betalningar. Vid studiens slut var Tims skulder cirka 200 000 kronor. Tim hade alltså (av egen kraft) betalat av avsevärt mer till sina fordringsägare än vad Oscar hade gjort, ändå var Oscar fri från Kronofogden medan Tim fortfarande hade sina skulder kvar och även tvingades se dem växa sig större. Här ser vi tydligt hur klass spelar roll.

Överskuldsättning och vuxenblivande

Ett av projektets huvudsyften har varit att studera hur överskuldsättning påverkar inträdet i vuxenlivet. Genom kapitlet har vi sett att överskuldsättning skapade en rad negativa konsekvenser för de unga vuxna, och många av dessa kan sättas i relation till just vuxenblivande. Även om innebörden av vad det är att vara vuxen är kulturellt bunden och kan variera både mellan olika tider och olika samhällen,

finns det bestående bilder av vad det innebär att bli och vara vuxen. I analysen har vi utgått från vad våra intervjupersoner själva definierade som att bli vuxen och deras bild stämmer till stor del överens med mer generella kulturella uppfattningar. Således är sådant som att flytta hemifrån och starta ett eget hushåll, börja plugga eller arbeta, liksom att hitta en livspartner och skaffa barn aspekter av att bli vuxen som ofta lyfts fram (jfr. Blatterer 2007). I *ett* mycket distinkt avseende upplevde respondenterna själva att deras skuldsättning hade fått dem att "växa upp fort"; nämligen i termer av att de arbetade mycket, levde sparsamt och inte ägnade sig åt "ungdomliga" spontana och sociala aktiviteter. På samma gång, och i förhållande till ett flertal markörer för vuxenhet, upplevde de att skuldsättningen försvårade inträdet i vuxenlivet. Exempelvis har vi sett hur överskuldsättning gör det svårare att ta steget till ett självständigt boende, att det skapar begränsningar i förhållande till en framtida karriär och även i förhållande till att etablera kärleksrelationer och bilda familj. Att vara vuxen har i dagens finansialiserade samhälle dessutom knutits tätt samman med att konsumera och att vara kreditvärdig (Farrugia m.fl. 2022; Crusefalk 2023). Till viss del kan förväntningar på konsumtion som ett uttryck för att man är vuxen – exempelvis köpa viss inredning till sitt hem – vara en anledning till att de unga vuxna hade blivit överskuldsatta till att börja med, men både i termer av konsumtion och kreditvärdighet försvårar skuldsättningsproblem därefter att uppnå dessa normer för vuxenhet. Överskuldsatta unga vuxna får – som vi har sett – mycket begränsade möjligheter att fortsätta konsumera och de är per definition inte kreditvärda. Överskuldsättning tenderar alltså att försvåra och bromsa in inträdet i vuxenlivet på ett påtagligt sätt. Det var också något som respondenterna själva upplevde och gav uttryck för, inte minst när de jämförde sig med sina jämnåriga kamrater. Emelie var en av flera deltagare som reflekterade över denna upplevelse:

Jag har känt lite så, med barn och allt, nu när kompisarna börjar komma dit. /.../ Man är fortfarande lika gammal [som kompisarna], men det är som att jag är fast, i en annan ålder. När man var yngre tänkte man att man skulle ha kommit längre, ekonomiskt och med jobb och köpt lägenhet och ny bil och... Man blir begränsad liksom, att man inte kan göra det man trodde man skulle gjort. /.../ Och du vet min lillasyster, hon klarar sig ju. Men storasyrran som är äldst, måste få pengar av föräldrarna. Det är inte det roligaste, att behöva be om pengar där.

Emelie upplevde att hon hade stannat kvar i en tidigare ålder och som att hennes egen lillasyster blev äldre och vuxen snabbare än hon själv. I dagens

individualiserade samhälle, där vissa menar att övergången till vuxenlivet blivit utdragen och mer flytande, är en av de tydligaste kulturella markörerna för att vara vuxen att man är självständig och kan ta ansvar för sig själv (Arnett 1997). Våra respondenter tenderade att definiera vuxenhet på ett liknande sätt, men även i förhållande till sådana aspekter fick de mycket svårt att fullfölja inträdet i vuxenlivet. Snarare än att lyckas bli självständiga kan vi konstatera att de blev mer beroende av andra människor i sin omgivning för att klara sin boendesituation och sina omkostnader. De "levde på sin partner" eller fick olika typer av stöd från sina föräldrar för att upprätthålla vardagen. Samtidigt som de var tacksamma för det stöd som de fick uttryckte många en frustration över denna situation, vilket kan kopplas till just det faktum att de inte lyckades uppnå den självständighet som de eftersträfvade. Än en gång uttryckte Emelie detta på ett träffande sätt:

Jag försöker vara så självständig som möjligt, men ibland går det inte /.../ Som i somras när bilen gick sönder, då sa ju [föräldrarna] bara: "Vi löser det Emelie". Och jag bara: "Okej, ni betalar med andra ord". Och då kändes det såhär: *gör äcklat/irriterat ljud* Men jag behöver ju bilen för jobbet, den måste bli lagad. /.../ Jag försöker att inte lägga bördan på dom, men om jag inte skulle ha haft dom, då tror jag inte ens att jag skulle sitta här.

Snarare än att bli självständiga vuxna blev de unga tvungna att stanna kvar i ojämlika beroenderelationer som påminde om tiden innan de blev myndiga. Skillnaden är att de nu faktiskt blivit myndiga och förväntade sig och ville kunna ta ett vuxenansvar. Det fortsatta beroendet av stöd från omgivningen blev då en börda, inte minst eftersom de upplevde att de belastade sin omgivning. Tim var en av de deltagare som slet med tankar kring detta:

Mamma har ju sagt att hon hade tyckt att det var bra om jag bodde hemma tills mina skulder är avbetalade, för då behöver jag inte betala en hel hyra, plus el. Hon är okej med det, men det är ju det att... man kan inte bo hemma och inte dra in några pengar.

Max uttryckte sig så här på samma tema:

Alltså, det känns dåligt för att, man känner ju skuld liksom. Där har föräldrarna, nu har de lagt ut jättemycket pengar för min skull. *pratar tystare* Så ja, jag borde börja betala dem, men sen när jag har erbjudit det, då har de varit så här: "Nej nej, inte just nu", typ.

Som vi tidigare har konstaterat i kapitlet skapar beroendet och upplevelsen av att ligga till last i sina relationer en tacksamhetsskuld som är svår att reglera. Det skapas således ytterligare en dimension av skuld, vilken läggs till den ekonomiska skuldsättningen.

Det är alltså tämligen uppenbart att överskuldsättning påverkar inträdet i vuxenlivet genom att det på olika sätt försvåras, förlängs eller skjuts upp. Många deltagare beskrev det just som att livet inte rörde sig framåt, en av dessa var Felicia:

Det är som att du inte kommer någonvart i livet, liksom som att tiden fryser runtomkring dig. Du kommer sitta där med dina skulder som inte går ner för att räntorna är så höga. /.../ Och ju äldre man blir ju värre blir det liksom, jag är snart 30. Man blir bara ännu mer... Alla... Samhället liksom trycker mot en, vart man borde ha kommit enligt normen.

Samtidigt som överskuldsättning gör det svårt att fullt ut träda in i vuxenlivet upplevde de unga vuxna att de inte heller kunde leva ett sådant liv som de förknippade med att vara just "ung" eller "ung vuxen". Det som på engelska har kallats "emerging adulthood" (Arnett 2004) har definierats som en specifik tid i livet som karaktäriseras av spontanitet och "öppenhet", där individen utforskar sociala relationer, intressen och framtida livsmöjligheter utan att ännu vara fullt ut bunden av vuxenlivets krav. Detta bör snarast ses som en kulturell idealbild, eftersom möjligheten att verkligen leva ett sådant liv för många unga begränsas kraftigt av ojämlikheter och materiella omständigheter (Wyn & Woodman 2006; Blatterer 2007; Coffey m.fl. 2024). Samtidigt var det ungefär på detta sätt som våra respondenter hade förväntat sig att deras liv som unga vuxna skulle ha sett ut. Inte heller ett sådant liv kunde de dock leva. Tvärt om – som vi har sett – behövde de säga nej till spontana aktiviteter och många av de sociala sammanhang där just relationer och identiteter skulle ha kunnat utforskas och bildas. Abdul sammanfattade upplevelsen på ett distinkt sätt:

Jag varken dör eller lever. Jag kan inte köpa nya kläder, jag har ingenting. Jag kan inte umgås med nån, kan inte gå på fest för om jag spenderar pengar har jag inte pengar för att köpa mat. Jag har inte kunnat leva och vara ung.

Mycket av upplevelsen av att vara ung och överskuldsatt kan alltså sammanfattas i en paradox –man kan varken ta stegen in i det som man uppfattar vara vuxenlivet, men inte heller leva ett sådant liv som man förknippar med att vara ung. Snarare upplever man sig som fast i någon typ av ingenmansland där livet

står stilla, där man inte är död men inte heller riktigt levande. För den som är intresserad utvidgar vi analysen om överskultsättning och inträdet i vuxenlivet i den vetenskapliga artikeln *Stuck in a neither/nor* (Eriksson & Davidsson 2025).

Överskultsättning skapar sociala problem

Innan vi lämnar det här kapitlet finns det en viktig slutsats från vår studie kvar att understryka, nämligen att överskultsättning riskerar att bidra till att fördjupa andra sociala problem, eller bidra till att andra sociala problem uppstår i individens liv. Vi har redan i kapitel 4, och än tydligare i den vetenskapliga artikeln *Fattigdomsfällan* (Eriksson & Davidsson 2024), argumenterat för att överskultsättning i sig behöver förstås just som ett *socialt* problem. Argumentationen bygger på tre argument. För det första – som vi visar i kapitel 3 – framkallas överskultsättning på samhällsnivå snarare än på individnivå. För det andra – som vi diskuterar i kapitel 4 – tenderar överskultsättning att uppstå ur (andra) sociala problem. Och för det tredje – som framträder i detta kapitel – bidrar överskultsättning till att skapa eller förvärra sociala problem.

När det gäller just de sociala problem som överskultsättning bidrar till att skapa är det mest uppenbara att det skapar eller fördjupar fattigdom. Som vi har visat innebär överskultsättning i princip per definition att träda in i en situation som långvarigt kommer att präglas av ekonomisk knapphet, även för den som yrkesarbetar. En sådan livssituation kommer att medföra ett flertal både kortsiktiga och långsiktiga negativa konsekvenser, där individen på grund av sin begränsade ekonomi exempelvis får svårighet att klara oförutsedda utgifter, blir begränsad i sitt deltagande i det sociala livet och får svårare att planera och lägga grunden för sin framtid. Utöver fattigdomen, och den ständiga oro över att klara sig på sina begränsade resurser som många respondenter gav uttryck för, ser vi tydliga tendenser till hur andra sociala problem kan förvärras eller debutera. Vi ser att relationella problem och konflikter kan uppstå, och vi ser risker för återfall i missbruk och kriminalitet. Vi ser dessutom, mycket tydligt, hur överskultsättning skapar psykisk ohälsa – något som vi kommer att titta närmare på i det kommande kapitlet.

6. Att (upp)leva överskuldsättning

I kapitel 5 lyfte vi fram överskuldssättningens sociala konsekvenser och hur dessa – rent konkret – påverkar den skuldsattes relation till sin omgivning och möjligheter att agera i samhället. Nu ska vi istället närma oss hur de unga upplevde hur det var att leva med dessa konsekvenser; vilka känslor det gav upphov till och vilka förhållningssätt och strategier som de använde sig av för att reflektera över och hantera sina skuldsättningsproblem. I kapitlet tittar vi alltså specifikt på hur deltagarna tänkte, kände och agerade i relation till sin överskuldssättning.

Emotioner och upplevelser

Överskuldssättning ger inte bara upphov till konkreta praktiska konsekvenser utan påverkar även en individs emotionella tillstånd. Caffentzis (2016) hävdar exempelvis att överskuldssättning skapar alienation – det vill säga ett främlingskap. Dawney m.fl. (2020) framhåller vidare att överskuldssattas liv präglas av lågaffektiva tillstånd, ångest, vaksamhet och dissociation, och Jeong (2016) menar att skuldsättningsproblem skapar melankoliska subjekt. På liknande sätt visar Coffey m.fl. (2024) att överskuldssättning bland unga leder till isolering, skam, stress och hopplöshet. Väldigt mycket av detta går att känna igen i våra respondenter. I det närmaste ska vi påvisa några av de emotioner och känslotillstånd som kan förknippas med de unga vuxnas överskuldssättning.

Förvirring och kontrollförlust

En första känsla som många respondenter gav uttryck för var kopplad till att de hade svårt att överblicka och hantera sin ekonomi i allmänhet och sin skuldsituation i synnerhet. Eftersom de ofta hade lånat från ett flertal olika kreditgivare när de först skuldsatte sig, liksom att fordringarna ofta sålts vidare

inom inkassobranchen – ibland i flera led – var det inte ovanligt att respondenterna inte kunde redogöra för exakt hur höga skulder som de hade, eller exakt vilka de var skyldiga. Att inte kunna överblicka sina skulder skapade förvirring – en känsla som tycktes vara vanligast i inledningen av skuldsättningsproblematiken. Så här lät det exempelvis när vi pratade med Tim:

Erik: Du har inga andra skulder än dom som är hos Kronofogden?

Tim: Jo, inkasso har jag med. Jag fick något brev igår vet jag...

Erik: Men vet du hur mycket pengar det rör sig om?

Tim: *pustar ut* ... Näe. Men det är, totalt är det cirka 250, 270 tusen. /.../ Men jag vill ta en sak i taget. Nu har jag Fogden som jag betalar till. När dom är klara så vill jag påbörja, ja Lowell, jag vet inte vilka andra som finns. Det finns en hel del. Svea inkasso. Det är ju utspritt, det är ju det som är jobbigt.

Att inte kunna överblicka sina skulder gav upphov till frustration och uppgivenhet, ibland till den grad att vissa gav upp försöken att överskåda hur skuldsituationen såg ut. Bristen på överblick innebär också en kontrollförlust vilken, likt förvirringen, framstår som starkast i skuldsättningsproblematikens inledning, i samband med upptäckten att man inte längre klarar av att betala sina skulder (se vidare kapitel 7). När överskuldsättningen väl är etablerad skapas dock andra aspekter av kontrollförlust, genom att Kronofogden i praktiken kontrollerar ens ekonomi och/eller genom att andra i ens nätverk – vanligen partners och/eller föräldrar – tar huvudansvaret för ens omkostnader (och därmed kan bestämma över dessa). Både Amanda och hennes sambo hade skuldproblem och under en period kom de överens med sambons mamma om att hon skulle ta hand om deras ekonomi:

Amanda: Vi kände oss väldigt fräntagna att vara vuxen. För [sambons mamma] bestämde liksom hur mycket blöjor vi skulle göra slut på. Vi fick kämpa för att köpa välling till vårt barn.

Tobias: Ni förhandlade?

Amanda: Ja, om allt. Det blev för mycket och [pojkvännen] blev så irriterad. Det var väldigt mycket tjat. Och jag förstår att hon ville väl, och det var nog bra att vi fick lära oss att leva på 1 200 kronor i veckan under de här månaderna. /.../ Men typ parmesanost. Hon tyckte det var onödigt och lyxigt. Men en säck med fem kilo jasminris köpte hon. Vem fan behöver ha så mycket ris hemma? Det var

väldigt mycket sånt. /.../ Så under halvåret när [sambons mamma] hade hand om ekonomin så kunde jag inte göra nånting. Fick inte ens köpa en kaffe.

Som synes gav även denna typ av kontrollförlust upphov till påtaglig frustration, vilket flera andra uttryckte på liknande sätt. En annan del av kontrollförlusten har med framtiden att göra, eftersom det blir svårt att planera och visualisera en framtid om man inte vet om eller när ens skuldsättningsproblem kommer att lösas. Många av våra respondenter hade svårt att ge tydliga beskrivningar av hur de föreställde sig sin framtid, utöver att de en dag ville bli skuldfria. Så här svarade Emelie på frågan om vad som var det värsta med hennes situation: "Ovissheten har nog ätit upp en mest. Den har varit jobbigast." För Emelie blev dessutom en annan aspekt av förvirring tydlig, nämligen att den situation som hon befann sig i inte överensstämde med hennes egen självbild:

Jag hade ju många drömmar. Ville resa mycket och... köpa egen lägenhet. Innan jag blev bedragen så hade jag precis börjat spara till en ny bil. Min pappa sa: "Du kan ju låna" [till en ny bil]. Men jag ville inte låna pengar. Alltså ta lån, utan jag ville skaffa den med mina egna pengar. Jag var ju då väldigt självständig, och ville alltid spara ihop till allt själv.

Att hamna i överskuldsättning tycks dessutom kunna leda till en djupare identitetskris, eftersom skuldsättningsproblem inte är något som förknippas med det egna jaget. För Emelie, som hade blivit lurad till skuldsättning och dessförinnan hade uppfattat sig själv som en självständig och ekonomiskt ansvarsfull person, blev detta mycket framträdande. Hon hade under den första intervjun närmast svårt att orientera sig i att faktiskt vara skuldsatt över huvudet. Även bland de som hade skuldsatt sig på ett mera "medvetet" sätt framträdde liknande tendenser. Trots att de hade förstått att deras handlingar skulle leda till skuldsättning hade de nämligen inte planerat att hamna i *överskuldsättning*. Snarare hade de i regel tänkt och trott att de skulle kunna hantera situationen, och när de inte längre klarade av det kunde det alstra det en djup konflikt i självbilden – något som ofta ledde till att de klandrade sig själva.

Självförefråelse och känslan av ansvar

De allra flesta av våra respondenter kände ett stort egenansvar, både i förhållande till varför skulderna hade uppkommit och till att betala tillbaka skulderna. När deltagarna talade om skälen till att de överskuldsatts var det sällsynt att de skyllde

på sina uppväxtvillkor eller livsomständigheter, på välfärdsstatens tillkortakommanden eller på kreditmarknadens aktörer. Istället tog de i regel på sig *skulden* för den uppkomna situationen. Visst kunde respondenterna uttrycka att de tyckte att räntor var orimligt höga och att marknadsföringen hade varit vilseledande, och visst kunde de tycka att Kronofogdens strikta indrivning och svårigheterna att som ung beviljas skuldsanering var orättvis. Till syvende og sist klandrade de likväl primärt sig själva. Uttryck som ”jag får skylla mig själv” och ”det är ju mitt eget fel” var mycket vanliga. Tim uttryckte det på ett annat sätt, som också var relativt vanligt förekommande:

Erik: Hur kändes det när din mamma upptäckte de här breven från inkasso?

Tim: Jag kände mig så fucking dum. Alltså, ja men... Jag kan inte riktigt beskriva det. Det var en hemsk känsla i alla fall. Att min mamma kunde se på papper: ”Är du så här dum i huvudet?”

Just att tala om sig själv i nedsättande termer som ”dum” eller ”lättlurad” ger ytterligare en indikation om självförebåelse – att det var just ens eget fel att det blev som det blev. Sådan självförebåelse kunde – paradoxalt nog – gälla även de som hade blivit lurade eller tvingade till skuldsättning. Så här berättade exempelvis Emelie om hur hon kände efter det att bedrägeriet som hade lett till hennes skuldsättning uppdagats:

Jag kände inget hat mot honom [förövaren]. Jag kände bara hat mot mig själv. Hur jag kunde... Hur jag kunde vara så naiv och blödd. Han var ju skicklig, han visste vad han gjorde, men att jag inte kunde se det. För jag borde ju... Det har jag tänkt på efteråt. Att jag borde ha insett det.

Även som brottsutsatt, där en annan person per definition var direkt och uppsåtligen ansvarig för situationen som hade uppstått, lade Emelie en stor del av skulden på sig själv. Aisha (som också blev svindlad) gjorde det inte i lika stor utsträckning, men det gjorde däremot Ahmet, trots att det i hans fall även hade förekommit fysiskt våld och tvång.

Det upplevda egenansvaret tog sig inte bara uttryck genom att de unga lade ansvaret på sig själva för att överskuldsättningen hade uppstått. Det kom även till uttryck genom att respondenterna – som vi har sett i kapitel 5 – i regel inordnade sig i arbetslinjen och på ett mycket strävsamt sätt lönearbetade för att betala tillbaka sina skulder (tillsammans med de ofta orimliga räntekostnaderna). Så här

berättade Wilma, som lider av en funktionsnedsättning som gjort att hon har haft svårt att hitta arbete och därmed kunna betala av sina skulder:

Jag känner mig utanför... Det gör jag. Och det är ju på grund av att jag inte kan jobba. Jag har inte förmågan att klara av att jobba... Jag lever ju på skattepengar, i grund och botten. Men sen är det ju också det att jag isolerar mig... från samhället. Så det är väl mitt eget fel egentligen.

Wilma hade en internaliserad bild av att hon *borde* arbeta och betala av. Att hon istället fick sin inkomst via aktivitetsersättning gav därför upphov till ytterligare en dimension av skuldkänsla.

Att de unga lade så mycket ansvar på sig själva visar tydligt hur skuldsättningens moraliska logiker verkar, där ekonomiskt ansvarstagande och konventionen att den som har lånat ska betala tillbaka fungerar som starka och formerande moraliska imperativ i samhället (jfr. Lazzarato 2012, 2015). Egenansvaret vad gäller återbetalning har dock inte enbart ursprung inom individerna själva eller i ett allmänt socialt moraliskt tryck. Det frammanas också av statens handfasta och konkreta reglering, där betalningsanmärkningar och Kronofogdens långtgående befogenheter till utmätning gör att individen har få andra val än att inordna sig i återbetalningsregimen. I termer av ansvariggörande tycks det svenska systemet i hög utsträckning frammana just den typ av ansvariga överskuldsatta subjekt som Mäkelä m.fl. (2022) förutspår. Att ansvaret för återbetalningen samtidigt är något som individen själv faktiskt också *känner* framträder genom den tacksamhetsskuld som de unga kände när de hade fått ekonomiskt stöd av sina föräldrar eller partners för att hantera sina problem. Det stora ansvar som respondenterna i regel kände, både för att skuldsättningssituationen hade uppstått och för återbetalningen, framstår som en tung börda att bära. Och denna tyngd ger i sin tur upphov till ytterligare andra emotioner, som vi kommer att titta vidare på i avsnitten nedan.

Skuld och skam

Olika former av kreditlösningar och konsumtionslån har normaliserats i dagens kreditsamhälle (Andersson m.fl. 2014; Adkins 2017) och är något som många – inte minst unga (Gilbert & Scott 2023; Crusefalk 2023) – använder regelbundet i sin vardag. Inte heller när vi pratade med våra respondenter framstod själva fenomenet att använda ”köp nu, betala senare”-tjänster eller konsumtionskrediter

som något särdeles onormalt eller skambelagt. Man kan alltså säga att användandet av krediter och konsumtionslån har blivit mindre skambelagt i och med dess normalisering. Däremot framstår oförmågan att klara av att återbetala sina skulder alltjämt som i hög grad skambelagd. Att skam var en känsla som de unga upplevde i relation till sina skuldsättningsproblem har delvis redan framträtt genom texten. Det var inte jättevanligt att de unga själva pratade explicit i termer av skam, även om de gjorde det stundtals och vissa mer än andra. Som vi redan har sett dolde dock runt hälften av respondenterna sina skuldsättningsproblem för stora delar av sitt sociala nätverk, vilket ger en indikation om att problem med skulder är förenat med skam: "Jag tror det var skam det handlade om", sade mycket riktigt också Wilma, "som gjorde att jag inte berättade". Wilma tillstod även att hon upplevde det som mer skambelagt att berätta för någon att hon hade skulder hos Kronofogden än att berätta att man försörjer sig genom ekonomiskt bistånd (något som hon tidigare i sitt liv haft erfarenhet av).

Även att välja bort att försöka träffa en partner, eller tro att ingen skulle kunna bli förälskad i en överskuldsatt person, ger en fingervisning i riktning mot skam – framförallt eftersom det av flera formulerades som att det var "pinsamt" att berätta att man hade höga skulder. Och även bland de som var öppna med sin skuldsättningsproblematik fanns flera som uttryckte att deras situation var behäftad med skam, inte minst genom den vanligt förekommande självförelsen. "Varför har jag gjort så här", sade Amanda, "det är så jävla onödigt, varför kunde man inte tänka två gånger". Många uttryckte sig just i termer av att de hade gjort något "onödigt" eller (mycket) "dumt". Men det fanns också de som faktiskt satte ord på och pratade om skamkänslor mera uttryckligen, exempelvis Emil:

Jag håller ju väldigt tyst om mina skulder och det jag har gått igenom. Eftersom det är som en skam. /.../ Jag tror att det kommer från att jag jobbat i försäljningsbranschen. Det är ju lite så att... Alltså, om en kredit inte gick igenom när nån skulle köpa nånting, så var det ju lite, vilken jäkla mupp, typ. Och det är väl där min skam kommer ifrån. Att jag har varit på andra sidan, och sett de andra. Men när jag själv är på den sidan blir det ett slags skam för mig, liksom.

På samma tema sade Tim:

Varje dag vaknar jag upp med ett dåligt samvete, för att jag har en skuld som är så jäkla onödig. Ja, men det är ju ett äpple. Ett surt äpple som jag biter i varje dag faktiskt.

Tim uttryckte skam i termer av ett ”dåligt samvete”, vilket tydliggör den nära kopplingen mellan ekonomisk skuld och *skuldkänslor*. I stycket ovan har vi precis sett hur de unga i hög grad skuldbelade sig själva för att de hade hamnat i överskuldsättning. Även i kapitel 5 blev skuldkänslorna tydliga genom den starka tacksamhetsskuld som många av de unga gav uttryck för gentemot föräldrar och partners vilka på olika sätt hade hjälpt dem att klara av sin livssituation. Just att de på ett mer eller mindre permanent sätt upplevde att de inte bidrog så mycket som de borde i relationerna skapade starka skuldkänslor, exempelvis hos Wilma: “Jag har ju väldigt mycket skuldkänslor och känner en fruktansvärd skam. Dels över mig själv, men också för att jag har utsatt min familj för det här”.

Känslan av att sakna värde

I kapitel 3 diskuterade vi ”vardagslivets finansialisering” och hur detta samtidsfenomen bland annat innebär att vi tänker på och förstår våra liv allt mer i finansiella och ekonomiska termer. Harvey (2005, sid. 165) har samtidigt talat om hur moderna kapitalistiska samhällen präglas av ”the commodification of everything”, vilket innebär att *allt* i samhället – från faktiska produkter till exempelvis relationer, känslor och identiteter – förstås som varor och i termer av ekonomiska transaktioner. Härigenom blir det begripligt varför vi använder uttryck som att det är viktigt att ”marknadsföra oss själva” när vi söker arbete eller framställer oss själva (och bedömer andra) på ”dejtingmarknaden”, där kärlek löper risk att reduceras till kalkylerade försök att optimera ”avkastningen” på våra ”investeringar” i valet av livspartner (Bandinelli 2022). Liknande tendenser blev även märkbara i hur de unga vuxna resonerade kring sin skuldsättning, där de exempelvis tillmätte sig själva och andra *värde* i förhållande till ekonomiska resurser. Så här svarade exempelvis Oscar på varför han inte hade berättat för sin flickvän om sina skulder:

Jag är ju rädd att det äventyrar relationen. Även fast det inte borde göra det. Men jag vet ju hur det är. Tyvärr så ser ju folk... Eller, tyvärr är ju pengar... Jag hatar pengar egentligen, för att vara ärlig, för jag anser inte att det är vad som definierar en människa. Men tyvärr är det ju så som samhället är uppbyggt, att status ligger i pengar. Beteenden ligger i pengar. Absolut, det hör ihop, så det är det jag är rädd för.

Ett värde som människa bör självfallet – vilket Oscar också påpekar – vara oberoende av ekonomiska tillgångar och ha moraliskt företräde framför ekonomiska hänsynstaganden (se t.ex. Plummer 2021). Ändå gjorde flera respondenter tydliga kopplingar mellan ekonomi och egenvärde. Vi kunde i kapitel 5 se hur flera respondenter uppfattade det som att ingen skulle kunna vilja vara tillsammans med dem eftersom de var överskuldssatta, vilket kan härledas till en känsla av att sakna värde som potentiell partner. Samma bedömning av det egna värdet som mindre än andras letade sig även in i beskrivningar av andra typer av sociala relationer. Deltagarna talade i termer av att ”inte bidra” till sina hushåll eller att vara ”en tråkig vän” om de inte hade möjlighet att göra av med pengar. Sebastian utvecklade resonemanget vidare i relation till sina arbetskamrater, och varför han inte ville att de skulle känna till hans skuldsättningsproblem:

I min bransch, det är ganska mycket folk som har det väldigt bra ställt. Det finns ganska mycket pengar liksom rent generellt och... Och då kan man... Jag känner väl lite såhär, att jag inte vill vara den som är mindre, liksom. Eller, *jag* känner mig mindre av att prata om det. Så jag väljer att inte prata med dem om det. För där är det också en skam liksom.

Sebastian pratade i termer just av att vara *mindre* – mindre värd – än andra, att han både kände sig så själv och trodde att kollegorna skulle tänka på det sättet om honom, om de skulle få kännedom om hans skulder. Att tänka på och förstå sig själv och sin skuldsättning i termer av värden och transaktioner knyter an till frågan om skam, vilken också synliggörs i citatet från Sebastian. För vissa respondenter tycktes skammen alltså inte bara ha sin grund i det moraliska faktum att de inte hade lyckats betala vad de var skyldiga, utan ibland snarare i det faktum att de inte hade några pengar att spendera. Skammen blir då indirekt eller sekundär, medan huvudproblemet utgörs av upplevelsen av att sakna värde som människa i olika relationella transaktioner. Om vi skulle hårdra det och tänka oss att vissa inte upplevde några moraliska skuld- eller skamkänslor över huvud taget kopplade till sin överskuldssättning (vilket de allra flesta av våra respondenter dock gjorde) är sannolikt denna upplevelse av att sakna värde minst lika emotionellt problematisk. Det som man i grunden då känner är nämligen att man är *värdelös*, i ordets mest bokstavliga bemärkelse.

Hopplöshet, sorg och ångest

När vi frågade hur våra respondenter upplevde sina skuldsättningsproblem var det vanligt att de pratade i termer av ”sorg” eller att de var ”ledsna”, att livet var ”jobbigt” och ”mörkt” eller att skulderna gav dem ”ångest”. Negativa känslor kopplade till melankoli (jfr. Jeong 2016) och lågaffektiva tillstånd (jfr. Dawney m.fl. 2020) kan alltså tydligt skönjas i studien. Just sorg uttrycktes ofta specifikt beträffande frågan om att bilda familj, skaffa barn eller andra framtidsutsikter vilka upplevdes som omöjliggjorda eller försvårade av överskuldsättningen. Utöver det var negativa känslor ofta kopplade till att de unga vuxna upplevde skuldsättningssituationen som mycket svår att ta sig ur och att det skulle ta så lång tid att bli skuldfri. Det som framträder i detta avseende är olika grader av upplevd hopplöshet i förhållande till sin livssituation. Tim, som hade svårt att förbättra sin skuldsättningssituation på grund av perioder av arbetslöshet, jobbade under vår första intervju inom ett okvalificerat låglöneyrke. Så här upplevde han sin situation vid det tillfället:

Alltså jag vet inte hur många jobb jag har sökt som jag inte har fått. Dom säger ju att man får napp på var tusende jobb på Arbetsförmedlingen, men jag hade nog fan sökt fler än så. Och alltså den lön jag får nu, jag har ju samma lön som socialbidrag eftersom Kronan drar 4 000 varje månad från lönen. Så att ja, man har inte nån jättemotivation över huvud taget. Jag går upp ur sängen på morgonen, medveten om att... Jag har ingen ork, jag har ingen motivation till det. Men ja... Jag gör det ändå.

Tims beskrivning liknar något som många av våra respondenter uttryckte – en tröstlös situation präglad av svårigheter och knapphet som de upplevde små möjligheter att förändra. Att denna till synes hopplösa situation även kan skapa problem med motivationen blir tydligt i utdraget från Tim, och detta framträdde även hos andra respondenter. Ahmet, som inledningsvis kämpade för att betala av sina skulder, uttryckte sig så här:

I början kontaktade jag en massa olika inkassobolag och vi kom överens om sån avbetalningsplan, vilket var mycket lättare. /.../ Men liksom... Det var så mycket. Det var väldigt, väldigt, väldigt mycket. Och jag orkade inte. Jag hade ingen ork så jag bara sket i det och släppte det. Även det som jag avbetalade innan struntade jag i att betala. Jag bara släppte det, allt.

När situationen upplevs som *för* hopplös uppstår alltså en risk att individen helt tappar motivationen och släpper taget om sina försök att återbetala eller leva ett "vanligt" liv. Vi kommer att återkomma till Ahmets syn på sin vardag och hans strategier för att hantera sin situation längre fram i detta kapitel. En annan mycket allvarlig konsekvens av den upplevda hopplösheten är risken för självmord, vilken vi också kommer att diskutera mer nedan. Redan nu kan dock sägas att det finns lärdomar att dra för offentliga aktörer som vill stötta unga med skuldsättningsproblem, då det i studien blir tydligt att ett professionellt motivationsarbete vore önskvärt för att stötta individer att orka leva med sin överskuldsättning (se vidare kapitel 8).

Press och stress

Trots den långsamhet och oföränderlighet som många upplevde i situationen som överskuldsatt, och trots de lågaffektiva tillstånd som många beskrev i termer av att "inte ha någon ork", fanns det samtidigt en parallell upplevelse av brådskan. Sannolikt just på grund av att livssituationen uppfattades som så betungande, och att många ville betala av sina skulder så fort som möjligt, upplevdes en form av akut tillstånd som pressade på och skapade stress. Till skillnad från skam, som inte var lika vanligt att respondenterna satte ord på explicit, uttryckte sig många respondenter i termer av stress, exempelvis den då 25-åriga David:

Jag har en sån stress med att det kommer ta sån tid med att bli skuldfri. Det är det värsta. Att det förstör så många år av mitt unga liv. Gör man den här tabben, då är man körd liksom. Får jag inte hjälp så blir jag inte skuldfri då, förrän jag är nästan 40.

Likt många andra beskrev David hur stressen var kopplad till just det faktum att det skulle ta lång tid att bli skuldfri, liksom att tiden fram till dess var "förstörd". Och det är inte vilken tid som helst som förstörs, utan just hans liv som ung (se vidare under *Överskuldsättning och vuxenblivande* i kapitel 5). Emelie beskrev också känslor av stress, liksom dess fysiska uttryck:

Jag har haft mycket stresssymptom. Jag pillar på naglarna när det börjar bli jobbigt, och håret har jag ju tappat, blivit tunnhårig och sliten. Det är ju fysiskt stressigt. Man vet ju inte [hur det ska gå]. När jag hade varit hos min syster ett par dar och skulle komma hem bara: "Hur stor är högen?" [med inkassokrav på dörrmattan].

Paniken när man ska öppna bara. Jag hade ju den känslan hela tiden [när jag var hos systemen], att när jag ska hem, så ska jag öppna dörren.

Emelie beskrev en stress i relation till fordringsägare och ovissheten kring om eller när nya inkassokrav skulle komma med posten (se mer i kapitel 7 om *Skuldsättningens faser*). Även denna typ av stressfaktor lyftes fram av ett flertal andra, liksom stressen i att lyckas hemlighålla sin överskuldsättning eller att undvika sociala situationer som kunde bli obekväma (se kapitel 5).

En kategori av deltagare i studien som uttryckte sig kraftfullt i termer av stress var de ensamkommande migranterna. Så här berättade exempelvis Martin om hur livet förändrades när han fick skuldsättningsproblem:

Innan mina skulder så hade jag inte lika mycket bekymmer. Då jag hade inga bekymmer alls. Jag gick i skolan, jag fick mitt CSN, jag mådde bra. Men när jag fyllde 18 och började få skulder, då blev allt stressigt. Jag kunde inte koncentrera mig på skolan och jag går och tänkte på det hela tiden, att jag har skulder hos Kronofogden. Så, det är jobbigt faktiskt, det är jättejobbigt.

Martin, som likt Reza och Abdul hade upplevt en traumatisk flykt och fortfarande kämpade med att komma in i det svenska samhället, hade säkerligen fler problem än sina skulder. Ändå tänkte han på livet som bekymmersfritt innan överskuldsättningen hade uppstått. Skuldsättningen skapar alltså en utpräglad stress, vilket också kan påverka ens livsutsikter på andra sätt. I Martins fall handlade det om potentiellt försämrade skolresultat. Att just de nyanlända migranterna upplevde en utpräglad stress är sannolikt kopplat till att de redan levde med mycket annan ekonomisk och social press, som bland annat handlade om att (utan något stöttande socialt nätverk) lära sig språket, skaffa en nödvändig utbildning och inkomst samt bostad (se Kullving m.fl. 2024). För denna grupp blev skuldsättningen ytterligare en stressfaktor beträffande utsikten att etablera sig i Sverige, liksom i förhållande till pressen att iscensätta ”lycka” i syfte att stötta sina familjer i hemlandet. Som om inte det vore nog kan överskuldsättning få högst reella och ödesdigra konsekvenser för deras möjlighet att över huvud taget få stanna kvar i Sverige (se SOU 2025:33).

Oro och rädsla

Livet som överskuldssatt är också tydligt präglat av oroskänslor. Flera parallella aspekter av oro framstår som ständigt närvarande i överskuldssatta ungas liv, varav många redan har berörts i kapitel 5, exempelvis:

- oro över att få de begränsade resurserna att gå ihop i slutet av månaden
- oro över oförutsedda utgifter
- oro över nya skulder eller inkassokrav
- oro över hur (eller om) man ska klara av att ta sig ur sin situation
- oro över att personer i ens omgivning ska få reda på ens skuldsättning
- oro över att ens partner ska lämna en
- oro över att kunna hitta en bostad
- oror över att få behålla jobbet

Känslor i detta allmänna och breda spektrum av oro kan ibland övergå till mer intensiva känslor av rädsla. Rädsla är inte en känsla som var lika vanligt förekommande i respondenternas uttalade beskrivningar, men förekom i vissa fall. I kapitel 4 såg vi exempelvis hur just rädslan att hamna hos Kronofogden (jfr. Davey 2025, sid. 45) kunde bidra till att de unga istället fortsatte att belåna sig och därmed fördjupade sin skuldsättningsproblematik. De rädslor som uttrycktes var inte alltid till fullo befogade, icke desto mindre påverkade de deltagarnas liv. Så här berättade exempelvis Moa:

Jag var ensamstående då och hade dottern på heltid. Och det var tufft att få pengarna att räcka till. Och sen när man visste att man hade Kronofogden så var det ju stora rädslor. Kan de komma hem till mig och ta det lilla jag äger? /.../ Det var en panikkänsla med tanke på att jag hade skulder, att de skulle kunna komma hem till mig och ta i princip allt. Då hade ju soc gått in och sett att jag inte har kapacitet att ta hand om min dotter, så då skulle hon försvinna. Det var inga små tankar liksom.

Kronofogden utmäter inte ägodelar som är nödvändiga för att en människa eller familj ska kunna upprätthålla sitt liv och ha en grundläggande trygghet. Sådant som inte mäts ut kallas för beneficieegendom, och gäller inte minst artiklar som är nödvändiga för att ta hand om barn. Många av våra respondenter hade dock

fått merparten av sin kunskap om Kronofogden via hörsägen, varför rädslor som Moas ändå kunde frodas. I Moas fall blev rädslan dessutom kopplad till den närmast katastrofala tanken att hon på grund av sin överskuldsättning skulle förlora vårdnaden om sitt barn.

Psykisk ohälsa och suicidtankar

Vår studie innefattar inte att systematiskt dokumentera och bedöma psykisk ohälsa, varför vi inte kan uttala oss om diagnoser eller psykisk hälsa i kliniska termer. Däremot har vi frågat respondenterna om hur de upplevde sin psykiska hälsa och hur den påverkades av deras skuldsättningsproblem. På direkta frågor svarade de flesta att skuldsättningsproblemen på ett eller annat sätt påverkade deras psykiska mående och redan i styckena ovan blir det uppenbart att många av respondenterna inte mårde speciellt bra. Utöver de med psykiska funktionsnedsättningar hade bara någon enstaka av våra respondenter haft psykiatriska kontakter under studiens gång, ändå använde respondenterna själva regelbundet begrepp som ”deprimerad”, ”ångest”, ”stress”, ”stressyndrom” och ”panikångest” när de beskrev hur de mårde. Utöver detta var det vanligt att respondenterna beskrev olika former av påverkan på sömnen – antingen att de hade svårt att sova, eller att de bara ville ligga och sova hela tiden. Till det som de unga själva berättar kan även läggas vad vi kunde dokumentera när vi träffade dem. Vissa av respondenterna framstod som samlade och adekvata, men det var inte ovanligt att de uppvisade olika former av symptom på psykisk ohälsa, exempelvis håglöshet, svarslatens och tom blick, vilket antyder depressiva tillstånd. I andra fall drog framtoningen snarare åt det maniska hållet, där individen uppträdde ”jagat”, med forcerat och/eller osammanhängande tal, vilket kan indikera stress. Även utifrån vår studie är det alltså relativt säkert att säga att överskuldsättning påverkar den psykiska hälsan negativt, vilket också påvisats i tidigare forskning (Turunen & Hiilamo 2014; Ahlström & Edström 2014).

En annan tydlig indikation på psykisk ohälsa är suicidtankar och tidigare forskning visar att personer med skuldsättningsproblem har en kraftigt ökad risk för självmord (Rojas 2022; Levinsson m.fl. 2023). Dessvärre är detta något som framträder tydligt även i vår undersökning, där flertalet av respondenterna uttryckte att de hade haft tankar på att skada sig själva eller avsluta sina liv. Så här berättade exempelvis 20-åriga Aisha om situationen i samband med att det uppdagades att hennes pojkvän hade svindlat henne in i skuldsättning:

Erik: Om du skulle beskriva, har den här situationen med skulderna påverkat ditt psykiska mående på något sätt?

Aisha: Ja. Det har påverkat väldigt mycket, min psykiska situation.

Erik: På vilket sätt?

Aisha: Jag fick en depression, jag blev sjuk... Och... Jag tänkte... Jag tänkte hela tiden att jag skulle göra... Göra nåt mot mig själv. Dåliga saker.

Erik: Mm...

Aisha: Jag började tänka på ett negativt sätt, på grund av allt det här. När jag gjorde slut också, med honom. Det blev bara värre och värre. Så, ja, det har påverkat min psykiska hälsa.

För Aisha var skuldsättningsproblemen tätt sammankopplade med att hon hade blivit lurad av en person som hon hade litat på och stått nära, vilket sannolikt adderade en dimension av negativa känslor till situationen. Men tankar på att skada sig själv eller begå självmord framträdde även bland många av de som inte hade sådana erfarenheter av svek. Tim var exempelvis vid relativt gott mod under den första intervjun, men till det andra intervjutillfället hade han blivit arbetslös och därmed inte haft möjlighet att betala av mer på sina skulder. Vi träffades i hans lilla etta med kokvrå, där elen var avstängd på grund av obetalda räkningar. Han lagade mat på ett stormkök, laddade mobiltelefonen i trapphuset och hotades dessutom av vräkning:

Jag mår väl så bra som jag kan. Jag mår lite som ett as, om man får säga så. Jag försöker alltid blicka mot ljusglimtarna men... Jag gick ner mig själv som tusan i höstas... Var nära att avsluta allting, om man säger så. Så illa var det. /.../ Jag bara kände att allt kan dra åt helvete typ. Så man mår ju inte hundra, faktiskt. Man är smådeprimerad just för att det har ändå gått rätt många år nu, man har varit fattig, man har ändå kämpat på. Man har sovit dåligt, eller så sover man länge om dagarna... Man har inte mycket ork i sig till slut.

Att liknande berättelser var så pass vanligt förekommande hos de unga vuxna som vi intervjuade är en signal som måste tas på största allvar. Det visar tydligt hur svår och pressande som de unga upplevde sin vardagssituation, liksom hur skuldsättningen påverkade deras psykiska mående.

Hur överskultsättning formar individen

Framträdande forskning inom skultsättningsfältet har på olika sätt diskuterat hur skulder och överskultsättning skapar specifika individuella "subjekt". Detta innebär att skultsättning antas forma individer och deras identitet – att du *blir* en specifik människa till följd av skultsättningen. På ett generellt plan stämmer de unga vuxna vi träffat in på de alienerade och melankoliska subjekt som Caffentzis (2016) respektive Jeong (2016) diskuterar, där överskultsättning frammanar olika former av nedstämdhet liksom både ofrivillig och självvald isolering från omgivningen (se även Jacobsson 2003; Coffey m.fl. 2024). Fokus i forskningen har annars ofta varit på hur skultsättning "styr" människor till att bli lydiga och ansvarstagande subjekt som inordnar sig i konsumtions- och kreditsamhällets struktur (se t.ex. Lazzarato 2012; Jeong 2016; Mäkelä m.fl. 2022). Sådana tendenser syns tydligt även i vår studie, inte minst i hur starkt orienterade mot arbete och återbetalning som flertalet av våra respondenter var (se kapitel 5). En sådan "underkastelse" eller kapitulation inför sakernas tillstånd – det vill säga kreditsamhällets logiker – blir även tydlig i hur respondenterna resonerade när de försöka hitta någonting positivt i sin svåra situation.

Att se det positiva i att vara överskultsatt

I en generellt mycket svår livssituation framträdde hos många respondenter vad som närmast kan tolkas som ett allmänmänskligt behov att rationalisera och finna positiva aspekter av den situation som de befann sig i. En "vändpunkt" i livet som överskultsatt som lyfts fram närmare i kapitel 7, handlar om att återfå en känsla av kontroll över sin livssituation. Sådana känslor av kontroll kan skapas på flera olika sätt, men ett sätt är att acceptera sin livssituation sådan som den är. Så här uttryckte sig Felicia under den sista intervjun:

Jag tror att jag under de här åren har accepterat mig själv mer. Nu är jag inte riktigt längre: "Jag skäms över att jag har skulder, jag berättar inte...". Utan det är en del av mig. Jag behöver alltså acceptera mig själv mer, och har även börjat hantera mina känslor. /.../ Alltså, att jag ens tar det steget, att jag faktiskt har gjort det... Det är extrema framsteg för mig.

Flera respondenter – inte minst Emelie, som vi kommer att se exempel på i nästa kapitel – talade i liknande termer av att livet som överskultsatt blev lättare att leva

när de hade kunnat acceptera sin situation. ”Det är en del av mig” sade Felicia om sin överskuldsättning, vilket ger en indikation om hur nära förbunden som skuldsättningen kan bli med den individuella identiteten, och ”acceptansen” handlar till stor del om att ”lära sig att leva” med att vara överskuldssatt. För många respondenter blev en central aspekt av detta att acceptera och underkasta sig den återbetalningsregim som de levde under. Genom sådan acceptans kan vi förstå varför många fortsatte att arbeta och återbetala år efter år, trots att skuldsummorna minskade mycket långsamt eller i vissa fall inte alls. Här ser vi alltså tydliga empiriska exempel på hur skuldsättningen *skapar* subjekt som inordnar sig i kreditsamhällets logiker.

En ytterligare formulering av att se positivt på sin skuldsättningsproblematik sammanfaller med en annan aspekt av att skuldsättning formar människor till att bli en viss person. Många respondenter formulerade sig nämligen i termer av att skuldsättningen hade *lärt* dem något, exempelvis 25-årige Tim:

Jag har ju fått leva med skulderna sen jag var 18, så man har ju lärt sig att kunna hantera känslorna kring det. /.../ Det har ju fått mig att kunna växa som människa också. Nu kan jag rycka lite på axlarna, det har jag inte alltid kunnat göra. Jag försöker att inte göra ett för stort problem av det. Så där har jag vuxit rent... hur ska man säga, mognat.

Även Tim talade i termer av att ha ”lärt sig att leva” med sina skulder och han lyfte även fram att skuldsättningsproblemen hade fått honom att ”växa som människa” och ”mogna”. Detta sätt att formulera sig liknar hur flera andra av de unga vuxna uttryckte sig i termer av att ha lärt sig en nyttig ”läxa”, exempelvis Emil:

Det är klart att jag har lärt mig en läxa, det har jag verkligen gjort. Innan kunde det vara så att jag sparade pengar för att göra eller köpa nåt kul. Som när jag köpte bilen, då jobbade jag hårt och sparade. Nu är det väl mer att jag vill ha en buffert om nåt skulle hända. Om jag måste betala det ena eller andra nu, då har jag pengar att göra det med. För annars hamnar man i samma situation igen och då blir det bara en jävla cirkel. Men om man då sparar pengar kan man komma ur det.

Emil var sparsam även innan han hamnade i skuldsättningsproblem, men då sparade han för att ”göra eller köpa något kul” (som en bil). Nu hade han lärt sig vikten av att hushålla med pengar på ett än mer försiktigt sätt (se mer nedan i detta kapitel). Även de som hade ett missbruk i bakgrunden pratade om sina

livsupplevelser som en viktig lärdom och i dessa fall blev skulderna i regel en del av en större problematik som de behövde hantera. Oscar, som kände att både drogerna och skuldsättningen var ett avslutat kapitel i livet, berättade:

Jag ångrar att jag har sårat människor som jag älskar, och det... Det är sådana ärr som alltid kommer att finnas kvar. /.../ Men annars ångrar jag ingenting, jag är evigt tacksam för att jag sitter här med dig nu för det är min resa liksom, och det är så jag väljer att se på det.

På det här sättet blev det möjligt för de unga vuxna att se en mening med den situation som de hade genomlevt eller fortfarande befann sig i. Samtidigt som det var eller hade varit jobbigt och svårt, så menade flera att de faktiskt hade fått ut någonting av det som påverkade deras utveckling (som människor) i positiv riktning.

Att bli någon annan

I termer av hur överskuldsättningen formar individer till att bli en viss typ av människa var Sebastians beskrivningar målande, så vi tittar närmare på dem. Vid det första intervjutillfället såg han mycket fram emot att kunna börja spendera pengar igen när han blev skuldfri, exempelvis köpa kläder, åka på resor och äta mat ute. Samtidigt gav han uttryck för en oro inför skuldfriheten som grundades i risken att falla in i ett slösaktigt konsumtionsmönster. Överdriven konsumtion var förvisso inte skälet till hans överskuldsättning, men i jämförelse med hans mycket sparsamma leverne under tiden som skuldsatt fanns en rädsla att han inte skulle kunna kontrollera sig när Kronofogdens tyglar släppte. Vid den sista intervjun hade han varit skuldfri sedan ett halvår tillbaka och gjorde följande reflektion:

Det var jättekonstigt, för den försvann nästan helt, den rädslan, så fort jag blev skuldfri. Den var jobbig fram tills att jag blev skuldfri, men sedan var det så här... Ja men, jag märkte att jag inte är samma person som jag var för sex år sedan. /.../ Jag har väl hamnat lite i det där, att man inte behöver [köpa saker]... Nu tycker jag nästan det känns jobbigt att spendera upp lönen. Jag känner att, det finns ingen anledning att spendera varje månad. Jag kan lika gärna ha kvar pengarna, och så kan jag fundera på saken istället.

Sebastian märkte att han inte var "samma person" som innan skuldsättningen. Detta kopplade han själv till att han hade varit en "ung och dum" 20-åring när han blev överskuldsatt, och vid den sista intervjun närmade han sig 27 år. Samtidigt blir det tydligt att också själva upplevelsen av att leva med skuldsättningsproblem hade fått honom att *bli* en annan. Just att köpa kläder, unna sig att handla bättre mat och äta lunch ute var saker som han återkommande pratade om att han längtade efter under de två intervjuerna då han fortfarande var skuldsatt. Men vid den sista intervjun lät det annorlunda:

Jag har blivit en sådan här som köper grejer när det är rea. /.../ Alltså kött köper jag ju nästan aldrig fortfarande, det kan bli någon gång om jag hittar det på extrapris. Och smör köper jag nu, för att jag gillar att kaka bröd på helgerna liksom. Det här vanliga, jag köper apelsinjuice nu, sådant som jag aldrig köpte förut. /.../ Men mat... En vanlig söndag står jag och lagar typ tio matlådor, det har jag fortsatt med. Men det är klart, vissa veckor, om det kanske bara blev sju matlådor, då är det okej. Då äter jag annan lunch tre dagar. Och jag har köpt lite kläder, men inte jättemycket faktiskt. Jag trodde jag skulle gå mer all-in, men det har inte blivit så. /.../ Jag märkte att jag behöver väl inte jättemycket nytt.

Sebastian flyttade till en större hyresrätt när han blev skuldfri, men fortfarande med samma hyresvärd och i samma kvarter som tidigare. Till den nya lägenheten hade han köpt ett köksbord med tillhörande stolar – vilket han inte hade i den tidigare lägenheten – och en större säng. Han hade även sparat ihop till en resa till Italien, som han just hade varit iväg på när vi träffades. Men när det gällde vardagsutgifter hade Sebastian, tvärt emot sin egen oro, fortsatt att leva på ett liknande sätt som när han var överskuldsatt och varit tvingad till att leva sparsamt (även om han nu unnade sig bröd, smör och juice på helgerna). Sebastians inställning till konsumtion och ekonomi tycktes ha formats av hans sju år som överskuldsatt – han hade helt enkelt "blivit en sådan" som lever sparsamt. Han sammanfattade det själv:

Mina vanliga, rörliga kostnader har egentligen inte förändrats [sedan jag blev skuldfri]. Det är väl om man har köpt en möbel någon gång och sådär, men nu tycker jag att det känns skönt att kunna börja spara och bygga upp en buffert. Jag har inget sparmål eller något sådant, utan bara sparar för sparandets skull.

Sebastian hade lärt sig sin "läxa" och fann nu närmast glädje i att kunna spara snarare än att spendera pengar. Han hade *blivit* ett mycket ansvarstagande och

skötsamt ekonomiskt subjekt (jfr. Mäkelä m.fl. 2022; Farrugia m.fl. 2022). Överskuldsättning tycks alltså mycket riktigt forma specifika typer av subjekt och vi ska nu ta den analysen vidare genom att titta närmare på olika strategier som de unga vuxna använde för att orientera sig och hur detta delvis alstrade en ny identitet.

Handlingsstrategier

Vi har i kapitel 5 – och egentligen genom hela rapporten – kunnat se att livet som överskuldssatt ung vuxen begränsas på en rad olika sätt. Vi har visat att livet för våra deltagare i stora delar utspelar sig i ett slags ingenmansland – eller ”varken-eller”-tillstånd – där livet på många sätt står stilla och där handlingsmöjligheterna på avgörande sätt inskränks. Detta betyder emellertid inte att det inte existerade skillnader i hur de unga vuxna orienterade sig i detta ingenmansland. De allmänna begränsningar i handlingsutrymme som exempelvis betalningsanmärkningar och utmätning medför kommer med andra ord inte att utradera individuell subjektivitet och agens. Redan i det förra avsnittet i detta kapitel – om hur överskuldssättning sätter spår i identiteten och formar vissa typer av beteenden – såg vi prov på vissa strategier som våra respondenter använde sig av i syfte att hantera sin vardag.

I detta avsnitt fäster vi ytterligare fokus på variationer i aktörskap och handlingsstrategier som vi har sett i materialet, framför allt i två avseenden. Det första handlar om hur deltagarna orienterade sig i vardagen med väldigt lite pengar tillgängliga, exempelvis genom att undvika sociala situationer där de riskerade att ”avslöjas” som skuldsatta. Det andra fokuserar olika strategier i förhållande till återbetalning av skulderna, exempelvis att arbeta hårt och leva spartanskt för att betala (och bli skuldfri) snabbare eller tvärtom att betala så lite som man kan till Kronofogden, men parallellt bygga upp ett sparkonto.

Strategier i vardagen

Att leva som överskuldssatt innebär i regel att behöva leva ett liv där man har mycket ont om pengar, vilket i sin tur ger upphov till olika typer av strategier för att hantera vardagen – såväl socialt som ekonomiskt.

Undvikande strategier

I kapitel 5 har vi ingående redogjort för att deltagarna på grund av sin ekonomiska situation tvingades välja bort många sociala aktiviteter. Intressanta situationer uppkom dock när sociala aktiviteter inte helt kunde väljs bort, men där de deltog under andra villkor än andra. Givet att skuldsättning innebär ett stigma (Jacobsson 2003; Frade 2012; Steadman 2017) var det för många deltagare därför angeläget att utarbeta strategier för att undvika att bli ertappade som skuldsatta i olika sociala situationer.

Felicia, som under projektets gång både studerade och arbetade, återkom ofta i intervjuerna till svårigheten att delta i sociala sammanhang på ett fullvärdigt sätt, i kapitel 5 återgav vi exempelvis för hur hon "ålade sig" undan när folk i hennes närhet diskuterade fonder och sparande. Vid det första intervjutillfället var Felicia student och då valde hon helt sonika bort att delta i sociala sammanhang med sina studiekamrater: "Typ om ens kompisar i skolan ska gå ut och ta en tentaöl. Det följer inte jag med på. Det blir såna saker man undviker. Jag har aldrig varit med på sittningar." Vid det andra intervjutillfället hade Felicia tagit ett studieuppehåll och istället arbetade hon. För första gången sedan hennes skulder hamnat hos Kronofogden hade hon på sin nya arbetsplats vid ett antal tillfällen följt med kollegor på after work. Hon var mycket glad över detta, men deltagandet innebar också en hel del ångest:

Felicia: Jag var på AW och bara att någon köper mig en öl när jag säger att jag inte har pengar tycker jag är svinjobbigt. Alltså, för mig känns det som att jag behöver betala tillbaka. Annars är det välgörenhet. Och då blir det liksom okej, jag vill inte att någon annan ska köpa något till mig för då blir det som att... Då är inte jag ansvarig för det. Jag mår dåligt över det, för jag fick två öl samtidigt, och bara fan, där är skulden liksom tillbaka, att man får någonting och måste betala tillbaka det. Alltså, att en kollega har köpt en öl till mig och jag bara: "Men vad ska jag swisha?". "Nej men du ska inte swisha någonting, du tar det nästa gång, det är lugnt". Jag klarar inte det, jag måste swisha över det för jag vill inte sitta där en dag när vi ska ut på AW senare och sen bara: "Ja men Felicia, jag köpte öl till dig de senaste 3 gångerna".

Tobias: Och då kanske du inte har pengar på kontot?

Felicia: Precis. Och det har väl också med det här att, jag vill inte ha någon ny skuld, utan min hjärna är så insnurrad, det är liksom det jag är van med.

Felicias strategi handlade i det första rummet om att undvika att hamna i en situation som hon inte hade ekonomisk kontroll över. Som vi kommer att se nedan bestod stora delar av Felicias vardag i att kalkylera inköp så att hon skulle klara sig hela månaden. Den sociala situation som en after work med kollegor utgör tenderar inte sällan att vara organiserad kring vissa mer eller mindre outtalade sociala överenskommelser, exempelvis att drycken beställs i "rundor" – det vill säga att en person betalar för hela sällskapet mot löftet om att en annan person tar nästa runda utifrån ett grundantagande om att det i slutändan kommer att gå jämnt upp. Som citatet visar kan också ett inköp som gjorts förväntas återgäldas i framtiden, kanske på nästa AW. För Felicia – som hade inrättat sitt liv enligt en regim där hon hade koll på varje öre – innebar en socialt gemensam överenskommelse som denna ett hot mot hennes kontroll och dessutom återaktiverade den upplevelsen av att vara *i skuld*. Lösningen som Felicia begagnade sig av – vilken i någon mening innebar ett brott mot den sociala överenskommelsen – var att direkt swisha den summa som kollegan lagt ut för att på så sätt reglera skulden i stunden. För en person som, likt Felicia, skuldsatts via "köp nu, betala senare"-tjänster, var det sannolikt ännu viktigare att inte försätta sig i en situation som speglade denna typ av betalningslösning, här dessutom kryddat med att skulden dessutom potentiellt skulle krävas in av en person som hon hade en social och professionell förbindelse till.

Strategier för konsumtion

Majoriteten av deltagarna i studien underkastade sig den återbetalningsregim som de var satta under, vilket innebar att det var nödvändigt att utarbeta strategier orienterade mot att kunna leva under mycket knappa ekonomiska förhållanden, exempelvis genom att noga planera sina nödvändiga inköp (jfr. Hjort 2004). Här kan det återigen vara värt att påminna om att personer med betalningsanmärkningar inte äger möjligheten att i slutet av månaden köpa saker på avbetalning eller faktura, de måste klara sig med de pengar som finns tillgängliga om de inte lånar pengar privat (vilket de flesta deltagare sade att de absolut inte ville göra).

Även om livet som överskuldsatt med nödvändighet innebär att välja bort många inköp kvarstår det faktum att vi som mänskliga och sociala varelser behöver konsumera vissa typer av produkter i en viss omfattning för att överleva. En sådan produkt är i vår samtid en mobiltelefon, vilket typiskt sett är en vara vars användning kräver ett abonnemang. Med betalningsanmärkningar vill dock ingen operatör låta dig teckna abonnemang, varför detta var en fråga som samtliga

deltagare på olika sätt behövde hitta lösningar på. Förhållandevis vanligt var att en förälder stod på abonnemanget, men det fanns också exempel på deltagare som inte hade lust att träda in i den typen av beroendeförhållande till sina föräldrar, varför de fick hitta andra vägar. Till exempel stod Wilmas bästa vän på hennes abonnemanget och varje månad swishade hon avgiften till sin vän.

Att hitta vägar för att med en mycket begränsad budget överleva månaden utgjorde en av de aspekter där det är uppenbart att deltagarna behövde ”växa upp fort” (se mer om detta i kapitel 5). Många deltagare beskrev hur de närmast hade uppnått ett slags sjätte sinne för att klara vardagen ekonomiskt, till exempel genom att jämt och ständigt leta efter extrapriser. Ett exempel på detta var Felicia, som vid det tredje intervjutillfället fick sin inkomst utmätt av Kronofogden. Vissa månader ledde detta till en situation där Felicia inte hade mer än 200 kronor kvar med en vecka kvar tills nästa gång hon skulle få pengar på kontot. På en fråga om hur Felicia rent konkret gick till väga för att leva på så lite pengar svarade hon:

Det är liksom en stress som orsakas. Har jag råd med det här den här månaden? Har jag råd med kattmat? Jag har blötmat, de kan få det i vatten. Det blir massa sådana saker, för att jag ser hellre till att mina katter har mat än att jag har mat, för jag överlever. Men jag kollar alla reklamblad, vad det är som är billigt på vilket ställe. ”Okej, vad bra, Lidl hade billig köttfärs. Men om jag köper köttfärs där, har jag lök och vad kostar det? Jag har lök, vad bra, då kan jag göra några köttbullar och så kan jag äta det i en vecka och frysa in”. Vissa gånger har det varit 100 kronor att leva på i två veckor liksom, det har varit de summorna. Ofta försöker jag storhandla nu i början av månaden och frysa in.

Felicia behövde ständigt kalibrera olika varors nödvändighet för att inte hamna på minus. Att undvika aktiviteter eller att hitta saker att göra som inte kostade pengar var också en strategi som Felicia ägnade sig åt:

Det är väldigt energikrävande när man tänker på det och det krävs mycket planering. Min systerson var här i somras och jag bara: ”Jag har inte råd”. Min syster hade ändå gett honom pengar som skulle räcka till oss båda... Men det är att planera runt det, typ: ”Vi får gå till [park] och kolla på djuren, det är gratis och det tycker han säkert...” Man får försöka arbeta runt sådant. Men bara, det är liksom så mycket som man inte tänker på och även om det är små saker, alltså man tänker att: ”Det är bara en hundralapp”. Men en hundralapp för mig är liksom jättemycket, det kan räcka till en hel vecka om inte mer.

För de deltagare som hade för låg inkomst för att kunna mätas ut av Kronofogden kunde den lilla inkomst som månatligen kom in innebära en stor stress, särskilt för de deltagare som enligt egen utsago var shoppingberoende. Att hantera dessa pengar krävde med andra ord strategier, och en sådan kunde vara att låta en vän agera som ett slags ekonomisk förvaltare (mer om detta finns att läsa i kapitel 8). Wilma var en av de deltagare som varje månad satte över ett belopp till en vän som denna förvaltade och som hon fick kontakta för att be om pengar om hon verkligen behövde köpa något. Även om det fick Wilma att "känna sig som ett barn" kunde hon också känna tillfredsställelse över att hon varje månad lyckades betala över pengarna, snarare än att spendera dem på något som hon sedan skulle ångra: "Jag har ju känt en ganska stor stolthet, faktiskt. Att jag har... Ja, men tagit tag i det lite. Och faktiskt försökt få hjälp".

Strategier för inkomst

David utgör ett exempel på hur situationen som överskuldssatt kunde ge upphov till olika sätt att både kalibrera utgifter och hitta alternativa inkomster. En av Davids favoritaktiviteter var att plocka svamp tillsammans med sin partner och vänner. Vid det första intervjutillfället talade han med stor glädje om hur detta både innebar att han kom ut i naturen och utgjorde ett tillfälle att umgås socialt utan några ekonomiska utgifter. Vid det andra intervjutillfället – som inträffade vid en tidpunkt med historiskt höga bensinpriser – hade David dock behövt reflektera över om svampplockandet verkligen var ekonomiskt försvarbart med tanke på att det kostade pengar att åka till skogen:

Jag måste hitta sådär mycket för att det ska vara värt. För det är ju svindyrt att åka, egentligen har vi inte råd att åka så mycket som jag gör. Men jag gör ju det för jag trivs ute i skogen, om jag har vännerna med. Men alltså det är ju inte gratis. Så det är så, alltså allt kostar ju pengar. Det finns inte mycket man kan göra som inte kostar pengar.

Vid det tredje intervjutillfället återkom David till svampplockandet, men talade ytterligare en gång om det i andra termer. Mindre viktigt var nu det sociala och naturupplevelsen, snarast var det utifrån andra – men denna gång lukrativa – ekonomiska överväganden som han radikalt hade skalat upp svampplockandet. I Davids flickväns lägenhet, där vi genomförde intervjun, var köksbordet överfyllt med kantareller:

David: Vi har varit ute från juni till slutet av oktober och plockat. Och det har varit mycket svamp... 450 kilo har vi räknat ut att jag har plockat. Det är rätt mycket. Jag har ju åkt långt också... Jag kunde plocka nästan 80–90 kilo på en dag, när pappa och jag var ute. Det är helt sjukt, jag hade ju fem-sex fulla kassar. Det har varit svamp över hela soffbordet här också, och vi har fått bygga upp flyttkartonger för att lägga upp det.

Erik: Men vad gör ni med allt, då?

David: Säljer mycket, då får man ju in något snabbt. Det har också hjälpt oss att inte ha för mycket på Klarna, vi har säkert sålt 200–250 kilo. Man kan sälja till affärer, men de betalar inte mycket. Det är om man hittar någon restaurang eller något... Men då måste man deala lite, så jag säljer mest privat, både till släkt och familj. Sedan på Marketplace på Facebook, och folk hör av sig. En del köper ju... Tar typ 10 kilo, då har man ju en tusenlapp ungefär.

Vid varje intervjutillfälle förhöll sig David med andra ord annorlunda till svampplockandet. Även om aktiviteten ursprungligen bidrog med värden som *inte* var ekonomiska blev svampplockandet mer och mer relaterat till pengar under studiens gång. Inledningsvis genom att inordnas i en kalkyl av övervägande om det var ekonomiskt rationellt att ta bilen och plocka svamp, och vid det tredje tillfället hade svampplockandet vänt till en inkomstkälla. Det som gradvis sker är alltså att en social fritidsaktivitet först sätts i relation till utgifter och utkomst och slutligen antar formen av ett arbete och en inkomstkälla. I marxistiska termer skulle detta kunna förstås som en process av *reifikation* (Lukács 1923/1971) i Davids mikrokosmos, det vill säga en process av att en i grunden social relation grad- och etappvis förtingligas till att bli en varurelation vars värde mäts i pengar. Ett annat sätt att begreppsliggöra den omvandling som sker med Davids svampplockande är med hänvisning till sociologen och tidsforskaren Barbara Adams (2003) begrepp *kommodifiering av tid*, d.v.s. att tid tenderar att "värderas" i ekonomiska relationer, där ens tid filtreras genom och utvärderas gentemot en ekonomisk logik. Den inte obetydliga tid som David lade ned på att plocka svamp förvandlades gradvis under studiens gång, från att uppfattas som fritid till att ta form av arbetstid. Flera andra respondenter hade liknande strategier som innebar att på ett eller annat sätt inbringa inkomster utöver den lön som deras formella anställning gav. Behovet av sådana "sidoinkomster" har blivit allt större bland unga i dagens senkapitalistiska samhällen (Allen & Finn 2023). För den som är skuldsatt kan sådana sidoinkomster innebära antingen en möjlighet att betala av

snabbare eller en möjlighet att ibland ha lite mer pengar att leva på än det normalbelopp som finns kvar av lönen efter utmätning.

Strategier i förhållande till återbetalning

Vi har hittills fokuserat på hur deltagarna utarbetade strategier för att klara sig i den omedelbara vardagen, såväl socialt som ekonomiskt. För alla deltagare var emellertid även frågan om återbetalning högaktuell. Relationen mellan å ena sidan återbetalning för en skuldfri framtid och att å andra sidan skapa sig utrymme att leva i nuet tog sig olika uttryck för olika deltagare.

Strategier för sparande

En typ av strategi som användes av flera deltagare var att hitta vägar för att spara pengar som Kronofogden inte mätte ut. Några av deltagarna tog hjälp av vänner som hjälpte dem att spara på svårspårade konton (se kapitel 8), men i detta avsnitt ska vi fokusera Emil som vid det första intervjutillfället hade förhållandevis lite pengar i skulder, runt 10 000 kronor. Han hade redan betalat av det sista av de skulder som fanns hos Kronofogden och återstod gjorde några mindre summor till inkassobolag som Emil hade upprättat avbetalningsplaner med. Emil stod med andra ord inte under löneutmätning. Samtidigt arbetade Emil och han skulle relativt lätt ha kunnat betala av sina skulder på kort tid. Ändå var det först i samband med det tredje intervjutillfället som Emil till slut hade betalat av sin sista skuld. Skälet var att Emil, snarare än att bli skuldfri så snabbt som möjligt, prioriterade att bygga upp ett sparkonto till vilket han varje månad lyckades sätta över så mycket som upp till 12 000 kronor. På frågan om Emil sparade till något särskilt svarade han:

Alltså, jag sparar för att kunna ha nånting. Att ha pengar om jag vill göra nåt eller köpa nåt. Att känna sig trygg ekonomiskt. Det är väl det jag sparar till.

När vi talade vidare om saken sade Emil att sparandet handlade om ett slags försäkring för att han aldrig skulle behöva hamna i en situation där han var beroende av krediter eller lån: "Det är viktigt för mig att känna att jag har en trygg ekonomi. Det tänker jag på nästan varje dag. Det har varit en jävla resa, men till slut kommer man dit." Att spara pengar och att agera ekonomiskt i varje litet val hade vid det tredje intervjutillfället utvecklats till något som närmast liknade en besatthet för Emil:

Jag ser typ problem med att unna mig, istället för att se glädjen i det. Det enda jag kan förlita mig på är mina sparade pengar. Det är en säkerhet på något sätt, om det nånsin skulle skita sig.

Här ser vi återigen exempel på hur erfarenheten av skuldsättningsproblem formar individens identitet och beteendemönster. Emil sade sig vara 100 procent säker på att hans ekonomiska upptagenhet hängde ihop med att han hade varit överskuldssatt, och på vissa sätt uttryckte han tacksamhet över vad denna erfarenhet hade lärt honom:

Jag är glad att det blev som det blev för jag har blivit så bra med just pengar, eller jag har blivit så varsam. Så det har ju blivit positiva saker ifrån någonting riktigt dåligt.

För Emil var det viktigt att i framtiden kunna återinträda i en normativ ekonomisk statusordning genom att exempelvis en dag ha möjlighet att beviljas ett bostadslån. Denna normalitet ville dock Emil vara väl förberedd inför och han var mycket noga med att i denna nyvunna "frihet" inte vara beroende av krediter och mindre lån, varför han prioriterade att bygga sig en ekonomisk buffert att utgå ifrån.

Strategier för att snabba på återbetalning

Om Emil prioriterade sparande framför återbetalning av skulder kan vi se ett motsatt handlande från Sebastian som snarast gjorde allt i sin makt för att så snabbt som möjligt bli skuldfri. Sebastian fick – likt merparten av de respondenter som hade anställning – delar av sin löneinkomst utmätt av Kronofogden. Där de flesta andra accepterade läget och försökte leva så gott de kunde med den mycket sparsamma summa som de fick behålla tänjde Sebastian på gränsen för vad som behövdes för att försörja sig: "Jag kanske låter dryg nu, men jag tror att mycket handlar om disciplin. Har man satt sig själv i den här situationen själv så gäller det att ha lite disciplin om man vill lösa det." Sebastian hade satt upp ett mål att bli skuldfri långt innan Kronofogden prognos, som var 2029. Detta lyckades han också åstadkomma genom framför allt tre strategier: (1) ett mycket sparsamt levnadssätt; (2) byta arbetsplats och arbeta så mycket övertid som möjligt och (3) ständiga förhandlingar med fordringsägare om delvis skuldavskrivning och att återbetala mer än vad Kronofogden mätte ut.

Under de två år som vi träffade Sebastian levde han ett påfallande spartanskt liv och övervägde noga varje liten utgift. Vid ett tillfälle beskrev han hur han ständigt tänkte på "hur mycket kan jag snåla på för att betala av [så mycket som möjligt]".

Detta yttrade sig bland annat genom att Sebastian mer eller mindre valde bort dejting och ett vägande skäl till detta var att det skulle innebära en kostnad (se mer om det i kapitel 5). Ett annat exempel på hur Sebastian, som hade ett välbetalt jobb, mer eller mindre försakade bekvämlighet till förmån för återbetalning, var hans berättelse om hur han hade valt bort att köpa en fläkt:

Den här lägenheten blir fruktansvärt varm under sommaren. Just för att solen ligger på hela dagen. När det var som varmast i somras var det 27–28 grader i lägenheten när jag skulle gå och lägga mig på kvällen. Det är lite plågsamt och jag har ju inte direkt råd att gå och köpa en bra AC för 3–4 000 kronor *skrattar*. Eller, jag hade väl kunnat haft råd men det känns... Det tänker jag inte lägga pengar på nu. Jag får lida lite.

Sebastian såg till att arbeta över så mycket som han bara kunde, dels för att få in mer pengar, dels för att inte spendera pengar i samband med ledighet:

Nu jobbade jag 87 timmar övertid i december. Så hade jag absolut inte jobbat om jag [inte hade skulderna]... Men om jag ska vara ledig i fyra veckor: Med vilka pengar? Det kostar ju att vara ledig. Vad som helst man ska dra ut på, om man ska åka och bada så köper man glass, man köper käk... Så det har blivit att jag jobbat mycket istället, också för att det kostar så mycket att inte jobba.

Den tredje strategin som Sebastian begagnade sig av var regelbundna förhandlingar med fordringsägare. Detta började han göra i samband med att han vid ett tillfälle hade bytt (till ett än mer värlönat) arbete och plötsligt hade mer pengar tillgängliga än vad Kronofogden utgick från i sin kalkyl för utmätning. Särskilt under en månad hade Sebastian ett kraftigt överskott då han både fick lön från sitt gamla företag och en förskottslön från det nya. Istället för att spendera dessa, eller lägga undan som Emil sannolikt hade gjort, tog Sebastian chansen att kontakta sina fordringsägare för att förhandla med dessa direkt, innan Kronofogden ändrade hans utmätning. Tillvägagångssättet förutsatte i sin tur att Sebastian hade god kunskap om lagar och regler beträffande kreditmarknaden, något som han på mer eller mindre egen hand hade tillägnat sig under åren som skuldsatt:

Rent generellt gör [fordringsägarna] inga avdrag på kapitalbeloppet, men jag har ju betalat ganska mycket ränta under lång tid. Och räntan får ju inte överskrida kapitalbeloppet. Men flera av mina skulder börjar närma sig det nu, jag har liksom betalat 27 000 i ränta på en skuld på 40 000 under 27 månader. Och då ringde jag

och sa: "Ni får 30 000 uppdelat i två betalningar, så kan jag skriva av det". Och då kontrade dom och så landade vi på 36 i slutändan. Men då är det ju bara räntorna dom skriver av egentligen, och då har dom fått in alltså 30 000 alltså i ränta, utöver kapitalbeloppet.

Kunskap är emellertid inte tillräcklig. Att förhandla kräver också strategisk förmåga på en mer interpersonell nivå:

Ibland får man va lite ful och liksom: "Ni kommer inte se en spänn av mig igen om vi inte kommer fram till nåt". Man får nästan vara lite aggressiv. Det kan jag tycka är skitjobbigt, jag vill bara kunna vara trevlig och försöka komma fram till nåt. Men för mig har det handlat mycket om att beskriva hur mycket jag faktiskt redan har betalat, försöka liksom spela lite på det. Att liksom, jamen, jag är i den här situationen. Berätta lite om... Dra lite snyftkortet. Men det funkar. Jag betalar ju ändå hela mitt kapitalbelopp plus en jävla massa ränta ändå.

Vid det tredje intervjutillfället hade Sebastian lyckats bli skuldfri, fem år innan Kronofogden förutsade att detta skulle inträffa i samband att han började mätas ut. Som skuldfri var Sebastian något mer frikostig i sitt spenderande, exempelvis kunde han unna sig några uteluncher varje månad. Samtidigt menade han – vilket vi har skrivit mer utförligt om tidigare i kapitlet – att åren som skuldsatt sannolikt hade påverkat honom i grunden, till att – likt Emil – bli en mycket försiktig och ekonomiskt ansvarstagande person. Samtidigt som Sebastian var mycket nöjd, kunde han – när han blickade tillbaka på det liv som han hade levt för att skynda på sin återbetalning – medge att det många gånger hade varit tufft:

Det var hela tiden, att man alltid tittar på kontot, man sitter alltid och räknar. Eller jag satt i alla fall alltid och räknade, hur mycket har jag att röra mig med på per dag? Om jag har den här klumpsumman, om vi säger att det är den 15:e, då kan jag sätta mig och liksom: "Okej, nu har jag så här mycket kvar, hur mycket har jag per dag att röra mig på? Vad kostar liksom mat per dag, snus" liksom så här. Och börjar: "Okej, jag kanske måste dra ner lite på det här" eller "jag klarar mig". Man är ju hela tiden uppe i varv på något sätt, måste hela tiden ha koll.

Genom att dels under många år försaka nuet, dels "knäcka koden" lyckades Sebastian bli skuldfri långt tidigare än vad någon hade kunnat förvänta sig.

Strategier för att leva i nuet

Vi har nu sett två olika exempel på hur deltagare utarbetade strategier i relation till återbetalning. Emil betalade bara tillbaka så lite han behövde i syfte att kunna spara pengar för framtiden, och Sebastian gjorde istället allt i sin makt för att snabba på återbetalningen. Ett tredje förhållningssätt kan vi se hos Max som fokuserade på att leva i nuet snarare än att betala av de skulder som han hade hos Kronofogden. Redan när Max skulder uppdagades för hans föräldrar utarbetade Max tillsammans med dem en strategi för återbetalningen. Eftersom Max skulder både bestod av konsumtionsskulder (med tickande räntor) och skulder till det offentliga (böter och skadestånd som inte växte alls eller mycket lite) fokuserade de på att direkt betala av konsumtionsskulderna och låta de andra skulderna ligga kvar:

Det är vissa skulder jag velat betala och andra jag inte velat betala. Så jag har ringt [till Kronofogden] och sagt att jag vill betala det här bara, typ. Och då har jag fått speciella fakturor liksom så jag kan betala. /.../ Vi kollade upp vilka skulder det var som växte. Alltså, det var de från SMS-lånbolaget och Klarna liksom. Vi lade ihop dem och så lade jag de pengarna jag hade och sen så lade de ut resten och betalade.

Max lönearbetade men hans löneinkomst mättes inte ut, sannolikt på grund av tidigare visad betalningsvilja samt att skulderna inte var så höga. De skulder som låg kvar hos Kronofogden hade Max med andra ord kunnat betala av förhållandevis snabbt, men istället prioriterade han annat: "Hade jag velat hade jag kunnat betala alla skulder nu. Men det ska jag inte, för jag ska åka på den här resan istället". Likt Emil använde Max det utrymme som gavs honom till följd av att hans lön inte mättes ut till att själv bestämma vad han skulle lägga överskottet av sin disponibla inkomst på snarare än att sträva efter att så snabbt som möjligt bli skuldfri. Till skillnad från Emil, som hade problem med att unna sig, hade Max däremot inga problem med att spendera pengar på aktiviteter som exempelvis resor. Han prioriterade nuet framför att både bli skuldfri snabbt eller att skapa sig en buffert för framtiden.

En annan person som prioriterade nuet var Ahmet. Kronofogden mätte varje månad ut cirka 2 000 kronor från Ahmets aktivitetsersättning och vid det första intervjutillfället betalade Ahmet med viss oregelbundenhet även in ytterligare pengar som han hade tjänat genom att resa utomlands och sälja sex. Vid det andra intervjutillfället sålde Ahmet fortfarande sex, men då hade han slutat att betala tillbaka mer än vad Kronofogden varje månad mätte ut. Vid det tredje

intervjutillfället låg Ahmets skulder hos Kronofogden på cirka 400 000 kronor och de ökade varje månad på grund av förräntning. Han hade vid denna tidpunkt helt givit upp tankarna på att någonsin bli skuldfri:

Jag tror inte att jag någonsin kommer att bli det. Med tanke på räntan som bara stiger och stiger och stiger. Det är ju sjukt mycket ränta och det är inte så att Kronofogden tar typ 20 000 från mig, utan... Nej, jag tror inte att jag kommer att bli det, tyvärr.

De 2 000 kronor som Kronofogden alltjämt mätte ut varje månad beskrev Ahmet som "en spott i sjön". Han hade också givit upp alla tankar om att börja lönearbeta:

Erik: Kan du på något sätt se att du skulle kunna bli skuldfri?

Ahmet: Ja, att jag vinner på lotto.

Erik: Det är det enda?

Ahmet: Det finns ju det där med att jobba och få riktig lön, att de drar, men det där... nej, absolut inte, jag vill inte. Det går jag inte med på.

Erik: Det skulle ta för lång tid?

Ahmet: Ja, herregud ja. Och så ska jag gå upp och liksom slita, nej.

Ahmet var diagnostiserad med en (mildare) intellektuell funktionsnedsättning, men vid den första intervjun närde han ändå drömmar om att få ett jobb. Vid studiens slut såg han däremot ingen mening med att ens försöka hitta ett jobb, eftersom återbetalningarna skulle vara så långvariga och innebära att hans (ekonomiska) vardagssituation ändå inte förbättrades. Däremot sålde Ahmet fortfarande sex och beskrev att han kunde komma hem med 30 000 kronor i kontanter när han hade "åkt iväg många dagar". Istället för att betala av sina skulder prioriterade Ahmet att festa och resa för dessa pengar. Vid studiens sista intervju hade han dessutom blivit involverad i ett kriminellt gäng som bland annat stal kött från matvarubutiker (se även kapitel 5). Ahmet var i intervjun öppen med att han sökte sig till svarta inkomster för att Kronofogden inte skulle kunna uppmärksamma hans inkomster och kräva in dem. Han menade dock att det framför allt var de stora skuldsummorna – och den hopplöshet som dessa implicerade – som gjort att han helt hade givit upp tanken på att bli skuldfri:

Erik: Hade du agerat annorlunda om du hade haft 10 000 hos Kronofogden?

Ahmet: Då hade jag kämpat för att bli skuldfri. Även om det varit 50 000 hade jag kämpat, men när det går upp och över det tycker jag att... Men om det var 50 000. Alltså, jag hade ju kämpat som fan för att få det betalt. Jag kanske hade sålt mig lite mer för att liksom få in pengarna, tror jag.

Där både Emil och Sebastian på olika sätt försakade sin nutid i syfte att i det ena fallet kunna spara till en buffert och i det andra fallet bli skuldfri snabbt var Ahmets handlingsstrategi på sätt och vis motsatt. Hans handlingar var orienterade mot nuet eftersom han inte bedömde att det fanns en framtid för honom. Att någonsin återinträda i en normativ ekonomisk statusordning framstod för honom som omöjligt. Att vara ett ekonomiskt subjekt är likväl ofrånkomligen nödvändigt för att överleva, varför alternativa inkomster utanför den gängse och normativa ordningen för Ahmet framstod som det enda rationella alternativet. Med detta följde dock en tillvaro där Ahmet pressades längre och längre bort från normen i en rad avseenden och där han slagit in på en mycket riskfylld väg. När vi frågade Ahmet, likt alla andra deltagare, var han såg sig själv fem år in i framtiden svarade han: "Det är inte säkert att jag lever ens om ett år. Inte så som jag lever nu. Då vet man aldrig".

7. Överskuldsättning som process: Förbättring, försämring och förändring

I projektet har vi haft som ambition att undersöka överskuldsättning som en process. En persons skuldsättningsproblem är inte statiska, utan någonting som utvecklas och förändras över tid. Processperspektivet innebär att vi förstår överskuldsättningen som ett pågående skeende och ”görande”, med olika inblandade aktörer i ett nät av relationer och maktrelationer. Beroende på sådant som klassbakgrund, genus, status på arbetsmarknaden, familjenätverk, typ av skuldsättning etc. kommer överskuldsättningsprocessen att se olika ut för olika individer. Andra aspekter av processen är mer allmänna för personer med skuldproblem. Ett sätt att begripliggöra överskuldsättning som en process är att analysera skuldsättningen som ett händelseförlopp i olika faser.

Skuldsättningens faser

I den vetenskapliga artikeln *Rhythms of debt* (Davidsson & Eriksson 2025) argumenterar vi för att olika faser i överskuldsättningsprocessen kännetecknas av specifika ”temporaliteter”, det vill säga uppfattningar och upplevelser av tid. Vi menar vidare att dessa temporaliteter i sin tur formas av de dominerande maktförhållandena mellan deltagarna och de olika aktörer som kan kopplas till deras skuldsättning i respektive fas. I detta avsnitt – där vi sammanfattar resultaten från artikeln – kommer vi även att uppehålla oss lite extra vid hur konsumtion enligt ”köp nu, betala senare” påverkar upplevelsen av tid.

Fas 1: Inträde på kreditmarknaden

I den första fasen, när de unga vuxna tog steget in i det utpräglade konsumtionssamhälle där handel på kredit är normaliserat, betraktade många deltagare sin egen utveckling som alltför långsam och som att de "låg efter" en upplevd normalnivå av konsumtion. Mindre lån och "köp nu, betala senare"-tjänster fanns dock lättillgängliga och utnyttjades som medel för att skapa en känsla av att "komma ikapp" exempelvis vänner som tycktes ha mer pengar. Wilmas berättelse är betydande för hur det kunde gå till i denna första fas:

När jag tog mitt första lån på Credway skrev jag på google: "Hur får man ihop pengar snabbt?" eller "hur tjänar man pengar snabbt?". Och det första som ploppar upp är ju lån. Och jag var så där att... Jag tänkte inte så mycket, där och då tror jag. Utan jag kände: "Jag måste ha pengar". För att jag märkte att, ju mindre pengar jag hade, desto sämre mädde jag psykiskt. Mina vänner var ju väldigt spontana och framför allt hade de det väldigt mycket bättre ställt än jag. Så de var så här: "Ja, men vi drar iväg och käkar skaldjursplata". Och jag var liksom: "Fan, jag har inga pengar. Men just det. Jag har ju det där". Och så var det liksom att... Ja, ta ut 2 500. Då skrev jag in 2 500, fick ett SMS: "Uttaget är godkänt. Du har dina pengar inom en kvart". Och det var ju så himla smidigt tyckte ju jag.

Användningen av "köp nu, betala senare"-tjänster sammanfattar på ett träffande sätt hur många deltagare orienterade sig i en situation som präglades av både brådska att komma ikapp och ett uppskjutande beteende. I allmänhet ansåg de unga vuxna i denna fas inte att de var skuldsatta (jfr. Roche 2024), delvis på grund av "köp nu, betala senare"-tjänsternas förmåga att "dölja sin status som en form av kredit" (Cook m.fl. 2023, sid. 245, vår översättning). Genom att tillämpa strategier för uppskov upplevde många en känsla av kontroll över sin kreditkonsumtion. Max, som ofta använde "köp nu, betala senare"-tjänster för konsumtionsvaror, sade: "När jag började med Klarna kunde jag betala av. När lönen kom betalade jag". Under en tid lyckades han därmed följa den helt automatiserade "inkasseringen" av skulder (Burton 2020; Tan 2022) som denna typ av företag använder. Snart nog var Max dock tvungen att jonglera med flera fakturor varje månad, vilket gjorde det allt svårare att betala tillbaka: "Efter ett tag blev det väl att... 'Jag tar det nästa månad'. Du vet, så gled det iväg".

I den internationella forskningslitteraturen hänvisas ofta till teoretikern Laurent Berlants (2011) begrepp "grym optimism" (*cruel optimism*) när man vill förklara varför individer skuldsätter sig. Exempelvis kan det hävdas att människor tenderar

att skuldsätta sig i en strävan efter ett gott liv i framtiden eller att krediter kan ge personer från fattigare förhållanden en känsla av framsteg och social uppåtgående rörlighet (James 2015; Saiag 2020). När det gäller studiens unga vuxna ledde kreditmarknadens snabba tempo snarast till frestelser att manipulera och påskynda processen i syfte att jämna ut konkurrensvillkor. I stället för att underlätta positiva resultat i framtiden var alltså syftet med krediterna att avhjälpa en negativ känsla i *nuet*, nämligen rädslan för att hamna utanför eller falla efter upplevda normer. På bara några minuter kunde de unga vuxna ansöka om – och beviljas – lån som gjorde det möjligt för dem att ”komma ikapp”.

Fas 2: Att bli överskuldsatt

Känslan av att vara i synk var dock högst tillfällig. När återbetalningskraven hopade sig och översteg den disponibla inkomsten ansökte flera av deltagarna om än mer riskfyllda lån, vilka beviljades snabbt. En spiral som snabbt spirade utom kontroll sattes igång, eftersom deltagarna i denna fas vanligtvis drevs av en logik att betala tillbaka gamla skulder med nya lånade pengar, vilket gjorde att deras vardag blev extremt fokuserad på att hitta nya kreditgivare.

I denna andra fas – där man kan säga att de unga vuxna började gå från skuldsätta till överskuldssatta – styrdes de övergripande livsrytmerna av aktörer på kreditmarknaden som lockade de unga vuxna med löften om snabba beviljanden utan vederhäftig kreditprövning. Felicia var en av de deltagare som hamnade i en svår skuldspiral som pågick i flera år eftersom hon var så rädd att skulderna skulle hamna hos Kronofogden:

Vissa månader fanns inga pengar. Så det var: “Okej, jag ligger minus 4 000 denna månad, vad fan ska jag göra nu? Kommer jag åt nåt snabbblån för att lösa detta? Ja, det kanske jag gör, tveksamt”.

Samtidigt som Felicia låg uppe på nätterna och googlade efter lån utan UC arbetade hon och studerade på heltid:

Under de värsta perioderna så var det väl typ två liter kaffe, fem Nocco och två koffeintabletter på det. Det var ju vad jag tog för att ta mig runt för att orka med att arbeta också. Jag sov dåligt eller så hade jag sömntabletter och då sov jag för mycket. Men problemet blir när du pluggar och jobbar... Egentligen ska inte psyket klara av det i fyra och ett halvt år. Jag var i princip bara ledig fredag och måndag kväll. Helgerna jobbade jag 9 till 17 och jag har gjort det i fyra och ett

halvt år. Batterierna har väl tagit slut för länge sen förmodligen. Hade jag inte haft den överskottsenergin jag har hade jag inte klarat detta. Och har väl egentligen varit på gränsen att bränna ut mig själv ett antal gånger. Men jag var ju tvungen. För om jag inte jobbade hade jag inte råd.

För Felicia stördes de cykliska rytmerna av sömn, hunger och törst av den ständiga jakten på pengar för att betala tillbaka sina skulder. Det är alltså tydligt att temporaliteten även i den andra fasen påverkades av försök att "komma ikapp". Men istället för att ta lån för konsumtion användes de lånade pengarna för att betala gamla skulder (vilket i själva verket fördjupade skuldsättningsproblemen). På så sätt kan man säga att handlingar i det förflutna styrde beteenden i nutiden, vilka i sin tur formade respondenternas framtid.

Om tiden i den första fasen upplevdes som alltför långsam, befann sig de unga vuxna i den andra fasen i ett närmast hypersnabbt tempo, nästan omöjligt att bromsa, vilket till stor del drevs på av den hastighet med vilken kreditföretagen opererar. Att beviljas så kallade snabbblån, en process som ofta hanteras via appar eller webbplatser, upplevdes som särskilt hastig och opersonlig, vilket gjorde tidsintervallet mellan ekonomisk desperation och att ha pengar på fickan exceptionellt kort. I många fall beskrevs snabbheten som det tog att få en ansökan beviljad som en sensation, till exempel av Max som kallade det en "dopaminrusch i hjärnan". Det tillfälliga ruset följdes emellertid vanligtvis av en känsla av baksmälla. Max igen: "Det kändes som om jag hade lurat systemet. Men jag hade ju bara lurat sig själv", en utsaga som dessutom på ett träffande sätt illustrerar den internaliserade individualiseringen av skuldsättning som många deltagare gav uttryck för (se mer om deltagarnas självförebärelse i kapitel 6).

I den andra fasen kom i regel även inkassobolag in i bilden, vilket ytterligare störde en redan uppbruten rytm. Inkassobolagens kontaktförsök skapade stress och en spänning som ytterligare förhöjde intensiteten. De unga vuxna visste med säkerhet att krav skulle komma, men aldrig exakt *när*. Flera deltagare berättade om hur väntan på posten genomsyrade deras dagliga rytm på ett sätt som påverkade familjerelationer. Vi kan dra oss till minnes Moa, som absolut inte ville att hennes sambo skulle få reda på att hon var skuldsatt:

Man gömmer kuverten, tar breven innan han gör det. Liksom, verkligen försöka att den andre inte ser det över huvud taget. /.../ När inkasso ringde och han frågade vem det var, sade jag att: "Det var bara en kompis" eller "det var bara en felringning". Man kommer med undanflykter och ursäkter hela tiden. Då har det

ju blivit att det sätter spår i förhållandet också. För då är man ju inte ärlig. Så det har ju förstört mycket.

Deltagarna befann sig alltså i en situation där krav från inkasso kunde störa deras vardag när som helst på dygnet, vilket resulterade i ett känslomässigt tillstånd som Deville (2015, sid. 56) beskriver som en ”ständigt närvarande ovisshet” (vår översättning).

Fas 3: Att vara överskuldssatt

Den intensiva kreditspiralen avslutades när skulderna tillslut fastställdes hos Kronofogden, vilket i termer av temporalitet utgjorde en skarp kontrast jämfört med den föregående fasen. För de flesta deltagare som lönearbetade utmätte Kronofogden regelbundet delar av deras lönen av och de kunde på grund av betalningsanmärkningar inte ta nya lån.

I den tredje fasen hamnade de unga vuxna alltså i en temporalitet som präglades av en känsla av att livet var pausat eller upprepades. Allt saktade ner och livet återgick till en mer periodisk tidsbild. Istället för att vara underkastade kreditmarknadens hyperhastighet eller osäkerheten i försök till kontakt från inkassobloag, påverkades temporaliteten av statsapparatusens långsammare och mer förutsägbara tidslogik. Vissa överväldigades av hopplöshet (se kapitel 6), medan andra blev alltmer bundna till lönearbete (se kapitel 5). Det kan dock tilläggas att även om många deltagare var rädda för att ”hamna” hos Kronofogden, så uttryckte många en lättnad när det faktiskt hände (se även kapitel 8). Denna känsla måste främst förstås i kontrast till att dels den intensiva jakten på lån, dels den ”ständigt närvarande ovissheten” som kännetecknade den andra fasen upphörde. I viss mening var de tillbaka där de började, i en upplevelse av att ”ligga efter” sina jämnåriga, men nu i en betydligt mer bestämd och konkret mening än när de först började skuldsätta sig.

Felicia, som hade skulder på över 800 000 kronor när hon slutade jaga nya lån och fordringarna skickades till Kronofogden, beskrev känslan av att sitta fast:

Det är ingenting som kommer förändras, det kommer inte gå upp eller ner. Du kommer sitta där med dina skulder som inte går upp eller ner, för att räntorna är så höga. Det spelar ingen roll om jag tjänar 400 000 kronor om året, det kommer inte ens täcka räntan. Det kommer vara så livet ut. Man bara okej: ”Kommer jag ha någon pension? Nej, det kommer jag nog inte ha”.

Särskilt hopplöst upplevdes läget för de respondenter som såg sin skuld öka (på grund av upplupen ränta) trots att de betalade av så mycket som de kunde. Många deltagare talade därför om stressen med en "tickande" ränta, som skapade en kamp mot tiden där de svårt att hålla jämna steg. I dessa fall är tid det samma som pengar i den meningen att skulden riskerar att öka exponentiellt med tiden. Därmed skärps den tidsmässiga ojämlikheten mellan fordringsägare och den skuldsatte. För den skuldsatte *kostar* tid pengar, medan det motsatta gäller för fordringsägare – tid *ger* pengar.

Sammantaget vill vi argumentera för att olika faser i överskuldssättningsprocessen kännetecknas av förhållandevis distinkta temporaliteter, vilka i sin tur formas av de dominerande maktförhållandena – mellan de unga vuxna och olika aktörer kopplade till deras skuldsättning – som genomsyrar varje fas. Först, när de unga vuxna etablerar sig i ett allmänt konsumtionssamhälle, tränas de rytmiskt enligt marknadskonkurrensens diktat. De ser sin egen utveckling som för långsam och som att de hamnar efter en "normal" konsumtionsutveckling, men små lån och "köp nu, betala senare"-tjänster fungerar som ett sätt att komma ikapp. När räkningarna hopar sig och överstiger den disponibla inkomsten ansöker dock de unga vuxna om ännu mer riskfyllda lån som beviljas i snabb takt. I denna andra fas styrs rytmerna av aktörer på kreditmarknaden, som lockar de unga vuxna med löften om snabba godkännanden utan vederhäftiga kreditprövningar. Detta utlöser en intensiv jakt på lån för att betala av tidigare skulder. Dessutom kommer privata inkassobolag in i bilden, vilket ytterligare stör en redan trasig rytm. Den intensiva kreditspiralen slutar när skulderna fastställs hos Kronofogden, och en annan typ av fostran börjar strukturera vardagen. I denna tredje fas förföljer det förflutna de unga vuxna när ett system med månatliga återbetalningar till Kronofogden skapar en dystert nutid präglad av en ansträngd ekonomisk situation.

Förändring över tid: Betydelsen av klass och andra kategorier

Ovan har vi tittat på tre tidsfaser i den process där de unga vuxna gick från att först bli och vara skuldsatta, till att sedan – i den sista fasen – vara överskuldssatta. I de närmaste styckena ska vi titta ännu närmare på livet i den sista fasen: att vara överskuldssatt. En utpräglad upplevelse hos många respondenter i denna fas var att livet och tiden stod stilla. Men tiden tickar obönhörligen och även om det inte

alltid upplevs på det viset, så förändras faktiskt livet och omständigheterna runt de unga även när de är överskuldssatta.

För analysen i denna del utnyttjar vi fördelarna av att ha följt de unga vuxna med upprepade intervjuer under två års tid, och nedan presenteras hur respondenternas liv förändrades under den tid som vi var i kontakt med dem. Primärt kommer vi att titta på vad som hände med skuldproblematiken, men vi knyter även an till andra förändringar i livet. Dessa två dimensioner – förändring i skuldsituation och förändring i andra livsområden – kan i själva verket vara tätt sammanlänkade eftersom vissa förändringar i livet, exempelvis att gå från arbetslös till att lönearbeta, kommer att påverka även skuldsituationen. Eftersom de kommande styckena handlar om att fånga progression och förändring över tid, kommer analysen att avgränsas till de 14 respondenter som deltog i minst två intervjuer.

Utveckling av skuldproblematiken

En generell upplevelse bland respondenterna var att det var arbetsamt och gick sakta att bli av med sin skuldsättningsproblematik, men samtidigt skedde det åtminstone för vissa förbättringar vad gällde skuldsättningen. Genom en översyn av de uppskattade skuldbeloppen och skuldernas status vid studiens första respektive sista intervju kan vi utkristallisera tre kategorier bland deltagarna: (1) de som blev helt skuldfria under studiens gång; (2) de som inte blev skuldfria men vars skuldbelopp minskade och/eller inte längre hade skulder hos Kronofogden och (3) de vars skuldbelopp inte minskade och som fortfarande hade skulder hos Kronofogden. Vi ska titta närmare på var och en av dessa kategorier, och noterbart är att för samtliga (det vill säga även för de som lyckats bli skuldfria eller fria från Kronofogden) kvarstod konsekvenser av överskuldssättningen genom att betalningsanmärkningar fortfarande påverkade deras möjligheter att exempelvis teckna hyreskontrakt och handla på avbetalning. Noterbart är att de flesta (8 av de 14 respondenterna) återfinns i den tredje kategorin, där skuldproblematiken *inte* förbättrades – men däremot ofta försämrades. Som vi kommer att se framstår både funktionsnedsättning och klassbakgrund (det som numera ofta talas om i termer av socioekonomisk bakgrund) som utslagsgivande vad gäller möjligheten till en förbättrad skuldsättningsituation. Det kan även noteras att tre av de fyra deltagare som var nyanlända migranter bara deltog under den första intervjun, varför det av dessa bara är Aisha som figurerar i den kommande analysen. Med

tanke på de övriga nyanländas livssituation vid den intervju där de deltog är det inte osannolikt att även de hade återfunnits i den kategori vars skuldsituation inte förbättrats, men det är givetvis omöjligt att veta.

Skuldfri

Tre personer – Emil, Aisha och Sebastian – lyckades under studiens gång betala av sina skulder och hade när studien avslutades varken skulder till Kronofogden eller till inkassobolag. Emil, som växte upp under knappa ekonomiska förhållanden med en ensamstående mor, hade under hela studien en anställning och hans skuldbelopp var vid studiens start relativt blygsamma: Cirka 10 000 kronor. Aisha kom från en än mer utsatt uppväxt än Emil, hon hade flytt sitt hemland som 13-åring och levt de första åren i Sverige utan föräldrar. Hennes pappa hade blivit dödad i ursprungslandet, men hennes mamma kom efter ett par år till Sverige via den dåvarande möjligheter till anhöriginvandring. Familjens enda inkomster hade varit socialbidrag och studiebidrag fram till dess att Aisha, efter att hon blivit färdig med sina gymnasiestudier, började jobba. Likt Emil var Aishas skuldbelopp relativt sett små. Som mest runt 50 000 kronor och vid studiens start hade hon cirka 20 000 kronor kvar att betala. Både Emil och Aisha menade att de hade lyckats betala av sina skulder genom att leva sparsamt och göra månatliga avbetalningar till Kronofogden och inkassobolag. Genom att Aisha – och även hennes mamma och syskon – försakade mycket annat lyckades Aisha göra avbetalningar redan innan hon började jobba, och för både Emil och Aisha var arbete centralt för att lyckas stabilisera sin ekonomi. Sebastian kom till skillnad från de andra två som lyckats bli skuldfria från en bakgrund som kan karaktäriseras som medelklass. Hans skuldbelopp var däremot avsevärt högre – vid studiens inledning närmare en halv miljon kronor. Till skillnad från de andra två hade Sebastian dock ett mer kvalificerat och välbetalt jobb. Relativt höga inkomster och mycket övertidsarbete tillsammans med ett närmast extremt sparsamt leverne (där han exempelvis knappt hade några möbler eller ägodelar i sin lägenhet) lyckades han på egen hand betala av hela sin skuld under de två år som studien pågick. Som vi har diskuterat i kapitel 6 var Sebastian också den person i studien som var allra mest insatt i ekonomi i allmänhet, och i sin egen ekonomi i synnerhet. Han jobbade med Excel-ark och hade uppställningar över alla sina skulder, och han förhandlade – som vi såg i kapitel 6 – aktivt och ofta med fordringsägare även vid sidan av de månatliga inbetalningarna via Kronofogden. Delar av sin kompetens hade han inhämtat via släktingar som jobbade på revisionsbyrå respektive bank.

Utifrån de personer som lyckades bli skuldfria kan vi dra ett par övergripande slutsatser. För *det första* att det är viktigt att ha en stabil inkomst. Alla de tre personerna hade ordnade vardagsliv med (åtminstone relativt) stabila inkomster. För *det andra* kan man dra en ytterligare, närmast lika självklar slutsats – nämligen att skuldbeloppets storlek spelar roll för möjligheten att bli skuldfri. Emil och Aisha var de deltagare som hade lägst skuldbelopp vid studiens start och det, i kombination med arbete och sparsamhet, möjliggjorde deras respektive skuldfrihet. Att betala av 10 eller 20 000 kronor – det vill säga Aishas respektive Emils totala skuldsummor vid studiens start – hade för vissa andra knappt märkts på det totala skuldbeloppet. Så var det exempelvis för Sebastian vars skuldsomma var 50 gånger högre än Emils vid studiens start (och till det måste alltid räknas in att räntekostnader och andra avgifter dessutom tillkommer). Utifrån Sebastian kan vi dra ett par ytterligare generella slutsatser. För *det tredje*, att skuldfrihet i regel kräver stora uppoffringar vad gäller socialt liv och konsumtion, stor sparsamhet och idogt arbetande. Som vi har visat i andra stycken försakade Sebastian det mesta av sociala aktiviteter, han var mycket noggrann med alla utgifter, exempelvis när han handlade mat – till den grad att han ibland hade kvar pengar av det normalbelopp som han fick behålla kvar efter löneutmätningen – och han arbetade väldigt mycket övertid på sitt jobb. För *det fjärde* kan vi med Sebastian som exempel även dra slutsatsen att klassbakgrund spelar roll. Sebastian fick visserligen inte någon ekonomisk hjälp av sina föräldrar när det gällde att betala av skulderna, men i termer av det som Bourdieu (1986) benämner som ”socialt kapital” kan vi se att hans bakgrund ändå gav honom möjlighet att få adekvat ekonomisk rådgivning i hur han skulle hantera sin skuldsättning och han skulle inte heller ha haft sitt jobb om det inte vore för hans sociala nätverk. Dessutom uppvisade Sebastian – till skillnad från flera andra i studien – ett mycket stort ”kulturellt kapital” (Bourdieu 1986) vilket också kan kopplas till hans klassbakgrund. Sebastian visste hur samhället fungerar, han var värtalig och visste hur man för sig och agerar i kontakt med exempelvis myndigheter och fordringsägare för att få de resultat som han eftersökte. Till det kulturella och sociala kapitalet kan också räknas Sebastians starka självkänsla och tro på att han faktiskt skulle klara av att bli skuldfri. Trots att han själv hade genomgått avsevärda svårigheter uttryckte Sebastian samtidigt att han förstod att andra unga med skuldsättningsproblem kunde ha det ännu svårare. Så här svarade han vid den tredje intervjun på frågan om vad det var som gjorde att han lyckades betala av sina skulder:

Vilja, framför allt. Jag ville ju bli klar. Jag vägrade att det skulle ta 10, 15 år liksom, det fanns inte på kartan. /.../ Men annars tror jag att det var en kombination av lite tur och jävligt mycket disciplin. Alltså, för jag hade tur. Jag är i en bransch som är ganska högavlönad ändå. /.../ Och jag har ju också haft tur, att jag har en förälder som är så här: "Jag kan stå på telefonabonnemanget". Förutsättningarna hade kunnat vara annorlunda. /.../ Det är klart att det var tufft och väldigt jobbigt och mycket frustration, samtidigt tror jag att jag har haft det betydligt lättare än många andra, eftersom jag har mitt jobb. /.../ Och att jag har kunnat jobba så mycket övertid. Det är svårare kan jag tänka mig, om man har barn till exempel...

Det som Sebastian benämnde som "tur" kan även förstås i termer av klass, och visst är det på ett sätt just tur – en lyckosam slump i livets lotteri – att ha råkat födas in i en familj där dina föräldrar vill och kan underlätta din vardag om du hamnar i ekonomiska trångmål. Men förutsättningarna kunde, precis som Sebastian noterade, ha varit annorlunda – vilket vi kommer titta närmare på senare. Först ska vi dock behandla den kategori som haft liknande tursamma förutsättningar som Sebastian.

Förbättrad skuldsituation

Även i den andra kategorin återfinns tre personer: Max, Oscar och David. Deras skuldsättningsproblematik upphörde inte, men utvecklades i positiv riktning under studiens gång. Samtliga tre hade också haft samma tur som Sebastian genom att växa upp i familjer som hade goda ekonomiska förutsättningar. Max och Oscar beskrev dessutom goda familjerelationer och positiva upplevelser av uppväxten, medan David redogjorde för konflikter med sina föräldrar sedan långt tillbaka. Max, Oscars och Davids respektive skuldsituation förbättrades framför allt på ett avgörande sätt under studiens gång – nämligen genom att deras föräldrar betalade av deras skulder till tidigare fordringsägare. Istället blev föräldrarna fordringsägare. Det innebar två centrala lättnader i deltagarnas liv som överskuldsatta: För det första tog föräldrarna inte ut räntor och avgifter så att det "enda" som de nu behövde betala var den faktiska skuldsumman (till föräldrarna), och för det andra behövde de inte längre leva under Kronofogdens löneutmätning och strikta återbetalningsregim. Både Max och Oscars föräldrar var märkbart mer flexibla i sina återkrav än Kronofogden. Så här berättade Max, som sedan han blev fri från Kronofogden uppfattade sig som "skuldfri":

Tobias: Men visst var det så att din mamma och pappa hjälpte dig att betala, det här Klarna?

Max: Ja precis. Så jag är ju ändå inte klar, för jag måste betala dem.

Tobias: Precis... Hur stor är den skulden?

Max: Gud, jag kommer inte ihåg om det är typ, vad kan det vara... Alltså, det är nog minst 30 000 iallafall, mer tror jag, alltså 50 000 tror jag. Men de har väl koll på exakt hur mycket det är. Men de har sagt att liksom såhär: "Det får du betala någon gång". Men det är typ ingen stress.

David skilde däremot ut sig i detta avseende, eftersom hans mor implementerade en mera strikt återbetalningsplan vilken i princip motsvarade den som han hade haft hos Kronofogden. David levde således med en likartad vardagsekonomi som under löneutmätningen även efter att hans mor tagit över lånen. Han upplevde dessutom ett latent hot att modern skulle vända sig till Kronofogden med skulden om han inte skötte avbetalningarna. Att en förälder tar över lånen innebär alltså inte per definition att den skuldsatte får det mycket bättre ställt ekonomiskt. Även David noterade dock att det, trots allt, var en avsevärd förbättring att ha skulderna till sin mor än till privata marknadsaktörer:

Om inte mamma hade täckt allting skulle jag haft 16 lån idag. Mina skulder växte ju med över 30 000 i månaden, så mina 500 000 hade varit på en miljon om tre år. Då hade jag liksom haft en miljon i skulder, med sjuka räntor.

Även om han inte fick en bättre vardagsekonomi slapp David åtminstone betala konsumentkreditinstitutens höga räntor.

Max hade som mest runt 70 000 kronor i skulder, och vid studiens start ett skuldbelopp på 20 000 kronor hos Kronofogden. Oscars skuldbelopp var vid studiens start på dryga 100 000 kronor och Davids över 400 000 kronor. David hade inte bara det högsta ursprungliga skuldbeloppet, han var också den enda av de tre som fortlöpande och kontinuerligt under hela studiens gång betalade av på sina skulder, först via löneutmätning hos Kronofogden och sedan motsvarande månatliga summor direkt till sin mor. Även Max och – i viss utsträckning – Oscar hade innan och under studien gjort ansträngningar att själva betala av skulder till Kronofogden, men de hade inte betalat av lika stora belopp eller med samma varaktighet som David. Ändå förbättrades deras livssituationer klart mer väsentligt än Davids när deras föräldrar löste ut deras skulder. En sak hade dock alla dessa tre unga vuxna gemensamt, nämligen att de kom från en socioekonomisk

bakgrund som innebar att deras föräldrar hade tillräckligt ekonomiskt kapital för att på ett betydande sätt underlätta den (ekonomiska) bördan av deras överskuldsättning. Deras föräldrar framstår också ha haft det så pass gott ställt att dessa interventioner inte försvårade föräldrarnas egen livssituation på något betydande sätt (se kapitel 5).

Att Max, Oscar och David fick hjälp av sina föräldrar att slippa ifrån Kronofogden och den börda som det innebär att leva med löneutmätning innebär inte att deras situation som överskuldssatta var enkel. Även de hade lidit tydliga negativa konsekvenser av sin överskuldssättning. De hade alla på olika sätt mått dåligt över sina skulder och upplevt hur det hade påverkat deras vardag – framförallt innan deras skuldsättning blev känd hos föräldrarna, men i vissa avseenden fortfarande. På särskilda sätt kunde till och med föräldrarnas interventioner ge upphov till specifika svårigheter kopplade till vuxenblivande, främst genom den förstärkta bundenhet till och beroende av föräldrarna som det skapade (se vidare kapitel 5). Framför allt upplevde David stark ambivalens och missnöje kring att han inte kunde klara sig själv och var tvungen att söka hjälp hos föräldrarna för att klara sin skuldsituation. Samtidigt som deras klassbakgrund på ett tydligt sätt mildrade konsekvenserna av överskuldssättningen, finns det tecken på att denna (övre medel) klassbakgrund till och med kunde utgöra en extra börda i enskilda avseenden. Dessa respondenter uttryckte – i högre grad än många som kom från en mer utsatt socioekonomisk bakgrund – ett större mått av försiktighet kring vilka de berättade om sina skuldpblem för. Oscar hade exempelvis inte berättat för vare sig sin storebror eller sin flickvän, och förklarade hemlighållandet på följande vis:

Det är ju skammen... Det är skammen. Och det är inte gentemot mig själv, för jag känner ingen tyngd i mig själv. Inga problem med att gå upp på morgonen, inga problem med att gå och lägga mig. Jag har varit med om för mycket nu för att veta liksom, att det löser sig. Men det är ju i förhållandet till andra, och samhället. Det är ju det som är jobbigt.

Det är tänkbart att en person som i vardagen befinner sig i en klassmässig miljö där skuldpblem och fattigdom är ovanligt kan uppleva sig som – och även faktiskt ses av omgivningen som – mer avvikande och klandervärd, än en person som rör sig i sociala kretsar där ekonomiska svårigheter är mera vanligt förekommande. Till syvende og sist kan man dock sluta sig till att den kategori som vi har kvar att avhandla, och som dessutom i princip uteslutande kommer

från en mindre bemedlad socioekonomisk bakgrund, hade en fortsatt svårare situation och påverkades djupare av sin överskuldsättning än vad Max, Oscar och David hade gjort.

Oförändrad eller försämrad skuldsituation

I den största kategorin, där skuldsättningsproblemen inte förbättrades under studiens gång, men däremot i många fall försämrades genom ökade skuldbelopp, återfinns övriga åtta unga vuxna: Moa, Wilma, Felicia, Emelie, Tim, Robin, Filip och Ahmet. Här måste förtydligas att respondenterna i regel var uteslagna från möjligheten att skuldsätta sig genom att ta nya lån och krediter, eftersom de hade betalningsanmärkningar. I de fall där skuldsituationen förvärrades handlade det om att skuldbeloppen ökade genom förräntning, vilket var fallet både för de deltagare som var varaktigt arbetslösa, och även de vars skuldbelopp var så höga att skulden ökade trots att de jobbade och betalade av via Kronofogden. Wilma, Moa, Ahmet och Robin var alla arbetslösa under hela eller större delen av studien, och tre av de fyra hade också diagnostiserade funktionsnedsättningar som försvårade deras inträde på arbetsmarknaden.

Ahmet försörjdes via aktivitetsersättning och skuldsattes primärt genom att en tidigare pojkvän tvingade honom att ta lån. Han hade vid studiens start ca 100 000 kronor i skulder hos Kronofogden. Kronofogden mätte varje månad ut runt 2 000 kronor på hans aktivitetsersättning, vilket inte kom i närheten av att täcka räntekostnaderna. Hans skuldbelopp hos Kronofogden hade därför vid studiens slut ökat till drygt 400 000 kronor, både genom förräntning och att skulder som tidigare legat hos inkassobolag under tiden blivit fastställda hos Kronofogden. Både Emelie och Felicia jobbade däremot under merparten av de två år som vi träffade dem, ändå ökade även deras skulder. Emelie – som skuldsattes genom ett bedrägeri – utgör det allra tydligaste exemplet. Hon jobbade heltid (och ibland även övertid) som undersköterska under hela den period som vi följde henne och hon avbetalade mellan 11 och 12 tusen kronor i månaden genom löneutmätning, ändå ökade hennes skulder under studien med 300 000 kronor – till cirka 1,3 miljoner – eftersom de månatliga avbetalningarna inte täckte krediternas räntekostnader. Filip skulder ökade också genom förräntning under studiens gång. Han hade inte varit utan ”sysselsättning”, men haft för låga inkomster för att betala av något. Under det första året som vi träffade honom läste han upp sina gymnasiebetyg på Komvux, och därefter jobbade han på en praktikplats via Arbetsförmedlingen. Tim, slutligen, arbetade under delar av studien, men varvade detta med perioder av arbetslöshet. Han bodde i en liten ort

på landsbygden – främst på grund av att det var en av få platser där han lyckades hitta en lägenhet att hyra – och han hade trots ansträngningar haft svårt att finna varaktiga, fasta anställningar inom rimligt avstånd hemifrån. Tims ursprungsskuld var på cirka 200 000 kronor, och under en period av jobb lyckades han minska beloppet till cirka 150 000 kronor. Under senare delen av studien ökade dock skulderna igen, på grund av arbetslöshet som även innebar nya skulder i form av obetalda hyror. Vid studiens slut uppskattade Tim åter sina skulder till strax över 200 000 kronor.

Här förstärks bilden av att arbete – och därmed inkomst – är centralt för att kunna förbättra sin skuldsättningssituation. Framförallt för de intervjupersoner som på grund av funktionsnedsättningar stod längre från arbetsmarknaden än övriga deltagare tedde sig situationen svår. Samtidigt ser vi även åter hur skuldbeloppens storlek spelar roll. Felicia och Emelie, som jobbade under hela eller merparten av studien, och även Tim som jobbade under perioder, hade alla kunnat vara skuldfria vid studiens slut om deras skulder varit i samma storleksordning som Aishas och Emils (som lyckades bli skuldfria). Att skuldbeloppets storlek spelar roll är även något som respondenterna själva känner av. Ahmet, vars skuldbelopp vid den sista intervjun uppgick till cirka 400 000 kronor var märkbart desillusionerad (se mer i kapitel 6), och hade mer eller mindre givit upp tanken på att någonsin bli skuldfri. Vi minns hans upplevelse:

Jag tror inte att jag någonsin kommer att bli det [skuldfri]. Med tanke på räntan som bara stiger och stiger och stiger. Det är ju sjukt mycket ränta och det är inte så att Kronofogden tar typ 20 000 från mig, utan... Nej, jag tror inte att jag kommer att bli det, tyvärr.

Ahmet hade aldrig haft ett arbete, vilket sannolikt bidrog till att göra det extra svårt för honom att se hoppfullt på möjligheten att komma till rätta med sin skuldproblematik. Om skuldbeloppen är tillräckligt höga spelar det emellertid till slut ingen roll ens om du arbetar heltid. Felicia och Emelie, som hade varit i en situation där deras skulder ökade trots att de jobbade och betalade av hade båda ansökt om skuldsanering vid ett flertal tillfällen, men med olika motiveringar fått avslag. En stor anledning till att unga personer sällan beviljas skuldsanering är att de har hela arbetslivet framför sig, och således kan det i de flesta fall bedömas som att de någon gång kommer kunna klara att betala av sina skulder själva. Redan när avbetalningstiden går upp mot 10 eller 15 år kan det dock upplevas som orimligt av individerna själva, men i fall som Emelies och Felicias – där i princip inget slut

på skuldökningen kunde skönjas trots att de arbetade heltid, framstår det som mycket märkligt att de nekas skuldsanering. Felicia blev dock, strax efter den sista intervjun och på sin fjärde ansökan beviljad skuldsanering, vilket innebar att hennes återstående skuldbelopp efter fem år från studiens slut skulle bli avskrivet.

Det finns två ytterligare försvärande omständigheter för de unga vuxna i den kategori där skuldsättningssituationen inte förbättrades. För det första återfinns här de personer som redan vid studiens inledning hade de högsta skuldbeloppen. Moa hade ”bara” 60 000 kronor i skulder till Kronofogden vid studiens start, men annars återfinns ingen i denna kategori som hade skulder under 200 000 kronor när studien startade och i ett par fall var det initiala skuldbeloppet upp emot eller över en miljon kronor. För det andra är det utmärkande att personerna i denna kategori kommer från ekonomiskt sett svagare uppväxtförhållanden och ofta med ensamstående föräldrar och/eller föräldrar som jobbat inom låglöneyrken. Emelie och Wilma var de enda som kan sägas ha kommit från någon typ av (lägre) medelklassbakgrund. Båda Wilmas föräldrar hade exempelvis yrken som kräver eftergymnasial utbildning – samtidigt beskrev Wilma hur familjen hade stora ekonomiska problem under hennes uppväxt, på grund av pappans sätt att hantera och slösa pengar. Wilma var ändå den enda person i denna kategori som hade fått ett mer betydande ekonomiskt stöd från sina föräldrar vad gällde att hantera sina skulder. I ett tidigare skede, innan studien, hade Wilmas mamma hjälpt henne att lösa ut skulder om cirka 130 000 kronor från Kronofogden – något som mamman då var tvungen att belåna sig för att kunna göra. Sedan dess hade dock andra skulder gått från inkassobolag till Kronofogden. Vid studiens start hade Wilma därför, utöver skulden till sin mamma, åter 100 000 kronor i skulder till Kronofogden. Denna skuld steg under de två åren i studien på grund av räntor och Wilma ville inte be sin mamma att ytterligare en gång lösa ut hennes skulder. Mamman erbjöd sig inte heller att göra det. Så här berättade Wilma:

Bara tanken på att jag har gjort så här mot mig själv, men att jag även har gjort så här mot min mamma, som först betalade alla mina skulder jag hade, som var på över 130 000, och att jag liksom lovade henne att inte göra om det. Och sedan var jag tillbaka på ruta ett igen. Så jag har ju väldigt mycket skuldkänslor och känner en fruktansvärd skam. Dels över mig själv, men också för att jag har utsatt min familj för det här.

Här framträder en risk som finns när en förälder hjälper sitt barn genom att lösa ut skulder, nämligen att barnet då återigen kan bli en aktör på kreditmarknaden

och därmed dra på sig nya skulder. Samtidigt som detta är en reell risk ska det inte uppfattas som en generell regel – det finns relativt lite som tyder på att någon av de andra i vår studie som fått hjälp av sina föräldrar att lösa ut sina skulder var på väg in i en ny skuldsättningsproblematik. Oftare pratade dessa personer i termer av att de ”lärt sig en läxa” och uttryckte en stor försiktighet och ovilja att använda krediter och konsumtionslån. Den centrala poängen här är dock att Wilma var den enda av de åtta personerna i denna kategori som fick den här typen av ekonomiskt stöd av sina föräldrar, och även i hennes fall var mamman då själv tvungen att ta ett lån för att kunna stötta Wilma. Emelies föräldrar hade visserligen en ordnad ekonomi, men inte i den mån att de hade kunnat hjälpa henne att lösa ut skulder i miljonklassen utan att överbelåna sig – något som varken de själva eller Emelie såg som ett alternativ. Övriga sex personers föräldrar levde med mer eller mindre allvarliga sociala problem, där relationerna sedan tidigare var spända eller brutna, eller hade föräldrar som jobbade i låglöneyrken och levde med en egen knapp ekonomi. Till skillnad från respondenterna i den tidigare kategorin, vars föräldrar levde med goda ekonomiska förhållanden, hade dessa unga vuxna aldrig fått – eller kunnat få – något mer omfattande ekonomiskt stöd från sina föräldrar för att avhjälpa sina skuldsättningsproblemen. Så här berättade Tim, som ändå uppfattade att han fått mycket stöd från sin mamma:

Det var mamma som hjälpte mig, då när skulderna hade börjat dra igång. När det kom som en klump, en sån här summa som jag fick i brevlådan. /.../ Det var hon som satt ner med mig och faktiskt gick igenom, dom här alla kuverten som var i en hög, så hon hjälpte mig så gott hon kunde med det. Men det är mina skulder, det är min sak att sköta, mina pengar jag betalar tillbaka med. /.../ [För] jag vill ju inte sätta min mamma i skuld. Det är det sista jag vill.

Tim menade att det var mycket mammans förtjänst att han inte drog på sig ännu högre skulder, och det var hon som hjälpte honom att ”bromsa upp” och överblicka skuldsituationen (se mer om detta i kapitel 8). Men när det kom till att få stöd att faktiskt betala av skulderna var det aldrig ett alternativ för Tim.

När vi tittar på utvecklingen av respondenternas skuldsättningsproblematik över tid så framträder ett tydligt mönster i termer av klass. Även om det finns undantag, så framstår det på ett generellt plan som att klassbakgrund har stor betydelse för en individs möjlighet att hantera och underlätta sina skuldsättningsproblem. Förutom två individer med jämförelsevis små skuldbelopp var alla de personer som lyckats förbättra sin skuldsättningssituation

personer som kom från en uppväxtbakgrund av goda och stabila ekonomiska förhållanden, medan de som inte lyckats förbättra sin situation (och ofta fått en försämrad situation) nästan uteslutande kom från en socioekonomiskt mer utsatt bakgrund, både i termer av ekonomi och andra typer av sociala problem i ursprungsfamiljen. Till detta kan dessutom funktionsnedsättning lägga en ytterligare dimension av utsatthet, och samtliga fyra respondenter i studien som hade en dokumenterad (intellektuell eller psykologisk) funktionsnedsättning återfinns just i den kategori där skuldsättningsproblemen inte förbättrats.

Eftersom de unga vuxna i studien representerar en stor variation av klassbakgrunder blir en generell slutsats av projektet att överskuldsättningsproblem – just på grund av att vi lever i ett finansialiserat kreditsamhälle – kan drabba ”vem som helst”. Samtidigt kommer unga personer från en socioekonomiskt utsatt bakgrund både ha större risk att drabbas (West 2006; Hohnen m.fl. 2019) och, framförallt – som vi har sett här – uppleva större svårigheter att ta sig ur denna problematik.

Förändringar i mående och livsomständigheter

Ovan har vi redogjort för hur respondenternas skuldsituation utvecklades över tid, men vi ska även titta lite på hur deras liv i övrigt förändrades genom studiens gång. En utgångspunkt för avsnittet är att många av respondenterna, och framförallt de med högre skuldbelopp, mådde mycket dåligt över sin situation (se kapitel 6) och upplevde att livet ”stod stilla” (se kapitel 5). Till skillnad från skuldbeloppen, vilka inte i något fall ”stött stilla” utan för alla respondenter antingen ökade eller minskade, tycktes upplevelsen av att livet stod stilla i andra bemärkelser faktiskt överensstämma mer med vad vi kan utröna från intervjuerna. Ett huvudsakligt resultat av studien är ju också att unga vuxna på olika sätt begränsas i sina livsmöjligheter på grund av överskuldsättningen, vilket hämmar just förändring. För många av respondenterna var det inga större eller avgörande praktiska förändringar som inträffade under de två år som förflöt mellan det första och sista intervjutillfället. I stor utsträckning arbetade de kvar på samma jobb (eller var fortfarande arbetslösa), bodde kvar på samma ort och i samma bostad, levde i samma parrelationer och så vidare. Bland de som lyckats förbättra eller helt ta sig ur sin överskuldsättning fanns dock – ganska naturligt – en tydlig lättnad och ljusning vad gällde synen på sin situation och livet i allmänhet. Med en lättad skuldsättningssituation är det också möjligt att även förändra sin situation på

andra sätt. Emil berättade exempelvis hur hans relation till flickvännen hade förbättrats sedan han tagit sig ur sin skuldsättning, Aisha berättade hur hon hade kunnat återuppta sin simträning och gå på café på helgerna igen, och Sebastian hade flyttat till en ny och större lägenhet sedan han blev skuldfri. De vars skuldsättningssituation inte förbättrades upplevde däremot ofta livet på ungefär samma sätt genom hela studien, det vill säga som slitsamt, stillastående och ”mörkt”. På ett generellt plan följer alltså individens allmäntillstånd och mående skuldsättningens progression – om skuldsättningssituationen lättar mår man bättre och om den inte lättar så fortsätter man att må dåligt. Det finns dock ett par viktiga undantag från denna generella tendens, vilka också kan lära oss något.

Ett sådant trendbrott kring när individens mående *inte* följde utvecklingen av skuldproblematiken kan vi se hos David. Hans mamma löste ut hans skulder från Kronofogden, ändå uppvisade inte David samma positiva upplevelse av denna förändring som övriga respondenter vilka på något sätt hade förbättrat sin skuldsituation. Han tillstod att det givetvis var bra att avbetalningstiden hade minskat från de uppskattade 15 åren till kanske tre år (då merparten av hans tidigare inbetalningar via Kronofogden gick till räntekostnader), men han upplevde samtidigt inga direkt förbättringar i sitt vardagsliv eftersom mamman krävde månatlig återbetalning i samma storleksordning som Kronofogden. Dessutom var han tydligt missnöjd med att behöva be sin mamma om hjälp, vilket i sig skapade negativa känslor. Inte heller hade han kommit helt till rätta med sitt spelberoende, vilket även det skapade oro och en upplevelse av livet som låst.

Det finns även två andra trendbrott, fast på andra sidan av spektret, där både Emelie och David uttryckte en mer positiv syn på livet under den sista intervjun – trots att deras skuldsättningssituation vid det laget hade förvärrats jämfört med vid tiden för den första intervjun. Framförallt kunde Emelies skuldsättnings-situation framstå som tröstlös. Efter att ha blivit bedragen hade hon så höga skulder att hennes skuldsomma ökade varje månad, trots fast anställning och att hon betalade av via löneutmätning. Hennes skuld hade ökat med över 300 000 kronor mellan den första och sista intervjun, ändå uttryckte hon sig så här när vi träffades sista gången:

Emelie: Nu mår jag bättre. Jag är lugnare och känner mer kontroll över min budget och min lön, att jag är medveten om hur skulderna ser ut och kan hantera det bättre. I början var jag ju typ deprimerad. Jag gick ju till psykolog ett tag. /.../ I början ville man fortsätta köpa [på samma nivå som innan] och man kände bara: ”Åh, nu fick jag ångest för jag har shoppat något”. Nu köper jag bara sådant som

verkligen behövs och känner mig lugn och behöver inte köpa saker. /.../ Sedan har jag ju bearbetat, det man blivit utsatt för. De första två åren kunde jag inte bearbeta utan då fick jag bestrida [krav] och hålla på. Jag var mitt uppe i det, fick inte sitta och andas eller sörja, utan det var bara att kavla upp ärmarna. Nu kan man få vila. /.../

Erik: Är det också något som har påverkat måendet positivt, att du träffat den här nya killen?

Emelie: Ja, men det tror jag. Man ser fram emot ledigheten, och helgerna speciellt. Och man kan prata, man behöver inte hålla sina känslor inne. Man behöver inte bara sitta hemma och tänka på att det är jobbigt.

I Emelies berättelse framträder flera olika anledningar till att livet faktiskt kan uppfattas som mer positivt, trots att skuldsättningssituationen inte förbättrats. *För det första*, när vi träffades första gången låg bedrägeriet som Emelie hade utsatts för relativt nära i tiden och processerna med förundersökning och rättegångar pågick fortfarande. Vid det laget uppfattade Emelie livet som kaotiskt och hon hade svårt att ens överblicka sina skuldbelopp. Just att uppleva en ökad kontroll över situationen – oavsett hur dålig den är – lyfte Emelie fram som en positiv förbättring. Med tanke på att många unga överskuldsatta upplever liknande svårighet att överblicka och ta kontroll över sin skuldsättningssituation är det något som budget- och skuldrådgivare kan ta fasta på och erbjuda stöd kring. *För det andra*, Emelies överskuldsättning uppstod under några få veckor i samband med romansbedrägeriet och det kom närmast som en privatekonomisk chock att inte kunna konsumera på samma nivå som innan, vilket i sig gav upphov till dåligt mående. Vid det sista tillfället uttryckte hon att hon hade anpassat sig till och kunde känna ett nytt lugn i att leva fattigt. Här finns alltså en indikation om att själva inträdet i och omställningen till att vara överskuldsatt innebär en specifik påfrestning, som för vissa kanske kan mattas av med tiden. *För det tredje* uppkom Emelies skulder genom ett omfattande ekonomiskt våld, en upplevelse som hade varit direkt traumatiserande. Att ha kunnat bearbeta och gå vidare från denna händelse var ytterligare en aspekt som hon lyfte fram som bidragande till ett förbättrat mående. Avslutningsvis lyfte Emelie också, *för det fjärde*, fram att det hade påverkat henne tydligt positivt att hon hade ingått i en ny kärleksrelation. Detta var något som hon vid de inledande intervjuerna hade sett mycket osannolikt, inte minst eftersom hon på grund av erfarenheten av bedrägeriet avhöll sig från att använda dejtingappar eller på andra sätt försöka träffa en partner. Att hon ändå gjort det blev något lustfyllt i livet som fyllde de tomma

lediga dagarna och tog fokus från allt som var jobbigt. Det innebar dessutom att hon hade en ny person i sitt liv som hon kunde anförtra sig till. En lärdom här är att det faktiskt finns annat i livet än den ekonomiska situationen – exempelvis kärlek – som kan påverka en persons mående.

Precis som för Emelie förvärrades även Tims skuldsättningssituation över åren i studien, och han blev dessutom vräkt från sin lägenhet och tvingades att flytta in hos sin mamma där han delade rum med sin lillebror. Ändå var även Tim märkbart mera uppåt vid det sista intervjutillfället. Precis som Emelie hade han ”av en ren slump” lyckats träffa en tjej som han inlett en seriös relation med, vilket han pratade i mycket positiva ordalag kring. Dessutom hade han bara veckan innan vi träffades varit på anställningsintervju och blivit erbjuden en långsiktig anställning på en monteringsfirma:

Ja, så jag ska faktiskt skriva kontrakt imorgon. Sedan den tredje juli så ska jag börja jobba i [stad]. Så det ska bli kul. Och det här kommer vara det mest välbetalda jobb jag haft. Timlönen när jag börjar kommer vara på runt 165, och när jag ligger ute och jobbar på traktamente så, vad blir det? 200. Men det kommer gå upp också... Så jag hoppas verkligen att detta håller, och jag är så sjukt taggad. /.../ När jag har räknat på det, jobbar jag här i ett år och lite mer, ett och ett halvt år kanske, så kommer jag vara skuldfri. Sedan har man den här pricken i tre år. Men innan jag är 30 så ska jag vara helt grön igen.

Tims skuldsomma var inte ringa men jämfört med Emelies var den liten, cirka 200 000 kronor, och om Tim bara fick behålla jobbet så räknade han med att kunna vara skuldfri inom mindre än två år. Här ser vi tydligt att inte bara en faktiskt förändrad skuldsituation kan leda till en förbättrad upplevelse av livet, utan att även *utsikten* eller *potentialen* att snart kunna börja förbättra situation kan medföra ett tydligt bättre mående. På liknande sätt uttryckte många ett bättre mående i samband med att de ansökte om skuldsanering, just eftersom det också gav ett visst hopp om att situationen skulle förbättras. Dock följdes detta regelmässigt av ett motsvarande försämrat mående i samband med att skuldsaneringsansökan nekades och hoppet övergick i hopplöshet (jfr. Herz m.fl. 2022). Vi kan återvända till Emelie, som hade ansökt om skuldsanering tre gånger:

Emelie: Jag sökte skuldsanering förra hösten, och den blev nekad. Så nu är jag på fjärde, jag har gjort en till nu innan jul.

Erik: Kommer du ihåg vad det var för motivering att du blev nekad den gången, då eller?

Emelie: Ja. En var att de tyckte att jag kan betala inom rimlig tid. Och sen var det att de inte tyckte inte att jag hade gjort tillräckligt för att få tillbaka pengarna [från bedrägeriet]. /.../ De såg ju att jag hade massa skulder, men de tyckte ändå att jag kan betala själv, tack vare att jag är så ung. Men om man kollar Kronofogdens skuldprognos: det går inte. Det går inte ens ihop. Jag har betalat mellan 10–12 000 i månaden i tre år, och det märks ingen skillnad. Ungefär 500 000 har jag betalat och det märks ingenting. Utan det har plussats på på startsumman. Det går åt fel håll. /.../ Jag vet en [äldre person] som har fått skuldsanering, men han har ju gjort av med pengarna själv. Han fick skuldsanering, men inte jag. Man borde få företräde, men jag blev nekad istället, fast att jag blev utsatt för ett brott. /.../ Man blir besviken och känner orättvisa, liksom: ”Jag är ett brottsoffer men det skiter ni i, och polisen skiter också i det.” Det är ingen som har tagit det seriöst.

Med tanke på hur få unga vuxna som beviljas skuldsanering kan man fråga sig om budget- och skuldrådgivningen ens bör lägga tid på att stötta unga i att skriva ansökningar (se mer om det i kapitel 8). I vissa fall kan det naturligtvis vara adekvat, om det – som i Emelies fall – faktiskt kan bedömas finnas en rimlig möjlighet att få igenom en ansökan. Men mer regelmässigt, och just med tanke på den uppgivenhet och frustration som många uttryckte i samband med avslagen, kan tiden och stödet från BUS troligen ofta användas på ett mer produktivt sätt.

Vändpunkter

En eller annan viktig händelse som under ett utdraget överskuldsättningsförlopp bidrar till en förändring i positiv riktning kan förstås som en vändpunkt. Sådana vändpunkter i livet kan givetvis både röra förbättringar i den ekonomiska situationen eller för andra livsområden. Som redan poängterats är dock ekonomiska omständigheter och andra livsomständigheter ofta sammanflätade. Vi kan se flera exempel på sådana vändpunkter som gjort att de unga överskuldsattas liv har förändrats i en positiv riktning. En sådan vändpunkt kan sägas infalla när de, efter att ha hållit sin skuldsättningsproblematik hemlig för sin omgivning, valde **att berätta** (eller blev avslöjade). Detta ledde i de allra flesta fall till att respondenterna upplevde olika former av lättnader kring sin situation. För i princip alla innebar det en emotionell lättnad i termer av att de kunde dela med sig av något tungt som de burit på ensamma, och i förlängningen få och ta emot stöttning och uppmuntran från sin omgivning vilket i bästa fall bidrog till att de orkade fortsätta leva med sin överskuldsättning. För vissa innebar det också en betänklig ekonomisk avlastning och därmed en reell förbättring kring den

ekonomiska skuldsättningen, i typfallet när föräldrar löste ut sina barns skulder från Kronofogden.

En mindre dramatisk vändpunkt, som inte desto minde framstår som viktig, var något som flera gav uttryck för och som kan exemplifieras av Emelie ovan – nämligen när de upplevde en **känsla av kontroll** över sin skuldsättningssituation. Många beskrev den första tiden av överskuldsättning som påtagligt kaotisk, med stora svårigheter att överblicka sin situation och ens veta hur mycket pengar man sammanlagt var skyldig och till vem. När skuldspiralen av en eller annan anledning avstannade och deltagarna på något sätt återfick kontrollen över sin situation upplevde många detta som en lättnad. Även om exempelvis Emelie – som i utdraget ovan – upplevde att hennes ekonomiska situation inte hade förbättrats så framstår ändå känslan av kontroll som viktig och avlastande, eftersom den medför en trygghet och känsla att man kan hantera sin situation. För flera tycktes denna vändpunkt inte infalla förrän de blev aktuella hos Kronofogden och genom detta kunde börja överblicka sina skulder. Även om det på förhand kunde finnas en rädsla för Kronofogden, upplevde många en lättnad när skulderna faktiskt fastställdes – just eftersom livssituationen på ett sätt stabiliserades (mer om det i kapitel 8).

Att lyckas utveckla **nya positiva relationer**, som i Tims respektive Emelies fall ovan, kan också utgöra vändpunkter som åtminstone gör livet som överskuldsatt lättare att genomleva. Och, precis som för Tim – som gick från att vara arbetslös till att få ett jobb – kan givetvis en **förbättrad inkomst** ses som ytterligare ett exempel på en vändpunkt som förändrar skuldsättningssituationen i mer positiv riktning. Även om de flesta av våra respondenter inte upplevde att de fått något mer omfattande **stöd från det offentliga** kring sin situation, kunde även det – när så faktiskt skedde – vara en positiv vändpunkt. Martin fick exempelvis närmast av en slump stöd från en behandlare på ett HVB-hem som hjälpte honom att ta kontakt med Kronofogden och förhandla med fordringsägare så att hans räntor frystes under en period (se vidare kapitel 8). Den vändpunkt som tycks allra mest central för att kunna förbättra sin situation som överskuldsatt handlar dock om att **komma till rätta med den ursprungliga orsaken till skuldsättningsproblemen**.

Att komma till rätta med sin ursprungsproblematik...

Utifrån vår studie framstår det som att den mest grundläggande förutsättningen för att förbättra sin skuldsättningssituation är att individen hittar ett sätt att

hantera de (andra) sociala problem eller livssvårigheter som varit upprinnelsen till och/eller upprätthöll överskuld sättningen. Hos i princip alla respondenter kan vi se hur detta spelat en avgörande roll. Sebastian hade exempelvis brukat och missbrukat droger ända sedan 13-årsåldern, men hade redan när studien startade gått i missbruksbehandling, flyttat till ny ort, börjat arbeta och sedan tre år varit helt nykter (fem år vid studiens slut). Att han verkligen lyckats lämna missbruket bakom sig menade han själv vara en nyckel till att han kunde nyorientera sig och ta tag i sin skuldsättningsproblematik. Här blir kontrasten till Filip stor, som under studiens gång tog ett återfall i drogbruk – vilket även medförde att både hans egna skuldsättningsproblem förvärrades och att hans sambo skuldsattes.

Tim hade visserligen sedan länge lyckats lämna de kriminella kretsar som hade ett avgörande samband med att hans skulder uppstod, men för honom var det snarare arbetslöshet och fattigdom som upprätthöll och förvärrade skuldsättningssituationen. Som vi sett lyckades Tim till den sista intervjun få ett jobb, vilket gjorde att han såg mycket mer positivt på utsikterna att klara sig ur sin överskuld sättning. I de fall som ekonomisk knapphet och/eller arbetslöshet utgjorde huvudproblematiken kom det således alltså få central betydelse att lyckas bryta denna situation och istället få en varaktig löneinkomst. Kring denna fråga kan de personer i studien som levde med en funktionsnedsättning anses ha en speciellt bekymmersam situation, då de statistiskt sett har sämre utsikter att bryta sin arbetslöshet.

Aisha hade vid studiens start brutit med den pojkvän som svindlade henne (och hennes syster) på pengar, och det förefaller självklart att det – i de fall där ekonomiskt våld är upprinnelsen till skulderna – är svårt att börja lösa sin skuldsättningsproblematik innan det ekonomiska våldet upphör. Emelie, som blivit utsatt för ett romansbedrägeri av en sedan tidigare okänd person, beskrev också hur hon upplevde livet som lättare att hantera sedan hon fått möjlighet att bearbeta det trauma som våldet inneburit.

...och att inte göra det

Oavsett vilken den ursprungliga problematiken var framstår det alltså som centralt att ha kommit till rätta med denna för att kunna ha några utsikter att förbättra sin skuldsättningsproblematik. Så var det även för Emil, vars skulder uppstod när han gick in i en allvarlig depression. Det var först när hans psykiska hälsa förbättrades som han också kunde börja hantera de skulder som uppstått i depressionens kölvatten. En bekymmersam och försvårande omständighet i detta avseende är att skuldsättningsproblemen i sig ökar risken för att individen ska dras

in i en ny eller återfalla i tidigare social problematik, vilken i sin tur kan förvärra eller upprätthålla överskuldsättningen. Filips situation var på så sätt karaktäristisk. Han hade gjort betydande ansträngningar för att lämna sitt tidigare missbruk och kriminella liv bakom sig. Likt Sebastian och Tim hade han flyttat till en ny ort för att börja om, han hade gått missbruksbehandling och han läste under ett år – med framgång – upp sin gymnasiebehörighet på Komvux. Ändå var vägen till skuldfrihet lång och när livsomständigheterna blev allt för pressade återföll han i missbruk – trots försök att få hjälp från kommunen innan det hände:

Jag fattade att jag behövde få kontakt med någon, så då kontaktade jag dem [vuxenheten på kommunen], och det var ju innan jag tog det här återfallet /.../ Så jag hade ju kontaktat dem och sagt att jag kommer troligtvis ta ett återfall och behöver hjälp /.../ Men det hände ju ingenting med det liksom, det var ingen som återkopplade eller hörde av sig eller någonting liksom, och sedan tog jag mitt återfall... Så det är också lite sjukt hur det funkar, när man själv vet om att det här, att det här är inte bra liksom...

När Tim väl hade tagit sitt återfall fick han däremot kontakt med kommunen, som också bekräftade att de inte hunnit följa upp honom i tid vid hans första kontaktförsök. Därefter tyckte han att han fick ett bra stöd från kommunen och var nöjd med den kontakten, samtidigt hade vägen ur skuldsättningsproblemen då blivit ännu längre, både för honom själv och hans sambo.

Även i Ahmets fall kan vi se hur risken att dras in i andra sociala problem – som överskuldsättningen skapar – försvårar situationen. Ahmet hade visserligen lämnat den partner som tvingade honom att skuldsätta sig, men under studiens gång återupptog han kontakten med några personer som hade umgått i samma kretsar som hans expartner:

Ahmet: Vi brukar åka runt till olika butiker, och jag brukar stjäla kött till dem.

Erik: Gör du det fortfarande?

Ahmet: Ja, jag gjorde det faktiskt senast i förra veckan.

Erik: Får du pengar för det också?

Ahmet: Ibland, men ibland säger de att jag kommer få efteråt och sedan, när den dagen kommer så får jag inget. /.../

Erik: Det låter ju som att du blir utnyttjad. Är det så du själv tänker på det också?

Ahmet: Ibland.

Ahmet hade inte ägnat sig åt kriminalitet tidigare, men upplevde sin skuldsättning som så problematisk att han inte hade något hopp om att klara sig ur situationen. Kronofogden mätte ut delar av hans aktivitetsersättning och för att kunna ha mer pengar att röra sig med debuterade han i viss kriminalitet (se vidare kapitel 6). Ahmet hade vuxit upp i en hård förortsmiljö under kraftigt bristfälliga hemförhållanden och led dessutom av en intellektuell funktionsnedsättning. Det är inte överdrivet att påstå att han levde i en mycket utsatt situation som samhället inte lyckats skydda honom från. Hans skuldsättningsproblemen var sammanflätade med en bredare och mer sammansatt problembild där de olika svårigheterna ömsesidigt förstärkte varandra.

8. Vägar framåt: Stödstrukturer, reglering och socialt arbete

Genom denna rapport har vi haft som ambition att rama in överskultsättning som ett socialt problem och därmed som ett problem i behov av sociala insatser. I denna avslutande del ska vi med utgångspunkt i deltagarnas berättelser utveckla vad de har upplevt som meningsfulla stödotsatser, vad de är kritiska mot, vad de har ansett sig sakna och – slutligen – vad en mer adekvat social stöddapparat för överskultsatta personer borde utgöras av.

Innan vi går in på ungas egna berättelser vill vi återigen betona vikten av att läsa även detta kapitel i relation till kapitel 3, om skultsamhället. Detta forskningsprojekt har fokuserat unga vuxna som redan har blivit överskultsatta, varför detta kapitel i första hand kommer att handla om vilka sociala insatser som *redan* överskultsatta (unga vuxna) är i behov av. Med det sagt behöver naturligtvis en välfärdsstat med ens de mest blygsamma ansatser att hysa omsorg för sina medborgare strukturera samhället på ett sätt som förebygger och förhindrar att unga vuxna hamnar i skultsättningsproblem. Vi vill därför understryka nödvändigheten av att dels ytterligare reglera kreditmarknaden, dels återupprätta en stark och universell välfärdsstat. Vi uppmanar således politiker och lagstiftare att se allvaret i denna situation och vidta åtgärder. Just frågan om reglering av kreditmarknaden kommer vi att återkomma till senare i kapitlet genom att peka ut ett antal områden som vi mot bakgrund av studiens resultat ser som särskilt angelägna.

Erfarenheter av stöd i det egna sociala nätverket

Detta kapitel kommer huvudsakligen att handla om offentliga stödotsatser. Innan dess vill vi dock uppmärksamma hur viktigt som stöd från det privata sociala

nätverket kan vara, såväl i frågan om att bli skuldfri som gällande emotionell stöttning (se även kapitel 7). Vi vill dock betona att det är ett problem om unga skuldsatta är *beroende* av stöd från det egna nätverket för att klara av sin situation. Som tydliggjordes i kapitel 7 finns det i relation till denna fråga en uppenbar klassdimension som gör att deltagare från ekonomiskt mer privilegierade förhållanden gynnas om stödet från privata nätverk blir alltför avgörande. Dessutom har studien visat att stöttning från personer som man har ett nära förhållande till ofta kan ge upphov till komplicerade relationer.

Stöd från föräldrar

Med tanke på att studiens deltagare var unga vuxna personer var det inte ovanligt att föräldrar spelade en central roll i deras liv, något som redan framkommit tydligt i rapporten. Om de inte fortfarande bodde hemma hade respondenterna i de flesta fall i flyttat hemifrån i relativ närtid. Rent allmänt befann sig alltså deltagarna i en ålder där föräldrar tenderar att utgöra ett nödvändigt stöd på olika sätt (Sage & Johnson 2012). För studiens unga fick dock denna relation en särskild prägel, till exempel i de fall där föräldrar spelade en avgörande för möjligheten att bli skuldfri (i bemärkelsen att skulderna inte längre fanns kvar hos Kronofogden eller inkassobolag). Detta har vi redan redogjort för i kapitel 7 (och till viss del i kapitel 5), men vi skall i detta avsnitt titta mer i detalj på hur föräldrastödet kunde te sig.

David, som skuldsattes via spelmissbruk, fick som vi tidigare sett hjälp att betala sina skulder genom sin mamma. Enligt David var hans uppväxt bra rent ekonomiskt, han beskrev sin pappa som höginkomsttagare. Dock var uppväxten dålig "i det sociala – mycket bråk och problem med mina föräldrar". Föräldrarna skildes under Davids uppväxt, men de fortsatte att bråka mycket även efter skilsmässan: "De har använt mig som ett vapen, jag är deras spelpjäs och dom försöker spela mig mot varandra – det är lögnar och polisanmälningar". Både under den tid som David skuldsattes och efter att hans skulder faststälts hos Kronofogden valde pappan att inte alls hjälpa David. Det gjorde däremot hans mamma som inte alls hade det lika gott ställt:

Min far ville ju inte stötta mig ekonomiskt nånting. Även fast han har full möjlighet att kunna göra det. Men min mor är lite mer godhjärtad. Hon bryr sig om sina barn, även fast vi har en svår relation.

Vid tidpunkten för det första intervjutillfället undersökte David och hans mamma olika sätt som hon kunde hjälpa honom att betala av skulderna hos Kronofogden samtidigt som David också ansökte om skuldsanering. Vid det andra intervjutillfället – och efter tre skuldsaneringsansökningar som fått avslag – hade de lyckats: "Jag är inte hos Kronan längre. Min mor har täckt allting. Men jag betalar ju av till henne". Davids mamma belånade sin sommarstuga och med hjälp av detta kunde hon betala av skulderna till de 16 olika fordringsägare som fanns registrerade hos Kronofogden. Uppgåelsen mellan David och mamman var att han varje månad skulle betala henne samma summa som Kronofogden tidigare mätte ut från hans löneinkomst. En klar fördel för David var att detta upplägg skulle göra honom skuldfri snabbare eftersom räntorna på hans lån var mycket höga. Känslorna kring att vara skyldig sin mamma pengar – istället för att betala till Kronofogden – var dock dubbla:

Under ett tag kändes det bra, jag ser ljuset i tunneln. Men det blir ju problem när jag har haft återfall, då har inte mamma fått sina pengar. Det drabbar ju henne. Hade det varit löneutmätning så hade de dragit innan jag ens hade hunnit göra något med pengarna.

David sade också att hans relation till mamman, utöver ekonomin, var "åt helvete" och han beskrev att de befann sig i en situation där mamman, genom att hålla det ekonomiska stödet mot honom, kunde "utpressa" honom socialt. Vid det sista intervjutillfället summerade ändå David stödet från mamman som mer eller mindre livsviktigt:

Alla har ju inte stöttande föräldrar eller föräldrar som har bra ekonomi som jag. Visst, jag har jättesvåra föräldrar som ser ner på en och sånt, men de har väldigt gott ställt. I alla fall pappa, mamma har inte lika gott men hon bryr sig mer om sina barn. Om inte mamma hade täckt allting skulle jag haft 16 lån idag. Mina skulder växte ju med över 30 000 i månaden så mina 500 000 hade varit på en miljon om tre år. Då hade jag liksom haft en miljon i skulder med sjuka räntor, 16 lån, varit på löneutmätning, bött i en sunkig etta, om inte ens det. Det är därför många inte orkar och en del får ju andra problem med droger och gör kriminella grejer. Alla är inte lika lyckligt lottade som jag ändå.

Stöd från föräldrar var naturligtvis ofta betydande även för de personer som inte blev skuldfria, ofta som ett emotionellt stöd i form av omsorg men även

ekonomiskt. Ett exempel är Tim, vars mamma var central i att sätta stopp för den lånekarusell som han fann sig själv i:

Det var mamma som hjälpte mig, då när skulderna hade börjat dra igång. När det kom som en klump, en sån här summa som jag fick i brevlådan. Då fick hon väl en chock, sen blev det ju att man fick sätta sig ner och försöka bromsa upp och, så mycket man kan. Hon fick ju reda på det när det var för sent, om man säger så. Hon såg bara mitt namn, och den här jävla summan.

Rent konkret stoppade mamman Tim genom att "låsa in honom": "Jag fick inte gå någonstans, jag fick bara vara hemma. Och det var nog för det bästa."

Tims mamma var även viktig med att reda i skulderna i nästa skede av processen: "Det var hon som satt ner med mig och faktiskt gick igenom, dom här alla kuverten som var i en hög, så hon hjälpte mig så gott hon kunde med det". När Tim flyttade till eget boende ställde sig hans mamma som borgenär på kontraktet eftersom Tim hade skulder. Detta stöd var naturligtvis helt centralt för Tims möjlighet att skaffa ett eget boende, men det var också ett slags tveggat svärd. På ett paradoxalt sätt villkorades hans självständighet från mamman (i bemärkelsen ett eget boende) med att han hölls kvar i en osjälvständighet till samma person. Vid det andra intervjutillfället hade Tim missat att betala några hyror. Det var naturligtvis ångestladdat i sig, men Tim oroade sig också för att hans mamma skulle bli indragen i processen: "Jag står ju på lägenheten, men det är ju min mor som är borgenär. Så att faller jag, så faller hon ju. Och det sista jag vill är ju att sätta henne i skuld.". Vid det tredje intervjutillfället hade återigen Tim flyttat hem till sin mamma efter att ha vräpts på grund av obetalda hyror,¹⁰ vilket synliggör ytterligare en typ av stöd som föräldrar kan bidra med. Tims berättelse vittnar om hur böljande och svårnavigerbar frigörelsen från föräldrar kan vara i situationen som överskuldssatt. Å ena sidan är relationen och stödet centralt för livssituationen, å andra sidan bidrar den både till en känsla av bundenhet och en oro över att ens egna problem ska "smitta av sig".

Filip var ytterligare en deltagare som växte upp med en ensamstående mamma med mycket ont om pengar. Inte heller när Filip var vuxen fanns ekonomiska förutsättningar att hjälpa honom att lösa skulderna. Trots det upplevde Filip sin mor som ett tydligt stöd i vardagen:

¹⁰ Pengar som hyresvärden dock inte krävde mamman på trots att hon stod som borgenär.

Men hon finns där och stöttar mig. Och hade hon haft pengar så hade hon ju betalt av det här åt mig, det vet jag ju. Men tyvärr har hon inte dom pengarna. Men hon stöttar emotionellt, och sen om jag har ringt och behövt pengar som hjälp till vardags liksom.

Filip fick även fått stöd från sin mamma på det sätt att han, när han inte längre kunde betala hyran, fick möjlighet att flytta tillbaka hem till henne. Även för Emelie var stödet från föräldrarna helt nödvändigt för att klara sig, särskilt den hjälp som hon fick i början när omfattningen av det bedrägeri som hon hade utsatts för uppdagades:

Utan deras hjälp tror jag inte ens jag skulle sitta här liksom. För man mådde så dåligt. Jag bodde hemma hos dom ett tag för dom var oroliga för om jag skulle va själv och... så dom vet ju hur dåligt jag har mått.

Emelie bestämde sig för att försöka klara återbetalningen själv, men hennes föräldrar stöttade henne ekonomiskt i vardagen genom att exempelvis bistå med kostnader kopplade till en bil som Emelie var beroende av för jobbet. På så sätt bidrog de också indirekt till hennes möjlighet att återbetala skulderna. För Emelie var det till en början svårt att ta till sig stödet, mycket på grund av skammen över att ha blivit svindlad:

Jag kände mig inte värdig... Men nu tar jag emot stöd. Mamma kan fråga: "Gör du nåt i helgen? Kom ner då". Och då får jag ju gratis mat och så. Vi umgås och ses oftare. För jag har ju inte så mycket annat att göra.

Emotionellt och psykosocialt stöd var generellt sett något som många respondenter tycktes sakna, inte minst bland de som höll sin överskuldsättning hemlig. Om dessa dimensioner av stöd saknas blir också upplevelserna av ensamhet och isolering än mer påtagliga, och den psykiska påfrestningen större. I både Filip och Emelies fall blir det tydligt att stödet från föräldrar inte bara var ekonomiskt, utan även hade påtagliga psykosociala och emotionella dimensioner vilka är minst lika viktiga för en ung vuxen som är överskuldssatt och känner hopplöshet i den situation som de befinner sig i. I ett sådant tillstånd är upplevelsen av en trygg punkt – någon som de kan lita på, ställer upp och frågar hur de har det – central för att finna något slags motivation.

Det kan avslutningsvis vara värt att notera i vilken påfallande utsträckning som stödet från föräldrar är könskodat (jfr. Bianchi 2011; Hochschild 2012). Stödet

från mödrarna var överlägset vanligast och mest betydelsefullt. Det gäller såväl ekonomiskt som emotionellt. I vissa fall var fäderna helt frånvarande (och hade varit det även innan skuldsättningen), men även i de fall där deltagarna hade en regelbunden kontakt med båda föräldrarna urskildes klart oftast modern som den primära stöttande personen.

Stöd från partners

Det privata nätverket består inte bara av föräldrar. För de deltagare som under delar av eller hela studiens gång levde i parrelationer var partnern i många aspekter ett viktigt stöd, både ekonomiskt och psykosocialt (se kapitel 7). Precis som i fallet med föräldrar – och som vi har sett tidigare i rapporten – är det dock viktigt att påpeka att relationen till följd av skuldsättningen ofta var dubbelbottnad: Å ena sidan var stödet helt nödvändigt för ett visst välbefinnande, å andra sidan gav det ojämlika beroendeförhållandet inte sällan upphov till känslor av otillräcklighet.

Som ovan beskrivits betalade David varje månad sin mamma som hade löst ut hans skuld. Men vid ett par tillfällen under de två åren som vi träffade David återföll han i sitt spelmissbruk vilket försvårade återbetalningen. I samband med ett av återfallen stöttade Davids flickvän honom ekonomiskt, så att han kunde fortsätta betala utan att mamman behövde få reda på återfallet. Stödet från flickvännen blev med andra ord bärande för att relationen till mamman – som David ytterst var ekonomiskt beroende av – inte skulle raseras. I samband med denna händelse utarbetade David och hans flickvän en strategi:

Jag hade ett återfall förra månaden som var rätt tufft och nu har vi gjort åtgärder. Så min lön kommer inte in till mig längre, utan till [flickvännens] konto. Det var rätt mycket pengar som jag spelade bort, det var rubbet. Jag skulle täcka upp förra månaden, för [flickvännen] fick en väldigt dålig lön. Och sen spelade jag bort nästintill hela min lön, så då hade vi ingenting. Jag gick back på mamma och vi var tvungna att handla hela månaden på Klarna, jag tror vi var uppe i 15 000.

För David var flickvännen med andra ord mycket betydelsefull för att kunna hantera de återfall som äventyrade det spröda ekonomiska arrangemanget med modern, men flickvännen stod också för ett väsentligt känslomässigt stöd. David hade dock dåligt samvete och oroade sig för hur flickvännen påverkades:

Det stör mig att så mycket av hennes pengar blir påverkade. Jag vill att hon skulle liksom unna sig mer för allt slit hon gör på nätterna [när hon jobbar]. Men det kan hon inte idag för pengarna går till skulder och räkningar och mina återfall.

Även för Filip var relationen till partnern helt central. Filip träffade sin flickvän efter att han hade varit på behandling för sitt drogmissbruk och enligt honom kunde han inför henne vara öppen och prata om vad som helst. Vid det första intervjutillfället hade de förhållandevis nyss flyttat ihop och utöver att sambon – som hade en god inkomst – betalade större delen av hyran stod hon även för andra gemensamma utgifter. Filip försörjdes via CSN och försökte hjälpa till så gott han kunde ekonomiskt, men det räckte inte långt:

Hon är väldigt förstående. Det är ju hennes idé att jag ska betala mindre i hyra för hon vill ju att jag ska kunna leva och köpa en Red Bull om jag vill det.

Vid det andra intervjutillfället hade paret flyttat till en lite större lägenhet och deras ekonomiska situation var mycket ansträngd. Filip hade inte längre någon inkomst då han hade avslutat de studier som tidigare gav honom studiemedel och även sambon hade vid detta tillfälle blivit skuldsatt, bland annat till följd av en sjukskrivning. De hade inte kunnat betala hyran och även missat några andra räkningar som hade gått till inkasso. Vid detta tillfälle undersökte de möjligheterna att tillsammans ta ett samlingslån. Vid det tredje intervjutillfället hade även sambons skulder hamnat hos Kronofogden och ekonomin i hushållet var fortsatt mycket svår (se även kapitel 4). Filip hade dock fått en praktikplats genom Arbetsförmedlingen vilket innebar att han dels kunde få aktivitet ersättning, dels hoppades på att få en anställning. Han hade dåligt samvete för sin sambos ekonomiska problem, men det bidrog samtidigt till att han kände sig motiverad:

Det är klart att... Hon har jättehög lön, men nu har vi knappt råd med mat längre. Så jag har haft väldigt mycket ångest över att ha satt henne i denna situation. Men vi måste fixa detta tillsammans, jag kan inte bara dyka upp i hennes liv och fucka henne och sedan sticka typ. Det är mycket det som får mig till att gå upp på morgonen och gå till jobbet, fastän jag inte vill. Men jag känner att för hennes skull så måste jag ändå i alla fall försöka. Jag får inte ge upp.

Relationen mellan Filip och hans flickvän präglades alltså under hela projektets gång av svåra ekonomiska problem som gradvis förvärrades. Likväl tycktes de under perioden ha svetsats närmare samman.

Att våga berätta

En vända som många deltagare upplevde rörde hur man berättar för en partner att man har skuldproblem (se även kapitel 5 om *Hemlighållandets dilemman*). Att berätta var förenat med risk att avvisas, vilket också var ett bidragande skäl till att ett flertal deltagare aktivt valt bort dejting. Att avslöja sin skuldsättning för en partner var för många att avslöja en historia av djup betydelse, och beslutet att berätta om skulderna krävde att de vägde fördelarna med att berätta sanningen mot de upplevda nackdelarna. Det fanns exempel där berättandet i sig innebar ett genombrott och på så sätt ett steg mot en mer sammanhållen självkänsla (jfr. Manderson 2014). I kapitel 7 har vi framhåvt detta som en viktig vändpunkt i flera deltagares liv. Moa – som hade en historia av hemlighållande inför tidigare partners – valde att i början av relationen till sin nuvarande pojkvän vara öppen med skulderna, något som ledde till ett mycket positivt utfall:

Hela mitt liv vändes ifrån den dagen vi träffades, det var som att det bara. Det bara blev bra. Bara känslan att inte behöva dölja skulderna, det var ju också en stor frustration i en. Så när jag öppnade upp mig för min sambo, då så blev det som att en stor klump bara släpptes. /.../ och när han stöttar mig i det här, och säger att det inte är hela världen att sitta hos Kronofogden. Du är ingen dålig människa för det. När man tidigare bara har klandrats av folk runt omkring en, av alla i princip.

En liknande historia om att berätta om sina skulder för en partner hade Wilma. När hon träffade sin sambo hängde skulderna som ett mörkt moln över Wilma, inte minst då hennes förra relation hade gått i kras på grund av hennes ekonomiska problem. I början av relationen – som inleddes innan Wilma hade fått betalningsanmärkningar – ville inte Wilma berätta, men hon var samtidigt mån om att kunna betala för sig vilket gjorde att hon skuldsattes djupare:

Jag ville absolut inte visa mig sämre än vad jag är. Så jag köpte ju massa grejer till honom för att visa min uppskattning till honom. Och jag betalade maten och... Mycket sånt. Och det var ju [snabblån från] Everyday+. Hade jag inte pengar så fixade jag pengar. Lite så.

Relativt snart tog ändå Wilma mod till sig och berättade:

Jag mådde skit. Jag kommer ihåg det som att det var igår. Vi var på McDonalds. Vi hade beställt mat, vi sitter och äter i bilen. En vän som kände till skulderna hade sagt: "Riv av plåstret med en gång, du klarar detta". Och jag tänkte: "Gud. Han kommer hata mig, han kommer inte vilja ha med mig att göra". Då kommer alla de där katastroftankarna i huvudet, som jag är expert på att få. Men vi sitter där och äter, och så sade jag det liksom att: "Jag måste berätta en sak för dig". Och han var så här: "Åh gud". Han tänkte att jag var gravid eller nånting. Och så sade jag det att: "Jag är inte gud bästa barn, alla människor har sina brister och det här är min brist". Och så berättade jag som det var, att jag har väldigt höga skulder. Och jag trodde ju att hans reaktion skulle vara väldigt annorlunda jämfört med vad det var. För han var så här: "Jaha, okej. Ja ja, men då vet jag". Ungefär så. Jag förväntade ju mig en helt annan reaktion. Att han skulle bli arg. Att han liksom: "Varför har du inte sagt nånting". Men han var helt tvärtom. Kolugn, och stöttande. Så det var väldigt skönt, det var verkligen en sten som lättade.

Wilmas och Moas redogörelser understryker hur centralt berättandet kan vara för (om)formningen av sociala identiteter och relationer, särskilt i förhållande till fenomen som – likt skuldsättningsproblem – omgärdas av ett slags tystnadskultur. Just att berätta för sin partner är dessutom helt avgörande för att överhuvudtaget kunna få det psykosociala och emotionella stöd som man är i behov av.

Stöd från vänner

För ett antal deltagare utgjorde vänner det primära privata stödet i livet som överskulsatt. Vid det första intervjutillfället hade Felicias båda föräldrar – vilka hon hade haft en dålig relation till – avlidit och relationen till hennes två syskon var ansträngd (delvis till följd av Felicias ekonomiska problem). Vid denna tidpunkt var Felicia inte föremål för utmätning, trots att hon hade löneinkomst. Hon betalade inte heller av sina skulder, men i syfte att ta viss kontroll över sitt impulsiva shoppingbeteende hade Felicia bett en vän att fungera som en form av ekonomisk förvaltare:

Min kompis har ett konto där jag har mina pengar. Så det finns väl 70–80 000 kronor där, försäkringspengar jag har fått och satt undan. För det första kommer inte Kronofogden åt dem. Jag vet att det är ett fult sätt, men jag har sagt det till Kronofogden och de tyckte det var en jättebra idé. Och vid varje lön betalar jag all räkningar, och sen för jag över resten till henne. Sen ber jag henne swisha över pengar för mat och liknande. Problemet är ju dagarna mellan 25 och 30. Då har jag pengar på kontot och kan spendera. Men det är fem dagar jämfört med en hel

månad. Så för mig är det lättare att göra så, att ha någon som skickar över pengar när jag behöver det.

Att låta en vän förvalta sina pengar på detta vis krävde naturligtvis full tillit och dessutom att det fanns transparens i relationen. Det innebar också ett tydligt exempel på en strategi i vardagen, i detta fall för att avhålla Felicia från konsumtion som inte bedömdes vara strikt nödvändig (se vidare kapitel 6 om *Handlingsstrategier*). Felicia var mycket tacksam över att hennes vän – som hon litade på till 100 procent – hjälpte henne, men det skapade också jobbiga känslor:

Jag mår dåligt bara av att begära att få ut pengar från mitt eget konto. Det är liksom: "Kan jag få 1 000 kronor?". Det är så jävla sjukt. Hon vet ju om att jag har svårt att sätta ned foten. Liksom: "Felicia, du behöver inte detta!".

Det fanns fler deltagare som hade tagit hjälp av vänner för att inte "komma åt" sina egna pengar. När Wilma, som även sade sig ha haft ett "shoppingberoende", hade en inkomst hjälpte en kompis henne med ekonomin på ett sätt som liknade Felicias strategi:

Wilma: När jag hade inkomst från CSN, när jag fick de pengarna in på kontot swishade jag över allting till henne. Så hon öppnade ett konto för mig. Varje månad skickade jag till henne vilka räkningar jag hade, vad avbetalningarna låg på, vad... Ja, alltså en prioriteringslista över vad vi behöver beta av och de viktigaste räkningarna. Och så skötte hon inbetalningarna så fort jag fick in pengar på mitt konto. Så fort jag fått in lite pengar på nåt vänster så swishade jag det till henne. Så att hon alltid hade hand om mina pengar. För då kunde jag inte komma åt dem.

Tobias: Hur kändes det?

Wilma: Alltså, det var ganska delat. Visst det kändes jätteskönt att det funkade så pass bra det gjorde. Fram tills att jag inte hade någon inkomst. Fast samtidigt kände jag mig omyndighetsförklarad. Jag kände mig lite som ett barn.

Både Felicia och Wilma använde på sätt och vis sina vänner som "spärrar" mot konsumtion, en strategi som lyckades bättre än att vända sig till bolag som förmedlar krediter vilket bland annat Felicia tidigare försökt med:

Jag kontaktade Qliro och liksom: "Jag vill att ni blockerar mig". Gjorde samma med Klarna och då handlade jag ju inte på någon månad. Men Klarna hade ju bara den spärren i typ några veckor och sen öppnades den upp igen.

Även om strategin med vänner som förvaltare ledde till komplicerade känslor är det tänkbart att det faktum att det hela grundades på tillit och omsorg ledde till bättre resultat än att vända sig till marknadsaktörer (vars främsta drivkraft naturligtvis är profit).

Vänner kunde därutöver utgöra ett betydelsefullt emotionellt stöd och även i förhållande till detta fanns övergripande genusmönster. Generellt sett tycktes de kvinnliga deltagarna ha fler vänner som de kunde anförtro sig till och söka socialt stöd hos. Det fanns dock exempel på när även de manliga deltagarna pratade om vikten av vänner. Oscar hade tidigare en stor bekantskapskrets, särskilt när han var inne i sitt missbruk och festade mycket. Efter "kraschen" omgav han sig – utöver familj och flickvän – med en "våldigt liten, liten skara människor". Bland dessa fanns hans bästa vän, som han i de mest desperata stunderna lånat pengar av för att betala drogskulder. Oscar kände dåligt samvete över att på ett indirekt sätt ha blandat in vännen i hans problem, men deras relation stärktes efter att Oscar berättade om hur djupa hans problem varit:

Han är en människa som jag litar på till 100 procent. Jag gör inte det med många, efter allt som har hänt genom åren. Han är ju en av de få som jag kan vara helt öppen med. Och det är klart det är skönt att öppna sig för nån annan. Sen kanske inte vi har den relationen att vi sitter och pratar ut om det hela tiden. Det är mera att han vet om det. Det är en trygghet.

Här påminner Oscars resonemang om det tidigare stycket om att våga berätta för närstående – i det här fallet för en vän. I Oscars fall var det inte själva pratandet som var det viktigaste, det var att han över huvud taget hade berättat och att vännen visste. Enligt Oscar skapade kompisens vetskap trygghet. Att dela med sig av sitt stigma tycks alltså bära på en kraft i egen rätt och bidra till att situationen känns mindre svår.

Erfarenheter av offentliga kontakter

Vi har redan konstaterat och argumenterat för att överskuldssättning är ett socialt problem som i sin tur tenderar att hänga samman med andra sociala problem. Ett ytterligare sätt att illustrera detta är det faktum att ett flertal av våra deltagare stod i regelbunden kontakt med olika delar av det offentliga välfärdssystemet för problem som inte (åtminstone vid en första anblick) var kopplade till deras

skuldproblematik, t.ex. socialtjänsten, psykiatri och andra delar av hälso- och sjukvården. Samtidigt är det viktigt att tillägga att många hade varit i behov av klart mer omfattande stöd från välfärden än vad de fick. Rent allmänt är det offentliga skyddsnätet begränsat för unga vuxna med en osäker ställning på arbetsmarknaden. Just bristen på förankring på arbetsmarknaden var ett återkommande problem för studiens deltagare vilket inte är förvånansvärt med tanke på ungdomsarbetslösheten ligger på cirka 24 % i skrivande stund, hösten 2025. Flera deltagare arbetade som vi sett periodvis, men de var i regel inte kvalificerade för arbetslöshetsförsäkring på grund av prekära anställningsformer. Vissa deltagare hade på ett tydligt sätt i perioder hamnat "mellan stolarna" där de stod helt utan försörjning. Mer än en deltagare hade dessutom erfarenhet av att ha stått i kö i flera år för att få tillgång till psykiatriska utredningar.

Vi kommer givetvis inte kunna redogöra för alla olika offentliga kontakter som deltagare hade utan i första hand fokusera vi på hur de unga vuxna uppfattade kontakten med socialtjänsten, den kommunala budget- och skuldrådgivningen samt Kronofogden. I ett kortare avsnitt berörs emellertid meningsfulla kontakter med andra typer av inrättningar.

Kontakter med socialtjänsten

En välfärdsaktör som ett flertal deltagare var i regelbunden kontakt med är socialtjänsten och ett påfallande resultat i studien är hur sällan deltagarnas skuldproblematik lyftes i kontakten med socialsekreterare. Ahmet hade en socialsekreterare och kontakten handlade främst om boendesituationen, då hans lägenhet var förmedlad via socialtjänsten. Enligt Ahmet hade han och socialsekreteraren aldrig pratat om ekonomi; socialsekreteraren hade aldrig ens frågat om hur den ekonomiska situationen såg ut. Aisha – som blivit svindlad – fick ekonomiskt stöd av socialtjänsten, men inte heller i den kontakten diskuterades någonsin hennes skulder. Tim hade vid det andra intervju tillfället nyss ansökt om ekonomiskt bistånd och inväntade beslut. I samband med ansökan hade Tim inte berättat något om sina skulder och han fick inte heller någon fråga om det. Enligt Tim var de enbart intresserade av om han hade fler än ett bankkonto vilket antyder ett större fokus på Tims eventuella tillgångar snarare än hans ekonomiskt utsatta position.

Moa hade en socialsekreterare för ekonomiskt bistånd. När Moa i ett möte hade fört sin skuldproblematik på tal avfärdade socialsekreteraren enligt Moa detta

genom att säga "att det inte ligger på deras bord att betala det". Enligt Moa hänvisade inte heller socialsekreteraren henne till den kommunala budget- och skuldrådgivningen, en service som Moa vid det första intervjutillfället aldrig hade hört talas om. Vid den uppföljande intervjun ett år senare hade Moa fortfarande inte haft kontakt med budget- och skuldrådgivningen. Hon hade inte heller vågat ta upp skulderna med sin socialsekreterare igen, på grund av en rädsla att hon kunde förlora det ekonomiska biståndet om hon är skuldsatt. Moas oro för socialtjänsten var på många sätt knuten till hennes skuldsättning. En liknande rädsla gav Abdul – som levde ett mycket isolerat liv och försörjdes via ekonomiskt bistånd – uttryck för. På frågan om vilka som kände till hans skuldsättning svarade han: "Jag har inte berättat det för nån hittills. Jag har varit rädd för att ens säga till socialen".

Rädslor likt dessa försvårar naturligtvis möjligheten att på ett adekvat sätt söka – och i bästa fall erhålla – hjälp från det offentliga. Att skuldsättning ger upphov till rädslor i förhållande till socialtjänsten handlar i hög utsträckning om den upplevda risken att bli av med det lilla som man har och som man därmed är helt beroende av. Den brittiske forskaren Ryan Davey (2025) har kallat detta tillstånd för "exproprierbarhet", det vill säga en sårbarhet inför att det offentliga har makten att frånta en det som man förfogar över. I en mening är detta ett faktiskt tillstånd för överskuldsatta människor som de facto kan utmätas på tillgångar eller vräkas på grund av skulder. Men det ger också upphov till rädslor som många gånger inte står i adekvat relation till verkliga förhållanden, något som emellertid inte gör själva *rädslan* mindre verklig. Vi menar att det är mycket viktigt att socialtjänsten i allmänhet, och i synnerhet om den enligt den nyligen antagna socialtjänstlagen strävar efter att verka "öppet" och "förebyggande", adresserar denna typ av rädslor och för skulder på tal i samtal med klienter så att såväl rädslor som skuldsituation i ett första skede åtminstone blir talbar.

Ett undantag från tendensen att skulder inte var något som diskuterades med de socialsekreterare respondenterna hade kontakt med fanns hos Martin, vars socialsekreterare hjälpte honom med både ekonomi och boende. Martin kallade sin socialsekreterare för "den bästa människan jag har träffat nånsin" och förutom att ha hänvisat honom till budget- och skuldrådgivningen tycktes hon stötta och ge råd till Martin i relation till hans skuldproblematik:

Hon säger också ofta att jag kanske borde ringa till Kronofogden och prata med dom och försöker göra en delbetalning. Hon säger: "Säg till dem att du vill betala

200 kronor i månaden. Det är inte mycket, men dom kommer ändå bli glada att du vill betala”.

I Matins fall framstår det som att socialsekreteraren vävde in frågan om skuldsättning i det allmänna sociala arbete som hon utförde, vilket vi menar är ett önskvärt och ändamålsenligt sätt att närma sig denna fråga inom socialtjänstens ramar (se mer nedan).

Kontakter med budget- och skuldrådgivningen

Den huvudsakliga offentliga aktören i frågor om stöd för skuldsatta personer i Sverige är den kommunala budget- och skuldrådgivningen (BUS). Enligt socialtjänstlagen ska alla kommuner i erbjuda budget- och skuldrådgivning till sina invånare. Rådgivningen syftar både till att förebygga överskuldsättning och att hjälpa skuldsatta personer att hitta en lösning på sina problem. Det är upp till privatpersoner att själva kontakta sin kommun för att boka en tid eller få mer information om den lokala rådgivningen, men tillgängligheten och väntetiderna kan variera förhållandevis kraftigt beroende på den enskilda kommunens resurser. På Konsumentverkets hemsida listas vad en budget- och skuldrådgivare kan hjälpa till med:

- Planera din ekonomi och göra en budget.
- Hantera och prioritera dina skulder.
- Kontakta och förhandla med dem du är skyldig pengar.
- Ansöka om skuldsanering och ge stöd före, under och efter en skuldsanering.
- Ge förslag på hur du kan skapa nya ekonomiska vanor.

Eftersom BUS så tydligt ägnar sig åt precis det område som vi undersöker var det en självklarhet för oss att fråga samtliga deltagare om deras erfarenheter av budget- och skuldrådgivning. I det följande kommer vi under ett antal rubriker att beskriva hur de upplevt denna kontakt.

Ingen kännedom om BUS

Moa var inte den enda som aldrig hade hört talas om tjänsten vid det första intervjutillfället, det hade inte heller Abdul, Aisha, Max, Reza, Robin eller Tim.

Detta innebär att sju av 18 deltagare (varav alla hade skulder fastställda hos Kronofogden) inte sade sig känna till BUS, något som får sägas vara anmärkningsvärt då de borde ha hänvisats dit av åtminstone någon av de offentliga aktörer som de stått i kontakt med. Det bör dock tilläggas att det faktum att de sju deltagarna inte kände till BUS inte nödvändigtvis betyder att de inte vid något tillfälle informerats om denna service, exempelvis av Kronofogden. Av de sju personer som inte kände till tjänsten var Moa den enda som försökte kontakta BUS vid ett senare tillfälle under projektets gång. Vid den andra intervjun berättade Moa att hon hade försökt nå kommunens BUS, men sedan inte svarat när de ringde tillbaka från ett dolt nummer. De ringde bara en gång och det rann ut i sanden eftersom Moa då befann sig i en turbulent privat situation.

Kännedom, men ingen kontakt

Filip var den enda deltagare i studien som vid första intervjun kände till BUS men ändå inte hade kontaktat dem. Han gick då i tankar på att ta en kontakt i syfte att få råd om han borde ansöka om ett "omstartslån" eller inte. Vid det andra intervjutillfället hade Filip försökt kontakta BUS ett flertal gånger, men han sade sig inte ha nått fram och givit upp. Vid det tredje tillfället hade Filip inte kontaktat BUS ytterligare någon gång, men han sade sig fundera på det då han vid det tillfället ville veta lite mer om utmätning.

Avslutade BUS-kontakter och missnöje

En tredje kategori var de deltagare som hade haft en kontakt med BUS, men som avslutat denna innan vår forskningsstudie startade. Detta utgjorde den numerärt största kategorin och här återfanns åtta deltagare: Ahmet, Amanda, David, Emil, Emelie, Martin, Sebastian och Wilma. Deras respektive berättelser om hur de hade upplevt kontakten skiljer sig åt.

Fyra deltagare – David, Emil, Sebastian och Wilma – var tydligt missnöjda och besvikna. Emil hade bara kontakt med BUS vid ett enskilt tillfälle och berättade att han inte alls tyckte att hjälpen varit ändamålsenlig:

Emil: Mamma bokade en tid till en sån där skuldrådgivare, det var också skit. Hon visste knappt vad hon gjorde. Hon ritade allt på ett papper och sen så fick jag pappret.

Tobias: Och du gick aldrig dit igen?

Emil: Nä, jag sket i det. Jag kan inte råda någon att gå till den där rådgivningen, i alla fall inte i den här kommunen.

Tobias: Vad hade du behövt för hjälp?

Emil: Det jag hade velat ha... Säg att jag hade tusen kronor i skuld och jag vill dela upp det i fyra månader. 250 kronor. Man fick aldrig en sån plan. Utan du hade ett belopp du betalade. Kanske 500 i månaden och sen inget nästa månad och sen kanske 500 igen. Jag skulle önska att de var med och kanske ringde de här samtalen och hjälpte mig. Inte bara ta ett gammalt papper som de vände på och skrev ner var jag hade skulder och räknade hur mycket det blev. Det är ju inte att hjälpa någon. Den kalkylen kan jag göra hemma liksom. Och jag fattar att vi kanske skulle greja med sånt andra gången vi sågs. Men jag kände att hon skämtade bort det lite. Och då kände jag: "Nä, jag löser det själv". Då hjälpte mamma mig att skriva upp vilka jag skulle ringa. Och då gjorde jag det.

Emil valde att inte kontakta BUS någon mer gång. En liknande kritik uttryckte Sebastian som sade att mötena inte "gav nånting". Sebastian hade förberett sig noga inför det digitala första mötet, bland annat genom att ha upprättat ett Excel-blad som angav varje skulds ränta. Det som Sebastian ville ha hjälp med var råd om hur han i ett nästa skede skulle gå till väga med återbetalningen:

Och svaret var liksom: "Ja, det är bara att ligga i och betala, du gör det du kan". Jag fick inga råd på hur jag ska kunna göra nåt bättre av det här liksom. Alltså, ett alternativ direkt är ju att försöka byta jobb och få upp sin lön på nåt sätt, om man kan. Eller försöka ändra betalordningar, men det var ingen som gav mig det tipset. Och de var väldigt svåra att få tag på. De har telefontider och det går inte att ringa andra tider. Du kommer inte fram ens, då är det liksom: "Ring tillbaka den här tiden". Och många gånger så var hon ändå inte anträffbar. Så till slut slutade jag höra av mig. För det här ger mig ju ingenting liksom, allt de har sagt kan jag googla fram liksom.

Sebastian utvecklade vad han menar att BUS hade kunnat vara hjälpsam med:

Jag hade väl tänkt att vi tillsammans skulle göra upp en plan för hur jag skulle tackla varje enskild skuld. För de har väl mer koll än vad jag har, tänker jag. Kanske att de skulle kunna se att jag har betalat si och så många procent ränta under lång tid på ett lån och att det kanske ger mig mer förhandlingsutrymme på det lånet än vad jag har på ett annat. Eller kanske att de vet att vissa fordringsägare är hårdare än andra att förhandla med. Den typen av kunskap hade varit jättefin att ha inom ramen för en skuldrådgivning. Liksom, en powerpointpresentation med termer

eller med hur händelseförloppet går till. Bara så att folk får lite koll. För i början hade jag ju ingen aning. Liksom, jag betalar in, så varför höjs det här beloppet? Det hade varit jättefint om de hade kunnat ge den infon.

Wilma, som tipsats av en vän att kontakta BUS, kände sig avspisad vid det första telefonsamtalet: "Eftersom jag var sjukskriven och inte hade nån inkomst, så sade de: 'Vi kan tyvärr inte göra nånting. Du får höra av dig när du har nån inkomst'." Precis som Emil återupptog Wilma aldrig kontakten efter detta första samtal. Enligt Wilma blev hon av BUS hänvisad till socialtjänsten där de i sin tur sade att de inte kunde hjälpa då hennes skulder var för höga: "Jag kände mig jättesärbehandlad."

David hade tagit hjälp av BUS för att skicka in en ansökan om skuldsanering något år innan vi träffade honom första gången. David beskrev att det var förhållandevis enkelt att få kontakt med BUS, men han var inte särskilt imponerad av tjänsten:

Dom behöver få lite ordning, lite mer organiserat på sitt kontor hur dom jobbar, tror jag. För det är väldigt flummigt, det är väldigt svårt att förstå hur dom kan hjälpa och hur dom funkar. Det var liksom inte klarspråk.

Enligt David arbetade han och en handläggare tillsammans med ansökan, men uppenbarligen skickades den aldrig in:

Den var klar och hon skulle skicka den och allting. Och hon sa att den var skickad. Det tar ju upp till sex månader. Så jag har gått i sex månader och väntat. Och den var inte inskickad. Dom har ingen säger Kronan sen, när vi ringde efter fem månader. Och nu, för en månad sen fick jag beskedet, att jag inte får nånting. Så det sköt ju på allt i sex månader.

Avslutade och ambivalenta BUS-kontakter

Ahmet, Amanda, Martin och Emelie hade också haft kontakt med BUS tidigare, men även deras kontakter var avslutade. De var inte lika uttalat missnöjda med kontakten som personerna i stycket ovan, utan mera ambivalenta i sin upplevelse av BUS.

Ahmet gick på ett antal möten med BUS några år innan den första intervjun. Detta var i ett ganska tidigt skede av Ahmets skuldsättning, innan skulderna hamnade hos Kronofogden. Det som Ahmet framför allt fick hjälp med var att sammanställa omfattningen av hans skulder efter att han hade lämnat en fullmakt

till handläggaren. Ahmet var inte alls lika missnöjd som deltagarna ovan, men han såg inte heller någon direkt poäng med mötena då de inte hjälpt honom att hitta strategier för att betala tillbaka: "Skadan är redan skedd". Under de år som vi träffade Ahmet kontaktade han aldrig BUS igen.

Matin hade bara varit i kontakt med BUS vid ett tillfälle, efter att ha hänvisats dit av sin socialsekreterare. Matin hade en positiv upplevelse av mötet, men tyvärr blev det inte mer än ett tillfälle:

Matin: Dom gav mig ganska bra råd. Dom sa, bara betala 50 kronor per månad. Det är lite pengar, men det gör att räntan fryser. Då blir det inte mer ränta. Och jag tyckte det är skitbra. Jag sa: jag kan betala typ 500 varje månad. Och planen var att jag ska börja betala 500 varje månad. Och dom sa: "Okej, vi säger så. Gå hem och hämta alla dina fakturor, så att vi kan se från vilka inkasso du har skulder, vi ses om en månad". Jag gick och hämtade alla dom där breven och väntade på att dom ska höra av sig. Men dom hörde aldrig av sig. Så... Ja, det...

Erik: Det tog slut?

Matin: Det blev inte av bara, det tog slut liksom. Det känns som dom har glömt bort det.

Amanda kände till BUS genom ett arbete som hon tidigare hade haft. Hon ringde därför på eget bevåg BUS när hennes ekonomi först började skena i syfte att få råd om hur hon skulle prioritera:

Jag ringde till budget- och skuldrådgivningen och frågade: "Hur ska jag betala? Hur ska jag göra?". Och hon bara: "Tänk på hemförsäkringen, el och hyra. Resten – skit i det." Och då gjorde jag ju så hela tiden och försökte hela tiden tänka kring detta.

Skuldproblematiken fördjupades emellertid påtagligt de kommande åren. Amanda – som hade två barn – klarade vid ett flertal tillfällen inte av att betala hyran, varför hon kontaktades av socialtjänsten och återigen blev hänvisad till BUS. Amanda hade därefter under en period regelbunden telefonkontakt med en rådgivare. Hon beskrev att kontakten i huvudsak innebar ett emotionellt stöd, som hon pratade om i positiva ordalag. Däremot pratade de under telefonsamtalen inte speciellt mycket om Amandas ekonomiska situation, som under samma tid gradvis förvärrades.

Den sista av deltagarna som vid det första intervjutillfället hade haft – och avslutat – en kontakt med BUS var Emelie. Efter att ha blivit tipsad av

Brottsofferjouren tog hon hjälp för att ansöka om skuldsanering. Vid det första intervjutillfället hade Emelie precis skickat in sin andra ansökan och hon ansåg att BUS varit hjälpsamma i detta arbete:

Handläggaren hjälper mig att få ihop den och sen skriva ner. Hon har hört av sig och kollat vad skulden ligger på hos alla idag, och sen sammanställt. Och skulden har ju ökat med 200 000, under polisutredningen.

När vi träffade Emelie för den andra intervjun höll hon på att sammanställa sin tredje skuldsaneringsansökan. Denna gång tog hon dock inte hjälp av BUS, utan hade istället vänt sig till ett privat företag vid namn Skuldsanera som mot en månadsavgift på 299 kronor bistod med "juridisk expertis" vid skuldsaneringsansökningar. Emelie var inte missnöjd med den tidigare BUS-kontakten men hävdade att företaget kändes mer "professionellt" och att det därför var "värt att testa" eftersom de två ansökningar som hon hade skrivit med hjälp av BUS hade fått avslag. Å andra sidan upplevde Emelie efter ett tag det var svårt att få kontakt med Skuldsanera:

I början var dom väldigt schyssta och hörde av sig, men när jag fått nån fråga eller sådär från lånebolaget har dom varit svåra. Jag vet inte om hon som gjorde min ansökan ens jobbar kvar.

Vid det tredje intervjutillfället var Emelie fortfarande "medlem" hos det privata företaget och hade med deras hjälp skickat in två ansökningar om skuldsanering, vilka båda hade nekats. Hon hade börjat tvivla på om det var meningsfullt att fortsatt vara medlem:

Jag har lite ågren för jag kan ju gå till kommunens budget- och skuldrådgivning. Men det har jag ju testat också. De här gör ju ett annat upplägg för ansökan och är lite mer professionella, men det är ju lite ågren att betala dem varje månad. De hjälper mig bara med ansökan, sedan får man sitta och vänta tills Kronofogden tar upp den. /.../ De har hjälpt mig med två ansökningar men jag har betalat i två år. Jag lägger flera tusen per år på dem, men så mycket har de inte hjälpt.

Här ser vi alltså hur kreditmarknaden även innefattar aktörer vars affärsidé bygger på att – mot en månadsavgift – hjälpa överskuldsatta i processen att skriva skuldsaneringsansökan. Åtminstone för unga personer – som har mycket låg sannolikhet att få en ansökan beviljad – framstår det som mycket tveksamt om de närmare 3 600 kronorna om året är värt pengarna. Framförallt eftersom individen

redan har mycket begränsade resurser och kommunen dessutom kan vara behjälplig utan kostnad.

Pågående och givande kontakter

Den fjärde – och sista – kategorin består av de två deltagare som hade regelbunden kontakt med BUS vid fler än ett av våra intervjutillfällen: Felicia och Oscar.

Vid det första intervjutillfället hade Felicia precis försökt återuppta kontakten med BUS efter att under en period, likt Emelie, varit betalande medlem i Skuldsanera som hade bistått henne med skuldsaneringsansökningar. Felicias första kontakt med BUS låg ett par år tillbaka i tiden och var inte speciellt positiv. Hon hade hänvisats till BUS av psykiatrik när hon redan var djupt överskuldssatt, men tyckte likt flera andra att stödet hon fick inte var anpassat till hennes behov. Mot bakgrund av denna erfarenhet vände sig även Felicia till samma privata aktör som Emelie: Skuldsanera. Med företagets hjälp – och mot månadsavgiften 299 kronor – ansökte hon om skuldsanering två gånger, vilka båda nekades. Felicia återvände till kommunen och efter en tids väntan fick hon en ny rådgivare. Vid det andra intervjutillfället träffade Felicia regelbundet sin rådgivare varannan månad. Hon var inledningsvis kluven till kontakten:

Det är bara telefonmöten. Jag har inte träffat personens ens, så det blir ju väldigt mycket: "Okej, hur går det? Går det bra? Har du gjort en budget?". Det är väldigt många frågor om vad jag ska göra och jag har ju en tendens att inte klara av det. Jag vet ju mycket väl logiskt om vad jag ska och inte ska göra, men med min ADHD... Det betyder inte att det funkar i mitt huvud.

Vid denna tidpunkt kretsade samtalen kring att förbereda Felicia inför en förestående löneutmätning, men tillsammans med sin rådgivare förberedde de också en ny skuldsaneringsansökan. Vid det tredje intervjutillfället hade Felicia kvar sin budget- och skuldrådgivare och hon uppfattade kontakten som meningsfull. Tillsammans arbetade de med att försöka tolka Felicias senaste avslag på ansökan om skuldsanering, vilket både rådgivaren och Felicia menade var felaktigt och oprofessionellt formulerat. Rådgivaren avrådde ändå från överklagan till rätten, då det fanns en risk att det skulle bli domstolsbeslut på avslaget. Istället arbetade de med Felicias fjärde skuldsaneringsansökan, vilken senare faktiskt beviljades av Kronofogden.

Slutligen har vi Oscar som själv tog kontakt med BUS efter att ha uppmanats av sin pappa när föräldrarna fått reda på Oscars skuldsituation. Vid det första

intervjutillfället stod Oscar fortfarande i kö för att få en handläggare tilldelad, men han hade fått ett gott intryck av personen som han hade pratat med på telefon:

Hon var jättetrevlig, den kvinnan jag pratade med. Och jag fick väldigt bra förtroende för dem och kände mig trygg i att prata med dem. Och hon sa: "Vi kommer hjälpas åt". Så det var jätteskönt.

Ett år senare, vid det andra intervjutillfället, hade Oscars föräldrar betalat av alla fordringsägare. Innan dess hade dock Oscar fått bra hjälp från sin rådgivare att kartlägga sina skulder:

Vi började försiktigt med typ... Ja, vem är man och hur ligger det här till och lite sådär. Väldigt försiktigt till en början. Och jag hade inte koll på någonting. Och där gjorde [budget- och skuldrådgivaren] ett fantastiskt jobb. Hon tog reda på var jag har skulder. Hur mycket, var ligger de, hos vem. För jag visste inte det. Jag öppnade ju inte inkassobreven. Så jag hade alltså på riktigt inte en aning om vart jag var skulder, hur mycket, vad det rörde sig om. Hon tog reda på vartenda bolag, hur mycket det gällde, hon fick min fullmakt och använde sig av den.

Under tiden betalade inte Oscar några fordringar: "Nej, vi lät det ticka och [rådgivaren] sa ju det själv: 'Bara du inte tar mer lån', och det kunde jag ju inte ens". När alla skulder var kartlagda ringde Oscar alla fordringsägare för att förhandla fram avbetalningsplaner och det var efter detta som hans föräldrar bestämde sig för att betala av skulderna. I samband med det uppstod vissa meningsskiljaktigheter med rådgivaren som inte tyckte att det var en bra idé att Oscars föräldrar betalade:

Oscar: Det hör väl till hennes yrkesroll, men hon ansåg att jag som person ska lösa detta. Hon tyckte nog att det egentligen var det mer rätta sättet att göra det på. Men när jag berättade att vi hade löst det blev hon ju glad liksom. Men hon hade nog hellre sett att man... gör upp en plan, har ett fast jobb liksom sju till fem. Och gör det på typ ackord. Men då kommer ju skulden också växa.

Tobias: Men tror du att hon tänkte att... Att det finns en typ av uppfostrande aspekt i det här att du ska...

Oscar: Att man ska lösa sin skit. Lite så. Jag vet inte om hon tycker så eller om det bara har att göra med att det är deras sätt att göra det på. Alltså, det typiska sättet. Och pappa var väldigt kluven när han bestämde sig för att hjälpa mig för [budget- och skuldrådgivaren] hade mer eller mindre sagt rakt ut att det här får Oscar lösa.

Rådgivaren anslöt sig, enligt Oscar, till vad som i litteraturen kallats ett “renande” (*purgative*) förhållningssätt till återbetalning (Davey 2025), det vill säga att det enda rätta sättet att ta sig an sin skuldsättning är att renas genom att underkasta sig självdisciplin och betala tillbaka hela summan själv. Men oavsett denna avslutande meningsskiljaktighet var Oscar mycket nöjd och tacksam över kontakten:

Tobias: Men det låter ju ändå som att du fått bra stöd av hon på budget- och skuldrådgivningen?

Oscar: O ja, o ja! /.../ När hon avslutade, inom citattecken, avslutade mitt ärende så sa hon att... Ja, möjligtvis att hon skulle ringa upp också, men att jag skulle höra av mig om det var några nya frågor eller, även när jag blivit helt skuldfri. Jag har tänkt på det. Att jag någon gång kanske skulle åka in till henne och liksom hälsa på fysiskt, och tacka henne.

Det finns alltså exempel i studien på kontakter med BUS som har upplevts som mycket positiva och fruktbara. Sammanfattningsvis måste dock konstateras att BUS fyllde en relativt marginell roll i de unga vuxnas skuldsatta tillvaro. Ungefär hälften var aldrig i kontakt med verksamheten, och bland den hälft som hade träffat BUS var missnöjet större än den upplevda nyttan. Det är intressant – och symptomatiskt för den allt mer avreglerade välfärdsapparaten – att två deltagare vände sig till privata alternativ för hjälp med att ansöka om skuldsanering mot betalning, framförallt eftersom det handlar om personer med mycket låg disponibel inkomst. Båda de deltagare som använde sig av detta alternativ lyfte fram att de hade uppfattat det privata alternativet som “proffsigare”. Men om vi skrapar på ytan verkade det mer handla om hur detta företag *presenterade sig*, snarare än om att de rent innehållsligt erbjöd mer ändamålsenliga tjänster. En tolkning är att sättet som privata företag marknadsför sig på kan locka unga vuxna på ett annat sätt än en kommunal tjänst, men eventuellt finns här också en aspekt som handlar om tid. Flera vittnade om att de hade svårt att komma i kontakt med BUS och att det tog tid innan de fick till ett möte. Företagen däremot marknadsför sig – på precis samma sätt som konsumtionskreditinstituten – just som *snabba* och effektiva. För en överskuldsatt person som upplever situationen som desperat kan en sådan privat tjänst därför framstå som attraktiv. Emelie vittnade också om att kontakten varit mycket trevlig och tillgänglig – till en början. När hon väl hade blivit fast kund och ansökningsprocessen satts igång upplevde hon dock att företaget blev påtagligt svårare att få kontakt med.

Kontakter med Kronofogden

Samtliga deltagare hade naturligtvis kontakt med Kronofogden (även om den i några fall hann avslutas innan projektets slut). Generellt sett upplevdes relationen till tjänstepersoner på Kronofogden vare sig som stöttande eller hindrande. De flesta deltagare pratade om det som en fullständigt opersonlig, standardiserad och instrumentell kontakt i samband med delgivning eller automatiserad utmätning. Felicias beskrivning av kontakten med Kronofogden är ur detta perspektiv talande:

Det har inte varit så mycket. Liksom, man får brev och man ska fylla i de här dokumenten: "Hej, de här personerna vill ha pengar från dig". Jag kan inte betala så jag signerar och skickar in. Det är liksom den kontakten vi har.

Även om själva kontakten med tjänstepersoner från Kronofogden inte är framträdande i materialet finns det ändå skäl att uppehålla sig här en stund, då Kronofogden som institution ändå spelade en stor roll i deltagarnas liv – även innan skulderna hade fastställts där. För de flesta var nämligen Kronofogden den primära aktör som de sedan tidigare kände till i fråga om skuldsättning. Det fanns en rädsla för vad som skulle hända om skulderna väl fastställdes hos Kronofogden. Denna rädsla kan på ett tydligt sätt hänföras till den exproprierbarhet (se ovan) som man som överskuldssatt person i Sverige är bärare av (se även kapitel 6). Föreställningar om att Kronofogden skulle komma oannonserat och mer eller mindre tömma lägenheten på allt som den innehöll förekom hos flera deltagare. För Moa innebar denna oro en påtaglig stress då den potentiella förlusten av bohag i sin tur hängde ihop med en potentiell förlust av hennes barn. Vi minns hennes uttalande:

Och sen när man visste att man hade Kronofogden så var det ju stora rädslor. Kan de komma hem till mig och ta det lilla jag äger? /.../ Det var en panikkänsla med tanke på att jag hade skulder, att de skulle kunna komma hem till mig och ta i princip allt. Då hade ju soc gått in och sett att jag inte har kapacitet att ta hand om min dotter, så då skulle hon försvinna. Det var inga små tankar liksom.

För Felicia var rädslan ett stort skäl till att hennes skuldsomma vuxit sig så stor när fordringarna till slut fastställdes hos Kronofogden. Hennes mamma hade haft skulder hos Kronofogden och Felicia hade lovat sig själv att aldrig hamna i samma

situation. Av detta skäl utarbetade hon en (uppskjutande och i förlängningen destruktiv) strategi där hon hela tiden betalade gamla skulder med nya lån:

För mig var det så att jag inte får missa några lån, jag vill inte hamna hos Kronofogden för där låg mamma liksom. För mig var det väldigt viktigt att inte hamna där. Det enda viktiga var att bara betala [de tidigare lånen], så jag tänkte ju inte på konsekvenserna [av de nya lånen].

När Felicia slutligen klev av lånekarusellen befann hon sig i en helt ohållbar situation:

Jag låg på 20–22 000 kronor i bara låneutgifter varje månad. När jag får en lön på 16 eller 18 000. Och samtidigt ska jag betala hyra, försäkringen och allt sänt. Det funkar inte. Det är ju extremt mycket panikångest, panikattacker. Alltså, inte sova och bara må allmänt dåligt.

Felicias och Moas berättelser pekar mot hur rädslan för Kronofogden inte leder till produktiva handlingsmönster eller ens avskräcker från att ta ytterligare riskfyllda lån. Tvärtom blev Moa lamslagen och Felicia grävde sig djupare och djupare i skuld *på grund av* rädslan.

En vanligt förekommande upplevelse bland de unga vuxna var dock att Kronofogden inte var lika farlig som de innan hade föreställt sig. Tvärtom uppfattade flera deltagare att det på sätt och vis innebar en lättnad när skulderna väl "hamnade hos Kronofogden" (se även kapitel 7 om *Skuldsättningens faser*). Wilma beskrev detta på ett målande sätt:

Alltså, det som var skönt när jag hamnade hos Kronofogden var att: "Nu kan jag inte handla på faktura längre, nu kan jag inte göra det här". /.../ För jag har ju fortfarande det här shoppingberoendet... Jag kan sitta inne på Lyko eller inne på H&M – vilken affär som helst egentligen – och lägga till en massa grejer i kundkorgen utan att tänka mig för. Men sen är jag så där att: "Jaha. Och hur ska du betala hur hade du tänkt? Nu tänker du lite fel", och så går jag ut. För jag kan inte göra någonting åt det. Så det är ju väldigt skönt.

Emils bild ändrades också efter att han fått egen erfarenhet av att ha skulder registrerade hos Kronofogden: "Jag anser att vara hos Kronofogden... Jag tror många gör det till en större grej än vad det är."

Även den opersonliga och instrumentella karaktären i kontakten med Kronofogden kunde uppfattas som behaglig, särskilt i jämförelse den mer

intensiva och irreguljära kontakten med ett myller av inkassobolag som ringt och skickat brev i tid och otid. Att "hamna hos" Kronofogden innebar, i motsats till det, ett slags lugnare tempo, men också möjligheten att överblicka sina skulder. Tim beskrev det på följande vis:

Kronofogden är dom som jag tycker bäst om, om man säger så. För dom tar ändå tag i grejerna. Dom här andra [inkasso], ja dom bara skickar brev. Ja, men vad fan ska jag med breven till? Jag kan ju ändå inte betala dom så att... Min masterplan är ju att dom ska sluta skicka till mig och börja skicka in det till Kronofogden. Så att det samlas där lite i en klump. Så att jag liksom kan se klumpsumman, och se den liksom, succesivt bli mindre.

Tims "masterplan" innefattade att han aldrig skulle besvara några kontaktförsök från inkasso, och därigenom framtvinga att alla skulder hamnade hos Kronofogden. De positiva aspekterna med att skulderna kom till Kronofogden som respondenterna lyfte fram kan alltså sammanfattas som att: (1) möjligheterna att fortsätta ta lån eller handla på kredit upphörde (till följd av betalningsanmärkningar); (2) man slapp inkassobolagens påträngande kontaktförsök samt att man (3) på ett annat lättare sätt då kunde överblicka sina skulder.

För vissa deltagare upplevdes dock den anonyma och instrumentella kontakten med Kronofogden som avhumaniserande. Abdul, som aldrig lyckats integreras i det svenska samhället i termer av arbete och social gemenskap, beskrev hur han i kontakten med såväl inkasso som Kronofogden upplevde sig som en handelsvara:

Jag är jättetrött på det. Så länge jag lever måste jag betala skulden. Den ökar hela tiden, den går aldrig ner. Det är så det fungerar i det här landet. Allt detta sker genom pappersarbete, man säger inte saker till varandra. Man skickar bara papper om hur det ligger till. Jag känner själv att jag är en stark person, men även om man är jättestark, så på grund av det här pappersarbetet som Sverige har som policy så blir man väldigt svag. Man blir gråhårig av att se alla dessa brev och skuldebrev. Man blir totalt tokig. Man sjunker ned under alla dessa papper.

Även om den huvudsakliga och löpande kontakten med Kronofogden, som sagt, uppfattades vara präglad av ett standardiserat och opersonligt tilltal så fanns det exempel på tillfällen där det skedde förhandlingar av olika slag, inte minst i förhållande till utmätning och särskilt hur mycket man skulle få behålla i förbehållsbelopp. Sebastian beskrev att han "fått bråka med fogden" om sitt

förbehållsbelopp, bland annat – likt flera andra – i samband med de drastiskt stigande elpriserna 2021–22. Även Felicia förde långdragna förhandlingar om sitt förbehållsbelopp på telefon med olika handläggare på Kronofogden om dels nödvändiga mediciner (som inte täcktes av högkostnadsskyddet), dels behov av att köpa specialkost relaterat till samma sjukdom. För varje ”anstånd” behövde Felicia skicka in läkarintyg, vilka vart och ett innebar en kostnad på cirka 500 kronor och situationen försvårades av att det var nya handläggare varje gång som Felicia kontaktade Kronofogden:

Felicia: Det var liksom fram och tillbaka med alla... Alltså, det var krångligt liksom, men till sist så fick jag de här intygen, skickade in och då fick jag: ”Ja, du får behålla 500 kronor för kosten”. Jag bara: ”Okej, hur ser det ut för medicinen?” Och då sa dom: ”Nej, men du får skicka in läkarintyg” och jag bara: ”Jag har skickat ett läkarintyg”. Och hon bara: ”Ja, jag förstår att du är förvirrad för du får olika svar av alla handläggarna” och jag bara: ”Jo, jag vet det”. Du vet, jag har typ mejlat 17 gånger, det tar två veckor att få svar på varje mejl typ.

Tobias: Är det olika handläggare också varje gång?

Felicia: Ja. De har journal, men ska de sitta och gå igenom allt detta varje gång? Och när till och med handläggarna blir förvirrade... Hon bara: ”Jag måste sätta mig och gå igenom det här och ringer till dig i eftermiddag”.

Problemen fortsatte emellertid och Kronofogden hade enligt Felicia svårt att få ihop hennes förbehållsbelopp på ett korrekt sätt, något som i slutändan urartade i ett hästskt meningsutbyte på telefon mellan Felicia och vad hon kallade ”den otrevligaste tanten ever” på Kronofogden. Felicia hade nämligen vid ett tidigare telefonsamtal lovats att få behålla en viss summa, men ändå drogs mer än detta nästa månad – vilket innebar att Felicia inte hade råd med sina mediciner. När Felicia vädjade till handläggaren att lyssna på samtalet som hon hade haft med en annan handläggare fick hon till svar: ”Jag tänker inte ta mig tid att göra det. Har du inte fått det utbetalt så är pengarna betalda till fordringsägare och finns inte kvar”. Handläggaren vidhöll att de inte kan ha gjort något fel, men fick efter lite efterforskningar medge att utbetalningsavdelningen tydligen gjort ett fel och hänvisade Felicia dit. Till slut löstes situationen, men baserat på hur Felicia återgav kontakten med Kronofogden kan det finnas skäl att fundera på om det inte hade varit ändamålsenligt att ha en personlig handläggare hos Kronofogden, inte minst ur ett rättssäkerhetsperspektiv. Hade inte Felicia själv dels känt till sina rättigheter, dels haft orken och energin att föra denna diskussion med en mångfald av

handläggare är risken uppenbar att hon helt enkelt inte hade kunnat betala de mediciner som hon tydligen – trots allt – hade rätt att behålla pengar till.

Kontakter med andra inrättningar

Hittills har vi kunnat konstatera att det offentliga stödet för de unga vuxna har varit påfallande magert, särskilt i förhållande till skuldsättningsproblemen. Vare sig från socialtjänst, budget- och skuldrådgivning eller Kronofogden har särskilt många känt något mer betydande och substantiellt stöd – även om vissa mycket väl har gjort det. Det finns dock ett par ytterligare exempel på när ett meningsfullt stöd uppträtt i kontakten med olika välfärdsstatliga inrättningar. Det som förenar dessa stödkontakter är att de har uppstått mer eller mindre slumpmässigt och utan att vara systematiskt planerade. Ett exempel är *Matin*, som under en period var inskriven på ett HVB-hem, där en kontaktperson av en slump visade sig vara kunnig på skuldfrågor och hjälpte *Matin* på ett högst konkret och meningsfullt sätt:

Matin: Han var väldigt schysst och han fick mitt samtycke. Han pratade med olika inkassobolag som jag hade skuld hos och med Kronofogden, och försökte sänka räntan. Och han lyckades, han sänkte mycket av dom här räntorna som jag hade. Han har tagit bort ungefär 10 000 av mina skulder.

Erik: Men var det nån på socialtjänsten eller var det nån som du träffade privat eller?

Matin: Nej nej, det var en på HVB-hemmet som hjälpte mig med det. En anställd som jobbade där, han var min kontaktperson. Han var kunnig i ekonomiska saker. Så han frågade mig om jag hade skulder. Och jag sa: "Ja, jag har skulder". Och då sa han: "Jag kan prata med inkasso och säga att du har en svår situation och att du inte har råd att betala dem". Så jag lämnade mitt samtycke att han kunde ta hand om mina skulder. Han lyckades frysa räntorna och det minskade typ en 5–10 000 av mina skulder.

Sebastian hade innan studien varit inskriven på ett behandlingshem för sitt narkotikamissbruk, och likt *Matin* fick han där mer ändamålsenlig hjälp än någon annanstans:

Erik: Togs ekonomiska skulder upp på behandlingshemmet?

Sebastian: Mm, där pratade man ju mycket om konsekvenserna av sitt missbruk. Och man tittar ju väldigt mycket på allt man måste ta ansvar för. Och redan där fick jag prata med en som hade varit i samma situation som mig, och fick liksom tips och råd. Vi satt några gånger och började gå igenom hur mycket skulder jag har. Jag hade ju ingen koll själv.

Gemensamt för båda dessa exempel är att stödet tycks ha uppstått utanför, eller vid sidan av, själva de kärnproblem som var det huvudsakliga skälet till att Matin och Sebastian befann sig på behandlingshem. Just relationen mellan skulder och ursprungsproblem – och hur viktig denna är att beakta – återkommer vi till i rapportens nästföljande, och avslutande, avsnitt.

Förutom Matin och Sebastian finns det också exempel på hur stöd uppträtt mer slumpmässigt utanför såväl det privata nätverket som offentliga institutioner. Ett exempel är Oscar som, parallellt med en god relation till sin budget- och skuldrådgivare, särskilt lyfte den roll som en banktjänsteman kom att spela för att räta upp hans liv där lånade pengar betalade droger. Banktjänstepersonen var sedan tidigare i kontakt med Oscar kring ett företagslån och han beskriver det som att “hon har varit en del i hela processen av att rädda mig”. Först genom att uppmärksamma hur Oscars banktransaktioner och swishande starkt tydde på drogköp, och därefter – vid ett senare tillfälle – som en av de första som Oscar berättade för om sina skuldproblem:

Hon var startskottet till att nu måste jag göra någonting. För hon är ung, hon är bara typ 35 eller något. Jag vet inte om det har något med det att göra, men jag fick respekt.

Bara det faktum att någon har tagit sig tid att fråga de unga vuxna om skulder och sedan lyssnat på dem, tagit dem på allvar och behandlat dem med respekt – oavsett om det råkat vara en kontaktperson på ett behandlingshem eller en banktjänsteperson – har upplevt som mycket positivt av de unga som haft sådana kontakter.

Avslutningsvis fanns det också ett par deltagare som pratade om att de upplevt sig hjälpta av kända personer i offentligheten. Exempelvis Matin, som berättade att han på YouTube tagit till sig av tips från nöjesprofilen Anis Don Demina:

Han har också haft höga skulder och han säger att det bästa är att du ringer till Kronofogden och säger till dom att: 'Just nu jag har en tuff situation, och kan jag be er att stoppa räntan och jag försöker betala', och sånt. Och han sa att det hjälper.

För ett socialt arbete med överskuldsatta personer

Bland deltagarna i studien har det under den tid som förflutit gått förhållandevis bra för vissa och mindre bra för andra. Det är dock tydligt att offentliga stödsatser haft en mycket blygsam betydelse för de deltagare som sett en positiv utveckling kring sin skuldsättning (se kapitel 7).¹¹ Eftersom vi menar att överskuldsättning måste förstås som ett socialt problem menar vi också att det finns starka skäl att utarbeta former och praktiker för ett *socialt arbete* som tar sig an detta problem. Om vi bygger upp ett samhälle som fortlöpande producerar överskuldsättning – vilket vi menar är ett faktum – behöver samma samhälle också ha en skyldighet att erbjuda ett offentligt socialt stöd som hanterar det lidande som överskuldsättning ger upphov till.

Innan vi diskuterar hur ett sådant socialt arbete kan utformas är det dock på sin plats att säga några ord om hur samhället som producerar överskuldsättning hade kunnat omstöpas för att förebygga problemet. En viktig aspekt av att påstå att överskuldsättning är en social fråga är nämligen att det betyder att samhället också kan välja att hantera fenomenet på ett helt annat sätt än idag. Ett sådant vore att reglera kreditmarknaden på ett effektivare sätt.

Reglering av kreditmarknaden

Vi har genom rapporten visat att överskuldsättning är en social fråga snarare än ett enskilt individuellt problem. Det är alltså ett fenomen som antar sina former och får sina specifika uttryckssätt genom sociala samspel och samhällsstrukturer. Överskuldsättning kräver därför systemiska lösningar som involverar institutioner och samhället som helhet, det räcker inte att reformera de individer som blivit överskuldssatta eller löper risk att bli det. Fokus i vår forskningsstudie har inte varit kreditmarknaden, utan ungas upplevelse av att vara överskuldssatta. Genom de

¹¹ Här måste dock Felicia undantas. Efter att studiens empiriinsamling avslutats fick hon en skuldsanering beviljad, och den ansökan utarbetade hon tillsammans med den kommunala budget och skuldrådgivningen.

ungas berättelser framträder dock även kreditmarknaden och det blir tydligt att denna marknads utformning och starkt avreglerade tillstånd möjliggör och upprätthåller skuldsättningsproblem. Vi kommer därför ge några fingervisningar om möjliga regleringar (vilka dock inte ska ses som färdiga, konkreta förslag).

Under våren 2025 trädde förändringar i konsumentkreditlagen i kraft, vilka bland annat innebar att räntetaket på konsumtionskrediter sänktes från 40 procentenheter över referensräntan till 20 procentenheter. Samtidigt infördes ett maxbelopp på kostnaden för alla typer av krediter, så att den totala tilläggskostnaden för krediten aldrig kan överskrida den ursprungliga summan av krediten. Det vill säga om du har lånat 5 000 kronor kan det maximala beloppet att betala tillbaka bli 10 000 kronor. Vi ser positivt på dessa regleringar, då de åtminstone i viss mån kommer att begränsa omfattningen av en individs skuldbelopp. Tidigare har det inte funnits någon bortre gräns för hur mycket en individ kan betala på en skuld,¹² varför situationer där man betalar ”för alltid” har kunnat uppstå om ens återbetalningar inte täcker räntekostnaderna. Sänkningen av räntetaket gör även att skuldbeloppen sannolikt inte kommer att öka i samma snabba takt som tidigare. De nya regleringarna kommer emellertid inte påverka huruvida eller hindra att personer *blir* överskuldssatta till att börja med, och även en ränta på 20 procentenheter över referensräntan kommer för många innebära att beloppen skenar iväg.

Reglering av kreditmarknaden handlar inte bara om att införa nya lagkrav. En central aspekt av reglering är att tillse att redan befintliga lagar och regler efterföljs. Vår studie ger mycket tydliga indikationer på att det finns aktörer på kreditmarknaden som varken bryr sig om god kreditgivningssed när de beviljar lån (det vill säga gör seriösa kreditprövningar) eller måttfullhet i marknadsföring. Snarare visar vår studie, i likhet med annan forskning (Pellandini-Simányi 2023; Fyrberg Yngfalk & Yngfalk 2023; Cook m.fl. 2023; Threadgold m.fl. 2025) att det finns aktörer som bedriver en mycket aggressiv och individualiserad marknadsföring specifikt mot unga personer som redan befinner sig en ekonomiskt bekymmersam situation. På samma sätt visar studien exempel på hur lätt det är att beviljas krediter trots att man befinner sig i en situation där man inte bör bedömas som kreditvärdig. Ett tydligt exempel på att befintliga lagar och regler inte efterföljs är exempelvis att två deltagare lyckades genomföra köp på

¹² Undantaget det som under en period var reglerat i lag som ”högkostnadskrediter”. Detta var krediter som hade högre ränta än 30 procentenheter över referensräntan, och sådana krediter hade redan tidigare ett maxbelopp.

avbetalning genom Klarna, trots att de hade betalningsanmärkningar. Max lyckades vid ett tillfälle köpa en pizza på faktura genom Klarna när han ville ”testa för skojs skull” och Ahmet, som vid det tredje intervjutillfället, helt hade givit upp tanken om skuldfrihet lyckades köpa en mobiltelefon:

Ahmet: Jag behövde pengar, och jag fattar inte hur det gick igenom, men jag satt hemma och tänkte: ”Men jag försöker beställa några telefoner”. Jag fick avslag efter avslag, och till slut så kom jag in på en sida, nu kommer jag inte ihåg vad den heter, men de använder sig av Klarna och jag tänkte: ”Det här kommer inte att gå”. Men jag trycker in det, faktura, och sedan kommer det upp: ”Tack för din beställning”. Och det kom på mejl, att när de skickar telefonen ska jag få en bekräftelse. Och jag tänkte ju: ”Men jag kommer säkert få avslag eftersom de ser att jag har skulder”. Men sen fick jag mejl dagen därefter, att telefonen är skickad. Och jag blev så sjukt glad. Samtidigt blev jag ju chockad, och fattade inte hur det här liksom kunde gå.

Erik: Och du fick telefonen?

Ahmet: Ja, jag fick telefonen. Jag sålde den.

Erik: Vad kostade den?

Ahmet: Tror det var typ 10 000. Jag tror att jag sålde den för typ 7 000 någonting.

Utökade resurser och möjligheter för berörda myndigheter att på ett effektivt och ändamålsenligt sätt kontrollera och sanktionera oseriösa aktörer på kreditmarknaden skulle alltså inte bara vara önskvärt utan helt nödvändigt.

En tendens som visar sig tydligt i materialet är att många av våra respondenter var förvånade och oförstående till varför ursprunglig fordringsägare och inkassobolag valde att hålla kvar deras fordringar så länge innan de vände sig till Kronofogden för att få skulderna reglerade. Så här sade exempelvis Felicia:

Hur kunde det ens vara möjligt att handla för 800 000? Att det inte finns någon spärr där någonstans där det har sagt nej tidigare. Det borde finnas nånting mer, än att jag sitter i fyra eller fem år och bara tar nya lån.

Anledningen till att det gick var just att ingen av hennes fordringar gick till Kronofogden tidigare. Om så hade skett hade hon fått en betalningsanmärkning och därmed inte kunnat ta fler lån. Marknadsaktörerna – både konsumentkreditinstituten och inkasso – vinner däremot potentiellt på att personer inte hamnar hos Kronofogden, eftersom de då kan fortsätta agera på

kreditmarknaden genom att ta nya lån som blir till nya ärenden hos inkasso. Och när dessa aktörer, i sin position som fordringsägare, är saktfärdiga med att registrera skulder hos Kronofogden – samtidigt som vissa konsumentkreditinstitut fortsätter bevilja lån trots att individen redan har omfattande förfallna skulder – får det precis den effekt att individen hinner arbeta upp höga skuldbelopp innan möjligheten att belåna sig begränsas. Rent konkret innebär det att många individer befinner sig i en djup skuldsättningsproblematik redan när de för första gången blir aktuella hos Kronofogden (vilket i sin tur också innebär att skuldproblemets omfattning i Sverige sannolikt är underskattad, eftersom den i regel "bara" redogörs utifrån siffror på individer och skuldbelopp som *är* registrerade hos Kronofogden). Detta är sannolikt ett av skälen till att de totala skuldbeloppen hos Kronofogden ökat så dramatiskt det senaste decenniet: Skuldsummorna är högre när fordringar fastställs. Ett annat exempel i materialet som antyder att inkassobolag försöker hitta nya vägar att tjäna ytterligare pengar på redan skuldsatta personer var något som Reza berättade, nämligen att ett inkassobolag mot betalning återkallade de av Rezas skulder som var hos Kronofogden:

Tobias: Kan du beskriva hur det gick till med skulderna som gick tillbaka till inkasso?

Reza: Jag betalade 10 000 för att de skulle återkalla skulderna. Och en annan betalade jag 7 000.

Tobias: Aha. Varför ville du göra det?

Reza: Jag ville inte, de ville. De säger: "Det är enda vägen, du måste göra så". Alltså, jag kom 2015 så de vet att jag inte har så koll på de här grejerna.

Beträffande inkassomarknaden ser vi också behov av reglering. Det skulle exempelvis kunna handla om en tidsgräns eller en övre beloppsgräns för när inkassobolag *måste* lämna över fordringar vidare till Kronofogden. Eller att även skulder hos inkasso – exempelvis när de överskrider ett visst belopp – gav upphov till en liknande betalningsanmärkning som när en person har ett ärende hos Kronofogden, vilket skulle begränsa möjligheten till ytterligare belåning mer effektivt redan innan individen aktualiseras hos Kronofogden. En annan tänkbarhet vore att den skuldsatte hade rätt att *begära* att fordringen ska fastställas hos Kronofogden, om de så vill (se stycket *Kontakter med kronofogden* ovan). Införandet av ett nationellt skuldregister skulle, om det utformades på ett

genomtänkt sätt, också kunna vara ett instrument i ett arbete med att begränsa och förebygga överskuldssättning. Ett sådant register kräver dock en längre diskussion än vad vi har möjlighet att ge oss in i här (se t.ex. SOU 2023:38).

Ett annat sätt att delvis åtgärda den starka obalansen i risk på kreditmarknaden (se kapitel 3) hade varit att förändra Kronofogdens uppdrag så att det ger mer utrymme att vägleda och stödja den skuldsatte privatpersonen att betala av sina fordringar på ett så effektivt sätt som möjligt. Flera av våra respondenter upplever sig som baktundna av att deras konsumtionskrediter hos Kronofogden schablonartat betalas av med lika delar av det utmätta beloppet fördelat på alla fordringsägare, när de själva snarare hade velat fördelabeloppet på ett annat sätt (exempelvis genom att betala av de dyraste lånen först och därefter de billigare, eller att först helt reglera fordringar på låga lånebelopp innan de betalar av de lån som är på större summor). Kronofogdens ska vara en oberoende part, men i praktiken uppfattas myndigheten av respondenterna som fordringsägarnas allierade. Sebastian var en av de deltagare som hade synpunkter på detta:

När skulderna väl har kommit till Kronofogden så borde man ha lite mer att säga till om, och kunna påverka, till exempel hur betalningsuppgörelsen ser ut. Att det skulle kunna finnas möjlighet att betala av mindre på några fordringar och mer på andra, för att liksom skynda på. Eller ändra betalningsordning. Såna saker. /.../ Men jag förstår att Kronofogden... Dom driver ju in en skuld åt fordringsägaren. Dom är ju på fordringsägarens sida i det här. Men att samtidigt, liksom vara mer neutral. Ja, jag skulle önska att dom var lite mer neutrala, för det tycker jag inte att dom är.

Sebastians upplevelse liknar många andras, och det är intressant att det som Sebastian efterfrågar är just Kronofogden som en ”neutral” part. Det vore önskvärt att se över Kronofogdens övergripande uppdrag i ljuset av en avreglerad kreditmarknad där – i jämförelse med den enskilde individen – ekonomiskt och institutionellt mäktiga aktörer agerar moraliskt tvivelaktigt och ibland lagvidrigt i sin utlåning och marknadsföring av krediter, men ändå kan driva in skulder med hjälp av ett tungt statligt maskineri. Utöver förändringar i hur Kronofogden hanterar aktiva ärenden skulle Kronofogden på ett mer aktivt sätt kunna jobba med att förebygga överskuldssättning. Ett sådant uppdrag finns redan hos Kronofogden, men det skulle kunna utvidgas betänkligt och exempelvis också innefatta att på något sätt ge varningssignaler till individer som har uppnått en viss summa i krav hos inkassobolag.

I citatet ovan nämnde Sebastian en ändrad ”betalningsordning”, eller avräkningsordning som det också kallas. Som grundregel om inget annat avtalats betalas i Sverige upplupen ränta av först, och därefter amorteras på det ursprungliga kapitalbeloppet. Detta är den standardmässiga betalningsordningen vid återbetalning av skulder. En omvänd avräkningsordning, som är vad Sebastian syftar på, skulle innebära att man först betalar av kapitalbeloppet och sedan upplupen ränta. En sådan ordning skulle innebära att skuldbeloppet minskar fortare eftersom kostnaderna för ränta kommer att minska och sedan upphöra att öka när kapitalbeloppet är återbetalat. En omvänd avräkningsordning skulle också motverka att fall som Felicias och Emelies uppstår, där deras skulder ökade kontinuerligt trots att de jobbade och betalade hela sin lön (förutom förbehållsbeloppet) till Kronofogden och där inbetalningarna enbart gick till att betala ränta så att kapitalbeloppet aldrig minskade. En tänkbar ny reglering av kreditmarknaden hade alltså varit att förändra avräkningsordningen antingen som generell grundregel, eller specifikt för krav hos inkasso och/eller Kronofogden, vilket också kommer att utredas i en nyligen tillsatt utredningen om åtgärder mot överskuldsättning med fokus på evighetsgäldenärer (Dir. 2025:37).

Ytterligare en lagändring som skulle minska risken för skuldsättning under lång tid vore att införa absolut skuldpreskription för konsumentfordringar. Idag kan skulder följa med en skuldsatt i graven, vilket är ett skäl till att det i Sverige finns en term som ”evighetsgäldenär”. Även frågan om absolut preskription ingår i kommittédirektivet (Dir. 2025:37) till utredningen om åtgärder mot överskuldsättning med fokus på evighetsgäldenärer. Enligt gällande rätt gäller en preskriptionstid om tre år för konsumentfordringar. Denna tidsfrist kan dock avbrytas, vilket innebär att en ny treårsperiod börjar löpa från tidpunkten för avbrottet. Preskriptionsavbrott kan ske genom att gäldenären erkänner skulden, exempelvis genom betalning eller på annat sätt, eller genom att borgenären skickar ett skriftligt krav eller en påminnelse om fordran. Ett införande av en absolut preskription – vilket har berörts i flera utredningar men aldrig följts upp – skulle innebära att en fordran inte längre kan göras gällande efter en viss bestämd tidsperiod, oavsett om preskriptionsavbrott har skett eller inte. Det skulle skapa en tydlig borte gräns för hur länge en skuld kan hållas vid liv. Införandet av ett regelverk med absolut preskription – exempelvis efter 15 år som i Finland – skulle sannolikt även leda till skärpta kreditprovningar, vilket i sin tur skulle minska risken för att personer hamnar i långvarig överskuldsättning.

En avslutande möjlig reglering som delvis skulle kunna jämna ut obalansen på kreditmarknaden är att förändra reglerna för skuldsanering. Som det ser ut idag

beviljas nästan inga unga vuxna skuldsanering, vilket är den egentligen enda risk som finns för fordringsägaren att slutgiltigen förlora sina pengar. Om det stämmer som flera forskare hävdar (se Calder 1999; Pellizzoni 2017; Adkins 2018) att en utmärkande karaktär för samtidens kreditaktörer är att de strävar efter att uppnå en i det närmaste oändlig återbetalning av skuld, utgör unga vuxna den optimala gruppen att låna ut pengar till, särskilt i ett land som Sverige med en Kronofogdemyndighet som driver in skulder och som regelmässigt avslår ansökningar om skuldsanering. Man skulle dock kunna tänka sig många olika utformningar och förändringar i skuldsaneringslagen vilka skulle utöka möjliggöra även för unga att under vissa omständigheter beviljas skuldsanering. Risken med ett allt för generöst beviljande av skuldsanering anges i regel vara att det kan urholka individens betalningsmoral. Samtidigt finns det en motsvarande risk att en återbetalningsreglering som gör det svårt att ens föreställa sig skuldfrihet också undergräver betalningsmoralen. Samtidigt ser vi att merparten av respondenterna lägger ett mycket stort ansvar på sig själva för att betala av sina skulder. En fördel med en utvidgad möjlighet till skuldsanering vore att – likt i exempelvis USA – sätta större press på marknadsaktörer att ta sin del av ansvaret genom att inte bevilja krediter till individer med dokumenterade och uppenbara återbetalningssvårigheter (jfr. Niemi-Kiesiläinen 1999).

Vi ser sammanfattningsvis att betydande regleringar måste ske på kreditmarknaden och i den lagstiftning som reglerar indrivning av skulder. Det skulle dock bara delvis hjälpa de som redan hamnat i överskuldsättning där vi också menar att det finns mycket att göra. Således ska vi nu närma oss frågan om hur ett socialt arbete med överskuldssatta personer skulle kunna utformas. Här ser vi inte socialt arbete som en praktik som är avgränsad till socialtjänsten eller ens de arbetsuppgifter socionomer utför. Med socialt arbete menar vi här ett arbete som förmår ta in och hantera det komplex av olika behov som en enskild skuldsatt person har och att i varje givet fall på ett tålmodigt sätt reda ut vilka stödinsatser som just denna person är i behov av för att komma vidare i livet, liksom att se till att dessa insatser kommer personen till del.

Nedan kommer vi nu att övergå till att skissa konturerna för hur ett socialt arbete kring överskuldssättning skulle kunna se ut. Våra förslag är formulerade på en förhållandevis generell nivå, eftersom socialt arbete alltid måste få utrymme att ges sina mer konkreta former på lokal nivå. Bara på den tillämpade nivån kan adekvat hänsyn tas till exempelvis organisatoriska särpräglningar. Ett annat skäl är att vi som forskare inte är de mest lämpade att föreslå konkreta hjälpinsatser, även detta bör ske utifrån de kunskaper och den beprövade erfarenhet som finns samlad

hos alla de personer som varje dag utför socialt arbete. Vi är dock övertygade om att vi utifrån studiens resultat med fog kan peka ut behov som i dagsläget inte adresseras tillräckligt. På ett generellt plan kan vi även säga något om vad en mer adekvat hjälpapparat hade kunnat innebära.

Förslagen på åtgärder som lyfts fram nedan tar utgångspunkt i deltagarnas berättelser och allt som hittills framkommit i rapporten, men i de kommande styckena kompletterar vi dessutom argumentationen med citat från de fokusgrupper som vi genomfört med budget- och skuldrådgivare (se kapitel 2).

Tillgänglighet och tidigt uppmärksammande

Ingen term är väl så förknippad med den nyligen antagna socialtjänstlagen som "förebyggande", särskilt i relation till unga personer. Även att verksamheterna ska vara "tillgängliga" och "öppna" är aspekter som lyfts fram tydligt i den nya lagen. Vi vill därför med eftertryck hävda att förebyggande insatser mot unga vuxnas överskuldsättning är mycket viktiga och att dessa sträcker sig bortom mer undervisning i privatekonomi i skolan (se kapitel 4). Tydligare regleringar av kreditmarknaden ser vi som det mest angelägna för att på ett strukturellt och politiskt plan förebygga överskuldsättning. I detta avsnitt ska vi däremot fokusera förebyggande insatser på en mer tillämpad nivå och vi kommer att argumentera för att större delar av välfärdssystemet och civilsamhället måste aktiveras och uppmärksamma överskuldsättning bland unga vuxna.

Vikten av att tidigt uppmärksamma och förebygga skuldsättningsproblem kan vara avgörande för personer som är på väg in i en skuldspiral. Vi vet från tidigare forskning att problem med skulder tenderar att bli långvariga (Jacobsson 2003) och det var något som även budget- och skuldrådgivarna i fokusgrupperna hade sett i sin yrkesutövning. På frågan om de hade mött äldre personer som berättat att de hade haft skuldproblem som unga sade en rådgivare:

Det är vanligt. Och ofta har det varit ett sluttande plan, det kan ju vara många års uppbyggnad. Vilket också gör att man har känslan att man har fastnat nånstans. Att man på vissa plan är kvar och tänker som liksom en 18- eller 20-åring. Man har inte kommit längre under de här 20 åren som faktiskt har gått. Och i de fallen är det ju inte ovanligt att man hör förklaringen: "Ja, men du vet, det var när jag var ung och dum". Det är ju det som är så tragiskt på nåt sätt, att de har fastnat. Hade de fått hjälp [som unga] hade det ju kunnat förbättras.

Som har framkommit i rapporten kämpade många av de överskuldssatta unga vuxna även med andra typer av sociala problem, varför de typiskt sett hade kontakt med olika delar av välfärdssystemet, exempelvis socialtjänsten, psykiatrien eller missbruksvården. Samtidigt var det få som sade sig ha fått frågor om sin ekonomi – och än mindre skulder – i dessa sammanhang. Tystnadskulturen som omgärdar ekonomi lyftes även av budget- och skuldrådgivarna. En rådgivare sade exempelvis:

Man kan tänka att socialtjänsten pratar om pengar, men det gör de inte alltid. *Alla* borde ta ansvar, så att vem man än möter ska man få frågan: "har du skulder"? Nu görs ju inte det. Det är ju ändå ekonomin som är basen, både socialt och för hälsan. Det är synd att inget tar ett helhetsperspektiv. När jag var ute och höll nån föreläsning träffade jag en som jobbar med unga vuxna med psykisk ohälsa. Då frågade jag: "När i processen pratar ni om pengar?". Men hon svarade: "Vi pratar inte om pengar för det är för känsligt". Jag menar, man kan prata om sexualitet, man kan prata om massa saker. Men inte om det som är basen, hur ens försörjning ser ut.

Ett absolut minimum vore alltså att i högre utsträckning och i flera delar av det bredare välfärdssystemet fråga unga personer om ekonomi i allmänhet och om skuldsättning i synnerhet – även om inte ekonomin står i centrum för hjälpinsatsen. Om det är så att ekonomi har blivit ett tabubelagt ämne inom professioner som arbetar med att hantera sociala problem är det djupt bekymmersamt och potentiellt skadligt. Mycket i vår studie pekar nämligen mot att skuldsättningsproblem kan förvärra andra redan existerande sociala problem. Således: Om inte eventuella skuldproblem tas hänsyn till i exempelvis behandlingsinsatser för missbruk eller psykisk ohälsa är det rimligt att anta att behandlingen försvåras. Att *uppmärksamma, fråga och prata* om ekonomi och skulder bör alltså ske i klart högre utsträckning, för att därigenom fånga upp unga personer med skuldproblem.

Att bara lyfta frågan är dock inte tillräckligt. I en fokusgrupp med budget- och skuldrådgivare nämnde en av deltagarna att hon brukade be handläggare i olika verksamheter att fråga sina klienter, patienter eller brukare om ekonomi. Oftast fick hon svaret att det inte "ingick i deras yrkesroll", men det uttrycktes också en rädsla för att fråga eftersom de professionella "inte visste vad de skulle göra med svaren". Sådana upplevelser bland yrkesverksamma inom socialt arbete blottlägger brister i välfärdssystemet. Det räcker alltså inte att införa rutinmässiga frågor om ekonomi i exempelvis manualer eller frågeformulär, det behövs även stödinsatser

att kunna erbjuda – och kunskap om dessa. Vår studies resultat pekar mot att kunskapsbristen om välfärdssystemet tycks vara stor hos samtidens ungdomar, men att inte heller professionella inom välfärdssektorn vet vad de ska göra med information om att brukare har ekonomiska problem betyder att de antingen inte känner till vilka stöd som är tillgängliga eller – ännu värre – att det faktiskt inte finns någon hjälp.

Exakt hur förebyggande insatser kan utformas för unga vuxna med skuldsättningsproblem behöver utredas närmare, men vi ansluter oss till ett av de förslag som Statskontoret (2025) lägger fram i sin kartläggning av BUS. Statskontoret föreslår att Konsumentverket – vilket är den myndighet som i dagsläget ansvarar för att utbilda och stötta den kommunala budget- och skuldrådgivningen – samverkar mer aktivt med Socialstyrelsen i syfte att “ta fram stöd inom ramen för att införa den nya socialtjänstlagen och även om rådgivarnas behov av kunskap om sociala problem” (ibid.: 23). Statskontoret konstaterar i sin analys att Konsumentverkets stöd till budget- och skuldrådgivningen i hög utsträckning saknar just aspekter som rör sociala problem och socialtjänst, eventuellt som följd av att Konsumentverkets expertis ligger inom konsumentfrågor. Att överskuldsättning i högre utsträckning måste angripas som en social fråga är en av våra huvudpoänger, varför Statskontorets förslag framstår som rimligt. Dock menar vi att ett socialt arbete med överskuldsatta inte kan avgränsas till BUS, framförallt inte utan påtagliga resursmässiga satsningar på denna verksamhet.

En annan, potentiellt kontroversiell fråga, som likväl måste lyftas är om det finns skäl för fler mera ingripande insatser från samhällets sida för att förhindra skuldspiraler. I rapporten har vi visat hur snabbt förloppet kan vara från vad som uppfattas som ett “ normalt ” och kontrollerbart konsumtionsmönster, till att individen har hamnat i en intensiv spiral där större och mer riskfyllda lån tecknas i syfte att betala gamla skulder. Ett tema som återkom i intervjuerna var en förvåning över att ingen “ satte stopp ”. Felicia, som hade skulder på 800 000 kronor när hon väl hamnade hos Kronofogden, sade:

Det måste finnas spärrar längs med vägen, eller liksom kontroller på nåt sätt. /.../ Jag hade nog behövt stöd i att nån kom in och satte stopp. Liksom: ”Du har inte tillgång till dina konton nu, du får inte ha hand om det”. För jag kunde tydligen inte hantera min ekonomi redan där. Vilket nån borde ha uppmärksammat inom psykiatrin också. Jag borde fått hjälp där. Med tanke att det är som ett beroende.

Förutom att citatet understryker poängen att bredare delar av välfärdssystemet behöver aktiveras, så lyfter Felicia även fram behovet av ”spärrar” och ”kontroll”. Detta är i grunden frågor om ansvar och social kontroll. I avsnittet om reglering av kreditmarknaden diskuterade vi skuldregister som en möjlighet. Likväl kan man invända och istället fråga sig om inte vuxna människor har ett eget ansvar att kontrollera sitt konsumtionsbeteende och de avtal som de ingår? Eller om det verkligen är önskvärt att utöva social kontroll över enskilda människors konsumtions- och betalningsmönster?

Vad beträffar frågan om ansvar så har naturligtvis varje vuxen människa (generellt sett) ansvar för sina handlingar. Men även en term som ansvar bör underkastas kritisk analys och sättas i relation till den specifika situation som en enskild individ befinner sig i. Felicia, exempelvis, betraktade sig som shoppingberoende och hade dessutom en diagnosticerad neuropsykiatrisk funktionsnedsättning. Andra deltagare var inne i djupa missbruk eller agerade utifrån situationer av fattigdom när de skuldsattes. Vi vill ifrågasätta om det verkligen ska anses självklart att personer i sådana situationer kan anses ha lika stort ansvar som de som inte pressas lika hårt i sin vardag. Dessutom är det uppenbart att de unga vuxna dels lade ett väldigt stort ansvar på sig själva för sin skuldsättning, dels redan tog ett stort ansvar i termer av återbetalning (se kapitel 6). Vi har tidigare i rapporten konstaterat att väldigt få deltagare skyllde ifrån sig, trots att det – särskilt i vissa fall – var uppenbart att de fallit offer antingen för effekterna av en otillräckligt reglerad kreditmarknad eller för andra personer som lurade eller pressade in dem i skuldsättning. Som Threadgold med kollegor (2025, sid. 54) redan poängterat förlorar uppmaningar till unga vuxna att vara ”ansvarsfulla” eller fatta ”rationella beslut” sin mening i en kontext där köp på kredit är totalt normaliserat, och där marknadens aktörer med sina – i jämförelse med en enskild ung vuxen persons – ändlösa ekonomiska och teknologiska resurser, gör allt i sin makt för att locka till sig låntagare, spåra deras köpvanor och uppmuntra till mer konsumtion. Vi menar alltså att ansvarsfrågan inte är ett tillräckligt starkt argument för att avstå från mer offensiva förebyggande sociala insatser.

Gällande frågan om social kontroll ska det offentliga naturligtvis vidta försiktigheter, inte minst med hänsyn till personlig integritet. Dock måste frågan om kontroll vägas mot de potentiellt negativa konsekvenser som kan uppstå om kontrollmekanismer inte aktualiseras i ett tidigt skede. Som systemet är utformat nu underkastas överskuldsatta personer en påtaglig social kontroll och kraftfulla ingrepp i integriteten genom Kronofogdens försorg när situationen redan har

“gått för långt”. Det är inte heller så att de unga vuxna dessförinnan agerade i en sfär fri från övervakning och kontroll. Kreditmarknaden är i själva verket ett tydligt exempel på så kallad övervakningskapitalism (Zuboff 2021), som utmärks av att kreditgivare använder sig av algoritmiska bearbetningar av information om användare för att förutse framtida beteenden. De data som genereras kan i förlängningen säljs vidare och utnyttjas för att påverka individers agerande i en riktning som genererar ekonomiska vinster. Med andra ord är de unga vuxna redan föremål för utpräglad kontroll och övervakning – en kontroll som dock inte utövas av staten, utan av aktörer på kreditmarknaden i syfte att uppmuntra dem till konsumtion på kredit. Med tanke på den negativa påverkan som överskuldsättning har på unga vuxnas hälsa och etablering av en vuxentillvaro vill vi därför stimulera till diskussion om det inte i själva verket råder brist på *social* kontroll kring unga vuxnas liv. Istället för att utelämnas till marknadens kontroll, som driver individer mot skuldsättning, hade en utvidgad (men samtidigt varsam) social kontroll utövad av det offentliga kunnat syfta till att *motverka och förebygga* överskuldsättning. Att personer nådde BUS alldeles för sent i sin skuldsättning var något som framkom budget- och skuldrådgivarna i samtliga fokusgrupper underströk. Så här lät det i ett, målande exempel:

Ett genomgående bekymmer för oss är att folk oftast inte kommer i förebyggandeperioden. De kommer oftast när vi liksom inte ens ska släcka branden, vi ska snarast röja det nedbrunna huset. Det är så pass illa. Det är då man söker hjälp. Innan dess... De flesta vill lösa sitt själv för de skäms.

Någon typ av tidigare kontrollmekanism hade alltså kunnat vara önskvärd och är – som vi har sett – något som även flera respondenter själva efterfrågar. En tänkbar åtgärd är att socialtjänsten ges ett särskilt uppdrag att arbeta förebyggande när en ung vuxen får skulder fastställda hos Kronofogden över ett visst belopp. Ett samtal från socialtjänsten med erbjudande om stödinsatser och hänvisning till BUS vid ett sådant tillfälle skulle naturligtvis kunna uppfattas som kränkande och det skulle inte heller på långa vägar innebära en garanti för att inledningen på en potentiell skuldspiral bryts. Men det skulle åtminstone innebära en signal om att det finns ett samhälle som faktiskt uppmärksammar och bryr sig om individen på ett annat sätt än annat än att locka till lån och krediter.

Vad gäller att unga vuxna kommer i kontakt med BUS när det redan är ”för sent”, måste denna fråga också angripas i termer av tillgänglighet. Flera av våra respondenter vittnade om att de upplevt BUS som svårtillgängligt när de väl

försökt ta kontakt. Här kan det således vara värt att fundera på om det är möjligt att utforma mer flexibla ingångar specifikt för unga vuxna, så att åtminstone de individer i denna svårångade grupp som faktiskt söker sig till BUS har större möjlighet att också fångas upp och hållas kvar i verksamheten.

Ett mer praktiskt stöd med ekonomiska frågor och återbetalning

Ett grundtema genom rapporten har varit att överskuldsättning inte kan förstås som ett enbart ekonomiskt problem, varför det inte heller uteslutande kan bemötas med ekonomisk rådgivning. Med det sagt så är den ekonomiska aspekten av överskuldsättning naturligtvis en central fråga och i detta avsnitt vill vi argumentera för att den ekonomiska rådgivning som överskuldssatta unga vuxna är i behov av måste ta delvis andra former än vad som tycks dominera idag.

Detta kapitel har visat att flera av de unga vuxna som vi intervjuade i projektet inte var nöjda med den kontakt som de haft med den kommunala budget- och skuldrådgivningen. Vissa kände sig inte seriöst bemötta, andra upplevde sig bortglömda och ytterligare några tyckte att det var svårt att få kontakt. Skälen bakom missnöjet kan naturligtvis vara många. Vi vet att budget- och skuldrådgivningen i vissa kommuner är underfinansierad vilket kan leda till långa väntetider samt att det är en stor spridning i hur mycket rådgivningstid som olika kommuner ger per skuldsatt invånare (Statskontoret 2025). Det är också möjligt att de unga vuxnas förväntningar ibland var felkalibrerade och att de trott att stödinsatserna kunde vara mer omfattande än vad som är adekvat att begära (exempelvis att de skulle leda till skuldfrihet, eller en på kort tid väsentligt förbättrad ekonomisk situation).

Om vi sammanfattar hur deltagarna beskrev innehållet i sina kontakten med BUS, kan man säga att rådgivningen grovt sett fokuserade på den ena eller båda av två olika insatser. Antingen fokuserades kontakten på förmågan att göra en budget, eller så inriktades hjälpen mot att upprätta och skicka in ansökningar om skuldsanering. Vad beträffar att göra en hushållsbudget upplevde många deltagare att detta inte var någon pressande fråga i den situation som de befann sig när de väl träffade BUS. I de allra flesta fall var de unga vuxna nämligen vid denna tidpunkt redan svårt skuldsatta och att budgetera var redan en nödvändighet för att överleva månaden, något som många av de unga vuxna vi träffade tycktes ha blivit mycket skickliga på att göra. Någon menade också att det inte var förmågan att upprätta en budget som var problemet, det var snarast att följa den givet en

problematik med bristande impuls kontroll. När det gäller ansökningar om skuldsanering fanns det delade meningar om hur deltagarna hade upplevt detta stöd, men eftersom det är så sällsynt att unga vuxna beviljas skuldsanering kan det ifrågasättas om så mycket fokus bör vila på denna aktivitet för denna målgrupp.¹³

Påfallande många deltagare efterlyste ett mer konkret och praktiskt stöd kring återbetalningen, till exempel råd och stöd i att reda ut vilka fordringar som var viktigast att betala av först, kunskap om olika konsumentkreditinstitut och deras inställning till återbetalning, liksom konkreta tips och stöd kring hur de kunde ta mer kontroll över sin återbetalning genom att förhandla om uppgörelser med fordringsägarna. Vi förstår att studiens resultat inte kan generaliseras och vi är medvetna om att det är ett komplicerat och tidsödande arbete att jobba med frivilliga uppgörelser (Statskontoret 2025). Vi förstår också att många unga vuxna efterfrågar just hjälp med skuldsanering. I en fokusgrupp pratade flera rådgivare om att de hjälpsökande ville – och förväntade sig – att deras problem skulle lösas snabbt:

Vid första kontakten så vill de många gånger ha den där snabba lösningen, gärna skuldsanering. Många gånger vill de ha en *quick fix*. Men det tar ju tid. För många unga som kan få en inkomst, som kanske studerar men kommer få en lön senare, kan ju ofta på egen hand betala av det snabbare än de här fem åren som en skuldsanering pågår. Så det kan bli en senväg, det som de försöker uppnå. Men för stunden känns det enklare och snabbare.

Tidsaspekten är viktig och vi har redan tidigare i kapitlet uppmärksammat att lockelsen om snabba lösningar sannolikt gör privata företag som bistår vid skuldsaneringsansökningar attraktiva. Frågan om hur offentligt stödinsatser kan hjälpa överskuldsatta unga vuxna att acceptera att det sannolikt kommer ta lång tid att bli skuldfria är däremot inte enkel. Men om det nu inte finns någon ”quick fix”, utan unga vuxna istället faktiskt måste ta den långa vägen mot skuldfrihet, behövs just ett praktiskt och konkret stöd som i hur de kan orientera sig och agera kring sin återbetalning. Åtminstone utifrån respondenterna i denna studie är ett tydligt råd till landets budget- och skuldrådgivning att – när det handlar om ekonomisk rådgivning till unga vuxna som redan är skuldsatta – i högre

¹³ Här kan det mycket väl vara så att det är just stöd att skriva skuldsaneringsansökan som de unga vuxna efterfrågar från BUS, och ett professionellt arbete som budget- och skuldrådgivare skulle då innebära att bedöma hur troligt ett beviljande är och kommunicera detta till den unge – liksom att erbjuda andra former av stöd om skuldsanering framstår som osannolikt.

utsträckning fokusera på *skulden* än på budgeten i rådgivningen. Om resurser skulle skjutas till och mer kunskap alstras skulle BUS även kunna ägna mer tid åt att hjälpa till att upprätta frivilliga uppgörelser med inkassobolag.

Emotionellt stöd och motivationsarbete

Utöver en mer ändamålsenlig ekonomisk rådgivning måste ett socialt arbete med överskuldsatta personer även erbjuder emotionellt och psykosocialt stöd. Som framkommit i rapporten var känslan av hopplöshet stor hos deltagarna, vilket bland annat tog sig uttryck i depression och tankar om suicid, och dessutom utgjorde en risk för återfall i missbruk eller kriminalitet (se kapitel 6). Hopplösheten grundades inte sällan i att deltagarna hade svårt att föreställa sig hur de någonsin skulle bli skuldfria, men också i upplevelsen att deras liv stod stilla samtidigt som jämnåriga vänner tog kliv mot en eftersträvanvärd vuxentillvaro. Att vara överskuldsatt är dessutom en situation präglad av oro och rädsla för att personer i ens närhet ska gå förlorade, men också av skam och hemlighållande. Som vi har visat kan skammen leda till att överskuldsatta unga vuxna sluter sig och undviker att inleda sociala och romantiska relationer – något som även budget- och skuldrådgivarna i fokusgrupperna pratade om:

Det försvårar ofta att man är i starten av livet, på relationer, och man önskar sig saker. Om man faktiskt tror att det är kört. För det är inte bara det här med att det är svårt att få en lägenhet. Jag hade nån som sa: "Vad fan, det finns ju ingen tjej som vill ha mig". Man stämplas.

Det framstår som uppenbart att ett sådant känsloläge försvårar möjligheten att ta itu med sin ekonomi, hur ändamålsenlig en ekonomisk rådgivning än skulle vara. Det finns helt enkelt för mycket som tynger ner och som försvårar motivationen att ta "den långa vägen" mot ett skuldfritt liv. Ett förhållande som tycks inverka negativt på motivationen för särskilt unga vuxna tycks vara att tidshorisonterna upplevs som mer betungande än för äldre personer med skuldsättningsproblem. Även detta lyftes i våra fokusgrupper med budget- och skuldrådgivare, där detta förhållande urskildes som en försvårande omständighet för motivationsarbete:

För de unga vuxna som väl kommer till oss är det ju ett stort bekymmer att liksom starta vuxenlivet. Det är rätt mycket hopplöshet, och deras tidshorisonter är ju ganska korta om man säger. För dem är fem år är väldigt lång tid. Men även ett år eller två år är väldigt jobbigt. Att det känns som alltför lång tid att sitta i denna

rävsax. Där är det svårare att jobba med att ge hopp. /.../ Det är det som är den stora skillnaden tycker jag, än att jobba med dom som är äldre.

Ytterligare en beskrivning av målgruppen från en fokusgrupp understryker hur dåligt många unga vuxna mår när de kommer i kontakt med BUS:

Jag tycker att ungdomarna ofta känner mycket skuld och skam. Att man känner sig avvikande och börjar säga nej till saker, kanske isolerar sig och... Det är nåt som är annorlunda och man bär på ett stort problem liksom. Det kan vara tufft att söka jobb och komma ut och träffa folk och att allt liksom blir sämre med måendet också. Mycket ångest, stress. Nån liksom begränsning, nån handlingsförlamning. Cementerade, på nåt sätt...

En mer precist riktad ekonomisk rådgivning skulle med andra ord ofta behöva kompletteras med ett emotionellt och psykosocialt motivationsarbete som tar utgångspunkt i de känslor av hopplöshet som så många upplever. Metoder behöver alltså utarbetas för att bemöta de hjälpsökande i de negativa känslor som annars riskerar att blockera deras fortsatta strävan mot skuldfrihet. Om motivation omintetgörs – som vi tidigare har sett hos exempelvis Ahmet – riskerar helt andra processer att initieras vilka skulle kräva ett mycket mer omfattande socialt arbete än det som ligger inom ramen för BUS.

I kapitel 7 har vi redogjort för vissa känsliga punkter i en överskuldställningsprocess, och där framstår möjligheten att få psykosocialt stöd som en central aspekt för såväl välmående som att orka fortsätta sträva mot skuldfrihet. Men det är – som sagt – viktigt att ett sådant stöd utarbetas på ett finkänsligt sätt så att den hjälpsökande hålls kvar. Som vi såg i inledningen av kapitlet valde flera unga vuxna att avsluta kontakten med BUS efter det första mötet. Det är med andra ord viktigt att jobba med relationsskapande och försöka säkerställa att det första mötet upplevs som meningsfullt, så att ett långsiktigt arbete kan utföras.

En annan viktig fråga rör om allt stöd till (över)skuldsatta verkligen ska rymmas inom BUS eller om andra aktörer borde aktiveras genom egna uppdrag och initiativ eller nya former av samverkan. Givet att överskuldssatta personer redan tenderar att vara i kontakt med olika institutioner och myndigheter samt att även kontakten med Kronofogden (som vi såg ovan) präglas av att behöva relatera till ett flertal handläggare landar vi att det vore önskvärt med *en* kontakt som kan ta ett helhetsgrepp om alla de delar som präglar skuldsituationen, men naturligtvis genom att samverka med andra delar av välfärden som har mer specifika uppdrag

(exempelvis vad gäller psykiatri, missbruk eller funktionsnedsättningar). Hur ett sådant stöd kan utformas – och var ett huvudansvar skulle vila – behöver utredas vidare.

Som en början på att bygga ut en stödstruktur kring unga vuxna med skuldsättningsproblem vill vi uppmantra kommunerna att undersöka möjligheten att inrätta olika former för peer support, där unga vuxna med skuldproblem bereds tillfällen att träffas och samtala med varandra. Det är nämligen iögonfallande att samtidigt som överskuldsatta utgör en förhållandevis stor grupp i samhället, tycks de var och en likväl föreställa sig att de är helt ensamma med sin problematik. Vi frågade samtliga deltagare i studien om de hade varit intresserade av att delta i stödgrupper med andra unga vuxna om sådana funnits tillgängliga, och merparten ställde sig positiva. Sådana stödgrupper skulle ha en potential att adressera såväl emotionella som praktiska och ekonomiska frågor, samt även kunna minska den skam och bryta den isolering som är förbunden med att vara skuldsatt (se kapitel 6). Genom att dela erfarenheter skulle överskuldsatta personer kunna prata om de känslor som skuldsättningen ger upphov till, men också ge varandra handfasta tips och råd i frågor som många delar i stil med: ”Hur berättar man för sin partner att man har problem med skulder?” eller ”hur kan jag förhandla med mina fordringsägare?”. Att prata med andra i liknande situation skulle eventuellt också kunna stärka motivationen och de unga skulle inte behöva känna sig lika ”avvikande” som rådgivaren i citatet ovan menar är vanligt. Många av de unga vuxna vi mött har dessutom utformat olika strategier för att klara vardagen (se kapitel 6). Att sprida dessa former av kunskaper och färdigheter till andra i liknande livssituationer skulle kunna ge praktiska och konkreta mervärden, samtidigt som mötet och samtalet i sig skulle kunna minska känslan av ensamhet och skam.

Ett helhetsgrepp på livssituationen

I Statskontorets (2025) kartläggning av BUS framgår att budget- och skuldrådgivare anser att komplexiteten i de hjälpsökandes situation har ökat det senaste decenniet. Att överskuldsättning är ett sammansatt problem vittnar dessutom deltagarnas berättelser om, där det genom rapport har framträtt hur sammanflätade de ekonomiska problemen är med andra (sociala) problem. Detta lyftes också i samtliga fokusgrupper med budget- och skuldrådgivare. I en

fokusgrupp pratade en rådgivare om att kringgärdande problematik ofta kan vara omfattande:

Vi träffar ju många som har kriminell bakgrund. De har ju liksom en lång väg att vandra. Man kanske inte har nån tilltro till samhället, och så ska de inse att: "Oj, det är det här som krävs av mig nu! Att jag ska ha jobb och jag ska sköta det, och jag ska leva på existensminimum". Det är inte så himla muntert. /.../ Andra har kanske inte fått till det och kunnat fullfölja sin skolgång, vilket gör att man redan där hamnat lite bredvid. Eller så har man nån neuropsykiatrisk diagnos som gör att man brister i koncentration och inte får rätt uppbackning. Och då blir det på nåt sätt att... Ja, man får inte studiemedel, man får inte jobb. Alltså, där grundläggs mycket.

Att den omgärdande problematiken kring de unga kunde vara omfattande sågs av rådgivarna som en uppenbart försvårande omständighet i arbetet med skuldsättning, särskilt då de inte uppfattade sig rustade att arbeta med dessa frågor eller att det låg i deras uppdrag: "När det gäller den typen av problem är det inte mycket vi kan göra, om man säger så".

Det är sant att BUS inte har till uppgift eller äger de resurser som krävs för att jobba på ett fördjupat sätt med exempelvis den kriminalitet, det missbruk eller den psykiska ohälsa som ibland är sammanknuten med en individs skuldsättningsproblem. Men frågan är då – som vi var inne på i avsnittet ovan – vems ansvar det är, och om någon är beredd att ta det? Det är nu sannolikt redan klarlagt att vi menar att ett socialt arbete med överskuldsättning måste se till helheten i den överskuldsattes livssituation. Om den överskuldsatte å ena sidan inte får ett mer konkret stöd i återbetalningen av skulderna – och all den stress och oro som den ekonomiska situationen innebär – ökar risken för dåligt mående och för att ursprungsproblemen återaktualiseras. Om den överskuldsatte å andra sidan inte får hjälp med de ursprungsproblem som bidragit till att hen fick skuldproblem påverkas dels möjligheten att överblicka och återbetala skulderna, dels kvarstår risken att personen hamnar i nya skuldproblem i framtiden. Lider man i utgångsläget av exempelvis psykisk ohälsa är det ytterst angeläget att detta adresseras och avhjälpas så gott det går, det samma gällande olika typer av missbruk. I andra fall kan det handla om positionen på arbetsmarknaden. Ett flertal av deltagarna var arbetslösa, vilket de såg som det centrala problemet i sin vardag – en fråga, som om den löstes, givetvis skulle förbättra möjligheten att återbetala.

På det hela taget visar vår studie att överskuldsättning är ett socialt problem som ofta karaktäriseras av komplexitet. Och komplexa situationer kräver

stödinsatser som förmår arbeta utifrån ett helhetsgrepp. Även om vi menar att överskultsättning måste förstås som ett socialt problem i sin egen rätt, är därför den kanske viktigaste förutsättningen för att bedriva ett socialt arbete med överskultsatta personer att inte isolera skuldproblematik och reducera det till ett enbart ekonomiskt problem. Det kan innebära att samordna stöd för en person med komplex psykiatrisk problematik, där byråkrati och individens unika behov måste balanseras. Det är också helt centralt att överskultsatta personer – parallellt med adekvat ekonomisk rådgivning och psykosocialt motivationsarbete – får hjälp kring de ursprungsproblem som ofta varit en bidragande orsak till att de har fått problem med skulder (se kapitel 4 respektive 7). I fokusgrupperna med budget- och skuldrådgivare uttrycktes hur viktigt det skulle vara att uppmärksamma och arbeta med grundproblematiken, då hela arbetet med en person kan gå om intet om denna pusselbit saknas. En rådgivare pratade om detta i förhållande till skultsättning som uppkommit till följd av spelberoende:

Just det här med att kunna se grundproblematiken missar vi ibland. Och det kan vara svårt att orientera sig. Man kanske hjälper till och lägger upp avbetalningsplaner och allting ser frid och fröjd ut. Men då kan det skada att man inte har gått in på grundproblematiken i sig. Där är det väldigt lätt att det svänger över och att personen kanske återkommer efter ett tag och bara: ”Ja, men nu har det fallerat helt och hållet”. Och då blir det liksom en missad punkt. I vissa fall blir vårt arbete då bara ett plåster, men såret blir infekterat. Det kanske tar hela armen.

Även sett i ett mer långsiktigt livsloppsperspektiv är det angeläget att ursprungsproblemen hanteras, nämligen inför den dag i framtiden då personen förhoppningsvis blir skuldfri och betalningsanmärkningen hävs. Då är man återigen en tilltrodd aktör på kreditmarknaden och om inte de problem som en gång i tiden ledde till att man blev skultsatt har bemötts är risken större att situationen upprepas. Av denna anledning kunde flera deltagare uttrycka oro för samma sak som de egentligen längtade efter, nämligen att bli skuldfria. En av de deltagare som gav uttryck för detta var Felicia:

Jag är livrädd att jag ska hamna i en liknande situation igen [om jag blir skuldfri], för jag vet inte om jag har kommit så långt att jag klarar av... Jag menar, till och med de ekonomiska rådgivarna, de kan inte hjälpa dig då. Jag kan göra vad jag vill, för allting släpps då. Det är ju både en frihet, men också... Jag vet hur lätt det är att hamna där [i överskultsättning].

Någonstans här börjar vi nå pudelns kärna i vad vi menar med att det sociala problemet överskuldsättning måste bemötas av ett professionellt socialt arbete. Ett arbete som i grunden innebär att uppmärksamma och hantera flera samverkande problem. Det innebär också att hantera olika nivåer av arbete – från individnivå till strukturell nivå – samtidigt som man följer etiska principer och möter krav på medkänsla. I ett socialt arbete med överskuldssatta personer är det centralt att reda ut vilka andra problem som den överskuldssatte har och hur dessa är förbundna med varandra. Bara därigenom blir det möjligt att tillsammans med den överskuldssatte utarbeta en adekvat och långsiktig handlingsplan som adresserar och hanterar skuldproblematiken på ett meningsfullt sätt, samtidigt som den bereder individen förutsättningar att etablera ett framtida liv utan nya skuldsättningsproblem. Det är denna typ av kartläggning och handlingsplan – i syfte att på ett ändamålsenligt sätt ta sig an, packa upp och bemöta hela den komplexa process som överskuldssättning innebär – som vi lägger i betydelsen av ett socialt arbete med överskuldssatta personer.

Referenser

- Aalders, R. (2023). Buy now, pay later. Redefining indebted users as responsible consumers. *Information, Communication & Society*, 26(5), 941–956.
- Aaltonen, M., Oksanen, A. & Kivivuori, J. (2016). Debt problems and crime. *Criminology*, 54, 307–331.
- Adam, B. (2003). Reflexive modernization temporalized. *Theory, Culture & Society*, 20(2), 59–78.
- Adkins, L. (2017). Speculative futures in the time of debt. *The Sociological Review*, 65(3), 448–462.
- Adkins, L. (2018). *The Time of Money*. Redwood City: Stanford University Press.
- Ahlström, R. (2015). *Överskuldsättningens kostnader*. Stockholm: Riksrevisionen.
- Ahlström, R. & Edström, S. (2014). *Överskuldsättning och ohälsa*. Karlstad: Konsumentverket.
- Ahmed, A. M. & Lång, E. (2017). The employability of ex-offenders. A field experiment in the Swedish labor market. *IZA Journal of Labor Policy*, 6(6), 1–23.
- Alfonsson, J. (2022). *Det otrygga arbetslivet i Sverige. Dess framväxt och konsekvenser*. Lund: Studentlitteratur.
- Allen, K., & Finn, K. (2023). #Girlbossing the university side hustle: entrepreneurial femininities, postfeminism and the veneer of ‘female success’ in times of crisis. *European Journal of Cultural Studies*, 27(3): 333–351.
- Anderson, B., Langley, P., Ash, J. & Gordon, R. (2020). Affective life and cultural economy. Payday loans and the everyday space-times of credit-debt in the UK. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 45(2), 420–433.
- Andersson, E., Broberg, O., Gianneschi, M., Larsson, B. & Pettersson, J. (2014). Konsumtionens finansialisering. I: J. M. Roos(red.) *Konsumtionsrapporten 2014*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Angelin, A. (2009). *Den dubbla vanmaktens logik. En studie om långvarig arbetslöshet och socialbidragstagande bland unga vuxna*. Lund: Lunds universitet.

- Arai, M., Bursell, M. & Nekby, L. (2015). The reverse gender gap in ethnic discrimination. Employer stereotypes of men and women with Arabic names. *International Migration Review*, 50(2), 385–412.
- Arai, M., Gartell, M., Rödin, M. & Özcan, G. (2016). *Stereotypes of Physical Appearance and Labor Market Chances*. Uppsala: Institutet för arbetsmarknads- och utbildningspolitisk utvärdering.
- Arbetet (2023). Forskaren: Unga tar lån i väntan på svar från Försäkringskassan. Publicerad 2023-03-29.
- Arnett, J. J. (1997). Young people's conceptions of the transition to adulthood. *Youth & Society*, 29(1), 3–23.
- Arnett, J. J. (2004). *Emerging Adulthood. The Winding Road from the Late Teens through the Twenties*. New York: Oxford University Press.
- Backman, C. (2012). *Criminal Records in Sweden. Regulation of Access to Criminal Records and the use of Criminal Background Checks by Employers*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Bandinelli, C. & Gandini, A. (2022). Dating apps. The uncertainty of marketised love. *Cultural Sociology*, 16(3), 423–441.
- Bauman, Z. (1998). *Work, Consumerism and the New Poor*. London: Open university press.
- Belfrage, C. & Kallifatides, M. (2018). Financialisation and the new Swedish model. *Cambridge Journal of Economics*, 42(4), 875–899.
- Bengtsson, M. & Jacobsson, K. (2018). The institutionalization of a new social cleavage. Ideological influences, main reforms and social inequality outcomes of 'the new work strategy'. *Sociologisk Forskning*, 55(2-3), 155–177.
- Berardi, F. (2015). *Heros. Mass Murder and Suicide*. Brooklyn, NY: Verso.
- Berger, P. L. & Luckmann, T. (1998). *Kunskapssociologi. Hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Bergmark, Å. (2014). Ekonomiskt bistånd under socialtjänstlagen – en period av ökad restriktivitet och skärpta villkor. I: U. Pettersson (red.) *Tre decennier med socialtjänstlagen. Utopi, vision verklighet*. Malmö: Gleerups.
- Bergmark, Å. & Stranz, H. (2023). A safety net for all? Vignette-based assessments of Swedish social assistance over three decades. *Journal of Social Policy*. Publicerad online 2023:1–18.
- Berlant, L. G. (2011). *Cruel Optimism*. Durham: Duke University Press.
- Betti, G., Dourmachkin, N., Rossi, M. & Yin, Y. P. (2007). Consumer over-indebtedness in the EU. Measurement and characteristics. *Journal of Economic Studies*, 34(2), 136–156.

- Bianchi S. M. (2011). Family change and time allocation in American families. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 638(1), 21–44.
- Blatterer, H. (2007). Contemporary adulthood. Reconceptualizing an uncontested category. *Current Sociology*, 55(6), 771–792.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. I: J. Richardson (red.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Westport, CT: Greenwood.
- Broström, L. & Jansson, B. (2023). Who are the in-work poor? A study of the profile and income mobility among the in-work poor in Sweden from 1987 to 2016. *Social Indicators Research*, 165(2), 495–517.
- Bursell, M. (2014). The multiple burdens of foreign-named men. Evidence from a field experiment on gendered ethnic hiring discrimination in Sweden. *European Sociological Review*, 30(3), 399–409.
- Burton, D. (2008). *Credit and Consumer Society*. London: Routledge.
- Burton, D. (2020). Digital debt collection and ecologies of consumer overindebtedness. *Economic Geography*, 96(3), 244–265.
- Caffentzis, G. C. (2016). Everyday life in the shadow of the debt economy. I: E. Schraube & C. Højholt (red.) *Psychology and the Conduct of Everyday Life*. New York: Routledge.
- Calder, L. (1999). *Financing the American Dream. A Cultural History of Consumer Credit*. Princeton: Princeton University Press.
- Callegari, J. (2023). *Att göras fri från skuld. Konstruktioner av klientskap och kön i det svenska skuldsaneringsystemet*. Eskilstuna: Mälardalens universitet.
- Carlander, A. & Carlsson Hauff, J. (2019). Financial literacy and debt. I: J. Carlsson Hauff, T. Gärling & T. Lindblom (red.) *Indebtedness in Early Adulthood. Causes and Remedies*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Carlsson, H., Larsson, S. & Åström, F. (2015). *Överskuld sättning och konsumtionsmönster i det digitala samhället*. Lund: Lunds universitet.
- Carlsson Hauff, J., Gärling, T. & Lindblom, T. (red.) (2019). *Indebtedness in Early Adulthood. Causes and Remedies*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Carlsson Stylianides, K., Denvall, V. & Knutagård, M. (2021). Durable homelessness. From negotiation to emulation. *Social Inclusion*, 9(3), 286–295.
- Coffey, J., Senior, K., Haro, A., Farrugia, D., Threadgold, S., Cook, J., Davies, K. & Shannon, B. (2024). Embodying debt. Youth, consumer credit and its impacts for wellbeing. *Journal of Youth Studies*, 27(5), 685–705.
- Cook, J., Davies, K., Farrugia, D., Threadgold, S., Coffey, J., Senior, K., ... Shannon, B. (2023). Buy now pay later services as a way to pay. Credit consumption and the depoliticization of debt. *Consumption Markets & Culture*, 26(4), 245–257.

- Creditsafe (2023). *Fler unga får betalningsanmärkningar - lavinökning av obetalda konsumtionslån*. Nyhet. [https://www.creditsafe.com/se/sv/blog/betalningsanmarkningar/okning-av-betalningsanmarkningar.html. Hämtat: 2025-10-15].
- Crusefalk, L. (2023). *Financial Journeys. Reasoning About Debt and Money Among Young Adults in Sweden*. Lund: Lunds universitet.
- Dagens ETC (2022). *Allt fler skuldsätter sig för att ha råd med mat*. Publicerad 2022-10-11.
- Davey, R. (2025). *The Personal Life of Debt. Coercion, Subjectivity and Inequality in Britain*. Bristol: Bristol University Press.
- Davidsson, T. & Eriksson, E. (2024). Psychosocial consequences of being young and overindebted in Sweden. *Money Matters*, No 20.
- Davidsson, T. & Eriksson, E. (2025a). Begränsad. Om hur skuldsättningsproblem bidrar till social exkludering bland unga vuxna. I: J. Lindwall & R. Turner (red.) *Social exkludering. Perspektiv, process, problemkonstruktion* (2 uppl.). Lund: Studentlitteratur.
- Davidsson, T. & Eriksson, E. (2025). Rhythms of debt. Lived temporalities of overindebted young adults in Sweden. *Economy and Society*, 54(2), 233–255.
- Davidsson, T. & Petersson, F. (2018). Towards an actor-oriented approach to social exclusion. A critical review of contemporary exclusion research in a Swedish social work context. *European Journal of Social Work*, 21(2), 167–180.
- Davis, M. & Cartwright, L. (2021). ‘Deferred lives’. Money, debt and the financialised futures of young temporary workers. I: M. Featherstone (red.) *The Sociology of Debt*. Bristol: Policy Press.
- Dawney, L., Kirwan, S. & Walker, R. (2020). The intimate spaces of debt. Love, freedom and entanglement in indebted lives. *Geoforum; Journal of Physical, Human, and Regional Geosciences*, 110, 191–199.
- Dellgran, P. (2000). Skuldproblem, ekonomisk rådgivning och skuldsanering. I: A. Puide (red.) *Socialbidrag i forskning och praktik*. Stockholm: Gothia.
- Deville, J. (2021). Digital subprime. Tracking the credit trackers. I: M. Featherstone (red.) *The Sociology of Debt*. Bristol: Policy Press.
- Dir. 2025:37. *Åtgärder mot överskuldsättning med fokus på evighetsgäldenärer*.
- Ekström, H., Krzyżanowski, M. & Johnson, D. (2025). Saying ‘criminality’, meaning ‘immigration’? Proxy discourses and public implicatures in the normalisation of the politics of exclusion. *Critical Discourse Studies*, 22(2), 183–209.
- Eriksson, E. & Davidsson, T. (2024a). Field, formalisation, and alienation. Entering the field and building rapport during social distancing. I: L. Moran & Z. Doley (red.). *Biographical Perspectives on Lives Lived During Covid-19*. Cham: Springer.

- Eriksson, E. & Davidsson, T. (2024b). Fattigdomsfällan. Överskuldssättning som socialt problem. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 31(3–4), 337–359.
- Eriksson, E. & Davidsson, T. (2025). Stuck in a neither/nor. The impact of over-indebtedness on young people's entry into adulthood. *Journal of Youth Studies*. Publicerad online: 2025:1–17.
- Eurofound (2020). *Addressing Household Over-Indebtedness*. Luxemburg: Publications Office of the European Union.
- Evans, C. & Donnelly, M. (2018). Deterred by debt? Young people, schools and the escalating cost of UK higher education. *Journal of Youth Studies*, 21(9), 1267–1282.
- Farrugia, D., Cook, J., Senior, K., Threadgold, S., Coffey, J., Davis, K., Haro, A. & Shannon, B. (2022). Youth and the consumption of credit. *Current Sociology*, 72(6), 1088–1106.
- Finansinspektionen (2021a). *Varför får vissa konsumtionslånetagare betalningsproblem?* FI-analys nr. 29. Finansinspektionen.
- Finansinspektionen (2021b). *Lån, betalningsproblem och skulder hos Kronofogden*. FI-analys nr. 32. Finansinspektionen.
- Finansinspektionen (2025). *Lånens andel av nya skulder hos Kronofogden ökar i sämre tider*. FI-analys nr 48. Finansinspektionen.
- Fine, G. A. & Abramson, C. (2020). Ethnography in the time of COVID-19. Vectors and the vulnerable. *Etnografia e Ricerca Qualitativa*, 13, 65–74.
- Fourcade, M. & Healy, K. (2017). Seeing like a market. *Socio-economic Review*, 15(1), 9–29.
- Frade, C. (2012). Bankruptcy, stigma and rehabilitation. *ERA Forum*, 13, 45–57.
- Fyrberg Yngfalk, A. & Yngfalk, C. (2023). *Datadriven marknadsföring och konsumentssäkerhet: en kunskapsöversikt*. Karlstad: Konsumentverket.
- Grander, M. (2023). The inbetweeners of the housing markets. Young adults facing housing inequality in Malmö, Sweden. *Housing Studies*, 38(3), 505–522.
- Grella, C. E., Scott, C. K., Foss, M. A. & Dennis, M. L. (2008). Gender similarities and differences in the treatment, relapse, and recovery cycle. *Evaluation review*, 32(1), 113–137.
- Gutiérrez-Nieto, B., Serrano-Cinca, C. & de la Cuesta González, M. (2017). A multivariate study of over-indebtedness' causes and consequences. *International Journal of Consumer Studies*, 41(2), 188–198.
- Hacking, I. (1999). *Social konstruktion av vad?* Stockholm: Thales.

- Hanna, P., Cunningham, L. & Walker, C. (2015). The indebted individual. Dominant discourses and alternative understandings of personal debt in the UK. I: S.M. Değirmencioglu & C. Walker (red.) *Social and Psychological Dimensions of Personal Debt and the Debt Industry*. London: Palgrave Macmillan.
- Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. New York: Oxford University Press.
- Henrikson, A-S. (2016). Överskuld satt och skyldig. En rättsvetenskaplig analys av konsumentskyddet mot överskuld sättnig. Umeå: Umeå universitet.
- Henrikson, A-S. (2017). Hur kan obetalda konsumentkrediter bli en lönsam affär? *Insolvensrättslig Tidskrift*, 3, 10–33.
- Herz, M., & Johansson, T. (2012). The experience of being stopped. Young immigrants, social exclusion and strategies. *YOUNG*, 20(2), 157–176.
- Herz, M., Lalander, P. & Elsrud, T. (2022). Governing through hope. An exploration of hope and social change in an asylum context. *Emotions and Society*, 4(2), 222–237.
- Hiilamo, H. (2021). The legacy of economic recession in terms of over-indebtedness. A framework and review of the evidence. *Social Policy and Society*, 20(1), 111–124.
- Hjort, T. (2004). *Nödvändighetens pris. Konsumtion och knapphet bland barnfamiljer*. Lund: Lunds universitet.
- Hochschild, A. (2012). *The Second Shift. Working Families and the Revolution at Home*. New York: Penguin.
- Hoeve, M., Stams, G. J. J. M., van der Zouwen, M., Vergeer, M., Jurrius, K. & Asscher, J. J. (2014). A systematic review of financial debt in adolescents and young adults. Prevalence, correlates and associations with crime. *PLoS ONE*, 9(8).
- Hohnen, P., Gram, M. & Jakobsen, T. B. (2019). Debt as the new credit or credit as the new debt? A cultural analysis of credit consumption among Danish young adults. *Journal of Youth Studies*, 23(3), 356–370.
- Hohnen, P. (2020). ‘Debt is what happens while...’ The emerging field of digital finance and precarisation in everyday lives of young Danes. I: A. Sen, J. Lindquist & M. Kolling (red.) *Who’s Cashing in?* Oxford: Berghahn Books.
- Jacobsson, B. (2003). Evighetsgäldenärer. I: *Överskuld sättnig. Omfattning, orsaker och förslag till åtgärder*. PM 2003:4. Karlstad: Konsumentverket.
- James, D. (2015). *Money From Nothing. Indebtedness and Aspiration in South Africa*. Redwood City: Stanford University Press.
- Jeong, B. (2016). The production of indebted subjects. Capitalism and melancholia. *Deleuze Studies*, 10(3), 336–351.

- Johnson, J. E., Schonbrun, Y. C., Nargiso, J.E., Kuo, C. C., Shefner, R. T., Williams, C. A. & Zlotnick, C. (2013). "I know if I drink I won't feel anything". Substance use relapse among depressed women leaving prison. *International Journal of Prisoner Health*, 9(4), 169–186.
- Kirwan S., Dawney, L. & Walker, R. (2021). 'Choose your moments'. Discipline and speculation in the indebted everyday. I: M. Featherstone (red.) *The Sociology of Debt*. Bristol: Policy Press.
- Konsumentverket (2021). *Konsument på kredit*. Karlstad: Konsumentverket.
- Kronofogden (2008a). *Alla vill göra rätt för sig. Överskuldsättningens orsaker och konsekvenser*. Sundbyberg: Kronofogden.
- Kronofogden (2008b). *Överskuldssättning och ekonomiska problem bland ungdomar. En kartläggning av risker*. Kronofogden och konsumentverket.
- Kronofogden (2018). *Orsaken till betalningsproblemen viktigare än skuldernas storlek vid beslut om skuldsanering*. Korta analyser 2018:1. Sundbyberg: Kronofogden.
- Kronofogden (2022). *Skuldsättning bland unga vuxna*. Kronofogden.
[<https://kronofogden.se/om-kronofogden/analyser/skuldsattning-bland-unga-vuxna#:~:text=%C3%96kningen%20beror%20mest%20p%C3%A5%20konsumtionskulder,%C3%A5ldersgruppen%20%C3%B6kar%20med%20410%20miljoner>]. Hämtat: 2024-04-30].
- Kronofogden (2024a). *Stor ökning av svenskarnas skulder hos Kronofogden*. Kronofogden.
[<https://kronofogden.se/om-kronofogden/nyheter-och-press/pressmeddelanden/2024-01-23-stor-okning-av-svenskarnas-skulder-hos-kronofogden>]. Hämtat: 2025-06-23].
- Kronofogden (2024b). *Unga kvinnors skuldutveckling oroar*. Kronofogden.
<https://kronofogden.se/om-kronofogden/nyheter-och-press/pressmeddelande/2024-06-18-unga-kvinnors-skuldutveckling-oroar>
- Kronofogden (2025a). *Betalningsproblem och skulder hos Kronofogden 2025*. Sundbyberg: Kronofogden.
- Kronofogden (2025b). *Skulderna hos Kronofogden ökar snabbt*. Kronofogden.
[<https://kronofogden.se/om-kronofogden/nyheter-och-press/pressmeddelande/2025-01-27-skulderna-hos-kronofogden-okar-snabbt>]. Hämtat: 2025-06-23]
- Kronofogden (2025c). *Allt fler svensks låner blir skulder hos Kronofogden*. Kronofogden.
[<https://kronofogden.se/om-kronofogden/nyheter-och-press/nyheter/2025-02-27-allt-fler-svensks-lan-blir-skulder-hos-kronofogden>]. Hämtat: 2025-06-23]
- Kronofogden (2025d). *Årsredovisning 2024*. Sundbyberg: Kronofogden.

- Krumer-Nevo, M., Gorodzeisky, A. & Saar-Heiman, Y. (2016). Debt, poverty, and financial exclusion. *Journal of Social Work*, 17(5), 511–530.
- Kullving, L., Hassani, S., Björkegren, M. & Wallström, N. (2024). *I femton dagar behöver jag inte vara hungrig. En rapport om ekonomisk utsatthet bland unga i Malmö*. Malmö: Ensamkommandes Förbund.
- Larsson, S., Svensson, L. & Carlsson, H. (2016). *Digital Consumption and Over-Indebtedness Among Young Adults in Sweden*. Lund: Lunds universitet.
- Lazzarato, M. (2012). *The Making of the Indebted Man. An Essay on the Neoliberal Condition*. Los Angeles: Semiotext(e).
- Lazzarato, M. (2015). *Governing by Debt*. Los Angeles: Semiotext(e).
- Leandro, J. C. & Botelho, D. (2022). Consumer over-indebtedness. A review and future research agenda. *Journal of Business Research*, 145, 535–551.
- Le Goff, J. (1990). *Ockraren och döden. Ekonomi och religion på medeltiden*. Ludvika: Zelos.
- Lee, J. C. & Mortimer, J. T. (2009). Family socialization, economic self-efficacy, and the attainment of financial independence in early adulthood. *Longitudinal Life Course Studies*, 1(1), 45–62.
- Lehtinen, A-R. & Leskinen, J. (2005). *Young Consumers' Credit Based Lifestyles and Payment Problems*. Tema Nord 2005:512. Köpenhamn: Nordiska ministerrådet.
- Levinsson, H., Probert-Lindström, S., Holmgren, R., Nilsson Sundström, E. & Ahlström, R. (2023). Suicidal behaviour in over-indebted individuals. A cross-sectional study in Sweden. *Nordic Journal of Psychiatry*, 77(7), 669–675.
- Liedgren, P., Kullberg, C. & Callegari, J. (2022). Mercy, Mercy Me. Counterstories in applications for debt reconstruction. *Nordic Social Work Research*, 13(3), 472–485.
- Lindgren, H. (2022). 'Over-indebtedness' – or not? Household debt accumulation and risk exposure in Nineteenth Century Sweden. *Scandinavian Economic History Review*, 70(1), 33–56.
- Lindqvist, R. (2022). *Funktionshinder i välfärdssamhället*. Malmö: Gleerups.
- Lloyd, C. (2012). The stigmatization of problem drug users. A narrative literature review. *Drugs. Education, Prevention and Policy*, 20(2), 85–95.
- Lukács, G. (1923/1971). *Historia och klassmedvetande. Studier i marxistisk dialektik*. (2. uppl.) Staffanstorp: Cavefors.
- Manderson, L. (2014). Telling points. I: M. Davis & L. Manderson (red.), *Disclosure in Health and Illness*. London: Routledge.
- Mattsson, T. (2021). *Intersektionalitet i socialt arbete. Teori, reflektion och praxis*. Malmö: Gleerups.

- McNeill, L. S. (2014). The place of debt in establishing identity and self-worth in transitional life phases. Young home leavers and credit. *International Journal of Consumer Studies*, 38(1), 69–74.
- Mäkelä, K., Ikävalko, E. & Brunila, K. (2022). Shaping the selves of ‘at risk’ youth in debt and poverty in the context of economic vulnerability. *Journal of Applied Youth Studies*, 4, 363–380.
- Myloan24.com. *Lån utan UC?* [Hämtat 2025-09-25, från:
https://myloan24.com/se/apply/utan-uc/?utm_source=adwords&utm_medium=cpc&utm_campaign=21005535968&utm_content=162261469561_dev-c_key-1%C3%A5n%20utan%20kreditpr%C3%B6vning_mat-e_net-g&gclid=Cj0KCQjw0NPGBhCDARIsAGAzpp1TtJ1g7yHex1fv22KyNE9QZ8h3Fq1cKB6YUDFWGDFZIQ9ZSXGCHMcaAIR7EALw_wcB&gad_source=1&gad_campaignid=21005535968]
- Myndigheten för delaktighet (2024). *Uppföljning av funktionshinderspolitiken 2023. Strategi för systematisk uppföljning av funktionshinderspolitiken*. Stockholm: Myndigheten för delaktighet.
- Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (2022). *Ung idag 2022 Ungas försörjning och ekonomiska levnadsvillkor*. Växjö: MUCF.
- Niemi-Kiesiläinen, J. (1999). Consumer bankruptcy in comparison. Do we cure a market failure or a social problem? *Osgoode Hall Law Journal*, 37, 473–503.
- Niemi-Kiesiläinen, J. & Henrikson, A-S. (2006). *Report on Legal Solutions to Debt Problems in Credit Societies*. Strasbourg: Europarådet.
- Ohlsson, C. (2016). Staten och kapitalet? Att göra människor finanskunniga i dagens samhälle. I: E. Andersson, O. Broberg, M. Gianneschi & B. Larsson (red.), *Vardagslivets finansialisering. CFK-rapport 2016:01*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Oksanen, A., Aaltonen, M. & Rantala, K. (2016). Debt problems and life transitions. A register-based panel study of Finnish young people. *Journal of Youth Studies*, 19(9), 1184–1203.
- Olofsson, J. (2023). *Pandemins kortsiktiga och långsiktiga effekter för unga. Ett försörjningsperspektiv med särskilt fokus på unga vuxna i Malmö*. MUVAH rapport 2023. Malmö: Malmö universitet.
- Pellandini-Simányi, L. (2023). Algorithmic classifications in credit marketing. How marketing shapes inequalities. *Marketing Theory*, 24(2), 211–232.
- Pellizzoni, L. (2017). On the infinity of debt. *Continental Thought & Theory*, 1(2), 406–429.

- Pettersson, J. (2022). *Governing Citizens in the Age of Financialization. A study of Swedish Financial Education*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Plummer, K. (2021). *Critical Humanism. A Manifesto for the 21st Century*. Cambridge: Polity Press.
- Poppe, C., Lavik, R. & Borgeraas, E. (2016). The dangers of borrowing in the age of financialization. *Acta Sociologica*, 59(1), 19–33.
- Riksrevisionen (2015). *Överskuld sättning. Hur fungerar samhällets stöd och insatser?* RiR 2015:14. Stockholm: Riksrevisionen.
- Robb, C. A. & Sharpe, D. L. (2009). Effect of personal financial knowledge on college students' credit card behavior. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 20, 25–43.
- Roche, Z. (2024). *Thriving Beyond Debt*. Bristol: Bristol University Press.
- Rojas Y. (2022). Financial indebtedness and suicide. A 1-year follow-up study of a population registered at the Swedish Enforcement Authority. *International Journal of Social Psychiatry*, 68(7), 1445–1453.
- Sage, R. A. & Johnson, M. K. (2012). Extending and expanding parenthood. Parental support to young adult children. *Sociology Compass*, 6(3), 256–270.
- Sahlin, I. (2013). Bostadslöshet som politiskt resultat. *Fronesis*, 42–43, 53–64.
- Samuelsson, E., Levinsson, H. & Ahlström, R. (2023). Financial literacy, personal financial situation, and mental health among young adults in Sweden. *Journal of Financial Literacy and Wellbeing*, 1(3), 541–564.
- Saig, H. (2020). Financialization from the margins. Notes on the incorporation of Argentina's subproletariat into consumer credit (2009–2015). *Focaal*, 87, 16–32.
- Sandvall, L. (2011). *Överskuld sättningens ansikten*. Växjö: Linneaus University Press.
- Schwarz, B. (2022). *Inhabiting Debt(un)worthiness. Encounters Between People with Problem Debt and State Institutions*. Roskilde: Roskilde universitet.
- Selbin, J., McCrary, J. & Epstein, J. (2018). Unmarked? Criminal Record Clearing and Employment Outcomes. *Journal of Criminal Law & Criminology*, 108(1), 1–73.
- Sparkes, M. (2020). I just felt responsible for my debts. Debt stigma and class(ificatory) exploitation. I: J. Gardner, M. Gray & K. Moser (red.) *Debt and Austerity*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Socialpolitik (2025). *Överkonsumtion inte orsak till ungas skuld sättning*. Publicerad 2025-10-22.
- SOU 2013:78. *Överskuld sättning i kreditsamhället? Betänkande av Utredningen om överskuld sättning*.

- SOU 2023:38. *Ett förstärkt konsumentskydd mot riskfylld kreditgivning och överskuldsättning.*
- SOU 2025:33. *Skärpta och tydligare krav på vandel för uppehållstillstånd.*
- Statskontoret (2025). *Hjälp till självhjälp. En analys av den kommunala budget- och skuldrådgivningen.*
- Steadman, J. R. (2017). *The Effects of Over-indebtedness on Interpersonal Relationships.* St. John's: Memorial University.
- SvD Näringsliv (2022). *Studie ska svara på varför unga hamnar i skuld.* Publicerad 2022-06-12.
- Svensk Inkasso (2022). *Branschstatistik från Sveriges inkassoföretag.* Svensk Inkasso. [<https://svenskinkasso.se/content/uploads/2023/05/branschstatistik-2022.pdf>. Hämtad: 2025-06-24]
- Sveriges Radio (2022). *Ekonomiekot Extra.* Sämt 2022-11-26.
- Sveriges Radio (2024a). *Plånboken.* Sämt 2024-02-28.
- Sveriges Radio (2024b). *Ekonomiekot Extra.* Sämt 2024-08-30.
- Sveriges Radio (2025). *Skuldsamhället.* Avsnitt 1. Publicerat 2025-06-09.
- SVT (2025a). *Trendbrott – färre unga får betalningsföreläggande.* Publicerad 2025-11-11.
- SVT (2025b). *Läraren: Eleverna får inte lära sig tillräckligt om privatekonomi.* Publicerad 2025-05-08.
- Tan, G. K. S. (2022). Buy what you want, today! Platform ecologies of 'buy now, pay later' services in Singapore. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 47(4), 912–926.
- Threadgold, S., Coffey, J., Farrugia, D. & Cook., J. (2024). Indebtpending. An ugly feeling of youthful financialised futurity. *Journal of Youth Studies*, 1–16.
- Threadgold, S., Shannon, B., Haro, A., Cook, J., Davies, K., Coffey, J., ... Burrows, R. (2025). Buy now, pay later technologies and the gamification of debt in the financial lives of young people. *Journal of Cultural Economy*, 18(1), 52–67.
- Tigervall, C. (2018). *Hjältar, skurkar och vanligt folk i berättelsen om det förlorade landet Sverige.* Lund: Lunds universitet.
- Tufte, P. A. (2004). Managing straitened circumstances. Strategies of financing consumption in households with low income and households with debt problems. I: *Hushållens överskuldsättning i Norden.* Tema Nord 2004:513. Köpenhamn: Nordiska ministerrådet.
- Turunen, E. & Hiilamo, H. (2014). Health Effects of Indebtedness. *BMC Public Health*, 14:489.

- Türken, S., Carlquist, E. & Allen, H. (2015). Chasing happiness through personal debt. An example of neoliberal influence in Norwegian society. I: S.M. Değirmencioglu & C. Walker (red.) *Social and Psychological Dimensions of Personal Debt and the Debt Industry*. London: Palgrave Macmillan.
- van Beek, G., de Vogel, V. & van de Mheen, D. (2020). The relationship between debt and crime. A systematic and scoping review. *European Journal of Probation*, 13(1), 41–71.
- West, P., Sweeting, H., Young, R. & Robins, M. (2006). A material paradox. Socioeconomic status, young people's disposable income and consumer culture. *Journal of Youth Studies*, 9(4), 437–462.
- von Greiff, N. & Skogens, L. (2016). Positive processes of change among male and female clients treated for alcohol and/or drug problems. *Journal of Social Work*, 17(2), 186–206.
- Wyn, J. & Woodman, D. (2006). Generation, youth and social change in Australia. *Journal of Youth Studies*, 9(5), 495–514.
- Young, J. (1999). *The Exclusive Society*. London: Sage.
- Zuboff, S. (2021). *Övervakningskapitalismen. Vid maktens nya frontlinjer*. Stockholm: Ordfront.

Ung och skuldtyngd ger en djupgående inblick i upplevelsen av att som ung vuxen leva med skuldsättningsproblem - överskuldsättning - i dagens moderna konsumtions- och kreditsamhälle. Under två års tid har forskarna genom upprepade etnografiska intervjuer följt 18 personer mellan 18 och 25 år som är överskuldsatta. Resultaten besvarar frågor som: Hur kommer det sig att unga personer får problem med skulder? Vilka sociala och relationella konsekvenser upplever de unga till följd av sin skuldsättning, och hur påverkas deras inträde i vuxenlivet?

Det visar sig att vägarna in i överskuldsättning kan vara många, och de handlar långt ifrån alltid om onödig överkonsumtion eller bristande finansiell kunskap. Psykisk ohälsa, missbruk, våldutsatthet, kriminalitet och – inte minst – ekonomisk knapphet är andra bakomliggande orsaker. Och för de unga vuxna som hamnat i överskuldsättning är även konsekvenserna många. De upplever stora begränsningar i sina möjligheter att leva sitt liv som "ung", men även i att ta steget vidare in i vuxenlivet. Aspekter av klass, kön, etnicitet och funktionshinder får också avgörande betydelse för hur livet som överskuldsatt gestaltas sig.

Denna forskningsrapport vänder sig till alla som är intresserade av ämnet överskuldsättning, men framför allt till professionella som jobbar med socialt arbete och träffar unga (eller andra) som har problem med skulder, och i rapportens sista kapitel diskuteras vägar framåt för att på ett adekvat sätt förebygga överskuldsättning och stötta personer som lever med skuldsättningsproblem. Rapporten sammanfattar de empiriska resultaten från forskningsprojektet *Skuldtyngd - Unga vuxna och skuldens dimensioner* som bedrivits i samarbete mellan Lunds universitet och Göteborgs universitet mellan 2021 och 2025.

Erik Eriksson är docent i socialt arbete på Socialhögskolan vid Lunds universitet.

Tobias Davidsson är universitetslektor på Institutionen för socialt arbete vid Göteborgs universitet.